

ANKARA

**HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**LARS-ERIK NYMAN'IN "GREAT BRITAIN AND CHINESE, RUSSIAN
AND JAPANESE INTERESTS IN SINKIANG 1918-1934" ADLI KİTABININ
TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRMESİ**

Hasan AYDIN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vâris ÇAKAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

OCAK-2020

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**LARS-ERIK NYMAN’IN “GREAT BRITAIN AND CHINESE, RUSSIAN
AND JAPANESE INTERESTS IN SINKIANG 1918-1934” ADLI KİTABININ
TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRMESİ**

Hasan AYDIN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

OCAK 2020

**LARS-ERIK NYMAN’IN “GREAT BRITAIN AND CHINESE, RUSSIAN
AND JAPANESE INTERESTS IN SINKIANG 1918-1934” ADLI KİTABININ
TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRMESİ**

Hasan AYDIN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2020

Hasan AYDIN tarafından hazırlanan "LARS-ERIK NYMAN'IN "GREAT BRITAIN AND CHINESE, RUSSIAN AND JAPANESE INTERESTS IN SINKIANG 1918-1934" ADLI KİTABININ TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRMESİ" adlı tez çalışması aşığıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Vâris ÇAKAN
Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan: Prof. Dr. İlhami DURMUŞ
Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

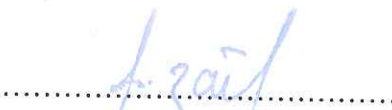

ye: Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 16/01/2020

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZALF

Lisansüstü Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hasan AYDIN

16/01/2020

LARS-ERIK NYMAN'IN "GREAT BRITAIN AND CHINESE, RUSSIAN AND JAPANESE
INTERESTS IN SINKIANG 1918-1934" ADLI KİTABININ TÜRKÇEYE TERCÜMESİ VE
DEĞERLENDİRMESİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Hasan AYDIN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Ocak 2020

ÖZET

Doğu Türkistan Bölgesi, 1884 yılında Çin'in Mançu İmparatorluğu sınırlarına dahil edilerek sözde "Sincan (Xinjiang)" adıyla eyalet olmuştur. Eyalet, 1912 yılında Mançu İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, Çin Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer almıştır.12 Kasım 1933'te Doğu Türkistanlı Türkler tarafından "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin" kurulduğu ilan edilmiştir. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Şubat 1934'te Çin ve Rus işgalcilerinin ittifak halindeki saldırısı sonucunda yıkılmıştır. Yer altı zenginliğinin bolluğu, önemli ulaşım yollarının kavşağında yer alması ve bölge devletlerine karşı doğal sınır görevi görmesi, bölgeyi son derece stratejik kılmaktadır. Bu alışmayla, "Büyük Britanya, Çin, Sovyetler Birliği ve Japonya'nın Doğu Türkistan üzerinde nüfuz elde etme mücadelesi" 1918-1934 yılları arasında sınırlandırılarak ele alınmıştır.

Bilim Kodu : 111302
Anahtar Kelimeler : Doğu Türkistan, Çin, Rusya, Britanya, Japonya
Sayfa Adedi : 193
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

TRANSLATION AND EVALUATION OF LARS-ERIK NYMAN'S BOOK "GREAT BRITAIN
AND CHINESE RUSSIAN AND JAPANESE INTERESTS IN SINKIANG, 1918-1934"
(M.Sc. Thesis)

Hasan AYDIN

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
January 2020

ABSTRACT

In 1884, East Turkestan Region was included in the borders of the Manchu Empire of China and became a province so-called Sincan (Xinjiang). With the collapse of the Manchu Empire in 1912, the province is located within the borders of the Republic of China. On November 12, 1933, the Turks of East Turkestan declared the establishment of the Islamic Republic of East Turkestan. The Islamic Republic of East Turkestan was destroyed in February 1934 as a result of an allied attack by Chinese and Russian invaders. The abundance of underground wealth, being located at the crossroads of important transportation and acting as a natural border against the regional states make the region extremely strategic. In this study, Great Britain, China, the Soviet Union and Japan's struggle to gain influence over East Turkestan” was dealt with and limited between 1918-1934.

Science Code : 111302
Key Word : Turkestan, Britain, Chinese, Russian, Japanese
Page Number : 193
Supervisor : Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

TEŞEKKÜR

Öncelikle hayatım boyunca ne zaman yönümü kaybedecek olsam buna mâni olan, benim şahsi Kutup Yıldızım olmasından dolayı kıvanç duyup mutlu olduğum anneme, sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup, tezimi yazarken bilgi, deneyim ve tecrübelerini benimle paylaşan, bir an olsun yardımını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Varis ÇAKAN’a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ	1
2. DOĞU TÜRKİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ	5
3. COĞRAFİ TASVİR VE TANIMLAR, TARİHSEL ARKA PLAN.....	25
3.1. Doğu Türkistan'ın Coğrafyası.....	25
3.2. Tanımlamalar	28
3.3. Doğu Türkistan Tarihindeki Genel Eğilim	31
4. DOĞU TÜRKİSTAN 1918-1928	35
4.1. Vali Yang Tseng-Hsin Yönetimi	35
4.1.1. Vali Yang'ın Devralışı ve Politikası	35
4.1.2. Doğu Türkistan'ın Vilayet Hükümeti	42
4.1.3. Ekonomi, Ticaret ve İletişim.....	46
4.1.4. Beyaz Rus Mülteci Problemi	55
4.1.5. Tartışmalı Sınır Davaları.....	59
4.1.6. Çin ile İlişkiler	63
4.2. Büyük Britanya ve Etki Alanı Yarışması.....	65
4.2.1. I. Dünya Savaşı Sonrası ve Rus İmparatorluğu'nun Düşüşü	65
4.2.2. 1918-1921 Japon İşgali	68
4.2.3. Afgan Girişimi	70
4.2.4. Misyoner Toplulukları ve Diğer Batılı Girişimler Politikası	72
4.2.5. Politik Bir Faktör Olarak "İslamcılık"	76
4.3. Anglo-Rus Büyük Oyunu.....	78
4.3.1. Sovyet-Britanya Rekabetinin Gelişimi	78
4.3.2. Kaşgar'da Britanya Siperi.....	82
4.3.3. Cungarya'da Sovyet Etkisinin Yükselişi	89
4.4. Bir Çağın Sonu.....	92
4.4.1. Vali Yang Cinayeti.....	92
4.4.2. Doğu Türkistan'ın 1928'de Uluslararası Statüsü.....	95

	Sayfa
4.5. Doğu Türkistan'daki Dış Etkinin Dereceleri Üzerine Sonuçlar	96
4.6. Bölüm Değerlendirmesi	99
5. DOĞU TÜRKİSTAN 1928-1934	107
5.1. Vali Jin Shuren Yönetimi	107
5.1.1. Vali Jin Shuren'in Merkezden Uzak Dönemi	107
5.1.2. Ekonomi, Ticaret ve Haberleşme	113
5.1.3. Vali Jin Shuren'in Yenilikçi Dış Politikası	120
5.1.4. Hunza'nın Çift Hükümdarlığı	125
5.2. Döngen Ayaklanması	130
5.2.1. Döngen Militan Geleneğinin Taşıyıcısı General Ma Zhongying	130
5.2.2. Ardışık Döngen İşgalleri ve Hotan Sonucu	134
5.2.3. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti	140
5.2.4. Bir İsyân Paydaşı Olarak İslamcılık	147
5.3. Büyük Oyun Canlandı	149
5.3.1. Kaşgarya'da Etki Mücadelesi	149
5.3.2. Cungarya Paralel Çekişmesi	152
5.3.3. Milliyetçi Çin Partisi'nin Rolü	155
5.4. Perde Arasının Sonu	157
5.4.1. Beyaz Rus Darbesi ve Geçiş Dönemi	157
5.4.2. 1934'te Doğu Türkistan'ın Uluslararası Statüsü	159
5.5 Doğu Türkistan'da Yabancı Etkisinin Dereceleri Üzerine Çıkarımlar	160
5.6. Bölüm Değerlendirmesi	162
6. 1918-1934 DÖNEMİ BOYUNCA DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ YABANCI ETKİNİN BİR ÖZETİ	169
6.1. Dönemler ve Bölgelerdeki Etki Yoğunluğu	169
6.2. Jeo-Tarihsel Yaklaşım	169
6.3. Bölüm Değerlendirmesi	170
7. SONUÇ	173
7.1. Müellifin Sonucu	173
7.2. Son Değerlendirme ve Sonuç	176
KAYNAKLAR	185
ÖZGEÇMİŞ	193

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. Doğu Türkistan'daki etnik dağılımı gösteren harita.....	28
Şekil 4.1. Tartışmalı sınır bölgesi	61
Şekil 4.2. Doğu Türkistan'da nüfuz sahibi devletlerin bölgedeki etki alanları	99

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.g.e	Adı geçen eser
AA	Auswartiges Amt (Bonn)
BA	Bundesarchiv (Koblenz)
C	Cilt
FO	Foreign Office (London)
GoI	Government of India
HMG	His Majesty's Government (London Cabinet)
IO	India Office (London)
JRCAS	Journal of the Royal Central Asian Society (London)
KMT	The Kuo Hin Tang Party
MFA	Minister of Foreign Affairs
PRO	Public Record Office (London)
S	Sayfa

1. GİRİŞ

“Türkistan” kelimesi terminolojik olarak, İran dilinden gelen “i” izafesi ve “stan” eki ile kullanıldığında Türklerin yurdu, vatanı, ülkesi, memleketi gibi anlamlara gelmektedir.¹

Türkistan diye ifade edilen bölge oldukça geniş bir alanı içerisine almaktadır. Öyle ki Türkistan’ın yüzölçümü 5.340.066 km²’dir.² Türkistan’ın batısında günümüzde bağımsız Türk Cumhuriyetleri yer almaktadır. Bunlar; Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Tacikistan Cumhuriyetleridir. Bu devletlerinin yer aldığı bölgeye Batı Türkistan adı verilmektedir.

Bu çalışmanın alanı, Türk Milletinin anayurdu olarak bildiği ve bölgedeki varlığı M.Ö 200’lü yıllara kadar dayanan Uluğ Türkistan’ın Doğu kısmıdır. Bu topraklar, tarihin ilk çağlarından itibaren Türk Milletinin üzerinde yurt bilinciyle yaşayıp çeşitli devirlerde farklı isimlerle devletler kurarak sancaklarını dalgalandırdığı vatan ve bin yıldan fazla süredir de İslam toprağıdır. Bu toprakların ehemmiyetinden, onu değerli kılan doğal sınırları, ticari ve ulaşım yollarının kavşak noktası olması, stratejik konumu, zengin yer altı kaynakları, ekonomisi, coğrafyası gibi özelliklerinden sonraki başlık olan “Doğu Türkistan’a³ Genel Bir Bakış” da detaylıca yer verildi.

Türkler ile Çinliler yüzyıllar boyunca aynı coğrafyada yaşamış, birbirlerinin sınır komşuları olmuşlardır.⁴ Bu komşuluğun çıkar çatışmalarına sebebiyet vermesi, anlaşmazlıklar doğurması, savaş-barış dönemlerini içerisinde barındırması, siyasi rekabet çerçevesinde bazı anlaşmazlıkların vuku bulması tabii olarak doğaldır.

¹ Hayit, B. (1988). “Türkistan Nedir?”, Türkistan Dergisi, Sayı 1, s. 3.

² Önel, M. (2005) “Çin’in Etnik Politikaları Çerçevesinde Doğu Türkistan Sorunu”, “Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeler”, Derleyen Bekir Günay, Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.90

³ Doğu Türkistan Bölgesi, 1884 yılında Çin’in Mançu İmparatorluğu sınırlarına dahil edilerek sözde “Sincan (Xinjiang)” adıyla eyalet olmuştur. Eyalet, 1912 yılında Mançu İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla, Çin Cumhuriyetinin sınırları içinde yer almıştır.12 Kasım 1933’te Doğu Türkistanlı Türkler tarafından “Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti’nin” kurulduğu ilan edilmiştir. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Şubat 1934’te Çin ve Rus işgalcilerinin ittifak halindeki saldırısı sonucunda yıkılmıştır. Çin’in 1934 yılında bölgeye atadığı, Çinli Vali, bölge halkını Uygurlar diye tanımlamıştır.12.11.1944’te Doğu Türkistan’ın kuzeyinde cereyan eden isyan sonucunda Doğu Türkistan Cumhuriyeti tekrar kurulmuştur. Ancak bu devlet, Sovyetler ve Çin Komünist Partisi iş birliği neticesinde Eylül 1949 yılında, Çin Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiştir. 1955 yılında da bölge sözde “Sincan Uygur Özerk Bölgesi” olarak ilan edilmiştir. Çin tarafından bir medeniyeti asimile edip yok etmek amacıyla yapılan bu değişikliğe tezimizde yer vermeyip adı geçen bölgeyi “Doğu Türkistan” şekliyle ele alacağız.; Hayit, B. (1995). Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.148.; Hayit,B.(1975). Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Otağ Yay., İstanbul, s.148.

⁴ Devlet,N. (2002) “Unuttuğumuz Uygurlar”, Diplomatik Dergisi, Yazı: 9 Eylül.

Ancak 1760 yılındaki I. Mançur İşgaliyle⁵ birlikte bu iki millet arasındaki ilişkiler, Çinlilerin ezelden beri batı toprakları diye adlandırdığı Doğu Türkistan'ı, genişleme alanı görüp Çin'in bir parçası yapmaya çalışan işgalci tutumuyla birlikte farklı bir boyuta taşındı. “Çin işgalcilerinin girişimlerini beş bölüme ayırıp şu şekilde sıralayabiliriz;

- 1- I. Mançur İşgali 1760-1863
- 2- II. Mançur İşgali 1876-1911
- 3- Doğu Türkistan'da Umumi Valiler Dönemi
- 4- Doğu Türkistan'da Rus İşgali 1933-1949
- 5- Komünist Çin İşgali 1949'dan itibaren günümüze dek.”⁶

Bu işgal dönemleri üzerine ülkemizde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları yapan alanlar ve çalışılan konuları, inceleyen Prof. Dr. Alimcan İnayet tarih alanında yüksek lisans ve doktora tezi olarak toplam 29 adet çalışma yapıldığını tespit etmiştir. Bu tespitte yer alan tezlerin 20 tanesini yüksek lisans tezleri oluştururken geriye kalan 9 adetini ise doktora tezleri oluşturmaktadır. İlgili çalışmada 1980'li yıllardan itibaren günümüze değin geçen sürede Doğu Türkistan üzerine çeşitli alanlarda yapılan çalışmaların sayısının arttığı görülmüştür. 80'li yılların sonunda artış göstermeye başlayan Doğu Türkistan konulu çalışmalar 90'lı ve 2000'li yıllarda sıçrayış gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaların muhtevası çok çeşitlilik göstermekle birlikte; dil, din, folklor, tarih, coğrafya, edebiyat, uluslararası ilişkiler, ekonomi, eğitim, sosyoloji, sanat, insan hakları başlıca çalışma alanları içerisinde yer almaktadır. Bu alanlarda toplamda 167 tane tez çalışması ortaya konmuştur. Bu çalışmaların yaklaşık ¾ 'ünü yüksek lisans tez çalışmaları (121 adet) oluştururken geriye kalan kısmı doktora tezlerinden (46 adet) meydana gelmektedir.⁷

Kumul İhtilali ile kurulan bağımsız Doğu Türkistan Türk Devletinin kuruluşundan önceki dönemde bölgeye ilgi duyan büyük devletlerin nüfuz mücadelesi, kuruluş ve kurtuluş mücadelesi sırasında bahsi geçen devletlerin nasıl roller üstlendiği, kurulduktan sonraki dönemle ilgili başvurulacak kaynakçalar arasında yer alan ve hatta bu mücadele direkt olarak yer almış olan Mehmet Emin Buğra'nın “ Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu”⁸ adlı kitabı, İsa Yusuf Alptekin'in “Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin

⁵ Alptekin, İ.Y. (1975). Doğu Türkistan Davası, Otağ Yayınları, Esir Türk İlleri Serisi 1, İstanbul, s. 101.

⁶ Alptekin, Doğu Türkistan Davası., s.101, s.135, s.151, s.161, s. 221.

⁷ İnayet, A. (2017). “1980'li Yılların Sonlarından Bugüne Kadar Doğu Türkistan Uygur Türkleriyle ilgili Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmaların Genel Bir Değerlendirmesi”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 9, s.23,24,28.

⁸ Buğra, M.E. (1952). Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu, Güven Basımevi,İstanbul.

Mücadele Hatıraları”⁹, “Unutulan Vatan Doğu Türkistan” ve “Doğu Türkistan Davası”¹⁰ adlarını taşıyan kitapları, Dr. Baymirza Hayit’in “Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi”, “Türkistan Rusya ve Çin Arasında”, “Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri”, “Basmacılar” Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)”¹¹ adlı kitapları, İklil Kurban’ın “Şarki Türkistan Cumhuriyeti(1944-1949)” ve “Doğu Türkistan İçin Savaş”¹² adlı kitapları araştırmalar için ehemmiyetli kaynakçalar içerisinde yer almakta ve ilk başvuru eserler olmaktadır.

Birbirinden ehemmiyetli olan bu matbu eserlerde Kumul İhtilalinden öncesinde, sırasında ve sonrasında bölgeye ilgi duyan devletlerinin -İngiltere, Çin, Rusya ve Japonya’nın- bölgeye ilgisiyle ilgili ve Doğu Türkistan’ın durumuyla ilgili verilen bilgiler oldukça sınırlı kalmıştır. Hatta öyle ki “Doğu Türkistan’da Umumi Valiler Döneminde” bölgeyle alakalarını gizlemeyen ve nüfuz mücadelesinde çetin bir mücadelede bulunup bu valiler üzerinde egemenlik kurmaya çalışan devletlerin, bu mücadeleleri kör nokta olarak kalmıştır desek yanılmış sayılmayız. Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda özellikle 1911-1933 tarihleri arasında “Umumi Valilerin” Doğu Türkistan’da merkezi yönetimden bağımsız sergiledikleri yönetimleri hakkında çok az bilgilere yer verilmiştir. Bu durum bölgede nüfuz mücadelesi veren devletlerin yerel yönetimlerle ilişkilerini, onlarla ilgili planlarını ve aralarında yapılan antlaşmaları ele almak amacıyla yapılacak çalışmalarla ilgili kaynakça ihtiyacı ortaya çıkartmaktadır.

Bu bağlamda günümüzde hâlâ güncelliğini koruyan ve son dönem Türk Tarihinin açmaza düştüğü önemli konulardan biri olan “Doğu Türkistan Bölgesi” ve bu bölge üzerinde 1918-1934 yılları arasında dış etkenlerin içinde bulunduğu çıkar ve nüfuz mücadelesine kaynaklık edecek bir çalışmayı Türkiye Türkçesine kazandırılması bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır.

Doğu Türkistan’ın coğrafi, stratejik ve jeopolitik konumu, yer altı zenginlikleri her dönem olduğu gibi 1918-1934 tarihleri arasında da bölgedeki ilgi ve çatışmayı, diri ve canlı

⁹ Alptekin, İ.Y. (1985). Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin Mücadele Hatıraları, Derleyen M. Ali Taşçı, Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi.

¹⁰ Alptekin, İ.Y. (1992). Unutulan Vatan Doğu Türkistan, Seha Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul.; Alptekin, Doğu Türkistan Davası.

¹¹ Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi.; Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında.; Hayit, B. (2000). Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.; Hayit, B. (1997). “Basmacılar” Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934), Türkiye Diyanet Vakıfları Yay., Ankara.

¹² Kurban, İ. (1992). Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.; Kurban, İ. (1995). Türkistan İçin Savaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

tutmuştur. Bu ilgi ve çatışmayı doktora tezinde konu edinen daha sonra tezi kitap olarak basılan, Lars-Erik Nyman'ın "Great Britian and Chinese, Russian and Japanese İnterests in Sinkiang 1918-1934" adlı eserine yansıyan olayları günümüz okuyucularına sunmak ve tarihin ilk devirlerinden itibaren Türk yurdu, memleketi, ülkesi olarak bilinen bölgenin bir dönemine ışık tutan kaynakçayı Türkiye Türkçesine tercüme ederek alana bir kaynakça kazandırmak çalışmamızın temel amacıdır.

Bu çalışmada matbu eser Türkçeye kazandırılmaya çalışılırken diğer yandan Lars-Erik Nyman'ın görüş ve gözlemlerini ortaya konmaya çalışıldı. Bununla birlikte "Dr. Bayrmirza Hayit, İsa Yusuf Alptekin" gibi ilim ve siyaset adamlarının matbu eserleri ve bahsi geçen dönemle ilgili farklı kaynaklarda yer alan bilgiler ele alınarak, mevcut kaynakçayla karşılaştırılmaya çalışıldı.

Bu çalışmanın ilk bölümünde "Doğu Türkistan'a Genel Bir Bakış" başlığıyla bölgenin coğrafik, ekonomik, jeopolitik, stratejik özelliklerine, sonraki bölümdeyse bahsi geçen eserin tercümesine yer verildi. İlgili yerlerde incelenen diğer kaynaklarla karşılaştırmalarda bulunulup yorumlara da yer vererek adı geçen kitabın tercümesi bitirildi.

Bu çalışmaların bitişine müteakip değerlendirme bölümüne yer verilerek çalışma sonlandırıldı.

2. DOĞU TÜRKİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ

Doğu Türkistan, yaklaşık 5.500.000 milyon km²'lik Uluğ Türkistan'ın¹³ yani Büyük Türkistan'ın bir parçasıdır. Büyük Türkistan denilince akla Doğu ve Batı Türkistan birlikte gelir. Türkistan'ın, Doğu ve Batı olarak adlandırılmasının sebepleri arasında iki istilacı devlet olan Rusya ve Çin'in, bu bölgeleri kendi istila alanları olarak görmeleri etkili olmuştur.¹⁴ Her iki bölgenin de asli sahipleri olan Türkler, bu istilacılara karşı tarihte Türkistan olarak adlandırılan vatanlarını kurtarmak için giriştikleri mücadelede cephelerini Batı ve Doğu Türkistan diye adlandırmışlardır.

Bu bölge tarihin ilk zamanlarından itibaren bulunduğu coğrafi konumdan dolayı önem teşkil etmiştir. Öyle ki bölge tarihin en eski ve canlı ticaret yolunun kavşağı konumundadır. Doğu-Batı arasındaki ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için hayati öneme haiz olan tarihi İpek Yolu bu topraklardan geçmekteydi.¹⁵

Doğu Türkistan günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Tibet, Çin ve Rusya'ya komşu konumunda bulunmaktadır. Doğu Türkistan'ın toplam yüz ölçümüyle ilgili çeşitli kaynaklarda 1.500.000¹⁶ ile 2.000.000¹⁷ km² arasında değişen bir alandan bahsedilmektedir. Bununla birlikte Doğu Türkistan bu iki sayının ortalaması olarak kabul edilebilecek olan 1.828.418¹⁸ km² bir alanda oturmaktadır. Bahsi geçen alan Türkiye'nin yüz ölçümünden 2,5 kat; Almanya'nın yüz ölçümünden 4 kat, Pakistan'dan 3 kat, Kongo'dan 5 kat, Endonezya'dan 2 kat, Ürdün'den 25 kat daha büyük bir alana sahip olup aynı zamanda Çin'in toplam yüz ölçümünün de 1/5'ine denk gelmektedir.¹⁹

Doğu Türkistan'ın yüzey şekilleri doğal zıtlıklarla ifade edilebilir. Bölge içerisinde çöller - yaklaşık 2 milyon km²'lik bir alana sahip olan Doğu Türkistan'ın topraklarının neredeyse 1/3'ü (600.000 km² 'si) çöllerle kaplıdır.²⁰-, vahalar, yüksek dağ silsileleri gibi farklı coğrafi özellikler burada en çıplak haliyle göze çarpar. Bir tarafta çorak verimsiz topraklar yer

¹³ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.19.

¹⁴ Alptekin, Unutulan Vatan Doğu Türkistan, s.89-90.

¹⁵ Alptekin, Unutulan Vatan Doğu Türkistan s.164,186.

¹⁶ Togan, Z. V. (1981). Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın Tarihi C.1(Batı ve Kuzey Türkistan), İstanbul, s.1.

¹⁷ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.20.

¹⁸ Kurban, Şarki Türkistan Cumhuriyeti s.5.; Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.20.; Alptekin, Unutulan Vatan Doğu Türkistan, s.53,60.; Erkin Alptekin, Çin'in Doğu Türkistan Politikası, Sosyoloji Konferansları,1988, Sayı 22, s.143.; Saadettin Gömeç, Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 67.

¹⁹ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.20.

²⁰ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.20.; Kurban, Şarki Türkistan Cumhuriyeti, s.5.

alırken diğ er yanında verimli tarım arazileri geniş yer kaplar, bir yanda dağ zirvelerinde buzullar yer alırken diğ er yanda    l bulunur.

Bölgedeki coğrafi  eşitliliği İ lil Kurban şu şekilde ifade eder:

“Tanrı Dağının yaklaşık 8000 metre ile g  klere y  kselen Hantanrı zirvesi erimez buzlarla kaplanmış iken, Turfan ovası deniz y  z nden 200 metreden fazla alçaklığı ile hiç kar ve yağmur g  rmemektedir. Altaylarda kışın sıcaklık -50 dereceye düşerken, Turfan’da kış olmaz. Yazın ise sıcaklık +50 dereceye kadar çıkar. O zaman Turfan insanları kendilerini korumak için yer altı evlerine inerler. Dünyaca meşhur Turfan   z m , dallarında dururken kurur. Doğu Türkistan’ın yaklaşık    te birini teşkil eden Taklamakan   l ,    llere has hususiyetleri ile, Afrika’nın meşhur Büyük Sahra çölünü aratmayacak niteliktedir. Doğu Türkistan ikliminin aşırı uçlara meyilli hususiyetlerinin yanında, bu   lkenin dört taraftan da aynı, dünyada denizden en uzak tek bölge olduğu dikkate alınırsa, bu bölgenin coğrafasını dünya coğrafasının ender birimlerinin birikimi, diye nitelendirebiliriz.”²¹

Doğu Türkistan’ın çevresi üç farklı yönden üç farklı dağ silsilesince sarılmıştır. Bu silsile içerisinde yer alan dağlar; Tanrı, Karanlık ve Altay Dağ silsileleridir. Doğu Türkistan, Tanrı Dağları tarafından bölünerek kendi içinde Tarım Havzası ve Kuzey C ngarya olarak iki bölüme ayrılır.²²

Bu iki bölge her ne kadar haritada bütünlük gösterse de iklim şartları, toprak yapısı ve hayat şartları bakımından birbirinden kati suretle farklılıklara sahiptirler. Güney kısımdaki bölge Taklamakan   l ’n n etki sahasında yer almasından dolayı sıcak ve kurak; kuzey tarafı ise karasal iklimin etkisiyle kışları sert soğuklara maruz kalıp, yazları yağmurlu yayla iklimine sahiptir.²³

Doğu Türkistan denilince akla ilk olarak -Tanrı Dağları ile Karanlık Dağlar arasında uzanan ve yaklaşık olarak 1.000.000 km² ‘lık²⁴ alandan ibaret olan, Müslüman Türk nüfusunun yoğun olarak bulunduğu- Tarım Havzası gelir. Tarım Havzası şekil olarak elipsi andırır. Bu bölgenin güneybatısında Karakurum sıradağları yer alır. Yine aynı şekilde Taklamakan   l  de burada konumlanmışır. Bu bölgenin neredeyse yarısı Taklamakan   l yle kaplıdır. Bölgenin geriye kalan kısmı tarım yapmaya müsaittir. Bu elverişliliğe etki eden şey bölgeden geçen Tarım Nehri’dir. Çeşitli kollara sahip olan Tarım Nehri doğu yönünde akar ve Lob

²¹ Kurban, şarki Türkistan Cumhuriyeti, s.5.

²² Utku, A (1994). Doğu Türkistan İpek Yolu’nun Mazlum   lkesi, İstanbul,2013, s. 13.; Hasan Bahar, Türkistan’ın Coğrafi konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1, s.23.

²³ Kurban, şarki Türkistan Cumhuriyeti, s.5.

²⁴ Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi c.1. s.1.

Gölü'ne dökülür. Tarım Nehri'nden sulama yöntemiyle faydalanılarak bölgede pirinç, buğday, pamuk, mısır gibi tarım ürünleri yetiştirilir.²⁵

Cungarya Havzasıysa Doğu Türkistan'ın kuzey bölümünü meydana getirir ve Tanrı Dağlar ile Altay Dağları arasında konumlanır. Arazisi hafif engebelidir. Bölgenin orta kısmında çöl yer alır. Burası haricindeki yerler genelde otlaktır denilebilir. Bu özellik burayı konar-göçer insanların uğrak bir durağı kılmıştır. Bölgenin güney kısmında geniş bir sulama sahası yer alır. Aynı zamanda bu bölge Uzakdoğu ülkelerini batıya bağlayan bir ulaşım yoluna da sahiptir. Bahsi geçen dönemde bölgedeki tek demiryolu ağı yine bu bölgede yer alır. Aynı zamanda Doğu Türkistan'ın merkezi olan Urumçi vilayeti Cungarya'da bulunur.²⁶

Doğu Türkistan, sert karasal iklimin etkilerinin görüldüğü bölgeler olan Tibet'in kurak yaylalarına ve geniş tundralarca sarılmış olan Sibiry'a'nın sert kutup bölgelerine göre yerleşim ve ulaşım imkanları yönüyle daha yaşanılabilir bir alandır. Nüfus yoğunluğu karasal iklim özelliklerinin görüldüğü tüm bölgeler gibi akarsu kenarlarında artmaktadır. Yerleşim konusunda akarsu kenarlarını, sulama vahaları ve dağ etekleri takip etmektedir. Şehirlerde toplu bir şekilde konumlanan nüfus, kırsal ve köylerde dağınık bir yapıya bürünür. Konut yapımında kullanılan malzemeyi etkileyen iklim şartları Doğu Türkistan'da da baş göstermiştir.

Doğu Türkistan'da halk kerpiçten inşa edilmiş, çatıları çeşitli ağaçlarla örtülmüş olan evlerde oturmaktadır.²⁷

Doğu Türkistan'ın en önemli akarsuyu Tarım Nehri'dir. Tarım Nehri için Doğu Türkistan'ın Nil'idir diyebiliriz. Karakurum Dağlarının doğu yamaçlarından doğan nehir, Doğu Türkistan ile Keşmir Bölgesi arasında kısa bir mesafede sınır görevi üstlenir.²⁸ Nehir doğuya doğru akmaya devam eder ve Doğu Türkistan'da bahse değer üç gölden biri olan Lop Nur Gölü'ne dökülür. Diğer iki gölün adları ise; Buğraç ve Ebi'dir. Tarım Nehri yağışlara bağlı olmakta birlikte, kar erimesiyle debisi artan kollardan beslendiğinden dolayı bahar aylarında yüksek debiye erişir.

Tarım Nehri uzun bir alanı kat etmekle birlikte geniş bir havzaya sahip olup çeşitli kolları vardır. Bu kolların en önemlileri; Kaşgar, Aksu, Yarkent ve Hotan'dır. Bu kollar üzerinde

²⁵ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.21-22.

²⁶ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s. 22.

²⁷ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.50.

²⁸ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.23.

aynı ismi taşıyan önemli şehirler ve vahalar yer almaktadır. Bu vahalarda nüfus yoğunluğu km²'ye 100 kişi düşecek şekildedir.²⁹

Doğu Türkistan sınırları içerisinde takribi olarak 320'den fazla ırmak ve 100'den fazla göl bulunmaktadır. Tarım Nehri dışında İli ve İrtiş akarsularıyla Sayram ve Buğda gölleri önemli su kaynakları arasında gösterilebilir.³⁰

Doğu Türkistan bulunduğu coğrafi konum pek çok konuda olduğu gibi bölgenin iklimi üzerinde de etki etmiştir. Asya'nın kalbinde konumlanmış olması, bölgeyi açık denizlerin etkisine kapalı hale getirmiştir. Bölge bu sebepten dolayı genel olarak karasal iklimin etki sahası olmuştur. Bundan mütevellit yazlar sıcak ve kurak, kışlarsa sert soğuklarla geçmektedir. Yağışlar da bahsettiğimiz sebeplerden dolayı düşük seviyelerde seyreder. Bu soğuklukların etkisi öyle yüksektir ki bölgedeki akarsu ve göllerin dondukları gözlemlenebilir.

Bölgenin kuzeyi, güney bölgelerine göre nispeten daha soğuktur. Buna sebepse enlem etkisi ve Sibirya'ya komşu olması gösterilebilir.

Ayrıca kuzey bölgeleri 300 mm yağış alırken güney bölgeleriye yaklaşık 100 mm yağış alır.³¹

Doğu Türkistan'da tarım iklim etkisiyle vahalara toplanmıştır. İklimin karasal olması ve kuraklığın görülmesi vahalarda yoğunlaşan tarımsal faaliyetlerin ana sebebidir. Vahalarda tarımsal faaliyetler sulama tekniğinden yararlanılarak yapılmaktadır.³²

Yukarıda bahsettiğimiz farklı yeryüzü şekilleri Doğu Türkistan coğrafyasını pek çok yönden etkilemiştir. Bu durum bölgedeki tarımsal ürün çeşitliliğine de olumlu katkıda bulunmuştur.

Bölgenin farklı yerlerinde kendine özgü ürünler yetiştirilmiştir. Kaşgar'da nar, Hoten'de ceviz, Kumul'da kavun, Turfan'da üzüm, Kurla'da neşpüt*, Aksu'da pirinç gibi ürünler bu bölgelerle özdeşleşmiştir.³³ Bu ürünler cinslerinin en kalitelisi olarak kabul edilmiş, Kumul kavunu, Hoten cevizi gibi bu yerlerin adı ile anılmıştır.

²⁹ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.23.

³⁰ Taşağıl,A(2012) "Türkistan",TDV İslam Ansiklopedisi,c. 41,s.558.;Hayit,B.(1999). "Doğu Türkistan'ın Türk Dünya'sındaki Önemi", Doğu Türkistan Sesi Dergisi Sayı: 58., İstanbul.

³¹ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.24.

³² Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.27.

*Neşpüt: Armudun bir cinsi.

³³ Kurban, Şarki Türkistan Cumhuriyeti, s.5.

Doğu Türkistan'da yukarıda bahsi geçen ürünlere ek olarak narenciye, hububat, 20 tür meyve, 35 tür sebze, 30 tür ilaç sanayide kullanılan bitki, 35 tür çiçek yetiştirilmektedir.³⁴ Bölgede ziraat faaliyetlerinin sulama yoluyla yapıldığı; buğday ve pirinç gibi hububat ürünlerinin yetiştirildiği; elma, kavun, soğan, şaraplık üzüm, ipek ve pamuk yetiştiriciliği yapıldığı Müslüman coğrafyacıların eserlerinde de işlenmiştir.³⁵

Bölgede bolca bulunan otlak alan hayvancılık için oldukça elverişlidir. Özellikle Tanrı Dağlarının eteklerinde bulunan otlaklar hayvancılık faaliyetleri için biçilmiş kaftandır.

Bölgede 1950'li yıllara gelinceye değin takribi olarak 10-12 milyon küçükbaş, 3-4 milyon da büyükbaş hayvan bulunmaktaydı. Küçükbaş hayvancılığının bu kadar yaygın olmasının sebebi olarak otlakların bu hayvanların yetiştirilmesinde daha uygun olması gösterilebilir. Büyükbaş hayvanlar arasında ise at, deve ve sığır yetiştiriciliği oldukça önemlidir. Bölgede hayvancılıkla geçimini sağlayan insan sayısı yaklaşık olarak 600.000*'dir.³⁶

Çin tarafından bölgede yapılan nüfus sayımlarında elde edilen verilere bakılırsa; 1911-1965 yılları arasında bölge nüfusu hep 2.000.000-5.000.000 aralığında gidip gelmiştir. Yani 50 yılı aşkın sürede bölgede hiç nüfus artmadığı iddia edilmiş, aynı şeyler tekrarlanıp durmuştur.³⁷

Çin kaynaklarının bölge nüfusuyla ilgili verdiği bilgiler maalesef gerçeklikten ve bilgidenden oldukça uzak bir yerde konumlanır, bu konuda belirtilen sayılar ayakları yere basmayan birer iddia olarak havada kalır. Aile kurumunun önemini kavramış, başka milletlere mensup tarihçiler tarafından ırkının kelime anlamı karşılığına gelen kavramlardan biri türeyen olan bir milletin nüfusunun- özellikle 2. Mançur İstilasından sonra- hiç artmadığını düşünmek ve iddia etmek abesle iştigaldir. Birbiriyle uyumsuzluk gösteren sayıların süreklilik arz etmesi bu konunun oldukça karanlık bir husus olarak kalmasına sebep olmaktadır.

Burada tarih, coğrafya, ekonomi gibi bilimleri matematik çatısı altına alıp bu iddianın asılsızlığından bahsetmekte fayda var. Öncelikle yukarıda Çin'in bölge nüfusu üzerine yaptığı sayımlarla ilgili verdiği sayıların tamamı hayatın olağan akışına aykırıdır. Bu durumu beşerî coğrafya konusu edersek bölgedeki gelişmişlik düzeyi, sanayi ve hizmet gibi sektörlerde istihdam edilen nüfusun sayısına bakarak nüfus piramidi hakkında bir çıkarımda

³⁴ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.28.

³⁵ İslam Ansiklopedisi, cilt 6, İstanbul 1992, s.275.

*İlgili dönemde Çin'in bölgede belirttiği toplam nüfus sayısının neredeyse %10'una denk gelmektedir.

³⁶ İslam Ansiklopedisi, cilt 6, s.275.; Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.30.

³⁷ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.48

bulunabilir. Nüfus artış hızının dünya genelinde ivme kaybettiği dönemler mevcuttur. I. ve II. Dünya Savaşları bu ivmenin hız kaybettiği dönemler olarak gösterilebilir. Ancak bu eğilimin sadece belli bir bölge için hep aşağıya doğru seyrettiğini iddia etmek gerçeklikten uzaktır. Gelişmişlik düzeyi benzer olan bölgeler yahut devletler ele alındığında yani ekonomisi hayvancılık, tarım, el tezgâhları ve küçük atölyelerden ibaret benzerlere bakıldığında nasıl bir nüfus piramidinden bahsediliyorsa, Doğu Türkistan Bölgesi için de aynı şartlara ve sayılara bağlı bir nüfus piramidinin oluşması beklenir. Ancak Doğu Türkistan Bölgesinde bu piramidin oluşmayışının sebebi tamamıyla Çin'in bölge üzerindeki demografik yapıyı değiştirip bin yıllardan beridir bölgenin asli sahibi olan Türkleri nüfus yönünden yok sayma gafletinden ibarettir.

Doğu Türkistan Bölgesi yer altı kaynakları bakımından oldukça çeşitli ve zengin rezervlere sahiptir. Bölgede mevcut bilinen yer altı zenginliklerini sıralayacak olursak; uranyum, altın, petrol, volfram, kurşun, demir, kömür, civa gibi son derece değerli madenler bölgede bulunmaktadır.³⁸

Bölgedeki uranyum rezervi 12 trilyon kwh, altın rezerviyse 37 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Ayrıca Çin kaynakları bölgenin wolfram, moblibden ve kalay rezerv büyüklüğüyle dünyada ilk sırada yer aldığını, manganez, kurşun, alüminyum, fosfor gibi madenler için de bölgenin oldukça zengin olduğunu belirtmektedirler.³⁹

Tanrı Dağlarının güneyinde 49 milyar tonluk iki kömür rezervi bulunur. Demir rezervleri ise takribi 10 milyar ton olarak tahmin edilmektedir. Petrol rezervleriye Çin'in ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayabilecek seviyededir. Doğu Türkistan'da petrol rezervleri 160.000.000 ton olarak tahmin edilmekte olup sayı petrol ülkesi olarak bilinen ülkelerin mevcut rezervlerinden birkaç kat fazladır.⁴⁰

Bölgenin sahip olduğu yer altı zenginlikleri, zaman içinde gelişen bilim ve teknolojiye bağlı olarak arama faaliyetlerinin çeşitlilik kazanmasıyla gün yüzüne çıkmaya devam etmektedir. Bunlardan biri de doğalgaz enerjisidir.

Doğu Türkistan zengin petrol rezervlerine sahip olduğu gibi doğalgaz konusunda da oldukça zengin bir bölgedir. Bölgenin üç önemli ovası olan Tarım, Cungarya ve Turfan-Kumul'da

³⁸ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.34.

³⁹ Alptekin, Unutulan Vatan Doğu Türkistan, s.167-168.

⁴⁰ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.35.

20 milyar 900 milyon ton petrol ve 10 trilyon 850 milyar m³ doğalgaz rezervi bulunmaktadır.⁴¹

Bölgede sanayi konu edindiğimiz dönemde gelişmiş bir vaziyette değildir. Bölgede hayvan ve hayvan ürünleri, pamuk, ipek, deri ve tarım ürünleri üzerine küçük atölyeler ve dokuma tezgâhları mevcuttur. Ağır sanayiye yönelik adımlar atılmamıştır. Bu durum bölge üzerinde siyaset geliştirenlerin ve devrin teknolojik imkanları dahilinde değerlendirilmelidir.

Bölge yukarıda bahsettiğimiz gibi ulaşım hususunda oldukça önemli bir noktadır. Bölgeden dünyaya açılan yolların tarihte üstlendiği roller; üzerinde seyahat edilen, bir yerden bir yere gidilip gelinen bir oluşumdan daha fazla manalar taşımıştır. Öyle ki yukarıda bahsettiğimiz İpek Yolu'nu yalnız Çin-Bizans ilişkileri çerçevesinde ele almak oldukça sığ kalır. Bu yol; Doğu ve Batı ticaret etkinlikleriyle ekonomik faaliyetlerin yanında kültürel olayların da cereyan etmesine imkân tanımıştır. Bir kültürün diğeriyle tanış olmasına, bu tanışlığın harmanlanarak dünya kültür hayatına yeni ürünler, kazanımlar hediye etmesine vesile olmuştur.

Bu kültür etkileşimi içerisinde elbette dil unsuru da etkili olmuştur. Doğu Türkistan'da bulunan Türkler Hakaniye Türkçesi adı verilen duru bir dili konuşurlar.

İslamiyet etkisinde geçiş dönemi diye tanımlanan 10. ve 12. yüzyılları kapsayan dönemin önemli eserleri burada oluşturulmuştur. Bu bölge o dönem için Türk Kültürünün merkezi haline gelmiştir. Türk Dünyasının bilinen ilk Türkçe sözlüğü ve grameri olan “Divanu Lügati't-Türk”⁴² burada Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınmıştır.⁴³

Doğu Türkistan Bölgesi yukarıda anlattığımız maddi, coğrafi, kültürel ve stratejik pek çok imkânı içinde barındırmasından dolayı ilgi çekici bir bölge hüviyeti taşımıştır. Coğrafi ve stratejik öneminden dolayı bazı ilim insanları tarafından “Asya'nın Kalbi”⁴⁴ olarak tanımlanan bölge daha evvel de defaatle yinelediğimiz gibi tarihin ilk çağlarından itibaren Türk Milletinin yurdu ve vatanı olmuştur. Türklerin anayurdunun tarihin ilk çağlarından itibaren, ki bu Çin kaynaklarında da ifade edilmektedir, Altay Dağları ve çevresi olarak gösterilmektedir.⁴⁵

⁴¹ Tohti,İ.(2013). Çin'in Orta Asya ile Olan Petrogaz İşbirliğinin Geliştirilmesi Noktasından Uygur Bölgesinin Stratejik Konumuna Bir Bakış, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı 1/1,s.111.

⁴² Ercilasun, A.B. ve Akkoyunlu,Z. (2014) Divanu Lügati't-Türk, Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara, 2014.

⁴³ Caferoğlu,A.(-) “Doğu Türkistan Türklüğü” Türk Kültürü, Cilt 3, No:30, s.374.

⁴⁴ Lattimore,O.(1950). “Pivot of Asia:Sinkiang and Inner Aian Frontiers of China and Russia”, Boston, 1950

⁴⁵ Kafesoğlu, İ. (1983). Türk Milli Kültürü, İstanbul, s.47.

Tarihin başlangıcından itibaren bölgede Türk-Çin komşuluk münasebetleri cereyan etmiştir. Güç dengesi zaman içerisinde değiştikçe bu iki millet birbirlerine karşı üstünlük mücadelesine girişmişlerdir.

Türk Devletleri bölgede zayıf düşmeye başladığı zamanların bazen sebebi olan Çinliler, bazen de bu zayıflıktan faydalanıp tarihi İpek Yolu'nu egemenlikleri altına almak için bölge üzerinde bir kara bulut gibi belirip durmuşlardır.

Asya Hun Devleti'nden takip ederek bölgede kurulan Türk Devletleri olarak “Tabgaç, Göktürk, Uygur, Karahanlı ve Türk-Moğol” devletleri gösterilebilir. Çin'in bölge üzerindeki istilacı politikasının terennümü olarak bazıları isimlerini verdiğimiz Türk Devletlerin dönemine denk gelen “M.Ö. 104, M.Ö. 59, M.S 73, 448, 657 ve 744” yıllarında gerçekleşen altı farklı Çin istilasası vuku bulmuştur.⁴⁶

Bu istila girişimlerinin tamamı, dünya tarihine ve tarihçilerinin belleğine ordu-millet olarak yerleşen, Türk Milletinin silahlı mücadeleleri sonucunda ortadan kaldırılıp defedilmiştir.

Günümüzde Kırgızistan sınırları içerisinde yer alan Talas Nehri civarında milattan sonra 751 yılında, Abbasi Hanedanının iktidarda olduğu İslam Devleti ile Çin arasında beş gün süren savaş yaşandı. Çinliler bu savaştan ağır bir yenilgiyle ayrıldılar. Türk boyu olan Karluklar bu savaşta, İslam Devleti safında yer almıştır. Yenilgi sonrası Çin'in Tarım Ovasından çekilmesiyle bölgede Uygur Devletinin sancağı dalgalanmıştır.⁴⁷

Çin İmparatorluğunda iktidar üzerinde hanedanların mücadeleleri etkili olmuştur. Güçlü olan hanedan mevcut hanedanı indirip iktidarı ele alabilmekteydi. 17. yüzyılın ilk yarısında “Mançu” hanedanı bir isyan sonucu Çin İmparatorluğunun yönetimini eline geçirmiştir.⁴⁸ Çin'deki bu iktidar değişimi, Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki istilacı politikasını yeniden canlandırmıştır. 18. yüzyılın ortalarında Doğu Türkistan'da “I. Mançur İstilasası” yaşanmış ve bu istila 103 sene sürmüştür.

“I.Mançur İstilasası” Doğu Türkistan'da Yakub Beg Devleti'nin kurulmasıyla son bulmuştur. Yakub Beg Devleti 13 sene varlığını devam ettirmiştir. Devletin kısa ömürlü olmasının nedenleri arasında;

1- Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'da sömürgeci olarak bulunan Büyük Britanya'nın yeterli düzeyde maddi ve lojistik destekte bulunmaması. Osmanlı İmparatorluğunun

⁴⁶ Buğra, M.E. (1954). Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti, İstanbul, s.34-35.

⁴⁷ Kurban, Şarki Türkistan Cumhuriyeti, s.9.

⁴⁸ Eberhad, W. (2019). Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, s.299.

desteğinin yetersiz kalmasının sebebi tamamen teknik konular ve kendi iç meseleleriyle ilgiliyken; Britanya'nın destek hususunda zayıf kalmasının sebebiyse bu müstakil devletin kendi menfaatlerine hizmeti ölçüsünde destek vermesi gibi bir durum söz konusudur.⁴⁹

- 2- Doğu Türkistan'da müstakil bir Türk Devleti kurulduğunda, birbirleriyle nüfuz ve çıkar çatışması sebebiyle kanlı bıçaklı olan Rus ve Çin Devletlerinin ittifak olması bir diğer sebeptir. Doğu Türkistan'da kurulacak bağımsız bir Türk Devletinin, Batı Türkistan'a sıçrama olasılığı bile Rusların uykularını kaçırmaya yetmiştir. Bölgede çıkarlarının çatıştığı Çin ile kıran kırana bir mücadelede olmalarına rağmen, bağımsız Türk Devletini istila etmek konu olduğunda bu iki devlet kendilerini iş birliği yapmaktan alamamışlardır.

gibi durumlar yer almıştır.

Yakub Beg Devleti 1876 yılında, Yakub Beg'in ölümü ve dış etkenlerin de etkisiyle yıkılmıştır.⁵⁰ Bu tarih aynı zamanda "II. Mançur İstilasası'nın" gerçekleştiği tarihtir. Doğu Türkistan'daki I. Milli Devletin son bulmasına müteakip gerçekleşen bu istila yaklaşık 35 yıl sürmüştür.

II. Mançu İstila döneminde Doğu Türkistan'ın statüsünde yeniliğe gidilmiştir. Türk Yurdu, Çin tarafından sömürge olarak görülüp istila edilirken yine Çin tarafından "1881 yılında Çin'in bir eyaleti olarak" kabul edilmiş ve 1884 yılında da bölgenin adı "Xinjiang" yani Avrupalıların deyişiyle "Sinkiang"⁵¹olarak değiştirilmiştir.⁵²

Bu isim değişiklikleri Çin'in bölge üzerinde uygulanmaya çalıştığı kültürel asimilasyon planının bir parçası olmuştur. Bazı şehirlerin isimlerinde de bu sebeple değişiklik yapmışlardır.

"Türkçe Kura ismi Çince Chao-su'ya, Çerçen Chieh-Mo'ya, Çingil Chin-Ho'ya, Kumul Ha-Mi'ye, Kaşgar (Eskişehir) Shu-Fu'ya, Kaşgar(Yenişehir) Çince Shu-Le" şeklinde isimleri değiştirilmiş şehirlerden bazılarıdır.⁵³

Takip eden yıllarda Mançu hanedanlığının akıbeti de seleflerinininki gibi olmuştur. 1911 yılında patlak veren isyan devrime dönüşmüş ve bunun sonucunda Mançu Hanedanlığı

⁴⁹ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s. 132.

⁵⁰ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s. 101.

* Bu madde özellikle, 1933'te kurulan Doğu Türkistan Türk İslam Cumhuriyeti'nin yıkılmasında doğrudan etkili olmuştur.

⁵¹ Alptekin, Unutulan Vatan Doğu Türkistan, s.60.

⁵² Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.145.

⁵³ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.146.

iktidar olma hüviyetini yitirmiştir. Bununla birlikte 1912 yılında Sun Yat-Sen Çin’de Cumhuriyeti ilan etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı Çin’in iç siyasete yönelmesine neden olmuş, geçiş döneminde oluşan otorite boşluğu güç kaybına sebep olan olayları tetiklemiştir.⁵⁴

Bu güç kaybı önce ülkenin iç siyasetine sirayet etmiştir. Doğu Türkistan’da işgalci konumda olan Çin’in merkezi yönetimi bu bölgeye oldukça uzaktır. Çin Devletinin buraya atadığı görevliler bu uzaklıktan ve merkezi otoritenin yokluğundan güç akarak kendi başlarına buyruk yönetim sergilemişlerdir.

1911-1943 yılları arasında süren bu döneme “Harp Beyleri Dönemi yahut Umumi Valiler Devri” gibi adlar verilmiştir.⁵⁵

Çin’in iç siyasette cereyan olaylar sebebiyle güç kaybı yaşaması, bölge üzerinde nüfuzunu arttırıp, bölge üzerinde söz sahibi olmak üzere tetikte bekleyen devletlerin iştahını kabartmıştır. Bölgenin coğrafi özelliklerinden dolayı doğal bir sınır vasfı taşıması, stratejik konumu, önemli ulaşım yolları üzerinde bulunması, çeşitli ve zengin maden yataklarını barındırması gibi özellikleri bu ilgi için yeterlilik oluşturmuştur. Çin yönetiminin de 1911 itibariyle bölge üzerindeki nüfuzunun sarsıntılı bir evreye girmesi, Doğu Türkistan üzerinde emellerini gerçekleştirmek isteyen devletler tarafından bölgenin “müdahaleye açık alan” olarak görülmesine yol açmıştır. Bu kanaatin gelişmesinin diğer sebebi olarak Doğu Türkistan’da görevlendirilen Çinli valilerin dışişlerinde de merkezi yönetimden bağımsız davranmaları gösterilebilir.

1918-1934 yılları arasındaki bu etki çatışması ve mücadelesini konu edinen Lars-Erik Nyman’ın “Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918-1934” adlı çalışmasının Türkiye Türkçesine tercümesine, eserin girişinde yer alan “Yazarın Teşekkürüne” yer verilerek başlanıyor.

Müellifin Teşekkürü

Konu seçiminde beni özgür kılan, Büyük Britanya ve Almanya’daki araştırmalarım için Lund Üniversitesinde burs ayarlayan merhum Profesör Jerker Rosen’a; bir yöneticinin ağır yükünü üstlenen varisi Profesör Göran Rystad’a; bütün müsveddeyi okuma sabrını gösteren ve kıymetli iyileştirmeleriyle beni yönlendiren Profesör Brigitta Oden ve Profesör Sven Tagil’e tüm samimiyetimle teşekkür ederim.

⁵⁴ Ahmed, M. (1938). “Doğu Türkistan İnkılabı Etrafında”, Yaş Türkistan, sayı 102, s.12.

⁵⁵ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.152.

Ayrıca bitmeyen desteği ve işime olan sonsuz ilgisinden dolayı Diplomat Dr. Gunnar Jarring'e; beni Bloomington'da samimi bir şekilde karşılayan ve çalışmalarımı oldukça teşvik eden Indiana Üniversitesi Ural ve Altay Dilleri Bölüm Başkanı Profesör Denis Çınr'a; ve yapıcı bir şekilde yılmadan katkıda bulunan Profesör J.Bosson, Dr.H.Braker, Sir O.Caroe, Mr. O.E.Clubb, FL K-R. Haellquist, Dr. B. Hayit, Profesör Dr. W. Heissig, Profesör J.Krueger, Profesör A.Lamb, Profesör L.Moses, Dr. P. Nightingale, Profesör Dr. A.Temir, Dr. B. Utas, Profesör A. S. Whiting'e teşekkürlerimi sunarım. Ek olarak, geriye kalan bütün hataların bana ait olduğunu hatırlatarak tezimin stilini düzeltmedeki üstün gayretinden dolayı Mr. M. Cossolotto'ya teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ayrıca tezimi düzenli ve verimli bir şekilde temize çeken Mrs.Siw Axenholt'a minnettarım.

Tez yazımım boyunca, yaptığımız röportajlar sayesinde Bay İ. Alptekin, Dr. A. Bekin, Bay Y.Buğra, Mr.W.J.Drew, Mr. N.Eriş, Mr. U.Hatipoğlu, Pater G. Hillbrenner, Rev.G.Robernt ve Mr.G.Söderbom'ın çok değerli bilgilerinden faydalanmayı başarabildim.

Kütüphanelere ve enstitülere boynumun borcu çoktur ancak özellikle Auswartiges Amt (Bonn), Bundesarchiv (Koblenz), Centralinstitut for Nordisk Asienforskning (Copenhagen), Deutsche Lufthansa AG (Köln), Historiska Institutionen (Lund), India Office Library & Records (London), Indiana University (Bloomington), Lunds Universitetsbibliotek (Lund), Public Record Office (London), Riksarkivet (Stockholm), Royal Geographic Society (London), the Royal Society for Asian Affairs (London) ve Utrikesdepartementet (Stockholm)'a teşekkürü bir borç bilirim.

American-Scandinavian Foundation/Sverige-Amerika Stiftelsen (New York/Stockholm) ve Svenska Forskningsinstituteti İstanbul (Stockholm) Amerika ve Türkiye ziyaretlerimi mümkün kılacak cömert yardımları ile katkıda bulundular.

Bana nazikçe yardım eden her arkadaşımın bahsetmek boşa olacaktır. Yine de Türk arkadaşım ve birçok röportajda bana eşlik eden Selçuk Mülayim; İsveçli arkadaşlarım Walter Dittrich ve Ingvar Lindgren; Alman arkadaşım Rainer Krefft ve ailesi; merhum Dr. Herbert Krefft ve eşi Leni; Londra dörtlüsü Karen ve Michael Raymond, Ann Sheey ve Michael Wasilewski; Bloomington'un üç silahşörleri John P. Gilroy, Geraldo Flörsheim ve John D.Tritt; asla pes etmeyen arkadaşlıkları ve misafirperverlikleri nedeniyle hatırlanmayı hak ediyorlardır.

Bu tez, şahsi fedakarlıkları ile bu işi mümkün kılan aileme, araştırma projemin bütün zorluklarıyla yüzleşirken zeki yorumları ve mental desteği ile adım adım bana yardım eden

erkek kardeşim Lennart'a ve ustasının doktora tezi için meleksi bir tolerans gösteren daksund Bobbi'ye adanmıştır.

İstanbul, Şubat, 1977

Matbunun Girişi

Bu tezin faaliyet alanı Büyük Britanya, Çin, Sovyetler Birliği ve Japonya arasındaki Doğu Türkistan bölgesinde 20. yüzyıl dönemine yön veren nüfuz savaşları arası güç denemesidir. 1918 öncesi ve 1934'e kadar olan dönemi içine alan, üzerinde en az çalışılan dönem olmasına rağmen, Merkez Avrasya'nın tartışmaya açık dönüm noktalarıyla geleceğin kaderini tamamıyla tayin etmiştir. Sonuç olarak, Çin bu güç savaşından zaferle çıkmıştır ancak bu sonuç kaçınılmaz sondan oldukça uzaktadır. Günümüzdeki Çin-Rus ilişkilerindeki çatlağın arka planını, 1918-1934 yılları arasında Sovyetler Birliği için uzun süren ve acı şekilde sonuçlanan bu mücadele oluşturur.

Konu seçimim Merkez Avrasya'daki savaşlar arası jeo-tarihsel etkileşim alanında çalışma isteği ile ilişkili olabilirdi, fakat Çin'in işgalindeki Doğu Türkistan Bölgesi üzerine oluşturulacak bir tezin temel yapı taşı olarak İngiliz, Alman ve İsveçli kaynakları kullanmak bilinen bir sınırlılık yaratacaktır. Bununla birlikte Çin ve Sovyet arşivleri çalışmalara açık değildir ve dönemle ilgili Japon dokümanları kapsamlı olarak Allen S. Whiting tarafından çoktan kullanılmıştır. Bu nedenle, güvenle söyleyebilirim ki Avrupalı kaynakların bu tezde üzerleri çizilmiş ve bugüne kadar ilk defa Doğu Türkistan yapbozundaki önemli orijinal parçalar güvenle sunulmuştur. Mevcut Sovyet ve Uzak Doğu kaynakların uyumu, bahsedilen kusurlara rağmen analiz ve değerlendirmeler için bütünüyle Doğu Türkistan'ın savaşlar arası döneminin temsili resmini çizilebilir.

Basılı Olmayan Kaynaklar

Büyük Britanya: Dışişleri Bakanlığı (FO) dokümanları Toplum Kayıt Ofisi (PRO) tarafından alt gösterimlerin dosya numaraları altında belirli dokümanın kendi numarası, seri veya konu numarası ve son olarak ülke numarası (Çin-10 gibi) ile takip edilen F 371/.. kayıt numarası artı F (Uzak Doğu), N (Kuzey), vb. ile tutulmaktadır. Dokümanlar 1919 dahil el yazısı indeks kartları ile sınıflandırılmıştır. Sonrasında (1920-45) yılları için dışişlerinin (Yazışmaları İndeksi) ve "Dışişleri" genel yazışmaları arasındaki yeşil veya gizli belgeler indeksi (1921/38-42) bölümlerinde basılmıştır. Özel tablolara göre Dışişleri Bakanlığı kayıtları (F, N, vb.) indekslerden Toplum Kayıt Ofisi dosya numaralarına (FO 371/..) çevrilmiş olmalıdır. İndeks belgelerinin dosyalar içerisinde gerçekten muhafaza edildiğinin

hiçbir garantisi yoktur çünkü basılı indekslerin Dışışleri orijinal indeksler olarak yeni baskısı henüz yapılmıştır. Kaynak materyallerdeki boşluk maalesef alıılmadık bir durum değildir.

Dokümanlar Kaşgar Başkonsolosu ve Hindistan içinde ve dışındaki diğer yerel Britanya temsilcilerinden, Hindistan Devleti, Hindistan Bakanlığı (aşağıya bakın) ve Dışışleri'nin kendisinden elde edilmiştir. Normal prosedür bir dokümanın hiyerarşik silsileyi takip ederek Dışışleri Bakanlığına gelmesidir.

Hindistan Bakanlığı (IO) Whitehall (Hükümet Konağı)'de Dışışleri Bakanlığı'nın yanında bulunmaktadır ve Londra'daki Hindistan Elçiliği veya aracı istasyon olan Hindistan Sekreterliği ile birlikte faaliyet göstermektedir. 1930/31'e kadar Politik ve Gizli Departman Kütüphanesi (L/P%S/..) dokümanları yılların belirli bir numarası veya sadece bir yılla sınırlı bir numara üzerinde koleksiyonların içinde (COLL.) tutulmuştur. Doğu Türkistan hâlâ 1930'lar boyunca bütünüyle bir arşiv konusu durumundadır. 1940'larda Hindistan'da idari reformlar gerçekleşmiş fakat belgelerin sadece önceki gibi bir yıl veya doküman numarası ile takip edilen P ve PZ'den EXT'ye (harici) alt gösterimleri değişmiştir.

Yorum: Kaşgar'ın aylık raporları, Dışışleri materyalleri içerisinde Kaşgar Günlüğü olarak adlandırılır ve 10 farklı versiyonda Kaşgar Günlüğü vardır ancak farklı isimlerine rağmen kastedilen aynıdır. Bu 10 doküman Dışışleri materyallerinde beliren boşluğu doldurmak amacıyla ek olarak kullanıldılar.

Almanya: Merkez Avrasya üzerine yazılı Alman belgelerinin şaşırtıcı bir şekilde çok büyük bir kısmı Bonn'da Austwartige Amt (AA) arşivlerinde Çin ve Rusya alt gösterimlerinde bulunur. Koblenz'in Bundes archiv (BA)'inde en ilginç bölüm Dr. Sven Hedin ve Avrasya projesi ile bağlantılı materyalleri içeren Kleine Erwerbug bölümüdür. Köln'ün Lufthansa arşivinde de Çin'den gelen birçok değerli rapor muhafaza edilmektedir.

İsveç: Riksarkivet'in (RA; Ulusal Arşivler) kapsamlı ve engin Sven Hedin arşivi ziyadesiyle değerlidir.

Basılı Kaynaklar

Eğer çağdaş bir ilk el hesabı olması bir kriter göstergesi ise büyük ölçüde hatıratlar, gezginlerin tanımlamaları ve belirli gazete raporları kullanıldı. Doğu Türkistan gibi hassas bir konuya değinme isteğine karşı zaman zaman Sovyet veya Çin baskıları oluştu. The London Times'ın Merkezi Avrasya özel muhabirleri genellikle karşı taraftan veya Kaşgar Konsolosluğuyla ilişkili ve sıklıkla üst düzey yetkililer tarafından uygulanan sansür ile karşı karşıya gelirler.

Doğu Türkistan söz konusu olduğunda, belgesel kaynak materyale değerli bir katkı sağlayan görgü tanıklarıyla yapılan görüşmeler göstermektedir ki, bölge insanı yerli nüfusa yönelik belirli bir düzeyde sosyal ve sömürgeci önyargıların var olmasından rahatsızdır. 1972'den beri Büyük Britanya, Almanya, İsveç ve Türkiye'den (tam liste tezin sonundadır) misyonerler, esnaflar, memurlar ve azınlık mensupları ile gayri-resmi röportajlar gerçekleştirdim. Özenle kullandığım röportajlar olayların karmaşık rotası üzerinde bana sıklıkla taze bir görüş açısı sağladı.

Röportaj projemde uyguladığım metotlar oldukça basit ve doğaldır. İlk olarak, projemi güçlendirmek ve mümkünse geri-bildirim ile yeniden kontrol etmemi sağlamak adına bir anket oluşturuldu. Sonra, sahada röportaj çalışması titizlikle yapılmak zorunda kaldı çünkü röportaj yapılan kişilerin yaş ortalaması yaklaşık olarak 70 ve üzeriydi. Notlarım elle yazıldı fakat röportajın yazılı metni, röportaj yapılan kişiler tarafından imzalanıp, onaylanması için röportaj gerçekleştirilen kişilere gönderildi.

Britanya raporlarını Britanya'ya ait olmayan diğer raporlarla örtüştürdüğümüzde Britanya kaynakları genel bir güvenilirlik içindedir. Hindistan kamu hizmeti (Indian Civil Service) içerisinde var olan katı çalışma etiği, gerçekler ve söylentiler arasındaki belirgin fark ile bilgi dahilinde raporları homojen bir şekilde zenginleştirerek, yerel seviyede oluşturabilmeyi sağladı. Dahası; Kaşgar'daki diplomatların hizmet süreleri ve dönemleri onları bu çalışmaya katılımcı yapabilmek için yeterince uzun değildi. Yeni Delhi/Simia ve Londra'da, Büyük Britanya'nın politikası İmparatorluğun gerçek arzuları hakkındaki fikirlerde anlaşmazlığa düşmekten ibaretti. Merkez Avrasya'daki Britanya egemenliğindeki Hindistan ve Büyük Britanya arasında ekonomik olarak Çin ticaretini önemli ölçüde etkileyecek bitmeyen bir mücadele vardı. En düşük seviyede, buna rağmen, raporların bilinçli ve uygun bir şekilde yönlendirilmiş olmalarını sağlamak gerçekten zordu. Amirlerinin korkusu altındaki Britanya temsilcilerinin belirli bir ihtiyaç anında elde ettikleri veriler göz önünde bulundurulursa, diplomatik raporlar nispeten daha iyi veya daha kötü olabilirdi. Böyle nadir durumlar yine de oldukça kolay bir şekilde denetlenebilir ve orijinalinde Britanyalı olmayan kaynaklarla paralel olarak kontrol edilebilir.

Kaşgar'dan gelen her gönderi (genellikle aylık Kaşgar Günlükleri formatında) gizli ajan veya bilgi verenlerden oluşan Aksakal ağından toplanan sayısız raporların ve söylentilerin damıtılmış halidir. Konsoloslar kendi sınırlarının dışında görevlerde veya Doğu Türkistan'ın bütün alanlarına özel olarak seyahat ettiler. 1930'lar boyunca yaşanan politik değişiklikler Doğu Türkistan'ı Stalin tarzı kapalı bir polis devletine dönüştürürken; 1920'lerde, ülkenin

her yerinde yaşayan yabancılar için açık bir toplum var olmuştı. Bu kademeli değişim kaynak materyallerin hem miktarı hem de kalitesine net bir şekilde yansdı.

Sonuç olarak, güvenle söyleyebiliriz ki, Britanya'ya ait dokümanlar gerçeklere ve vakıalara istinaden güçlü bir resmi güvenilirlik duygusuyla yayıldı ki, bu da onlara yüksek derece inanılrlık ve tarafsızlık kazandırdı. Ek olarak, Doğu Türkistan'dan gelen diplomatik gönderiler yıllarca az çok belirli bir kalitede kaldı.

Alman kaynaklar Britanyalı olanlar ile aynı seviyeyi ve hatta kaliteyi tutmaz. Doğu Türkistan'da bir Alman etki sahası oluşmaz; ancak şehir, Çin ve Almanya arasındaki ticari iletişim için umut vadeden bir temel geçiş alanıdır. Yine de Britanya görüşünü iyileştiren veya tamamlayan seçkin kalitedeki bazı Alman dokümanlar nadiren vurgulanmalıdır. Ekonomik uzmanlaşmaya olan eğilim kendisini hem ticari raporlarda hem de Avrasya projesinde ortaya çıkarır. Alman materyallerinde, Britanyalı olanlardaki gibi politika merkezi bir yer işgal etmez, fakat Doğu Türkistan'da politik ilgiler ticari olanlar ile her zaman elden ele yayılmıştır.

İsveç belgelerine dayanan kaynaklar, Almanlara ve İngilizlere ait olanlarla kıyaslandığında, birkaç kayda değer istisna dışında tamamen değersizdir. İsveçliler Çin-İsveç yolculuğunun ve Güney Kaşgar'ın İsveç misyoner postasının çevresindeki gerekli diplomatik detaylar ile ilgilenmenin ötesinde Doğu Türkistan'ın çetrefilli politik yaşantısıyla hiçbir zaman ciddi bir şekilde ilgilenmediler. Sven Hedin koleksiyonundaki günlükler ve diğer modern notlar veya mektuplar yine de 1933'teki güç değişiminin öncesindeki zor yıllar için hayati değerde materyaller içerir.

Doğu Türkistan'dan yayılan kaynak materyallerin genel karakteri Kaşgar veya Cungarya'daki gözlemlerin yerel kapsamı içerisinde aranmış olmalı. Politik ve ticari gidişatın çok az sayıda yerli takipçisi, yerel olayları Avrasya politikaları veya herhangi bir resmi hükümet idaresi ile ilişkili olduğu bağıntısını kurdu. Raporlamanın bu basit yolu dokümanları yorumlamadan ziyade, onlara yüksek derecede bir güvenilirlik sağlar ancak resmi hükümet politikasının bu raporlar üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaz.Şahsi girişimler direkt olarak devlet tarafından ilgilenilerek zaman içerisinde gösterilip veya yorumlanarak uygun bulunabilir veya desteklenebilirdi. Aylık Kaşgar Günlükleri gibi düzenli raporları, resmi olarak genellikle cevapsız bırakıldı fakat özel veya yıllık raporlar sıklıkla Doğu Türkistan'dan izlenen hükümet politikalarının yönlendirmeleri ile sonuçlandı.

Kaynaklar kısmen yerel raporların güvenilir bir arşivine ve kısmen de Londra'daki Kabineyi veya Berlin'deki Austwartiges Amt'yi de içeren farklı hükümet acenteleri arasındaki bir tartışmayı veya diyalogu yansıtan belgelere dayanır. Problem üzerinde, yine de yerel veya özel bir bakış açısı oluşturularak, resmi politika raporlarını bölerek araştırmanın yeterince sıkı bir metodu uygulanacaktır. Ek olarak, Britanya egemenliğindeki Hindistan ve Çin ticaretinin (esas olarak sonradan Nan-jing'te olan, Pekin'deki Britanya Elçiliği tarafından sunulan) çelişkili ilgileri dikkatlice fark edilmelidir. Sonuç olarak, Hindistan Bakanlığı çoğunlukla Britanya Egemenliğindeki Hindistan'ın Elçiliği gibi çalışırken, Dışişleri Bakanlığı çoğu kısım için Kabine'nin görüşlerini belirtti. Buna rağmen, Britanya Dışişleri Bakanlığı (ve onun Alman emsalleri) yurt dışı politikaları alanındaki baskın otoritenin tadını çıkardılar ki bu da pratikte Hindistan Hükümeti ile yüz yüze aracılık yapan HMG'nin üzerindeki Hindistan Bakanlığı rolünü azalttı.

Hükümet ve yerel seviyeler arasındaki bu çift taraflı iletişim hattı tabi ki sorunsuz gelişmedi ancak Hindistan ve Çin'de hem güç hem de araya girme isteği ile dolu farklı acenteler ortaya çıktı. Bu aracı güçlerin etkisi, alt-hükümetlerden tutun da elçilikler ve siyasi partilere kadar, aşırı sert bir şekilde değerlendirildi, çünkü onlar asla yekpare davranmadılar.

Merkez Asya uzmanlarının sıklıkla saha deneyimlerinden hareket eden bireysel bakış açıları, sansürün herhangi bir çeşidine maruz kalmadan kabine seviyesine kadar ulaşabilirdi.

Nihayetinde, kaynaklarla ilgili esas problem hükümet ve yerel seviyeler arasındaki farklılığın nasıl üstesinden gelineceği değil, ara bulucu acentelerin -eğer varsa- işlevinin ve politikasının nasıl ortaya çıkarılacağıdır.

Benim tezimin konu seçiminde, Merkez Avrasya'daki savaşlar arası dönem boyunca jeo-tarihsel etkileşimin kavranması ve bölgedeki günümüz Çin-Sovyet anlaşmazlığına bir özgeçmiş vermesi umuduyla yazıldı. Ek olarak, kaynak materyal Uzak Doğu ve Sovyet kaynaklarının tarafımda tasnif edilmesi ile Britanya dokümanları ve Alman-İsveç materyalleri arasında ortak belgeler oldukça iyi dengelendi. Başlık ve tezimin kapsamı konunun tek başına üzerinde çalışma yapılmasına değmesi nedeniyle kaynağın durumundan bağımsız olarak öngörüldü.⁵⁶

Doğu Türkistan Merkez Avrasya'nın "koridor sahası" içerisindeki çok önemli pozisyonuna rağmen bölgeyle ilgili bilimsel veya genel çalışmaların çokluğundan söz edilemez. General

⁵⁶ Basılı kaynakların Avrupa dillerinde veya yetkili çevirilerle sınırlandırılması, dilsel nedenlerden dolayı zorunlu bir gerekliliktir.

Sheng Shicai Hükümdarlığı üzerinde duran 1933/34 dönemi sonrası modern tarih ile uğraşan sadece bir avuç çalışma vardır. Aynı akımı yansıtan savaşlar arası dönem üzerine daha çok sayıda makale yayımlanmıştır.

Bütün yayımlanan çalışmaların ortak bir özelliği onların asla yayımlanmış olanlardan başka Anglo-Alman veya İskandinav belgelerinden kaynak olarak faydalanmamalarıdır. Araştırma kapsamının bu ciddi sınırlılığının nedeni, 1 Ocak 1971 öncesi, Britanya arşivlerinde yürürlükte kalan belgelerin sınıflandırması ile ilgili 50 yıllık kuraldır.

Dahası, Doğu Türkistan modern tarihi üzerine yapılan standart çalışmalar neredeyse sadece Amerikan kaynaklıdır ki bu da genel olarak Avrupalı olanları önemsemezken Uzak Doğu (Çin ve Japon) kaynaklarının yaygın kullanımını sağlar. Kaynakların bu eğilimi Amerikan çalışmalarını genel bir İç Asyalı veya Çin Merkezli yaklaşım olarak ortaya çıkarır. Ortaya sık sık çıkan bir diğer önyargı Japon yayılma politikasındaki belirgin Amerikan dogmasıdır. Sovyet rolü 1933/34 öncesi olayların akışı içerisinde azalırken bu “Pearl Harbor Kompleksi” sıkça karşılıklı olarak Merkez Avrasya’daki Japon pozisyonunun çağdışı abartısı olarak kalması ile sonuçlanır.

Merkez Avrasya alanındaki en iyi bilim insanı modern Doğu Türkistan araştırmaları için “Inner Asian Frontiers of China (1940)” ve “Pivot of Asia_(1950)” adlı kitapları çığır açan Owen Lattimore’dur. Doğu Türkistan klasiği Lattimore editörlüğü altında bir takım çalışmasının ürünüyken, ayrıntılı sınır çalışmaları tamamıyla sadece Lattimore tarafından yapıldı. Pivot of Asia öncü bir çalışma olarak hatırı sayılır bir kapsam genişliği içerir ve geçip giden zamana gözle görülür bir şekilde karşı koyar. Kitabın kesin olan bir zayıflığı, yine de “Ordeal by Slander_(1950)” adlı kitabında çekişmesi hakkında hesap verdiği editörünün güçlü politik bağlılığını belli belirsiz olarak Sovyet taraftarı eğiliminde yansıtmasıdır. Önceki çalışmalarla aynı şekilde, “Gateway to Asia: East Turkestan, frontier of the Chinese Far West (1944)” kitabında, Lattimore’un öğrencisi M.R.Norins 1933/34 dönemi öncesi konsantrasyon ile Doğu Türkistan’ın benzer renkteki bir resmini sunar. Bu yayın ayrıca 1940’ların yüksek derecede çekişmeli Çin tartışmasına bir katkı olarak değerlendirilir.

A.S.Whiting’in Doğu Türkistan’ı: Pawn veya Pivot(1958) hacminin yarısını anıları ile (ya da daha iyi bir özür ile) dolduran General Sheng Shihts’ai yi yardımcı yazar olarak kabul eder. Belirgin vurgu bu nedenle Sheng’in valiliği elinde tuttuğu 1933-44 dönemi üzerindedir. Temel kaynakların seçimi Amerikan ve Çin-Japon materyallerle kesin bir şekilde sınırlanmıştır, ki bu da Japon etkisinin yoğunluğunu birçok yanlış yargıyla

sonuçlandırmıştır. Whiting'in State Department ve Üniversiteler arasındaki karışık kariyeri çalışmaları üzerinde genel bir kısıtlama hissettirmiştir. O.E.Clubb's Çin & Rus (1971) Çin-Rus arası oyun üzerine odaklanan Merkez Avrasya'nın modern tarihinin çok geniş bir hesabıdır. 1943'te Urumçi'de ilk Amerikan Konsolosluğu açan yazar, kaçınılmaz bir şekilde güçlü kişilerin müdahalesinin sıkıntısını çekmektedir. Kaynak materyalin bir nebze üstü gizli referansının yanında, Clubb prensipli bir şekilde Whiting'in kaynakları ve fikirleri üzerine 1918-1934 arası dönem için kendi takdirini inşa eder. Bu özellikle Doğu Türkistan'daki Japon rolünün ortaya çıktığı zaman oluşan bir durumdur. Morris Rossabi'nin oldukça yeni China and Inner Asia adlı kitabı, Çin merkezli yaklaşımı (İç Asya'ya) Merkez Asya'nın tamamı için can damarı olan Doğu Türkistan'ın çarpıtılmış bir resmini sunarken sadece yayınlanmış ikincil kaynakları kullanan genel bir çalışmadır.

Standart çalışmalar, W.Heissig (Das gelbe Vorfeld) tarafından 1941'de yazılan Merkez Avrasya Vorfeld (örneğin Pamira'dan Amur'a kadar olan yüzleşme bölgesi) üzerine yapılan, temelde sonradan basılan ulaşılabilir her kaynağı analitik olarak kullanmasına uzanan çalışmayı kesinlikle içermelidir. Merkez Avrasya'nın yerlileri F.Kazak (Ostturkistan zwischen den Grossmachten, 1937) ve B. Hayit (Turkestan zwischen Russland und China, 1971) geniş ölçüde eşsiz değerdeki hem Türkçe hem de Uygur kaynakları kullanırlar. Hayit'in çalışmaları 1933-34 dönem üzerine ayrıntılı bir şekilde konsantre olarak Batı Türkistan ve Doğu Türkistan ile bütün olarak ilgilenirken, Kazak'ın kitabı 1910'ların başından 1936'ya kadarki dönemi kapsayan politik-ticari bir çalışmadır. Hayit 1933 öncesi dönem için büyük ölçüde ikincil kaynaklara güvenirken, Heissig ve Kazak sıra dışı bir şekilde iyi bilgilendirilmiş olmalarının yanında, kendilerini vazgeçilmez yapan birinci sınıf zengin materyal alanına giriş hakkına sahiptirler.

Tarihçi R.Yang ve G.Fook-Lam'ın Vali Yang ve Sheng'in yönetimleri ile ilgili detaylı ve özelleştirilmiş belgeleri (Çince temel kaynaklar üzerine inşa edilen) kullanışlılık bakımından övgüye değerdir.

Merkez Avrasya ile ilgili bütün araştırmaların temel araç gereçleri MAPS güvenilirliğinde kalır. Hem metni hem de haritaları hazırlarken, öncü çalışma olan Atlas of China (1935)'nin, A.Herrmann, ve Sven Hedin'in Merkez Asya Atlasındaki Doğu Türkistan haritası belgelerinin önemi paha biçilemezdir. Coğrafi isimlerin telaffuzunda karar vermek zorunda kaldığımda, Sven Hedin'in Farquhar/ Jarring / Norin'den oluşan Çin-İsveç keşfi raporlarındaki The Memoir on Maps (Index of Geographical Names, 1967) bana her zaman rehberlik etmiştir.

Tezim boyunca aklımda soru bırakan genel ve örtüşen konular aşağıda toplu bir şekilde listelenmiştir.

- Doğu Türkistan savaşlar arası gibi bir güç vakumuna “Büyük Güçlerin” tesiri nasıl olmuştur?
- Büyük Güçlerin galip olmasına coğrafik etkenler dayanak oluşturur mu?
- Politik, ticari ve askeri aktiviteler nüfuz alanı mücadelesinin sonucunu nasıl etkiler?
- Karar vermede oldukça merkezileşmiş devletler (diktatörlükler) ile karar sürecinin temsilciler ile yetkilendirildiği devletler arasında uygulanan araç ve metotlarla ilgili nasıl farklılıklar not edilebilir?

Doğu Türkistan’ın tesir alanı mücadelesi ile ilgili iki ana hüküm “Büyük Güçlerin” davranışları ve geniş güç alanları göz önünde tutularak değiştirilmiş coğrafik determinizme (ef 2.2) dayanmaktadır.

- 1) Coğrafik şartlar belirleyici öneme sahiptir.
- 2) Bir büyük güç etkisini eşit güçte bir karşılık bulana kadar genişletir.

Ticari ve politik etki arasında zamana ve bölgeye bağlı karşılıklı bir ilişkinin varlığını kabul ediyorum. Uygulamada bu durum sonuç bölümlerinde birbiriyle karşı karşıya gelecek olan ticari ve politik araştırmaların paralel olması anlamına gelecektir. Dahası, bu çalışmada “Güç Vakumu” rolündeki Doğu Türkistan’ın, Çin vilayet yönetimi tarafından asla ciddi bir şekilde engellenmediği farz edildi.

Aşağıdaki temel problemler bu tez çalışması boyunca gözlemlendi.

- Vilayet Hükümeti’nin Doğu Türkistan üzerindeki yabancı baskısı ile alakalı fiili amaçları.
- 1931-1934 isyan dönemi boyunca farklı gruplaşmaların yabancı desteğinin kapsamı.
- Kaynak materyalde belirtilen Londra, Yeni Delhi, Pekin/Nan-jing ve Kaşgar’daki Britanya otoriteleri arasındaki etkileşim.
- Merkez Avrasya etki alanı için çekişen Rus-Japon yarışmasının gerçek sonucu.
- Merkez Avrasya güç politikalarındaki coğrafik ve tarihi faktörlerin etkileşimi.

Sınırlı bir alan üzerine yapılan bu çalışmanın benimsenen yaklaşımı, sabit bir dönem için ve oturmuş bir aktör kadrosuyla, iki belirli zaman aralığında: 1918 ve 1934, Doğu Türkistan’daki yabancı etki alanını tasvir eden kartografik bir sonuca ulaşma girişimidir. Kısacası, benim metodik yaklaşımım kartografik özetlere öncülük eden ve bir kronolojik eksen boyunca paralel yapılan çalışmalar anlamında olan kronolojik paralelizim olarak etiketlendi.

3. COĞRAFİ TASVİR VE TANIMLAR, TARİHSEL ARKA PLAN

3.1. Doğu Türkistan'ın Coğrafyası

Doğu Türkistan (veya Hsin-chiang) İngilizce'ye sıklıkla “Yeni Bölge” (New Dominion) olarak çevrilir ancak W.J.Drew'e göre, “Yeni Sınırlar”(new frontier) olarak tanımlanması daha uygundur.⁵⁷ Dolayısıyla isim Merkez Asya'da Çin uzak batı sınır alanı olarak Doğu Türkistan'a karşı geleneksel Çin Merkezli tutumu gösterir. Sadece İmparatorluk Çağında değil, 1933'te Çin Milliyetçi Partisi çağına kadar, Doğu Türkistan Çin'in kuzeybatısındaki Han-Çinlilerin yerleşim bölgesinin ötesinde “Batı Sınırı” veya “Batılı Bölge (sınırlar)” diye tanımlanan yer bu bölgenin de bir kısmını içine alır.⁵⁸

Uluslararası Hukukta kabul edilen egemenlik tanımlarına göre, “Bu uluslararası vesayetin bir çeşididir, çünkü vasal⁵⁹ devlet ya tamamıyla ya da esasıyla hükümdar devlet tarafından uluslararası alanda temsil edilmektedir.” Sonuç olarak, Britanya egemenliğindeki Hint vasal devletin neredeyse uluslararası hiçbir ilişkisi yoktur. Fakat bazı uluslararası pozisyonlarda küçük ve bağımlı vasal devletlerin varlığı da mevcuttur.⁶⁰ Bu ikinci kategoriye Doğu Türkistan'ı koyabiliriz.

Buna rağmen, Çin Egemenliğinin genişlemesini tanımlarken, Merkez Avrasya'daki toprakların değişken kuzeybatı kayışına Batı merkezli çağdaş bir terminoloji uygulamak bir tarih yanılgısı olur. İmparatorluk dönemi boyunca Merkez Asya'nın direkt yönetim mesafesi dışında göçebe hareketleri kontrol etmesi için bir karakol hattı kurulmuştu. Rusya İmparatorluğu'nun bir Çin-Rusya sınırı belirlenmesinde ayak direyince oldukça doğal bir şekilde 19. Yüzyılda problemler baş gösterdi. Çin karakol gözcüleri hareketli mi yoksa sabit olarak mı sınırı işaretlemeli? Çin-Rusya sınırının sabit Çinli karakollara bağlı olması gerektiği 1860 Pekin Antlaşması'nda şart koşuldu ve daha sonra 1864 Tarbagatay Antlaşması'nda doğrulandı. Kalıcı karakolları takip eden bir sınır ile geçici olanlar arasındaki fark gözle görünür olduğundan, sınırların ve hudut alanlarının çelişkili algılanmaları gelecekte sayısız Çin-Rusya çatışmasına yol açtı.⁶¹

⁵⁷ Drew, W. J. (1968). Sinkiang: The Land and The People In: Central Asian Review, c. XVI No.3, Londra, s. 205.

⁵⁸ FO 371/17115-F 4353/466/10: KUO MIN New Agency, Nan-jing, 3.5.1933.; Drew, a.g.e., s. 206.

⁵⁹ Manda altındaki devletlere verilen ad.

⁶⁰ Oppenheim,L.(1948). International Law, Londra, s. 170-172.

⁶¹ Lamb,A.(1968). Asian Frontiers; Studies in a continuing Problem, Londra, s. 193.; Wu, A.K. (1950). China and Soviet Union, Londra, s. 98-99

Hem İmparatorluk hem de Cumhuriyetçi Çinli otoritelere göre, hareket halinde bir alan kesinleşmeyen bir sınır Merkez Asya'daki Çin güçlerinin isyanlara karşı korunmada gerçek ihtiyaçlarına cevap vermeyecektir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sarkaç Çinlilerin bölgedeki egemenlik iddialarının aksine olarak, tersine sallanmaya başladı.

Asya haritasına atılan bir bakış, yaklaşık olarak 35' ve 49' kuzey boylamları ve 75' ve 95' doğu enlemleri arasında uzanan Doğu Türkistan'ın esas pozisyonunu belirginleştirir. Vilayetin toplam alanı istatistiksel bilgi isteği doğrultusunda kabaca bir tahminle savaşlar arası dönem boyunca 2,5 milyonluk nüfusu ile 1.500 milyon km² civarındadır.

Tanrı Dağı, Doğu Türkistan'ı iki parçaya ayırır: kuzeyde Cungarya ve güneyde daha geniş olan Kaşgar. Kuzey bölümü kuzeydoğusunda Moğol Halk Cumhuriyeti bölgesinden Altay sıra dağları ile ayrılan Cungarya stepler ve çöllerden meydana gelir. Bereketli İli vadisi batıya doğru tamamen açık kama şeklinde bir bölgedir. (Örneğin Sovyet toprakları.) Güneyde Kaşgar; kuzeyden, güneyden ve batıdan dağlarla çevirili muhteşem oval bir formdadır. Gobi doğuya doğru genişler. Bu ovalin ortası Taklamakan Çölünü içerir, Lop Nor bataklığında sonlanan, Tarım Nehri ve kolları tarafından beslendiği için Tarım Bölgesi diye adlandırılır. Ziraat altındaki vahalar kolye üzerine dizilmiş inci gibi engin çölleri kuşatır. Doğu Türkistan'ın iki bölümü arasındaki esas bağlantı deniz seviyesi altına uzanan Turfan ve Urumçi arasından geçerek stratejik olarak önemli Dawan-ch'eng'e doğru gider.

Doğu Türkistan iklimi tipik karasal iklimdir ve Cungarya'daki belirli yağış miktarı ile birlikte kurudur, ancak Kaşgar bölgesinde kuraklık çok nadirdir. Bölge genelde kapalı havzadır. Sadece İrtiş Nehri okyanusa kavuşur. Debi miktarı değişkendir. Ancak savaşlar arası dönemde nehir üzerine birkaç baraj kuruldu. Verimli lös toprakları (Tanrı Dağları bölgesindeki belirli vadilerin istisnası dışında) sadece yapay sulama yöntemi ile işlenebilirdi. Cungarya'da kırsal hayat baskındı.

Doğu Türkistan'ın kabaca 2,5 milyonluk nüfusu (etnografik haritalarda) muazzam bir etnik grup içerir. Türk nüfusunun varlığı %80'in üzerindedir ve Döngenler⁶² (Huiler) de içine hesaba katıldığında tahmini %87'lik Müslüman inanca sahip bir nüfustan bahsedilebilir.

Çin nüfusu en az dört temel unsuru kapsardı. “Yereller” Kansu'dan gelen Kuzey Yolu boyunca ve General Tso Tsung-tang torunlarının oluşturduğu bir Hun kolonisiyle savaşırdı.

⁶² Zeki Velidi Togan “Umumi Türk Tarihine Giriş” adlı eserinin 136. sayfasında “Döngenleri”, Moğollar zamanında Çin'de kalıp orada ikamet eden ve bir süre sonra benliklerini yitirerek Çinlileşen Müslüman Türk ve Moğol nüfusu olarak tanımlıyor.

(ef 3.1.) Dördüncü bir grup olan Mançuryalılar Gulca'da kısmen Mançu, Solons ve Sibos'tan ve kısmen de 1930'ların ilk yılları boyunca bölgeye varan askerlerden oluşurken, Doğu Türkistan tüccarlarının neredeyse tamamı Tian-jingli'ydi. Döngenliler Cungarya etrafında yoğun olsalar da Doğu Türkistan'ın her yerinde bulunabilirlerdi.

Müslüman Türk Uygur nüfusu Kaşgar'ı anavatan olarak görmekte birlikte 18.yüzyıldan beri Cungarya'ya süregelen bir göç halindedirler. Kırgızlar Kaşgar'ın Çin-Sovyet sınır bölgesinde yer tutarken, Kazaklar Cungarya'da bulunurlar. İki halk da Müslümanlık inancına sahip ve dil olarak da Türkçe konuşan göçebelere.

Tibet Budisti Moğollar Cungarya ovaları üzerine ve Doğu Türkistan bölgesi merkezine yayılmıştır. Pamir'deki Müslüman İranlı azınlıklar, yoğunlukla Cungarya'da bulunan Rus göçmenleri gibi sayısal açıdan önemsizdir.⁶³

Sonuç olarak, Doğu Türkistan'ın coğrafik anahtarı şüphesiz, Owen Lattimore'un bahsettiği gibi, Tanrı Dağları bölgesidir.⁶⁴ Kuzey yamaçları boyunca Rus, Merkez Asya ve Güney Sibirya içerisinde kararsız bir bölge yaratarak Kansu ve Moğolistan'dan Cungarya'ya doğru uzanan, Merkez Avrasya'nın koridor bölgesinin bir parçası olan, "Kuzey Yolu (North Road)" diye adlandırılan bu önemli bölücü yol gider. Kaşgar'da daha az kapsamlı değişiklikler vardı ancak⁶⁵ "ağzı Çin'e doğru dönmüş bir çuval"⁶⁶ veya "ön kısmı batıya bakan bir at nalı"⁶⁷ olarak çizilen Güneydoğu Türkistan resmi esasen yanlıştı. Kaşgar, Batı Türkistan'ın devamı için hem coğrafik hem de tarihi olmasına ek olarak Britanya, Çin ve Rus etkisinin kesişme yeri idi. Onun geleneksel Asya'nın pivotu olma rolünün yanında, "Doğu Türkistan Çin'in arka kapısının, Kansu koridorunun anahtarıdır."⁶⁸

⁶³ Drew, a.g.e., s. 206-221; KAZAK,F.(1937). Osturkistan zwischen den Grossmachten, Konigberg/Berlin,s. 5-14.

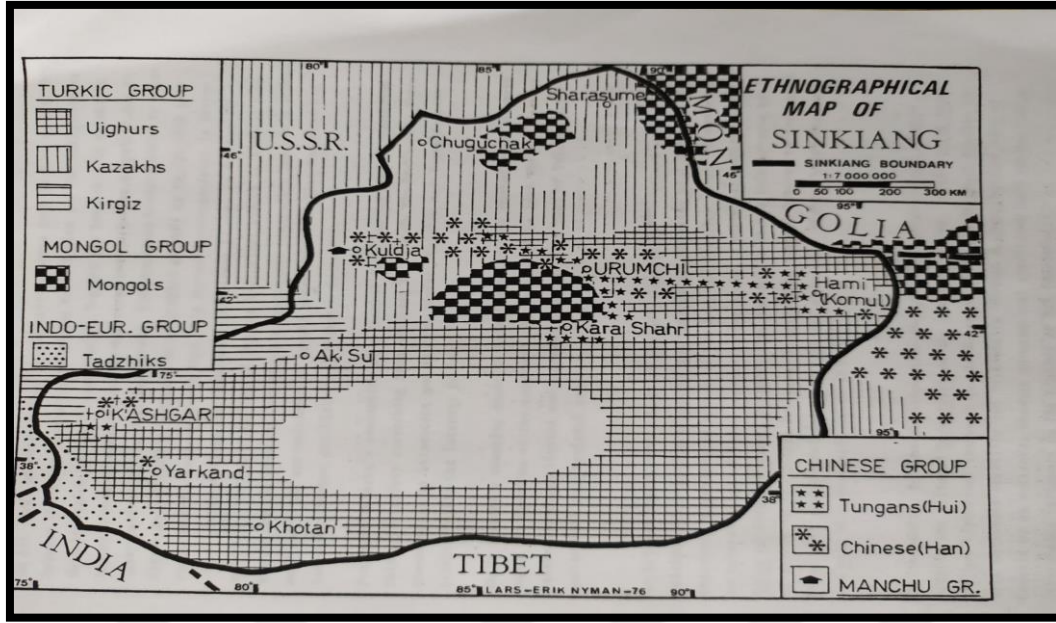
⁶⁴ Lattimore, O. (1940). Inner Asian Frontiers of China, Boston, s.1951.

⁶⁵ Lattimore, O. (1933). Chinese Turkestan. İn: The Open Court, 47, Chicago, s. 104-105.; Jackson, W. A. D. (1962). Russo-Chinese Borderlands, Princeton, s. 9.

⁶⁶ Sinor,D. (1975). Notes on Inner Asian Historiography II. İn: Journal of Asian History, c. 9:2, s.164.

⁶⁷ Feldmann,M. M.(1935). More on Sinkiang. İn: Chinese Ec Journal & Bulletin, 16:5, Peiping, s. 493.

⁶⁸ Mc Lean,L. D. (1948). The New Dominion. İn: JRCAS, c. 35, 1948, s. 131.

Şekil 3.1. Doğu Türkistan'daki etnik dağılımı gösteren harita

3.2. Tanımlamalar

1904'te Sir Halford Mackinder kıtasal veya kutupsal drenajı ile Avrasya bölgesinin merkez alanını içine alan “pivot bölge” (veya 1919'un yenilenen terminolojisinde ‘Heartland’) teorisini ortaya koydu. İran, Afganistan, Tibet ve Moğolistan'ın kuzey bölümleri ile Doğu Türkistan'ın tamamı ve Volga'dan Yenisey'e Rusya toprakları, böylelikle 1919'da tanımlanan Mackinder'in Heartland'ının parçalarını oluşturdu.

“Kim Doğu Avrupa'ya hükmederse, Heartland'ı o yönetir

Kim Heartland'a hükmederse, Dünya Adası'nı o yönetir

Kim Dünya Adası'na hükmederse, Dünya'yı o yönetir.”

Bu çekirdek alanın dışında “Dış veya Tecrit Edilmiş Hilâl” dünyanın geri kalanını içine alırken, “İç ya da Marjinal Hilâl” Anadolu'dan Mançurya'ya kadar uzandı.⁶⁹

Mackinder'in Heartland stratejisinin üçüncü ve final versiyonu 1943'te ortaya çıktı. Yazar teorisini “dünyanın büyük anakarası üzerindeki toprak güçleri kalesi”⁷⁰ olan Heartland'da “barış zamanı savaş zamanı olduğundan daha az etkili değil”⁷¹ diyerek tartışır. Heartland konseptinin “günümüzde yirmi ya da kırk yıl önce olduğundan daha geçerli ve kullanışlı olduğu gerçeğini” ispatladıktan sonra, Mackinder Almanların İkinci Dünya Savaşı sırasında

⁶⁹ Lamb, a.g.e., s. 12-13

⁷⁰ Mackinger, H. (1943). The round World and the winning of the peace, In: Foreign and Affairs, c. 21, s.597.

⁷¹ Mackinder, a.g.e, s. 601.

gösterdiği üzere Avrupa Yarımadası'na açılan geçitten dolayı doğal savunmaların geniş kuşağının tamamlanmamış olduğunu kabul eder.⁷²

Bölgenin savunma gücü ve buna bağlı bir okyanus ötesi istilacısının engellemesine rağmen, Britanyalı coğrafyacı W.G.East dünyanın gelecekteki liderleri hakkında kesin bir öngörü ortaya koymadığından basitçe Heartland konseptini reddeder.⁷³

Alastair Lamb, Mackinder'in teorisinin eleştirdiyse de hem fikirdir, çünkü onun önerisi 19.yüzyıl Anglo-Rus rekabeti bağlamı ile sınırlıdır. Heartland'ın hem Cengiz Han hem de Timurlenk'i dünyanın lideri haline getirdiği gerçektir, ancak "Heartland merkezli İmparatorluklar" her biri Mackinder'in pivot bölgesi dışında yerleşik uygarlıkların boyunduruğu altına giren parçalar halinde dağılmaya meyillidir. Onun coğrafik modeli pratikte pek de işe yaramaz.⁷⁴

Mackinder'in teorisi yerine, Lamb üç temel bölgeyi içeren değiştirilmiş bir Asya jeo-politik sistem önerir.

1. Günümüzde U.S.S.R. (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'ye karşılık gelen bir **Rus Bölgesi**.
2. Moğolistan ve Kore'yi içine alan Çin Halkları Cumhuriyeti topraklarından oluşan bir **Çin Bölgesi**.
3. Güneyde geri kalan İran'dan Vietnam'a kadarki bölgeye kucak açan bir **Güney Bölge**.⁷⁵

Lamb tarafından ortaya konulan jeo-tarihsel iskelet 19.yüzyılın ikinci yarısında çoktan sağlamlaştırılmıştı ancak Çin'in geçici zayıflığı etraftaki büyük güçlerin etki alanlarını genişletmek üzere akıllarını çeldi. Böylece, Lamb'ın yukarıda bahsettiğimiz Asyalı güçlerin genişlemeleri dizaynı (sic.) bu tezin amacına mükemmel bir şekilde hizmet eder. Bu kapsamlı bakış açısından Japon etkisini ayrı tutmak yine de ciddi bir uyum sorunudur.

Eğer tundra ve taygayı göz ardı edersek, Mackinder'in Heartland'ındaki bozkır bölgesi tarih boyunca Avrasya kara parçası üzerinde bir türbülans merkezi olarak biçimlenir. Alan East ve Lamb'in belirttiği gibi kendi içinde kalıcı bir güce sahip değildir. Bunun yanında 19.yüzyıla kadar "Doğu-Batı Temaslarında Türbülanslı Bölge" olarak kalmıştır.

⁷² Mackinder, a.g.e, s. 603.

⁷³ East, W.G. and Spate, O.H.K and Fisher, A. (1971) The Changing Map of Asia, Londra, s. 616-618

⁷⁴ Lamb, a.g.e., s. 13-14

⁷⁵ Lamb, a.g.e., s. 17-18

Organik sistem olarak bir devlet kavramı jeo-politik terimini türeten Swede Kjellen'e ek olarak, Ritter ve Ratzel gibi diğer Almanlara kadar geri giderek, başlıca 1920'lerde Karl Haushofer tarafından yetiştirildi.⁷⁶ Haushofer'in hemşerisi Hermann Oncken, etki alanları mücadelesini suyun yüzeyindeki halkalar ile karşılaştırdı:

'Her biri ilk önce kendi çıkarlarının yalnızca belirli bir çevresini göstermek ister; ama sanki yaşamak için yerli bir dürtü, kendi sınırlarını belirleyen başka bir güce itilene kadar güçlerini genişletmelerini istiyor.'⁷⁷

Lebensraum konseptinin Haushofer'in teorisinden esinlenildiği düşünülürken, Amerikalı eleştirmen Robert Strausz-Hupe için, "sonsuz mücadele" jeo-politik olarak tek gerçek başarıdır.⁷⁸ Hans W.Weigert ayrıca Haushofer'dan Hitler'e uzanan çizgiyi de vurgular. Dünya kapalı bir sistem olduğundan dolayı, Weigert günümüzde Haushofer veya Turner'in genişlemesi için hiç boş yer göremez.⁷⁹ Yine de değiştirilmiş coğrafik determinizm formunda belki de jeopolitiğin dinamik fikirleri Avrasya'nın karşılaştırılmalı tarihi için kuşkusuz yararlı olabilirdi.

Merkez Avrasya tarihinin pratikteki krokisi üzerine oldukça ilgili iki çalışma Amerikan F.J.Teggart ve Alman Walther Heissig tarafından yapılmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun Rhine-Danube Bölgesi ve Çin İmparatorluğu'nun Kaşgar veya Batı Bölgesi arasında, M.Ö. 58'den M.S.107'ye kadarki tarihi olayların korelasyonu çalışmasında Teggart Doğu-Batı ticareti kesintilerinden dolayı yinelenen barbar istilalarının korelasyon varlığını kabul ettirebildi.⁸⁰ Çin-Avrupa tarihi 14.yüzyıla kadar coğrafik zeminde bölünmez bir bütünlük oluşturuyor gibi görünüyor. Buna rağmen, Teggart tarihi olaylardaki bu çift yönlü yazışmanın İpek Yolu'ndan sağ çıkmasından şüphe duyar ancak daha sonraki araştırmalar için açık kapı bırakır.

Profesör Heissig'in Doğu Türkistan'dan uzayan Çin topraklarının çekişmeli Merkez Avrasya Vorfeld konsepti, savaşlar arası dönemde Sovyet, Britanya ve Japon nüfuz edinişini gösteren ve analiz eden fonksiyonel bir modelidir.⁸¹

⁷⁶ Haushofer,K. (1928). E Obst, et al, Bausteine zur Geopolitik, Berlin, s. 3-6.

⁷⁷ Oncken, H. (1937) Die Sicherheit Indiens, Berlin, s. 1.

⁷⁸ Strausz- Hupe,R.(1942). Geopolitics, New York, s. 39-49.

⁷⁹ Weigert,H. (1942) Generals and Geographers. The Twilight of Geopolitics, New York.; Weigert H. (1949)., New Compass for the World, New York 1949, S. 82.

⁸⁰ Teggart, F. J. (1939). Rome and China, Berkeley, s. vi- xii, 236, 244-245.

⁸¹ Heissig,W.(1941) Das gelbe Vorfeld, Berlin, s. 7-9.

Teggart'ın kapsamlı Avrasya tarihi korelasyonları çalışması kıtanın dinamizmini net bir şekilde gösterir. Heissig'inki gibi daha verimli sonuçlar elde etmeyen sınırlı ve bölgesel çalışmalar hakkında, daha fazla araştırma olup olmadığını göstermeye devam eder.

Britanya Egemenliğindeki Hindistan'da, "ustalıkli hareketsizlik okulu"⁸² hudut ve sınır bölgeleri için karışık bir sistemi gerekli görüp uyguladı.⁸³ Birkaç iç idari birimine ek olarak, Britanya'nın Hindistan kalesine giden yolda sınır bölgelerine bir çeşit yokuş olarak periferik güvenlik kordonu, bağlı devletler ve tampon devletler oluşturuldu. Bu sistemin dışında, 1930'a kadar Kaşgar'da hissedildiği gibi belirli Britanya politikaları ve ticari haklar doğrultusunda nüfuz alanı oluşturuldu.⁸⁴

Sonuç olarak, savaşlar arası dönemin kötü şöhretli jeopolitik durumuna rağmen Avrasya toprakları üzerinde jeo-tarihsel araştırma için geçerli araçlar olarak kalmaya devam eden değiştirilmiş jeopolitik şemalar öngörülmelidir. Bölgesel çalışmalar bir bütün olarak Avrasya'nın kapsamlı bakış açısı aracılığıyla artan stabilite ve güvenilirlik elde eder çünkü coğrafik koşullar her zaman kıtanın tarihi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

3.3. Doğu Türkistan Tarihindeki Genel Eğilim

Bu giriş bölümü; Rus, Çin ve Britanya Egemenliğindeki Hindistan'ın çıkarlarının Merkez Avrasya'da çatıştığı 1918 öncesindeki yaklaşık yetmiş yılı vurgulayacak.

Geride kalan iki bin yıldır, Doğu Türkistan belirli aralıklarla direkt ya da dolaylı olarak Çin yönetimi altındaydı. Doğu Türkistan'ın merkezi İli ile birlikte Çin askeri yönetimi altına alındığı 1758'e kadar ülke temelde "Çinli" olmayan karakterini korudu.

Buna rağmen zayıf Çin Yönetimi 19.yüzyılın ortalarında Rusya İmparatorluğunun ileri saldırılarının Doğu Türkistan'a ulaşmasından önce ilk olarak Afganistan ve Kokand Emirlikleri tarafından tehdit edildi. 1851'de Tarbagatay Ticaret Anlaşması, Rusların İli Vadisindeki Gulca'ya bir konsolosluk açmasına imkân verdi. Eş zamanlı olarak Britanya, yeni toprakları olan Keşmir ve Ladakh'ın kuzeyindeki ülke ile ilgilenmeye başladı.

⁸² Britanya'nın, egemenliğindeki Hindistan'a ve komşu bölgelere karşı uyguladığı statüko politikası.

⁸³ Wyllie, J. W. S. (1867) Foreign Policy of Sir John Lawrence. In: Edinburgh Review, No. 255, s. 44.

⁸⁴ Curzon, G. N. (1907). Frontiers, The romanes Lectures, Oxford.; Holdich, T. H. (1920). Political Frontiers and Boundarymaking, Londra.; Lamb, A. (1966). Studying the Frontiers of the British Indian Empire. In: JRCAS, c.53, s. 253

Taiping İsyanı⁸⁵ ile meşgul olan Çin Mançu rejimi, 1862’de Kansu ve Şensi’de bir yıl sonra Doğu Türkistan’a yayılacak Türk Millî Mücadelesi patlak verdiğinde hiçbir şey yapamadı. İli’de Mançuların son tutunma noktası 1866’da düştü Millî Mücadele hareketinde fikir ayrılıkları vardı ve bu da birlikte hareket etmeyi önlüyordu. Kafa karıştırıcı bu durumdan, en iyi şekilde yararlanan Kokand Emirliği, Kaşgar’a daha sonraları 1865’te kendisini Kaşgar Emiri olarak tanıttak olan en güvenilir adamlarından birini, Yakup Bey’i göndermişti. Onun yönetimi gözle görülür bir şekilde iyi işledi ancak ekonomi hep aşılamayan bir problem olarak kaldı. Diplomatik ilişkiler Rusya ile 1872’de ve Büyük Britanya ile 1874’te ticari anlaşmalar aracılığıyla başladı. Ayrıca Yakup Bey, Osmanlı İmparatorluğu Sultanından hem diplomatik hem askeri destek aldı. İmparator General Zuo Zongtang’ın Doğu Türkistan’ı yeniden işgal etmek üzere uzun süren seferi 1876’da Cuncarya’ya ve 1877’de Kaşgar’a ulaştı. Ancak bu sırada Yakup Bey çoktan zehirlenerek ölmüştü. Pekin İmparatorluk Mahkemesi 1884 yılında Çin İmparatorluğunun Doğu Türkistan Eyaletinin kuruluşunu onayladı.⁸⁶

Yakup Bey’in Doğu Türkistan’ın modern tarihi üzerindeki yönetimini tartışırken kalıcı bir yenilikten söz edilmelidir. Kokand’ın yabancıları olarak, o sadece kendi yönetsel sistemine güvenemezdi ve bu yüzden toplumun bütün alanlarına nüfuz eden etkili ve gizli bir emniyet teşkilatı sundu. Prensipde halkın her bir üyesini kapsayan bir muhbir sistemi olarak başladı. Daha sonra bu gizli emniyet teşkilatı katı bir ajan kolordusu oluşturdu. Bu müthiş yapının üyeleri halkla herhangi bir kardeşliği etkin bir şekilde durdurarak her zaman ya yabancı bir elçiliğe ya da tüccara bağlandı. Ayrıca orada açıkça kentsel ve kırsal alanlarda askeri tarzda çalışan belediyeye ait bir emniyet gücü de vardı. Sonraki Çin Yönetimi Yakup Bey’in sürpriz bir şekilde zamanının ötesine geçen emniyet sistemini benimsedi ve geliştirdi. Hem Yang hem Jin ikisi de kendi Çin azınlık yönetimini güvence altına alan gizli emniyet bağlantılarına aşırı derecede güvendiler.⁸⁷

Yakup Bey’in güçleri İli’yi tehdit ettiği zaman, İli Vadisinde yapılan askeri istila 1871’de Rus İşgalindeki Batı Türkistan’ın Kaufmann’dan, Çin Hükümdarlığının iddia edilen

⁸⁵ Taiping Ayaklanması, 19. yüzyılda Çin’i sarsan siyasi ve dinsel nitelikli ayaklanma. Ülkenin büyük bölümünde geniş çaplı yıkıma ve yaklaşık 20 milyon kişinin ölümüne yol açmış, Qing hanedanının yıkılış sürecini başlatmıştır.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Taiping_Ayaklanması%C4%B1 Erişim Tarihi 18.01.2020, Saat 19.00

⁸⁶ Hsü, I. C. Y (1965).The Ili Crisis. A Study of Çin-Russian Diplomacy 1871-1881, Oxford, s. 22-29, 195.; Boulger, D. C. (1878).The Life of Yakoob Beg, Londra.; Frechtling, L. E.(1939). Anglo-Russian Rivalry in Eastern Turkestan, In: JRCAS, 1939, c. 26.

⁸⁷ Boulger, a.g.e., s. 146-152.

çıkarları doğrultusunda Vali-General K.P tarafından yönetildi. 1882'ye kadar süren işgal İli Bölgesinde 1940'lara kadar süren bir Rus kültürü izi bıraktı. 1881 St.Petersburg Antlaşması'nın İli krizini bitirmesinden önce uzun süreli müzakerelere ihtiyaç duyuluyordu. Bir yıl sonra Rus askerleri geri çekildi ve Rus askerleri geri çekilmeden önce İli Vadisinin sadece çok küçük bir bölümü Çin tarafından ele geçirilmişti.⁸⁸

1875 Kokand'ın Rus işgali "Büyük Oyun"⁸⁹ diye adlandırılan Merkez Avrasya için yapılan bir Anglo-Rus yarışını takdim etti. Pamir Düğümü bu yarışın odak noktası haline geldi ve 1892'de Çin, Afgan ve Rus askerleri arasında üçgen bir drama oynandı. Anlaşmazlık esasen 1895 Anglo-Rus Pamir Antlaşması dolayısıyla kısmen çözüldü, fakat Hunza Hükümdarlığı gibi stratejik olarak önemli problemlerin çözümü havada kaldı.

1882'de Britanyalı Siyasi Ajan George Macartney sahnede görüldüğünde, efsanevi Nikolai F. Petrovsky kendisi ve ülkesi için bir tekel yaratarak, 1890'a kadar süren Kaşgar Rus Konsoloslugu görevlerini devraldı. 1908'de Çinli otoriteler tarafından bir konsolosluk olarak tanınan Britanya Politika Temsilciliği gibi, Rus Konsoloslugu da daha sonra Başkonsolosluga yükseltildi.⁹⁰

1912'de Çin Devriminin baş göstermesi Rusların müdahale planlarını hayata geçirmeye imkân tanıdı ancak tehditkâr hatıranın geleneksel Çarist Politikası, (Frapper Rarement) Rusya Devrimi'ne kadar hatta tam bir gerekliliğin dışında daha sonraları da Çoban Yıldızı olmaya devam etti. Yine de 1916'da Rus İşgalindeki Batı Türkistan'daki Kazakların rahatsızlıkları sırasındaki aleni Çin-Rus çatışmasını, sadece Vali Yang Tseng-hsin'in diplomatik zekâsı önleyebilirdi.⁹¹ I. Dünya Savaşı sırasındaki Anglo-Rus ittifakı söz konusu olan çözülmemiş her noktayı oldukça yapay bir şekilde tatlıya bağladı.

⁸⁸ Hsü, a.g.e., s. 29-35, 47.

⁸⁹ 19. yüzyıldan başlamak üzere stratejik bölgelerin büyük güçler tarafından paylaşılma mücadelesini tanımlamak için kullanılan addır. Klasik Büyük Oyun dönemi genel olarak Buhara Emirliği gibi ülkelerin düştüğü 1907'de Anglo-Rus Sözleşmesine yani 1813 Rus-İran Antlaşması'na yaklaşık olarak çalıştığı kabul edilir. Yoğunluğu daha az olan bir başka aşaması 1920'lerin ortalarına kadar İran ve Afganistan ile bazı sorunlara neden olan 1917 Bolşevik Devrimi'ni izledi. Mücadele; İngiltere (Büyük Britanya), Çarlık Rusyası, Almanya ve Fransa arasında Orta Asya ve Uzak Doğu ülkelerinin topraklarını elde etmek amacıyla yapılmıştır.

https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Oyun Erişim Tarihi 18.1.2020, Saat 20.00

⁹⁰ Törnquist, J. (1926). Kashgar, Stockholm, s. 180-187.; Younghusband, F. (1937). The Heart of a continent, Londra, s. 151-152.

⁹¹ Yang, a.g.e., s. 305-308.

4. DOĞU TÜRKİSTAN 1918-1928

4.1. Vali Yang Tseng-Hsin Yönetimi

4.1.1. Vali Yang'ın Devralışı ve Politikası

Bir sonraki bölümün motivasyonu Doğu Türkistan yönetiminin geleneksel yolunun konsepti içerisinde anlaşılır. Öncelikle bu ücra bölgede, 1930'lara kadar bir yalıtım ekranının ardında orta çağ yapısı ve feodal saltanat devam etti. Doğu Türkistan'ın 1918-1928 arası tarihini iyice anlamaya ve değerlendirmeye çalışırken Vali Yang Tseng-Hsin'in kişisel darbesinden kaçınmak imkansızdır. O muhtemelen, Dr.Sven Hedin'in sözleriyle, yeryüzündeki en çağdaş yöneticiydi.⁹² Böylesine aşırı merkezileşmiş bir toplumda, tarihçi kısmen kişiselleştirilmiş bir yaklaşımdan uzak duramaz, çünkü burada bir kişinin iradesi ve gücü her kararı etkilemiştir. Yöneticinin kişisel heveslerinin genel tarihi gelişmelerle ayrılamaz bir bütünlükle iç içe geçtiği bizim yüzyılımızın diktatörlükleri ile mukayesesi elimizin altındadır.⁹³

Doğu Türkistan Bölgesi herkesin kabul ettiği gibi Vali Yang tarafından -tabi ki kendi belirlediği şartlarda ve belli bir maddi karşılıkla- dış müdahalelerden ve içerideki kaostan, kurtarılmıştır. Vali Yang tarafından Doğu Türkistan bölgesi mümkün olduğu kadar aşırı merkezileşmiş ve izole edilmiştir.

1912'de Çin Devrimine sebep olacak isyanlar coğrafik ve politik olarak Doğu Türkistan'dan yalıtıldı. Belirli bir süre için, Tso Tsungtang işgalinin kaderi şüpheliydi. Çeşitli devrimci güçler vilayeti parçalara bölmek için uğraştı.

İlk patlak Çin özel yönetiminde olan İli Bölgesinde ortaya çıktı ve İli Tatar Generali öldürüldü. Sonuç olarak İli bağımsızlığını ilan etti. Urumçi bu huzursuzluktan ayrıca etkilenince, temelde gizli Ka-Lao-Hui toplumundan ilham alan Vali Yuan Ta-hua görevinden istifa etti. Onun Adalet Başkanı Yang Tseng-hsin⁹⁴, Çin Cumhuriyeti'nin genç başkanı Sun Yat-Sen tarafından yeni vali olarak görevlendirildi. Bu esnada Güneyi, Kaşgar

⁹² Hedin,H. (1928). Ater till Asien, Stockholm, s. 316.

⁹³ Weisberg, A. (1952). Conspiracy of Silence, Londra, s. 507.

⁹⁴ Yunnan vilayetinin Meng-tzu bölgesindendir. 1899'da Çin İmparatorluğunda kamu hizmetine girmiştir. 1908'de Doğu Türkistan'a gönderilene kadar Kansu ve Ningsia'da Ç'ing Sülalesi yönetiminde vazife yapmıştır. Doğu Türkistan'da evvela Aksu Valisi olmuş, sonra 1911'de Urumçi Valiliğine atanmıştır. 1912 Mart ayında Yüan Ta-hua'nın yerine geçerek Doğu Türkistan'ın genel valisi olmuştur. Bu Mevkii aynı sene Peking tarafından onaylanmıştır. 1928'de Fan Yoa-nan tarafından suikast neticesinde öldürülünceye kadar Doğu Türkistan genel valisi olarak kalmıştır.; Andrew D. W. Forbes, Doğu Türkistan'daki "Harp Beyleri", Çeviren Enver Can, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1991, s.473.

İdari Merkezi, yerel topluluğun içinde serseriler için aşağılayıcı bir ifade olan ve Gambler denilen, disiplinsiz askerler tarafından devralınmıştı. Onlar tarafından yetkililer katledildi ve bölgedeki İngiliz-Rus vatandaşları kendilerini tehdit altında hissettiler. Bu durum Rus Hükümetini 800 Kazak'ı konsolos güvenliği olarak Kaşgar'a göndermeye sevk etti.⁹⁵

Yeni vali, Yang Tseng-hsin 1867'de Yunnan'da doğdu. "Başkentli mezun 1889'da Kansu Askeri Koleji yöneticiliğinin yanı sıra bölge sulh hâkimi ve yerel birlik komutanı da olarak Kansu'ya gönderildi. 1901'de askeriye'nin çeşitli küçük ofislerinde yükselişe geçtiği Doğu Türkistan'a transfer oldu ve şu anda Mayıs 1912'de Sivil Validir."⁹⁶ Yang tecrübesizliği ve görünümüne rağmen zor durumla başa çıkan adamdı.⁹⁷ İlk olarak, çoğunluğu Döngellerden oluşan sıkı bir askeri güç kurdu. Yang daha öncesinde vilayetin Müslüman birliğinde komutan olarak görev yapmıştı. Bu güç tabanından hareketle Yang'ın valiliğinin Pekin Hükümeti tarafından resmi olarak onaylanmasıyla birlikte devrimci İli Hükümeti ve Doğu Türkistan Hükümeti arasında barış görüşmeleri başladı. İkinci olarak, Yang kişisel ilgisini temelinde Mançu Hükümetini devirme amacıyla Ka-Lao-Hui gizli topluluğunu bastırmaya çevirdi. Urumçi, İli ve Kaşgar'da meydana gelen isyanlardan, sadece Kaşgar devrimci hareketi başarı gösterdi. Bütün gizli topluluklar, Yang'ın dahice politikası ve Kaşgar'daki Gambler rejiminin Urumçi'den yerel birlikler ile değiş tokuş olması sonucu Doğu Türkistan'dan silindi. Üçüncü olarak, aynı kısıtlı eylem seyri 1912'de Müslümanların Millî Mücadelesinin son bulduğu Kumul'da mükemmel bir şekilde işledi.⁹⁸

Yerel imtiyazlar politikası ve vilayetin diğer bölümlerine yöneticilerin yeniden atanması, onun amacına çok iyi bir şekilde hizmet etti. Doğu Türkistan'ın bütün vilayetlerinde yeni bir birlik kazanıldı ve Doğu Türkistan Bölgesi Çin'in her yerinde şiddetlenen sivil savaştan uzak tutuldu.

Yang'ın yerli politikası -Çinlilerin yönetici azınlık olduğu bir ülkede Hindistan'daki Britanyalılardan farklı olmayarak kültürel ve maddi olarak alt tabaka yerli nüfus üzerinden ırklar ve alt kültürlerin mozaïği ile- böl ve yönet prensibine dayanıyordu. Baskın pozisyonuna rağmen, İslam asla "İslamcılar" umduğu kadar birleştirici bir faktör olmadı. Irk farklılıkları kısa zamanlı isyanlar boyunca bile bir birleşimi her zaman engelledi. Vali Yang'ın iç problemlere yaklaşımı oldukça başarılıydı. Onu devirmek için yapılan her girişim

⁹⁵ Sykes, P. (1920). *Through Deserts and Oases of Central Asia*, Londra, s. 295-298.; A von Le Coq, *Von Land und Lauten in Ostturkistan*, Leipzig 1928, s. 6-7

⁹⁶ FO 371/10284 – F 1516/1516/10: Pekin. 26.1.1927 "Who's Who" in China

⁹⁷ Hedin, a.g.e., s.319.

⁹⁸ Yang,a.g.e., s. 271-276, 281-290.

ciddi bir şekilde ve derhal denetim altına alındı. Yang Pekin'deki Merkezi Hükümetten bağımsızlığını sürdürdü ancak tamamen bir ayırım talebinde bulunmadı. O Doğu Türkistan için sadece kendisinin otokrat olduğu yerel bir özerklik istedi.⁹⁹ Yang'a Doğu Türkistan, Kansu ve Şensi üç vilayetin müfettişi ve Kansu'nun atanmış yöneticisi olmasından dolayı "onur" sunuldu ancak onu Doğu Türkistan'daki pozisyonundan daha emin hissettirecek teklifi reddedildi.¹⁰⁰ Daha sonra Doğu Türkistan'ın meşru valisi olarak tanınmak için Pekin'deki yetkililere 800.000 Meksika Doları rüşvet verdi.¹⁰¹ 1928'deki Alman Lufthansa'nın hava hizmetleri konusunda Vali Yang ve İsveçli kâşif Dr. Sven Hedin arasındaki müzakerelerden anlaşılacağı gibi diplomatik kullanıma uygun, Çin için uygun bir günah keçisi olarak Vali Yang'ın belirttiği açıkça görülür. "Doğu Türkistan'ın Çin'in sadece bir parçası olduğunu unutmayın."¹⁰² Yang ayrıca kişisel olarak Pekin Hükümeti ve Doğu Türkistan'daki Çin yetkilileri arasındaki iletişimi uyguladığı sansür ile önlemeye çalıştı. Bu kapsamda geniş kapsamlı bir yazışmaya, gazetelere vb. şeylere izin verilmedi. Doğu Türkistan'dan Çin'deki evlerine dönen emekli yetkilileri durdurmak için bile adımlar atıldı.¹⁰³ Vali Yang son derece muhafazakardı ve savaşında hiçbir yeniliğe müsamaha göstermedi. Keskin gözlemci, Walther Heissig'in bildirdiği gibi. "Zaman durmuştu ve Doğu Türkistan Vali Yang için bir Cennetti."¹⁰⁴

Vali Yang'ın yabancı politikası başlıca Anglo-Sovyet ilgileri ve Doğu Türkistan için izole edilmiş bir devlet yaratma arasında bir güç dengesi kurmayı amaçladı. Geleneksel Çin mandarini¹⁰⁵ olan Yang yabancıların vilayetine nüfuz etmeleri düşüncesini rahatsız edici buluyordu. Onların tek ilgilerinin Doğu Türkistan kaynakları dışında, bir başkent oluşturma planı olduğundan ve kendi kesin yönetimini tehlikeye atan radikal fikirleri yaymalarından şüphelenmişti. Güçlü komşular Çin memuriyeti içinde çeşitli darbe girişimleri ve vilayetin içinde ve dışındaki isyancılar ile sonsuz bir tehdit temsil ettiler. Yabancı politikaları alanında Yang doğru mal tartıcısı gibi davrandı. O, etrafını çevreleyen güçlere karşı tam olarak ne zaman inatçı direnç gösterip ne zaman iş birlikçi içinde olacağını bildi.

⁹⁹ FO 371/6625 – F 168/168/10: Kaşgar Günlükleri, Ekim 1920.

¹⁰⁰ FO 371/8006 – F 2577/146/10: Kaşgar Günlükleri, Mayıs 1922.

¹⁰¹ FO 371/10284 – F 11497528/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık-Ocak 1923-1924.

¹⁰² BA/KL.F.R.W. 372-1: Akten der Deutschen Lufthansa, Berlin, Hedin to v.Schröde/Milch, Urumçi, 4.4.1928, s. 89

¹⁰³ FO 371/10284 – F 18885/168/10: Kaşgar Günlüğü, Şubat 1921.

¹⁰⁴ Heissig, a.g.e., s.52.

¹⁰⁵ Mandarin: Avrupalıların Çin Devlet Memurlarına verdikleri ad. <https://sozluk.gov.tr/> erişim 29.10.2019 saat 22.20

Çin kültürü ve geleneklerinin taşıyıcısı olan kişisel pozisyonu ile Yang Sovyet Birliğini bir tehdit olarak gördü. Görünüşte sonsuz müzakerelerden sonra Rus konsolosluk varlığı ve ticari ilişkiler Sovyet Birliği ve Doğu Türkistan arasında devam etti. Bu durum vilayetin uluslararası statüsünü değiştirdi ancak bu valinin Sovyet etkisine direnişini durdurduğu anlamına gelmedi. Vali Yang şark kurnazlığıyla Müslüman halka “kendilerinin tamamıyla dinsiz ve onlara zarar verecek ve kadınlarını saptıracak bir toplum ile birleşmemelerini ve bu durumun farkında olmalarını” söyledi.¹⁰⁶ Kaşgar’daki bütün Çinlilerin, Sovyet Başkonsolosunun Mayıs Günü Aktivitesi olan “çocuklar için partiye” organizasyonuna - Urumçi’deki validen kişisel bir emir aldıkları için- katılımları men edildi. Partiye sadece Ruslar katıldı. Sovyet Başkonsolosu bu durumu boşuna protesto etti.¹⁰⁷ Yang yönetiminin son yıllarında, Cungarya’da Sovyet etkisi Tanrı Dağı sırtlarının kuzeyinde olağanüstü oldu ve her Çinli yetkili Sovyetleri gücendirmekten çekindi. Valinin kendisi bile gerçek düşüncelerinden farklı bir şekilde davranmak zorunda kaldı. Buna rağmen, Kaşgar’daki durum kuzeydekine göre müthiş bir zıtlık içindeydi. Burada Sovyet Konsolosluğu ile ilişkide bulunmayı bulunan kişilere karşı genel bir kampanya başlatıldı.¹⁰⁸ Bu Yang’ın güçlü ve potansiyel tehlikeli Sovyet Birliğine karşı faydacı yaklaşımını açıkça gösterir.

Britanya ile dostane ilişkilerin temel amacı onların Kaşgar’da Sovyetlere karşı ağırlık olarak kullanışlılığında yatar. Bir diğer faktör Hindistan’dan Karakurum geçişi yoluyla mühimmat teslimatı imkanıydı. Britanya Başkonsolosu Bolşevik nüfuzuna karşı bir siper olarak gördüğü Yang’a silah göndermeyi meşru gördü. Buna rağmen, Britanya MFA, Sir Austen Chamberlain, bu durumu istenmeyen hediye veya satış olarak değerlendirdi.¹⁰⁹ Bu dostluk, 1926’da Vali Yang’ın kendisini Sovyet Rusya’nın desteklediği Kansu’nun Hristiyan kumandanı General Feng tarafından tehdit altında hissettiği zaman daha fazla derinleşti. Britanya Kaşgar Başkonsolosuna göre Yang’ın Doğu Türkistan üzerindeki bütüncül kontrolü için Büyük Britanya’ya karşı tutumunu çok önemli konumdaydı.¹¹⁰ Buna rağmen, Britanya Merkez Avrasya meselelerindeki “ustaca hareketsizlik politikasını” asla terk etmedi. Britanya’nın planları uzun menzilli olmadı. Pamirler, Hindistan için bir savunma duvarı olarak avantaj sağlarken Doğu Türkistan’daki ciddi bir Britanya etkisi için aşılamayan bir engeli temsil ederek dezavantaj oluşturdu. Britanya bölgede güç ve ticaret ile

¹⁰⁶ L/P&S/10/976 – P 4211/1925: Kaşgar Günlükleri, Ekim 1925.

¹⁰⁷ FO 371/11696 – F 2863/2863/10: Başkonsolos Gillan, Kaşgar, 21.5.1926.

¹⁰⁸ L/P&S/10/10/976 – P 287271928: Kaşgar Günlüğü, Mart 1928.; L/P&S/10/10/976 P 5434/1928, Kaşgar Günlükleri, Mayıs-Haziran 1928.

¹⁰⁹ FO 371/11680 – F 4632/4632/10; F 5199/4632/10: Ekim-Kasım 1926.

¹¹⁰ L/P&S/10/976/- P 1284/1926: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1926.

yer almıyordu. Onlar dünya çapında üne sahip oldukları diplomasi kabiliyetleri ölçüsünde bölgede nüfus sağlıyordu bu da oldukça sınırlıydı. Vali Yang’a göre vilayetinde zararsız olarak görünen Britanya, Sovyetlerle ilişkilerde acil durumda kullanılmak üzere kullanışlı bir opsiyon sağlıyordu.

Japon Hükümeti ile ilişkiler, Yang 1919’da Rus Devrimini takip eden müdahale dönemi sırasında Japon birliklerini İli ve Tarbagatay’a göndermeyi kabul etmeyince limonileşti. Ayrıca bir söylentiye göre, Japonlar Taşkent’i Britanyalılardan önce Çinlilerin işgal etmelerini istedi.¹¹¹ Çinliler Japonların Asya’nın derinine ilerlemesinden hoşlanmazlar ve muhafazakâr bir Çinli olan Vali Yang içinde bunun bir istisnası yoktu.

Vali Yang’ın dikkatli dış politikası ve yabancıların gizli hedefleri hakkındaki şüphelerinin bir diğer ilginç örneği 1928’te Alman Lufthansa Şirketi adına Doğu Türkistan’a uçuş izni için basılan Dr. Sven Hedin’in cevabında ortaya çıkar. (ef 4.2.4). Dr. Hedin Doğu Türkistan yoluyla Pekin-Berlin hava hizmetinin tanıtımı ile gelecek nimet için muhafazakâr Vali Yang’ı ikna etmekte başarısız oldu.

Yang ve yabancı güçlerin temsilcileri arasındaki bütün müzakerelerde uzlaşılan noktalar çok nadir belirliyordu. Vali Yang tarafından sadece engelleyici görüşmeler dizayn ediliyordu. Bu eski Asya müzakere yöntemi, sert bir şekilde ve sıklıkla, Avrupalı verimlilik etkinliği ile çatıştı. Pazarlık sürecinde karşılıklı genişletilmiş manevralardan hemen sonra anlaşmaya varılmıştı. Vali Yang’ın dış politikası, Doğu Türkistan’ı çevreleyen dış güçlerin bölgedeki yalıtılmışlığı delmesini önlemeye yönelikti.

Vali Yang Doğu Türkistan’ı akrabalarının ve arkadaşlarının çeşitli görevlere atanması anlamına gelen kendi kişisel savaşı olarak gördü. Böylelikle vilayette bir aile hiyerarşisi kuruldu. Herhangi bir pazarlanabilir ürün gibi, Doğu Türkistan’daki randevular alındı ve satıldı. Memuriyetteki yükselmenin bile bir fiyatı vardı. Memurların maaşları, onları yolsuzluğa sistematik bir yaklaşımı benimsemek zorunda bırakacak kadar az veya neredeyse yoktu.¹¹² Buna karşın idaredeki görevlerini ihlal etmediler, “nakit başkanı” Vali Yang onların gözünde en etkili çare olarak görünürdü.

Britanya bile Yang’ın temel amacının “her zaman kendi cebinin yararına ülkeyi sömürmek olduğunu, olacağını ve zaman geçip giderken, bu mevzuya daha fazla yöntemler geliştirmek

¹¹¹ FO 371/3698- F 83722 /40378: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1919.

¹¹² FO 371/8006 – F 1207/146/10; Kaşgar Günlükleri, Aralık 1921.; Bosshard, W. (1929). Politics and Trade in Central Asia, JRCAS, c. 91, s. 436-437.

olduğunu” düşünüyordu.¹¹³ Vali Yang vilayette askeri komutan sıralamasında ismen ikinci olan Kaşgar’ın despot Ma Titai’si ile el birliği ile çalıştı. Doğrudan talepler dışında gelir talebini ikiye ya da üçe katladı. Buna Titai’nin kendisinin aç gözlü ve keyfi yöntemleri de eklenmeli. Vali Yang’ın namına elmaslar, altın ve para toplanması birçok gözlemciye Yang’ın bir kaçış planladığını düşündürdü. Ayrıca Britanya Yang’ın, benden sonrası sel olur tutumu gösterdiği için valinin politikasını bir intihar olarak tanımladı.¹¹⁴

Doğu Türkistan’ın bu kasıtlı ekonomik yağmacısı Çin’deki davaya müthiş zarar verdi. Yetkililerden Çin’e sınırsız taeller¹¹⁵ ağırlığında gümüş külçelerle dolu karavanlar gönderilirken, Hindistan’daki Hindu ve Müslüman tüccarlar aracılığıyla çok ihtiyaç duyulan külçeler onun vilayetine aktı. 1912’den önce Doğu Türkistan ayakta kalabilmek için Çin Hükümetinden yıllık sübvansiyonlar alıyordu. Ancak şimdi Çin Cumhuriyeti’ndeki iç savaş, bölgeyi kendi başının çaresine bakmak zorunda bıraktı. De Roerich’e göre Vali Yang’ın sadece yüzeysel bir ekonomik rahatlık karşılığında, Doğu Türkistan’ı kendi şahsi arazisi gibi yönettiği anlamını taşıyordu. Tam ve mutlak izolasyon, vilayeti yavaşça boğuyordu.¹¹⁶

Tian-jing, Şangay ve Manila’daki Amerikan ve Britanya bankalarına değerli eşya ihracatı için Vali Yang tarafından kullanılan metotlar arasında – çoğunlukla gümüş taelleri ve külçeler- birer lejyondur. Oğlunu Sovyetler Birliği’nde Zaisan’a Doğu Türkistan’ın yeni konsolosu olarak gönderdi. Bu delikanlının ilk hamlesi para çıkışını mükemmel bir şekilde kamufle etmeyi sağlanan konsoloslugu almadan önce Pekin ve Tian-jing’i eğitim için ziyaret etmesiydi. Dolayısıyla Kansu’yu perişan eden savaştan kaçınılabilirdi. Dr. Sven Hedin bize 1927-28’de Vali Yang’ın Pekin’deki damadı Wang’a Urumçi’de Çin-İsveç seferleri için alınan Doğu Türkistan taellerinin nasıl ödenmesini istediğini söyler.¹¹⁷ Yang’ın bütün Çin’de en zengin vilayet valisi olmasının nasıl gerçekleştiğini merak etmeyin. 1928’de Yang’ın cinayeti sadece Yang’ı değil özellikle Doğu Türkistan’ın kendisini müthiş şekilde zenginleştirecek madencilik ve diğer girişimler için geliştirilen planları durdurdu.¹¹⁸

Vali Yang’ın güçlü pozisyonu suikast korkusuyla onu resmi konutta bütünüyle izole edilmiş bir şekilde gözlerden uzak bir hayat yaşamaya zorladı. Ne olacağına dair net bir öngörüyle

¹¹³ FO 371/9209 – F 3629/278/10: Kaşgar Günlükleri, Eylül 1923.

¹¹⁴ FO 371/9209 – F 1288/278/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1923.

¹¹⁵ Tail olarak ve aynı zamanda tahıl olarak da bilinen Tael, Uzak Doğu’nun çeşitli ağırlık ölçülerinden herhangi birine atıfta bulunabilir. Genellikle Çin ağırlıkları ve para birimlerinin bir parçası olan Çin teli anlamına gelir.

¹¹⁶ G de Roerich, *Trails to Innst Asia*, New Haven 1931, s. 118.

¹¹⁷ FO 371/6625 – F 4002/168/10: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1921.; Cable, M. and French, F. (1927). *Throug Jade Gate and Central Asia*, Londra, s. 252, 282.; BA/KL ERW 372-1: a.g.e., s. 89.

¹¹⁸ Massenbach, E. (1931) *Chin. Turkestan*, Zeitschrift für Geopolitik, 8, Berlin, s. 699.

ailesini Filipinler'e taşıdı.¹¹⁹ Beyaz Rus pilotları idaresindeki bir uçak Yang'ı acil bir durum için Urumçi hava limanında çalışır şekilde bekler dururdu.¹²⁰

Yakup Bey tarafından çok önceden 1870'lerde kurulan, Gizli Teşkilat, Merkez Avrasya'nın ilgileneceği kadar yüksek derecede şaşırtıcı olarak o zamandan beri varlığını devam ettirdi.¹²¹ Hem Çinliler hem Türkler benzer bir şekilde titizlikle kontrolcüydü. Vali Yang olası hiçbir rakibin yükselişine ve herhangi bir muhalefete izin vermedi. Yang'ın sert kuralları ayrıca akşam yemeklerinde kelle uçurma infazı gibi ve bir memuru işe almadan önce karanlık odalarda bir saatlik "mülakatlar" gibi dış merkezlikler içerirdi. Ayrıca Harun al-Rashid kılığına girerek Urumçi incelemesi yaparken idam mangası ile idamlar gerçekleştirmek adına yağmacı askerler yetiştirdi.¹²²

Herkese olduğu kadar Britanyalılar için de Yang bir bilmeceydi. Gerçekte Doğu Türkistan'ı Çin iç savaşının dışında tuttu ancak vilayeti ekonomik olarak da yağmaladı. Kişisel aç gözlülüğü oldukça fazlaydı. Yang açıkça bir isyanın kenarında duran yerel nüfusu idare ediyor gibi görünerek sadece ekonomik yasadışı olaylara operasyon düzenliyordu. Sezgileri onu almaya ittiği tedbirlerle, 1928'de Dış İlişkiler Delegeleri tarafından öldürülmesine kadar, herhangi bir utançtan kurtardı. Dış politikada Yang ona "yaşayan en müthiş Çinli adam"¹²³ sıfatını verdiren orta derecede İngiliz yandaşı olarak işe başlamıştı ancak sonraki dönemini kötü Sovyet eğilimleri ile bitirdi. Bu 1920'lerin sonlarında Sovyet etkisinin yükselişinin yararçı veriminin dramatik bir sonucuydu.

Pekin Hükümeti onu birçok kez azletmek ve emekli etmek için uğraşsa da rüşvet ve kaba güçle Vali Yang pozisyonunu korudu.¹²⁴ Yine de Yang'ın kişisel kuralları, Çin için Doğu Türkistan'ı kurtardı.

¹¹⁹ FO 371/9209 – F 967/278/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1922.; AA IV Ru 5514/3.Eylül 1926: Allg.1 Zentalasien, s. 5-6.

¹²⁰ L/P&S/10/976 – P 2428/1928: Kaşgar Günlükleri, Şubat-Haziran 1928.

¹²¹ Boulger, a.g.e., s.147-152.; Wu, A. K. (1940). Turkestan Tumult, Londra, s. 38-39.

¹²² Wu, a.g.e., s. 43-45.

¹²³ Schomberg, R. C. F. (1926,1927-1928). A Turkestan Diary, (From travels in 1926, 1927-28),Typescript in the Libray of the Royal Society for Asian Affairs, Londra, s. 41.

¹²⁴ Anon,(1929). His Excellency Yang-Tseng-Hsing, JRCAS, c.16, s. 88.; Bosshard,a.g.e., s. 436.

4.1.2. Doğu Türkistan'ın Vilayet Hükümeti

Çinli yöneticilerin Doğu Türkistan'daki politika etkilerinin anahtarlarını ellerinde tutmasından dolayı, valilik II. Dünya Savaşı'na kadar yabancı güçler tarafından imrenilen bir piyon olarak kaldı.

Tam teşekküllü bir vilayet olan Doğu Türkistan'ın Çinli yönetimi oldukça yeni bir oluşumdur. Çin İmparatorluğunun önceki işgallerine rağmen, Doğu Türkistan'ın yalın bir sömürge olmaktan düzenli bir il olmaya geçişi 1878'e kadar gerçekleşmemiştir. Urumçi Başkent ve Hükümetin bir konsoloslukla birlikte oturduğu yer oldu. Yerel yönetim amaçları için vilayet dört bölüme ayrıldı. Her biri Taotai(Taoyin) sorumluluğundaydı. Çeşitli bölge yapılarından oluşan alt birim yönetimlerinin bulunduğu sonraki küçük birim asrları ile yerli Beylere emanet edildi.¹²⁵

1912 Devriminden sonra veya Vali Yang Tseng-hsin'in bütün saltanatı boyunca yerleşim düzeninde çok az değişiklik yapıldı. Kansu'nun genel valisi ile tüm eski bağlantılar ortadan kaldırıldı ve Doğu Türkistan Hükümeti ismen direkt Pekin Merkez Hükümeti sorumluluğunda oldu. Eyalet başkentindeki konsolosluk artık askeri meseleler, yabancı işler, finans, eğitim, endüstri, ulaşım, adalet ve güvenlik komisyonları veya yönetim sekreterlikleri içermektedir. Eyalet her biri Taoyin altında olan Urumçi (Tihua), Tarbagatay (Tacheng), İli, Altay (Sarısümbe¹²⁶ şehri çevresi), Aksu ve Kaşgar bölümlerine ayrıldı. Sonraki alt seviyede Ambar veya Hsien-Kuan altında 47 Bölge bulundu. Her bölge yerel Beyler tarafından yönetilen alt bölgelere ayrıldı: Binbaşı (1000 hanenin başı), Yüzbaşı (100 hanenin başı) ve Onbaşı (10 hanenin başı). Bu Çinli olmayan Beyler yerel adalet, güvenlik gibi İslam konseylerine hükmettiler.

Çin'deki kaos Pekin'den bölgeye gelecek herhangi bir müdahaleyi engelledi ve bütüncül bir bürokrasinin yokluğu Vali Yang'ın Çin kanunlarını benimseyip kendine göre uygulamasını mümkün kıldı. Eskiden, tayinler rekabetçi bir sınav doğrultusunda belirlenirdi fakat şimdi belirleyici etken para olmuştu. Oldukça yetersiz maaşlar yolsuzluğu arttırdı. Böylelikle, kişisel yöneticiler en az harcama ile kazanmayı planladılar ve kendi başlarının çaresine bakmaları için asrlarını ve hizmetçilerini kendi hallerine bıraktılar. Üstlerine nakitte paha eden hediyeler sunmak vasıtasıyla olumsuz rapor veya işten atılma risklerini önlediler.

¹²⁵ Macartney, G. (1909). Eastern Turkestan, JCARS, s. 9.

¹²⁶ İkbal Kurban Şarki Türkistan adlı kitabında bölgenin ismini Sarısümbe olarak adlandırmıştır.

Hiçbir sistemin işlemediği vilayette, bireysel memurların tek fikri kendilerine ödeme yapılmasıydı.¹²⁷

Akılda tutulması gereken bir nokta Doğu Türkistan'ın -Çinlilerin güçlü ve daha iyi bir hayat sağlayabileceği vahşi bir sömürge olarak- bir çeşit İç Asya'nın Vahşi Batısı olarak görülmesiydi. Doğu Türkistan'da ödemeler 3-5 kat daha fazlaydı. Yine de gerçek bir Çinli memur için, birçok Çin yemeğinin ve diğer gerekliliklerin çok uzak mesafelerden ithal edildiği vilayette yaşam maliyeti yükselmmişti. Bir diğer problem de Doğu Türkistan'da her seviyedeki memur arasında oldukça yaygın olan afyon kullanımıydı.¹²⁸

Bizim amacımız için, yabancı meseleler ile başa çıkmak amacıyla hem merkeze hem kırsala atanan özel memurlardan varlığından bahsetmek önemlidir. En düşük seviyedeki bu memurlar sadece bir yabancıyı ilgilendiren her durumda bir arabulucu olarak hizmet ettiler.¹²⁹

Vali Yang altındaki Doğu Türkistan memurlarının her sorunu karar için sevk ettiği, Urumçi oldukça merkezileşmiş ve bağımsız bir vilayetti. Valinin sadece vergi üst sınırı, açık bir isyan ve direkt yağma piramidinin son adımını atıp sorumluluk almaması, valiyi hedef alan şikayetlere neden oldu.¹³⁰ Zihinsel olarak, memurların 1930'lara kadar İmparatorluk çağında yaşamaya devam ettikleri söylenebilir.¹³¹

Doğu Türkistan'ın Çinli yönetimi kültürel misyon ve sıklıkla sergilenen ırk üstünlüğü açısından düşünüldüğünde vilayetteki etnik çeşitlilik üzerindeki Çin hükmü, Yakup Bey'in 1870'lerdeki sert saltanatından daha kötü değildi. Dahası, yolsuzluk ve casusluk sitemi Beylerin rütbelerine ve dosyalarına kadar uzanmıştı.¹³² Bu karşılıklı yarar sağlayan zeki sistem içinde, Çinli yöneticilerin askeri zayıflığı, vilayeti gerginlikle gerçekten bölünerek imparatorluk geleneğinde tuttu.

1925 yılında Rusların bölgeye geri dönüşünden sonra Doğu Türkistan politikasında aktif bir aktör olan Britanya için kesin bir tehlike belirdi. Kaşgar'daki yerel yöneticiler Vali Yang gibi sonuna uygun bir şekilde bütün Britanya yanlılarının üzerindeydi. Bir diğer yandan,

¹²⁷ FO 371/8038 – 2073/2073/10/: Report on Chin.Turkestan by Consul-Gen. Etherton, Kaşgar 3.4.1992, s. 9-11.; J. E. Lundahl, Pa obanade stigar, Stockholm 1917, s. 260, 267-271.

¹²⁸ Lundahl, a.g.e., s. 101, 106.

¹²⁹ Sykes, a.g.e., s. 242.

¹³⁰ FO 371/11692 – F 3511/3511/10: Kaşgar Faaliyet Raporu 1925-26, s. 5-9.; Interview with Missionary Sigfrid MOEN, İsveç. Lidingö 12.9.1973.

¹³¹ Feldman, a.g.e., s. 487.

¹³² Lattimore,O.(1930). High Tartary, Boston , s. 300-301.; Etherton,a.g.e., s. 95; Bosshard, a.g.e., s 438.; Sykes,a.g.e., s. 245

Britanya raporlarına göre, kalıcı söylentiler Sovyet Başkonsolosundan rüşvet alındığına dair bir hikâye anlatırdı. Kaşgar Taoyin “Sovyet karşıtı tutumunu değiştirmek için” gerektiği gibi taviz verdi.¹³³ Bu gösteriyordu ki Doğu Türkistan’da etki bile pazarlanabilirdi.

İli, Altay ve Kumul’daki bazı yerli topraklar ve azınlık gruplar için yönetimde paralel sistemler vardı. Gulca’da İli Tatar Generali olarak bilinen bir memur çeşitli göçebe aşiretleri başkanlığı koltuğuna getirildi.¹³⁴ Kumul’da yerel bir Wang¹³⁵ kaldı. “Yerli devlet” modelinin daha fazla devam edemediği 1929’a kadar otokrat krallığı ile yönetti. Diğer krallar Çin memuriyetine geçiş yaptı ya da Hindistan’daki Britanya sistemine benzer bir yolla onların kayıp hakimiyetlerinin yerlerine siyasi emeklilik verildi.¹³⁶ Bir diğer yerel prens Turgut Kağan’dı ve Turgut Kağan Moğol azınlığı üstündeki hükmünü yavaş yavaş kaybetti. Lamaist Turgut ve Tibet arasındaki güçlü bağlar Yang saltanatı sırasında da var olmaya devam etti.¹³⁷

Doğu Türkistan’daki askeri örgütlenme üçüncü teorik bağımsız gücü oluşturdu. Titai (başkomutan) isminin Kaşgarlı komutanlardan alınmasına rağmen, eşit öneme sahip muadil oluşum İli’ye bağlıydı. Tanrı Dağları iki askeri alanı birbirinden ayırıyordu.¹³⁸

Sivil muadilleri gibi, askeri subaylar hem beceriksiz hem eksikti. Garnizonların çoğu sadece kâğıt üzerinde olan varlıklarının tadını çıkarıyordu. Arzu edilen bütüncül bir gücün çok altına düştüler ki bu da Urumçi subaylarının teftişlerinin sıklığını da değiştirdi.¹³⁹

Göze çarpan bir örnek, tam adı Ma Fuh-hsing (Kaşgar Titai’si 1916-24) olan Yunnanlı bir Döngen subayı Ma Titai kariyeriyle sağlandı. Vali Yang’ın, Kaşgar şehrinin yakınlarına özel olarak inşa edilmiş bir banliyö, kişisel infaz ve haraç gibi işlerin gerçekleştiği bir alana dönüşmüştü. Hiç kimse Titai ve oğlu sebebiyle güvende değildi ve hatta Çinli subaylar bile ona borç vermek zorunda kalmıştı. Bu zorbanın hayatta kalmasına iki faktör yardım etti: İlk olarak, toplanan altın, elmas ve paraların büyük çoğunluğu o zamanlar Çin düzeninde güvenlik kalkanı olan, Urumçi’deki Vali Yang’a gitti.¹⁴⁰ İkinci olarak, Ma Titai Doğu Türkistan’daki güçlü Döngen gruplaşmaları üzerinde bazı otoriteleri kullanmasıyla

¹³³ L/P&S/10/976 – P 456/ 1928: Kaşgar Günlükleri, Ocak-Kasım 1927.

¹³⁴ Sykes, a.g.e., s. 243.

¹³⁵ Çin’de Kralın karşılığı

¹³⁶ Anon, (1929) Hami or Kumul, JRCAS, c. XVI (i), , s. 91-93.; Lattimore, a.g.e., s. 116-117.; Skrine,(1926). Chinese Central Asia, Londra, s. 223.

¹³⁷ Roerich, a.g.e., s. 105-107.

¹³⁸ Lundahl, a.g.e., s. 262-265.

¹³⁹ Etherton,(1926). Chinese Turkestan and Central Asia; Far Eastern Review, s. 116.

¹⁴⁰ Törnquist, a.g.e., s.260-269, 278-280.

ünlenmişti. Sözde Titai'ın seçmen kitlesi oldukça aldatıcıydı. Vali Yang'ın kişisel gücüne tehdit oluşturmaya başladığı zaman, Ma Titai neredeyse hiç çatışma olmadan etkisiz hale getirilmişti.

Doğu Türkistan yönetimi, Owen Lattimore'un da tanımladığı gibi kesinlikle yozlaşmış ve yetersizdir ancak Doğu Türkistan'ın iyi niyetli yaptırımların boşluğu ile her gergin durumun belgelenmesi anlamındaki eski geleneği hakkında hiçbir şeyden bahsedilmez. Onlar sadece sükunetle Pekin Merkez Hükümetine ve dış aktörlere hizmet etti.¹⁴¹ Bir diğer yandan, Allen S. Whiting Vali Yang ve Mançurya Harp Beyi Chang Tso-lin arasında ilginç bir kıyaslama yapar.¹⁴² İkisi de merkezi hükümeti tamamen kurgusal bırakarak vilayetleri üzerinde bütün kontrolü ellerinde tutar. Yang'ın rüşvet, zorbalık ve akraba ile yönettiği Doğu Türkistan'dan zaman durmuştu.¹⁴³ Whiting'e göre hiçbir reform bahsedilmeye değmez.¹⁴⁴

Lattimore ve diğer akademisyenler Vali Yang'ın sakin yönetimi ile varislerinin kaosu arasındaki belirgin farktan çok etkilenirler. Bu yönetim sistemi ardındaki uzun geleneği anlamaktan aciz oldukları görünür.¹⁴⁵ Yang bunu icat etmedi; o sadece mükemmel derecede ekonomik kabiliyetini ortaya çıkardı. Buna rağmen onun ve yetkililerinin niyetleri başlangıçtan beri iyiydi, sistem onları bu yağma piramidinde bozulmaya zorladı. İmparatorluk yönetiminde Yang'ın taşlaşmış versiyonuna bir övgü sadece eğer biri ilgi alanını dış görünüşüne veya varisleri ile çağdışı bir kıyaslama ile sınırlandırılırsa makul olabilir. Ek olarak, 1928'de öldürülmesinden sonraki yönetimdeki güç mücadelesi, on yıl süren Türk Millî Mücadelesi ve Döngen isyanı abartısız Yang çağının döneminin olumsuz siyasetinin ektiği tohumların meyveleri olarak görülebilir.

Çin yönetimi tarafından zaman zaman barındırılan Britanya yanlısı eğilimler hem coğrafik hem geleneksel bağlamda yorumlanmalıdır.

Pamirlerin, Rus İşgalindeki Batı Türkistan'ı yakınında Sovyet gücünün büyümesinden dolayı Britanya Egemenliğindeki Hindistan için tehlike eli kulağındaydı. Kurnaz diplomasi Çinlilere bir denge siyaseti yapma imkânı verdi.

¹⁴¹ FO 371/9209 – F 2933/278/10: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1923.

¹⁴² Whiting, A. S.(1958). Sinkiang: Pawn or Pivot? East Lansing 1958, s. 9, 11-12.

¹⁴³ FO 371/5341 – F 1325/1325/10: Ethorn to IO, Kaşgar 1.2.1920.

¹⁴⁴ FO 371/9209 – F 1288/278/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1923.

¹⁴⁵ Lattimore, Pivot of Asia, s. 55-60.

Muhafazakâr Çinli yöneticilerin, efsanevi Hindistan Sivil Servisinin Britanya Konsolosluğu ile veya Çin Konsolosluğu Servisi ile devrimci dedikodular yapan laubali Sovyet diplomatları ile olduğundan daha fazla ortak noktası vardı.

Uzun dönemde Çin işgalindeki eyaleti kurtaran, Doğu Türkistan Hükümeti tarafından pragmatik muhakemeyle, sürdürülen dış politikayı daha iyi hale getirdi.

4.1.3. Ekonomi, Ticaret ve İletişim

Benim hipotezim ticari ve politik etkiler arasında zamana ve alana bağlı bir korelasyon olduğudur. 1928 bitiş döneminin final sonuçlarında, bu ticari durum çalışmasının sonuçları politik çıktılarla karşı karşıya kalacaktır.

Doğu Türkistan'daki ticaret akışını tamamen coğrafya belirler. Vilayetin en zengin bölümleri en kolay ticaret rotasının ve en yakın demiryolu geçişinin bulunduğu batı sınırı boyunca bulunur. Kara ile çevrili Doğu Türkistan'ın bu coğrafik düzeni Sovyetler Birliğine müthiş bir ticaret avantajı yarattı. Diğer yandan Kaşgar'daki Britanya Egemenliğindeki Hindistan ticareti -neredeyse aşılmaz- Karakorum Dağları tarafından ciddi bir şekilde engellenmişti. Doğuda kilometrelerce uzanan Gobi çölü ve yarı kurak toprakların çorak genişlikleri üzerinden yapılan karavan ticaretini Çinliler engelledi.

Antik İpek Yolu'ndan kuzeyde vahalara bağlanan ve güneyde Taklamakan Çölü kenarında iki boncuk dizisi gibi iki önemli atardamar ticaret rotası geride kaldı. Vahalardaki benzer tarım şartları nedeniyle sadece ihraç edilen ürünler bu ilkel yollarla taşınırdı. İli Vadisindeki göze çarpan istisna ile Cungarya'daki araba yolları Lattimore'a göre, kuzeydeki göçebe step yapısında tarihsel değişimin bir çeşit kararsızlığına tabiydi.¹⁴⁶

Doğu Türkistan, hiçbir zaman Çin İmparatorluğunca desteklenen bir vilayet olmadı. Vilayet İmparatorluk hazinesinden gelen yıllık sübvansiyonlar üzerine hayatta kaldı. Cumhuriyetçi hükümet bu uygulamayı durduğunda, Doğu Türkistan'ı aniden kendi sallanan ekonomisiyle yüzleşmeye itti. Bu ilişki durumu agresif ticari partnerler için bütün vilayetin ekonomik durumunu kendi sonlarını da hazırlayacak olan manipülasyona açık hale getirdi.

Doğu Türkistan ekonomisi piyasada dönen Çin Taeli, Meksika doları, Rus Goldrublesi ve Hindistan rupisinin yanında; Urumçi, Gulca ve Kaşgar olmak üzere üç farklı yerel para biriminin de kullanılmasından dolayı son derece karmaşıklaşmıştı. Rus-Asya Bankası Rus Devrimi'ne kadar bankacılık konusunda tekele sahipti. Sonradan, Urumçi'deki ajanlar için

¹⁴⁶ Lattimore, Pivot of Asia, s. 170-173; Lattimore, High Tartary, s. 100-102

Tian-jing'den yönetilen Alman Faust&Co. gibi firmalar telgraf yolu ile gönderilen evraklarla iş sürdürdüler. Eğer Pekin'e uzanan Sovyet hattının kullanımı gerekirse, tek tehdit Gobi karşısında Çin düzenine telgraf hattının güvenlik açığında uzanmasıydı.¹⁴⁷

Ara sıra maden ve motor taşıtları şirketlerinde, önemli rol oynayan imtiyazların olduğu yerde, Amerikalı veya Rus kredileri hakkında müthiş söylentiler dolaşırdı ancak bu söylentilerden hiçbirisi gerçekleşmedi.¹⁴⁸ Doğu Türkistan yalnızca resmi ticaret anlaşmalarına uygun olarak sonunda Sovyet kredisi aldı.

1924'te Doğu Türkistan yıllık %3,7 büyüme oranı ile maksimum 3 milyonluk bir nüfusa sahipti. Kaşgar vahaları km² başına 300 insana ulaşmıştı. Cungarya işgücü sıkıntısı çekiyordu ancak içerdeki kötü iletişimden dolayı Kaşgar'daki fazla nüfusu asla kuzeye ulaşamadı. Bunun yerine, Sovyetler Birliğinde ödenen yüksek ücretler nedeniyle Kaşgar'dan Rus işgalindeki Batı Türkistan'a binlerce işçinin yıllık göçü başladı. Yerel Çinli yöneticiler bu akışı önlemek için uğraştı.¹⁴⁹ Böyle bir geçici göçten sonra birçok Kaşgarlı kendi ülkesini yeni bir ışık olarak gördü. İsveçli misyonerlere göre Sovyet propagandasıyla çoğu doktrinleşme 1930'larda, gelecekte sahip olunması istenen göçler üzerine ortaya çıktı.¹⁵⁰

Doğu Türkistan ekonomisi üzerindeki halk kontrolü yetersiz olduğundan, Çinli yöneticiler tarafından emekliliklerine karşılık geniş çapta saf gümüş toplandı ve biriktirildi. Hintli tüccarlar da benzer şekilde davrandı çünkü Britanya Egemenliğindeki Hindistan'da gümüş içerikli madeni paralar değersiz miktarlara ulaştı.¹⁵¹ Çinli yetkililer madeni para ve Doğu Türkistan külçeleri üzerindeki ciddi akışı hiç dikkate almadılar. Sadece yöneticilere ödenecek tatmin edici bir maaşın yarı-resmi yağma sisteminin bir parçasıydı.

Benzer bir diğer problem Britanya Egemenliğindeki Hindistan'daki aylık faiz oranını %12 ile Hindu kelimesini "nefrete" dönüştüren Shikarpur tefecileriyle ortaya çıktı.¹⁵² Bu Britanya Egemenliğindeki Hindistan'daki konular yasal ihtilafın tüm durumlarının Britanyalı Başkonsolos ve Çinli yerel yöneticilerle ortak oturumlarla oluşması anlamına gelen ekstra bölgesellik üzerine hak ve ayrıcalık talep ettiler. Britanyalı ismi, Britanya Başkonsolosunun

¹⁴⁷ AA IV Chı 1921/14. Eylül 1925 (Chin. Turk): Deutsches Gen.Konsulat, Tian-jing, s. 8-9.

¹⁴⁸ FO 371/2320 – F 54735/4660: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1915.

¹⁴⁹ L/P&S/10/976 – P 2590/1925: Kaşgar Günlükleri, Mayıs 1925.

¹⁵⁰ FO 371/6625 – F 4002/168/10: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1921.

¹⁵¹ FO 371/6625 – F 1885/168/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1921.

¹⁵² FO 371/5318 – F 24/24/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1919.

raporunda yazdığı gibi bu “sistematik gasp ve cezai baskı” dolayısıyla ciddi şekilde hasara uğradı.¹⁵³

Hem gümüş tahliyesi hem de faizcilik işleri Doğu Türkistan’ın Aşıl’ın topuğunu¹⁵⁴ gösterdi: Taşıma ağını. Gobi ve Karakurum karşısında zaman kaybettiren patikalar ticareti o kadar yüksek derecede engelledi ki sadece değerli metallerin ihracatı veya tefecilik yeterince kârlı görünüyordu.

Doğu Türkistan’ın yeraltı zenginliği bol olduğundan, eğer yeterince ilkel yollarla taşınmasaydı maden endüstrisinden gelen kazanç oldukça önemli olabilirdi. Ek olarak, coğrafik durum ve demir yolu tesislerinin eksikliği dünya pazarında rekabetçi fiyatlarla satışı engelledi. Bitişik bölgelerde aynı madenlere sahip Sovyetler Birliği yeniden ihracat ve transit düzenlemeleri dışında umut verici bir pazar oluşturmadı. Kullanılan ilkel çıkartma metotları ile oldukça nadir ve değerli madenler üzerinde çalışılmaya değdi.¹⁵⁵

Hotan ve Çerçen arasındaki Surghak’ta en iyi bilinen altın alanı Keriye’li Çinli yöneticinin kontrolü altındaydı. Bir Bey, mahkumlar ve yerlilerin altını ilkel su düzenekleriyle -hatta tahıl harmanı gibi rüzgarla- yıkadığı Polu boyunca altın madeni haklarını kiraladı.¹⁵⁶ Altay bölgesinde Beyaz Rusya mültecilerinin etkisiyle, bazı eski Rus makineleri kullanılarak düzenli maden çıkarmayla ilgili girişimlerde bulunuldu. Her madenci Çin otoritelerine, altından sabit bir pay verip ücret ödedi.¹⁵⁷ Vilayet yönetimi altının eğer bilimsel metotlara imkân verilirse Doğu Türkistan’a hızlı bir gelişim için çok ihtiyaç duyulan araçlar sağlayabileceğini tamamıyla anladı. Buna rağmen, Çinli otoriteler altına hücumun, Doğu Türkistan’ın bu narin dengesini tehlikeye atabilecek, beklenmedik sonuçlarından korktular.

Ekonomik ve endüstriyel gelişim için bir diğer emtiada¹⁵⁸ en uygun kuyulardan bahsedecek olursak Kaşgar ve Urumçi şehirlerinden birkaç km ötede bulunabilen petrol idi. Ayrıca bu durumda, ilkel çıkarma ve rafine etme metotları üretimi engelledi. Urumçi petrol yatağı Rusya’nın parafin elde edemediği yıllar boyunca çalıştırıldı. Terk edilmeden önce kuyu ilk yoğun ve saf parafini ve sonrasında sadece aks yağlamak için gres yağı üretti.¹⁵⁹ Kaşgar’da

¹⁵³ Feldman, a.g.e., s.498-503.

¹⁵⁴ Zayıf tarafını, yumuşak karnını anlamına gelen deyim.

¹⁵⁵ Skrine,a.g.e., s. 256.; Bruce, C. D. (1907). Journey across Asia from Leh to Peking, Geographical Journal 29, s. 608.

¹⁵⁶ Feldmann, a.g.e., s. 501.

¹⁵⁷ Feldmann, a.g.e., s. 501.

¹⁵⁸ Ticarete konu olan altın, gümüş, petrol, doğal gaz, bakır, pamuk, mısır, buğday, şeker, kahve gibi malların tümüne verilen ad. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> Erişim Tarihi 25.8.2019 Saat 05.45.

¹⁵⁹ FO 371/3185 – F 203911/24489/10: Kaşgar Günlükleri, Eylül 1918.; Etherton, In the heart of Asian s. 243.

petrol yatırımı Ma Titai'nin ekonomik imparatorluğunun bir parçası oldu. Önceden Andican'da teknik gelişimde çalışan John Witt adında İsveçli bir mühendis işe alındı. Böylelikle herhangi bir Batı üretimi ile kıyaslandığında uygun olarak belli bir miktar parafin ve petrol üretildi.¹⁶⁰ Yeni petrol yataklarının keşfi; Amerika, Britanya, Japon ilgisi ve bu ülkeler arasındaki rekabet hakkında dedikodular 1920'lerin ortaları boyunca söylendi durdu ancak yalıtılmışlık ve var olmayan modern iletişim ağı herhangi bir yabancı ekonomik yatırımı engelledi.¹⁶¹

Doğu Türkistan'daki zengin kömür yatakları neredeyse hiç dokunulmamış olarak kaldı. Yerel talepler sadece memnun ediciydi. Aynı şey Yarkent Nehri boyunca bulunan demir cevheri hakkında da söylenebilir.¹⁶²

Ekonominin tarım ayağında, kurutulmuş meyve ve pamuk gibi birkaç ihraç edilebilir ürüne odaklanıldı. İkinci olarak sadece nakit mahsuller bahsedilmeye değer. Cungarya'daki göçebe toplumlar temelde Sovyetler Birliğine ihracat için büyükbaş hayvan, deri ve yün üretti. Tarımsal faaliyetleri artırmak için gelişmiş yapay sulama veya büyükbaş hayvancılığın gelişimi yoluyla tarımsal verimi arttırmak doğrultusunda hiçbir şey yapılmadı. Vilayet kendi desteğini kendisi vermek zorunda kaldı fakat Doğu Türkistan hükümeti asla endüstri mahsulü sistemi için yapılan herhangi bir planı desteklemedi. Var olan siyasi kadrolaşma geniş çaptaki gerekli yatırımlara izin veremedi.¹⁶³

Sağlıklı ulaşım sağlanabilecek yolların yokluğu Doğu Türkistan'daki ticareti ağır bir şekilde engelledi ve genel mal akışını seyrine tamamen etki etti. İletişimle ilgili yüzyıllar boyunca çok az şey değişmişti. Taklamakan Çölünü çevreleyen Antik İpek Yolunun iki kolu vilayetin ana yollarını oluşturdu ancak Kansu'daki kararsız politik durumlar ve Lop Havzasının iddia edilen iklimsel değişiklikleri Çerçen'in doğusundaki güney rotasının önemini en düşük seviyeye indirdi.¹⁶⁴ Urumçi'deki eyalet başkentinin konumu ile Cungarya'da, kuzey rotasının uzantısı olarak yeni motorlu araçlar için yeni ulaşım yolları inşa edildi.

Komşu ülkelere uzanan bu hayati ticaret rotası, içeride yer alan rotalardan daha iyi durumda değildi. Alım-satım işlemlerinden elde edilen kâr bile Çinli yönetimin içindeki katı

¹⁶⁰ AA Allg.1, Sinkiang, Bd.1, Peking Daily News, 26.2.1924.

¹⁶¹ Zashchuk, a.g.e., s. 117-118.

¹⁶² Zashchuk, a.g.e., s. 107-110,121.

¹⁶³ Amgren, B. (1962). Geographical Aspect of the Silk Road especially in Persia and East Turkestan, Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities, No.34, s. 96-101.

¹⁶⁴ Kazak, a.g.e., s. 89-91

yolsuzluk sistemine nüfuz edemedi. Vergiler Çin düzenine hortumlandı veya yol yapımları ya da yatırımlar yerine, cazip tüketimler için kullanıldı.

Kum ve tuz çölleri üzerinde uzun mesafeler Çin ile ticareti engelledi. Tian-jing'den Urumçi'ye bir ulaşım genellikle beş ya da altı ay sürmekteydi. Rus-Asya Bankası bazı otomobil rotalarının çalışmalarını başlattı ancak Urumçi'nin yalıtılmış hükümetinin katı direnişi yüzünden başarısız oldu. Zayıf nüfuslu göçebe alanından uzun ticaret girişimleri de engelledi.¹⁶⁵ Çin'den Doğu Türkistan'a en uygun rota Urumçi-Tarbagatay-Semey araba yollarıyla sonlanan Sibiry Ekspresi Demiryolu ile Sovyet Birliği üzerinden gidiyordu.¹⁶⁶ Bu Sibiry geçiş-rotası esasen posta ve insan taşımacılığında kullanıldı, ancak üretilmiş ürünlere (pratikte ham maddeleri de içeren) geçiş yasaklarına rağmen Sovyet otoriteleri tarafından istisnalar yaptırıldı.¹⁶⁷

İzolasyon politikası ve çöller arası mesafe Çin ticareti önünde bulunan engellerin tamamı teşkil etmiyordu. Esas olan Kansu'daki Ma Ailesinin, "Savaş Ağalarının", varlığıydı. Her küçük şehrin rotasında sınırsız sayıda gümrük ücreti elde edildi ve hiç kimse Gobi'de ortaya çıkan soyguncu bantlarıyla ilgileniyor gibi görünmedi. Doğu Türkistan'dan 1920'lerde yeni kablo kurulumları hem Pekin-Urumçi telgraf hatları hem de Kansu Savaş Ağalarının eski telekomünikasyon fonksiyonlarını iyileştirme kurulan planlar arasındaydı.

1890'larda Ruslar demiryollarının yardımıyla Sibiry ve Batı Türkistan'a açıldılar. Bununla birlikte Doğu Türkistan'a en yakın gardan nispeten ucuz ve hızlı ulaşım mümkün oldu. Ek olarak, Gulca'ya doğru akıntı gemileri için İli Nehri kullanılabilirdi ve Altay'ın İrtiş Nehri üzerinden Doğu Türkistan Burqin He kadar gemi ile gidilebilirdi. Doğu Türkistan Hükümeti stepler üzerinde giden yolun motorlu taşıtlara bile uyduğu yollar yerine Tarbagatay toprakları yoluyla yapılan ticareti yönetmek için Altay-Sovyet sınırını parmaklıklarla çevirdi. İli üzerinden kurulan bağlantılarla dağların aşılması, Urumçi'ye ulaşma imkânı oluşturuldu. Kaşgar ve Oş arasındaki yol otomobillere ve karayolu vagonlarına uymuyordu ancak sadece atlarla 20-30 gün süren yolculuklarla ulaşım sağlanabiliyordu. Biraz daha uzun Frunze rotası develerle ulaşma imkân vermekteydi ve tüm yıl açık kalmaktaydı ancak daha kısa olan Oş rotası en popüler olanıydı.¹⁶⁸ Hindistan'a olan ticaret yolu rotası Karakorum menzili boyunca, yeryüzündeki en tehlikeli ve soğuk dağ yığınının içinden geçer. Sadece

¹⁶⁵ Bureau, (1925). Economic information, Sinkiang, a land of promise Chin Ec. Monthly, No.2 , s. 12-13.

¹⁶⁶ Gabitov, (1925). Ekonomicheskoe polozhenie Kitayskogo Turkestana.(The economic Stiuation in Chinese Turkestan) Novy Vostok, No.8-9, s. 33,39.

¹⁶⁷ Kazak, a.g.e., s. 82-87. Anon, (1929). The Russo-Chinese Frontier, JRCAS, c. XVI(i),1929, s. 96-97.

¹⁶⁸ Kazak, a.g.e., s. 87-89.; Sykes, a.g.e, s. 246.

ticari yükleri değil kendi yemlerini de taşıyan yük beygirleri izleri kullandı. Fırtınalı çığlar ve sel olmuş nehirler geçişlerin resmi olarak açık olduğu altı ay boyunca karavanları engelledi. Hindistan Hükümeti ile rotalar üzerinden belirli bir fiyata anlaştıkları görüşmelerin yapılmasına rağmen yol, yük beygirleri ve insanların geçişinden ağır geçiş ücretlerine (taşınan mal ve yükün yaklaşık 1/3) mal oldu. Bu kadar çetin yol koşullarında aşırı özen gösterilmek zorundaydı.¹⁶⁹

Hindistan Hükümeti 1800'lerin sonlarından gelen Rus gölgesini asla unutmadı. Sonuç olarak, dağların arasındaki ticaret rotasını geliştirmek için hiçbir şey yapılmamıştı. Stratejik nedenler için Britanya Doğu Türkistan'daki sınırlı ticaret etkisinin yüksek fiyatını ödemeye istekliydi.

Merkez Hükümetteki bütün sübvansiyonları yok olurken, Anglo-Rus ticareti ile ilişki içinde olmadan Doğu Türkistan Çin Devrimini takip eden yıllarda asla hayatta kalamazdı. Vilayet otoriteleri biraz kendi kişisel faydaları biraz da Sovyetler Birliği gibi güçlü bir ticari partnerin politik etkisini nötrleştirmek amacıyla ticaret etkinlikleri üzerinde kontrolü sağlamak için çaba sarf ettiler.

Doğu Türkistan'ı etiketleyen Çin hükmü için, oldukça doğal bir şekilde Çin düzeni ile iç ticaret kesinlikle en önemli olanıydı. Aynı zamanda bankacılığa katılan ve yerel olarak hangi finansal işlemlerin yapılması gerektiğine bakılmaksızın, bu işlerin neredeyse tamamı Çinli tüccarların elindeydi. Farklı para birimlerinin bulunduğu bir ilde ticari hesaplar çoğunlukla gümüş dolarlardaki Tian-jing üzerindeki taslaklar yoluyla yerleşiktir.¹⁷⁰ Çin yönetim katmanları için çay, tekstil ve lüksler ithalat bölümünü oluştururken, ihracat temelde çiftlik ürünleri ve külçeler içerirdi. Ticaretin yıllık değer seviyesi 1920'ler boyunca en yüksek 1923/24 yıllarında eşit seviyede kaydedildi.¹⁷¹

Vali Yang'ın astı olan Çinli yöneticiler, yağmanın ganimetleri eve götürmeyi mümkün kıldığından Çin ticaretiyle kişisel olarak ilgilenmeye başladılar. Kansu iç savaşı periyodik olarak bu yaşam çizgisini yarıda kesti ancak önemli rüşvetler ticari karavanlara genellikle yolu açtı.

Ticari kâr Tian-jing'e gitmediğinde; Gulca, Kaşgar, Hotan ve Urumçi'nin ilkel ev endüstrilerine yeniden yatırım yapıldı. Bu yerel firmalar ağırlıklı olarak ihracat için ipek ve

¹⁶⁹ Feldmann, a.g.e., s. 487.

¹⁷⁰ Kazak, a.g.e., s. 115-118.

¹⁷¹ Zashchuk, a.g.e., s. 115-118.

keçe halılar üretti. Doğu Türkistan'da bulunan geri kalmış tek çeşit bir endüstriyi temsil ettiler.¹⁷²

Ticaret hacminde en az önem sahip olan partner Afganistan'ı ancak Bedahşan ilinden gelen muhteşem kalitedeki Afgan afyonu ticareti canlandırıp motive etti. Ayrıca İngiliz raporlarına göre yerel Kırgız nüfusu ve Taşkurgan'daki (Sarıkol) Çinli sınır otoriteleriyle fazladan bir pay paylaşımı her türlü kaçakçılığa imkân vermektedir. Afganistan'dan yapılan resmi ithalatı atlar ve tarım ürünleri oluşturdu. Karşılığında pamuk ve ipek tekstili, halı, Çin sateni ve külçeler gönderildi. Doğu Türkistan ve Afganistan arasında hiçbir ticari anlaşma yoktu ancak bazı gümrük ücretlerinde indirim vardı.¹⁷³

Japon malları Doğu Türkistan pazarına ulaşmadan önce birçok aracıyı ve uzun mesafeleri geçmek zorundaydı. İngiliz istihbarat raporlarına göre, Japon Hükümeti I. Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra Asya ticaretini olabildiğince hızlı canlandırmak için 1919'da Merkez Avrasya'daki ticari faaliyetleri teşvik etti. Doğu Türkistan'a ağırlıklı olarak ipek, pamuk ve kibrit ihraç edildi. Japonlar en zengin ticaret fırsatlarının bulunduğu Gulca'ya bir konsolos gönderme planı içerisindeydi. Başlangıçta elde edilen kesin başarılarla rağmen, Japonlar 1920'lerin başlarında enerjilerini tükettiler. Rus iç savaşını takip eden süreç, Japonların Sibirya'ya müdahale politikası bağlamında incelenmelidir. Merkez Askeri geri çekilme ile Avrasya'da yeni elde edilen iletişim temelli gücün varlığına son verildi. Doğu Türkistan'daki Japon ürünlerine karşı ardı ardına gelen Çin ticari boykotları ve kademeli olarak sunulan Japon karşıtı politika, Japonların ticari başarısızlıklarına ayrıca olumsuz etkide bulundu.¹⁷⁴

Sovyetler Birliği, yüksek fiyatlar ve 1922'deki devrim, kıtlık ve ablukanın neden olduğu düşük üretimin tamamen iyileşmeye başladığında; altı "Doğu" ülkesi İran, Afganistan, Türkiye, Moğolistan, Tannu Tuva ve Doğu Türkistan yabancı ticaret tekelinin katı uygulamalarından muaf tutuldu. Bireysel yabancı tüccarlara direkt olarak Sovyet ticari organizasyonlarıyla ve belirli ölçüde Sovyet özel şahıslarıyla ticaret yapabilmesine izin verildi. Doğu için yapılan bu özel hükümler bu ülkelerdeki umutsuz ekonomik durum

¹⁷² Kazak, a.g.e., s. 118.; FO 371/9209 – F 2198/278/10: Kaşgar Günlükleri, Mart-Nisan 1923.; L/P&S/10/976 – P 960/1926: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1925.

¹⁷³ FO 371/5318 – F 114/24/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1919.; FO 371/5318 – F 637/24/10 Kaşgar Günlükleri, Kasım 1919.; FO 371/5318 – F 3257/24/10 Kaşgar Günlükleri, Eylül 1920.; FO 371/6625 – F 2382/168/10: Kaşgar Günlükleri, Mart 1921.

¹⁷⁴ O. Bukstein, *Torgovlya SSSR Sin'tzyanskoy Provintziezy*. (Soviet Trade with the Province Sinkiang Novy Vostok, No. 20-21, 1928, s. 202-203, 208.; Conolly, V. (1933). *Soviet economic policy in the East*, Londra, s. 5-15.; Kazak, a.g.e., s. 130-133.; U. F. Temir, *Das Vordringen des Sowj-Imp*. In *Ost-Turkestan*. Osteuropa, Jg. 12:3, 1936, s. 184-185.; Zashchuk, a.g.e., s. 120

tarafından dikte edilmedi ancak ağırlıklı olarak Sovyet Birliği ile yüz yüze gelecek şekilde coğrafi olarak konumlandırılmış ülkelerdeki pazar dışı Batı rekabetini sürdürme amacına hizmet etti. Bukstein'e göre böylece oluşturulan negatif ticaret dengesi, ham maddelerin Avrupa'ya Sovyetler tarafından tekrar satışının yapılması için oluşturuldu. Sovyet ticari ilişkilerinin Doğu Türkistan'a dönüşü 1923/24'te ortaya çıktı ve zaten 1924/25'te ticarete savaş öncesi seviyeye ulaşıldı.

Ancak, 1926'da "net denge" ilkesi getirildi; bu da Sovyetler Birliği için elverişli olmayan ticaret merkezlerini bırakma anlamına geliyordu. Rusya üretilmiş ürünleri ihraç edip ham maddeyi ithal ettiği zaman, doğu ticaretinin çoğu ayrıcalığı, devrim öncesi koşullara geri dönüş için ortadan kaldırıldı.

Doğu ülkelerdeki yabancı rekabeti öldürme planının Sovyetler Birliği'ne bağımlılık yaratmasından sonra, "net denge" politikasının anahtarı, Sovyet ürünleri üzerindeki fiyatları Sovyet Birliği'ne yerel pazarda yakın bir tekel veren gerçek seviyesine yükseltti. Doğu Türkistan'dan bu politika 1930'ların başında tamamlandı.¹⁷⁵

Ruslar işgalindeki Batı Türkistan'daki gücünü sağlamlaştırdıktan sonra yerel Taşkent Sovyet hükümeti tarafından Doğu Türkistan ile bölgesel bir ticari anlaşmaya girebilmek için tekrar eden çabalar gösterdi. 1919'dan beri Sovyet etkisinin nasıl olsa olağanüstü olduğu İli Vadisinin işgal tehlikesi altında olmasından dolayı, Doğu Türkistan Hükümeti 1920 İli ticaret antlaşmasını kabul etmek mecburiyetindeydi. Antlaşma ticari ilişkiler, ticaret rotaları, gümrük ücretleri, pasaportlar, Beyaz Rus mülteci problemleri ve Rus Devrimi sonucunda Çinli vatandaşlar tarafından kaybedilen zararın tazminatları hakkındaydı. Sonrasında Pekin'deki Çin Merkez Hükümeti bu antlaşmaya resmi bir yaptırım uyguladı.¹⁷⁶

1881 St. Petersburg Antlaşması'ndan beri ilk kez, Doğu Türkistan Rus komşusu ile eşitlikten memnun kaldı ancak hemen sonra İli Görüşmesinin Çinli arabulucularına verilen yüklü Sovyet rüşvetleri hakkında dedikodular başladı. Yaklaşık 50.000 gümüş ruble olan aslan payını alanın, daha sonra Kaşgar'ın taoyini olan Çin başmüzakerecisi olduğu iddia edildi.¹⁷⁷

1922-24 yılları boyunca İli Görüşmesinin revizyonu için, uzun süreli müzakerelerin yeniden açılmasından sonra, yeni bir anlaşma yapılması kararlaştırıldı. Esas nokta ticaretin ve

¹⁷⁵ FO 371/10284 – F 563/168/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1920.; FO 371/10284- 1002/168/10:From "Peking Leader", 1 Haziran 1921.; Wu, a.g.e., s. 252-254.

¹⁷⁶ FO 371/10284 – F 2221/528/10: Kaşgar Günlükleri, Mart 1924.

¹⁷⁷ FO 371/10265 – F 4355/ 115810: Text of Treaty from: "Asiatic New Agency"; AA IVb Chi 1429/11 Juni 1924: Text of Treaty from: "Asiatic New Agency"

diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesi idi. Bu sefer Çin Merkez Hükümeti resmi Çin-Sovyet müzakerelerinin Pekin’de yeniden başlatılmasından önce, yenilenmiş anlaşma yaptırımını reddetmişti.¹⁷⁸

Doğu Türkistan’dan Sovyetler Birliğine ihracat 1920’lerde demir, kibrit, parafin, şeker, porselen eşya gibi işlenmiş ürünler olurken; karşılığında ağırlıklı olarak pamuk, sığır, gizli ve farklı tarım ürünlerini içerirdi. 1920 sonlarında Doğu Türkistan tüccarlarına İngiliz ve Japon rekabetçi ürünlerinin geri kalanını piyasadan çıkartmak amacıyla, diğer teşvikler ile birlikte iki yıllık süre için kredi verildi.¹⁷⁹

Kaşgar’da bir ticari taarruz da başladı ancak burada Sovyetlerin konsolosluk personeline alım satım ve bankacılık işlemlerinde özel temsilci olarak hareket etmelerine izin vermesi gerekiyordu. Kaşgar ihracatının büyük kısmını ham pamuk ve yün oluşturuyordu.¹⁸⁰

Sovyet mallarının düşük fiyatları müşterilerin Sovyet yapımı kumaş ve giysilerinin düşük kalitesini gözardı etmelerine neden oldu. Hindistan ticareti sonuç olarak gözle görünür şekilde düştü. 1920’lerin sonlarında Doğu Türkistan ticaretinin değeri her geliştirici durum altında bütün Sovyet ticaretinin neredeyse %2’siydi.¹⁸¹

Doğu Türkistan’ın gerçek ilerleyişinin ekonomi, ulaşım, kötü yönetim gibi Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler ile çözülen problemlere sahip olmakta yatıyor olduğu 1920’lerde Sovyet ticari stratejistleri tarafından hissedildi. Bu gol, pamuk, daha iyi beslenmiş sığır ve ipek kültürünün daha etkili organizasyonu ve pazar bahçesi gibi daha kârlı ürünlerin tanıtımı ile atılabilirdi. Sovyet pazarı ayrıca, Doğu Türkistan’ın ihtiyaçları için Hintli veya herhangi bir Doğu pazarına kıyasla kendisinin üstün olduğuna inandı. Sovyet Birliği tarafından ticari amaçlar için kullanılan konsolosluk organizasyonu Hintli tüccarların eski moda metotlarıyla uygun olarak kıyasladı. Türk-Sib Demiryolu ve yıllık pazar kurulumu iki tarafı da Sovyet ticari şemasının önemli parçalarıyla oynama sınırında tuttu.¹⁸²

Sadece Afgan ticareti Britanya Egemenliğindeki Hindistan’dan Karakorum geçidindeki damlamasından daha az hacme sahipti. Ancak bölge Batı dünyasındaki teknolojiye açılan önemli bir pencere olarak hizmet etti. Sadece 1917/26 yılları arasında Rus rekabetinin yokluğu Hindistan ticaretine, ulaşımındaki zorluklara rağmen gelişmek adına bir fırsat verdi.

¹⁷⁸ Gabitov, a.g.e., s. 27-29, 38.; Zashchuk, a.g.e., s. 1921.

¹⁷⁹ FO 371/28450 – 9217/77710: Report by Fathers Haberl and Golomb, Kaşgar 1939, s. 3.

¹⁸⁰ L/P&S/10/976 – P 3559/1928: Kaşgar Günlükleri, Kaşgar 26.4.1928.; Vostokov, P. (1936). L’URSS, La Mongolie Exterieur et le Sinkiang Le Monde Slave, 2 Haziran 1936, s. 448-449.

¹⁸¹ Bosshard, a.g.e., s. 447- 448.; Bukstein, a.g.e., s. 216-217.; Zashchuk, a.g.e., s. 122-123.

¹⁸² Kazak, a.g.e., s. 113.; Skyes, a.g.e., s. 113, 246.

Ticaretteki rakamlar hiçbir zaman 1919'daki kadar yüksek seviyede olmadı. Çok az Britanya-Hindistan ürünü ciddi Sovyet rekabetine dayanabildi. Cungarya'ya bağlı Britanya ürünleri genellikle Tian-jing ve Gobi vasıtasıyla yol almak zorundaydı.¹⁸³

Hindistan Hükümetinin yol gelişmeleri başlatmasına ve tahıl için tedarik depolarıyla bağlantılı karavan serası inşa ettirmesine rağmen Karakurum rotası tehlikeli bir macera olarak kaldı. Ticaretin önemi Kaşgar'da başkonsolosluğa sahip olmak için İngiliz motivasyonu sağlaması gerçeğine uzanır. Aksakal sistemi aracılığıyla gizli bilgilerin toplanması Kaşgar'da Sovyet etkisinin artmasıyla vazgeçilmez hale geldi. Yine de hem geleneksel İngiliz stratejisi (ef 2.2, not 15) hem de Hindistan ticaretinin küçük hacmi Karakurum geçidi karşısındaki kabul edilebilir yol için muazzam harcamaları engelledi.

Coğrafi faktörler ve yönetilen ekonomi 1924'te Cungarya'yı ve 1926'da Kaşgar'ı Sovyet ticari saldırısına açtı. Gizli askeri tehditler sadece ticari etki kurmakta olan Sovyet başarısını artırdı.

Sovyet politikasının tersine, Hindistan hükümeti bırakınız-yapsınlar tavrını tercih etti. Ekonomik ve stratejik nedenler Karakurum geçidi ile iletişim hattının geliştirilmesini engelledi. Sovyetler temel ürünlere konsantre olurken Britanya-Hindistan ticaret karavanları lüks taşıdı. Britanya'nın Doğu Türkistan ticaretine kayıtsızlığını anlamak zordur çünkü ticaret Kaşgar'daki İngiliz Başkonsolosunun varoluş nedeninin önemli parçasını oluşturur.

Çin ve Japon ticaretinin kısıtlılığı iki gücü de Doğu Türkistan'daki ticari menfaatlerden mahrum bırakır.

4.1.4. Beyaz Rus Mülteci Problemi

Rus İmparatorluğunun Kaşgar Konsolosluğu, Çinli otoritelerine transferi 1920 Aralık ayında tamamlandı. 1920'lerden itibaren İngilizlerin bölgeye yavaş yavaş yerleşen nüfuzu ve yetkililere karşı korunmasından sonra, güçsüz Rus Konsolosluğu Pekin'den ayrılmıştı.¹⁸⁴ Urumçi'de son Rus Konsolosu güvenli koşullar altında etnografik ilgisini sürdürmek için gönüllü olarak emekli oldu.¹⁸⁵ Britanya, Rusların bölgeden çekilmesiyle mümkün

¹⁸³ Etherton, (1924). Chinese Turkestan Asiatic Review, 1, s. 250.

¹⁸⁴ FO 371/3698- F 71743/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1919.; FO 371/6625 – F 168/168/168/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1920.; FO 371/6625 – F 1082/168/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1920.

¹⁸⁵ Haslund, H. and Zajagan, C. (1935). Kopenhag, s. 118-119.

olabildiğince bu politik ve konsolosluk boşluğunu doldurmaya çalıştı ancak etki alanı Kaşgar'la sınırlı olmakla beraber bazı istisnalarla kaldı.¹⁸⁶

Taşkent Yerel Sovyet Hükümetinin kurulması Rus İşgalindeki Batı Türkistan'ından akan mülteci akınını azalttı. Kaşgar'daki güçlü İngiliz pozisyonu birkaç Rus mülteciye yardımcı olmak adına kullanıldı. Sonrasında ilerleyişini devam ettiren Sovyetlerden kaçanlar için Hindistan tek göç yeri oldu.

Cungarya'ya sürekli bir Rus mülteci akışı bulunuyordu ve bu akış içerisinde Sibiry'a'dan gelen beyaz birliklerin sayısı da yadsınamazdı. Bu, birkaç bin eski Beyaz askeri personel de dahil olmak üzere, on binlerce kaçak meselesiydi. Kısa süre içerisinde İli Bölgesinde bulunan Beyaz Rus göçmeni sayısı 60.000'i bulmuştu.¹⁸⁷

Bu mülteci akını İli Vadisinde tehditkâr bir durum oluşturdu. 1920'den sonra Kolçak Ordusundan mağlup olan büyük sayılardaki mülteciler vilayetin içine akmaya başladı. Tüfeklerini ve diğer araç gereçlerini derhal toprak altına gömen bu birliklerle alakalı zamanla problemler ortaya çıktı. Bazı yerel ayaklanmalar ve rahatsızlıklar büyük ölçüde Turgut'un Moğol süvarileri tarafından bastırıldı. (ef 5.1.1.) Sovyetlerle iş birliği yapılarak, Altay bölgesindeki Beyaz birliklerin istila güçlerine karşı askeri operasyonlar gerçekleştirildi. İli'de istenmeyen Beyaz Rusların çoğunun, Cungarya'ya dönüşünü sağlayan planı ortaya koymak Vali Yang'a düşmüştü.¹⁸⁸

Doğu Türkistan'a varan en ünlü Beyaz komutan şüphesiz Çin petrolünden İç Savaşı devam ettirme fikri ile 1920'de Gulca'ya varmış General Annenkov¹⁸⁹'du. Vali Yang'ın katı nötrleşme politikası ile karşı karşıya geldiğinde, General Annenkov takipçisi olan Rus, Kazak ve Mançu haydutlar ile birlikte Urumçi'ye karşı yürüdü. Eyalet başkentinin çevresinde başı boş geçen zaman sonrasında, valinin resmi konutu Annenkov'u bir hafta sonu için cezbetti. Varışının hemen üzerine Annenkov ve onun personeli etkisiz hale getirildi ve zincirlendi. İngilizlerin ve Japonların protestoları boşunaydı. İngiliz kaynaklara göre, General Annenkov'un sağlığı, Sovyet yanlısı Kumandan Feng'in onu Sovyet Birliği için

¹⁸⁶ Etherton, a.g.e., s.188.

¹⁸⁷ FO 371/5318- F 1867/24/10: Kaşgar Günlükleri, Mayıs 1920.; Etherton, In the heart of Asian, s. 189.

¹⁸⁸ Yang, a.g.e., s. 308 – 316.

¹⁸⁹ <<Kozak>> (Kazaklar ile karıştırılmasın)lardan olan Beyaz Rus Generalidir. 1920 yılının mayıs ayında 1500 askeriyle Doğu Türkistan'ın İli vadisine sığınmıştır. 1921 Ocak ayında genel Vali Yang Tseng-hsin tarafından tutuklanmıştır. Daha sonraki hayatı kesinlikle belli değildir. Doğu Türkistan'da gözaltında bulunduğu sırada veya Sovyet yönetimine iade edildikten sonra idam edilmiş olması muhtemeldir.; Andrew D. W. Forbes, Doğu Türkistan'daki "Harp Beyleri", Çeviren Enver Can, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1991, s.438.

rehin olarak tuttuğu Kansu'da serbest bırakmasından önce, Anenkov'un afyon bağımlılığı yüzünden tahrip olmuştu.¹⁹⁰

Annenkov davasının ele alınmasının tek sebebi aşırı endişeli Vali Yang değildi. Bu aynı zamanda İli'deki rahatsızlıklara karşı bir önlemdi. Ayrıca Rus Generalin Turgut Moğollarına olan gizli ilgisi de raporlaştırılmıştı. İngiliz raporlarına göre, Annenkov aslında Çin tahakkümüne karşı mücadele için Turgutlara katılacaktı gibi görünüyordu. Bağımsız bir Turgut Devleti kurulabilirdi.¹⁹¹ Vali Yang Beyaz Rusya'nın savaş deneyimlemiş bu kombine güçlerinin ve disiplinli Turgut süvarilerinin Çin birlikleri için müthiş bir düşman olabileceklerini çok iyi biliyordu. Dahası, Beyaz Rusların yer aldığı Doğu Türkistan'daki iç savaş bir an önce Sovyet ordusunu istilaya teşvik edebilirdi. Yang'ın özenle hazırladığı böl ve yönet politikası heterojen Doğu Türkistan'dan tamamen zarar görmüş olacaktı. Yang gücünü muhafaza etmek için hiçbir rakibini tolere etmedi.

Buna rağmen, Vali Yang'ın Rus Generale güvenmediğini düşünmek yanlış olur. O Doğu Türkistan'a barışçıl şekilde yerleşmiş bütün Beyaz Ruslara izin verdi ve şaşırtıcı bir özgürlük alanı tanıdı. Yang'ın vilayet üzerindeki sıkı kontrolü onun küçük ve yabancı bir azınlığa karşı cömert olmasını sağladı. Ayrıca Yang, Doğu Türkistan'da Rus göçmenlerin teknik yeteneklerine fena halde ihtiyaç duyuyordu.

Çoğu Beyaz Rusyalı Çin'e uygun şekilde taşındı. Doğu Türkistan'daki göçmenler 1928'deki Vali Yang cinayetine kadar herhangi bir politik etkiyi inkâr ettiler. Bunu yerine enerjilerini esasen Doğu Türkistan'ın gelişmesine katkıda bulunan ticaret ve el sanatlarına harcadılar.¹⁹²

Kaşgar'da Sovyet vatandaşı olmayı reddeden vatansız Ruslar ile nasıl başa çıkılacağı problemi 1920'de ortaya çıktı. Çinli otoriteler onları tarafsız olarak görmeyi diledi. Bu ayrıca birkaç yıl sonra, Ruslar ve Aksakallar vatandaşlıklarını kaydardıkları zaman da Çin için bir problem konusu haline geldi.¹⁹³ Beyaz Ruslar Sovyetler Birliğine iade edilmekten korkmuyordu fakat onlar bir yabancının dokunulmaz ayrıcalıklarının da talep edemediler.

Beklendiği gibi zaman geçtikçe Beyaz Ruslar komünizmin ölümcül düşmanları olmaktan sıyrılarak, Sovyetler Birliği ile ticari ilişkiler sürdürecektik kadar değiştiler. Alman raporlarına

¹⁹⁰ FO 371/6625 – F1885/185/168: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1921.; FO 371/6625- F 2450/2450/168/10: Kaşgar Günlükleri, Nisan 1921.; FO 371/6625- F 3347/168/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1921. Etherton, In the heart of Asian, s. 193-195.; Lattimore, Pivot of Asia, s. 41

¹⁹¹ FO 371/8006 –F 146/146/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1921.

¹⁹² Vostovov, a.g.e., s. 447-448.

¹⁹³ FO 371/5318 – F2883/24/10: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1920.; FO 371/8006 – F 1506/146/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1922.

göre, Çin otoriteleri Sovyetler Birliği ile savaş durumunda bu göçmenlere güvenemezdi. Vali Yang yanlış muamele gören beşinci Beyaz Rus taburunun oluşumunu hesaba katmak zorundaydı.¹⁹⁴ Yang'ın varisi Jin Shuren¹⁹⁵ bu noktayı gözden kaçırdığında, bir darbeyeyle defedilmişti.

İngilizler teknik olarak komünist karşıtı olan herkesi müttefik olarak görüyorlardı. Onlar bu sebeple her Beyaz Rus mültecinin doğal koruyucularıydı. Büyük Britanya komünizmin dünya çapında yayılması engelleme girişiminde lider rolünü ele almıştı. Kaşgar Hindistan'ın politik geleceği oyununda en önemli bir üs olmuştu. Kaşgar'daki Britanya Başkonsolosluğu Rus mültecileri korudukları sürece ayrıca önemli bir Sovyet karşıtı grubunu da ellerinde tutmuş oluyorlardı.

Cungarya'da Vali Yang'ın müthiş Rus mülteci akınına yönelik cömert politikası, Sovyet topraklarında akla gelebilecek herhangi bir Beyaz istilasını engellemek için kontrol edilemez bir terör ile sonuçlandı. Mültecilere görünüşte sunulan bu fedakârlıklar 1924/25'e kadar Sovyet etkisinin Cungarya'ya gelmesini geciktirmiş oluyordu. Vali Yang bir bütün olarak Rusları nötrleştirmek için Çin İmparatorluğunun geleneksel politikası "bir barbar diğerine karşı" kartını oynadı.

Sovyet varlığı 1925'ten sonra İngiliz-Hindistan ticaret hacmini düşürdüğünde, İngilizler keskin bir dönüşle Rus Mültecileri konusunda tarafsız bir duruşa kademeli geçiş yaptı. Beyaz Ruslar kendilerinin güvenlik açısından zayıflıklarının farkında olarak yetişti ve gücü elinde bulunduran politik unsurlarla yüzleşmek zorunda kaldılar.

¹⁹⁴ AA IV Ru 5514/3. Eylül, 1926.

¹⁹⁵ Kansu'nun Ho-çou bölgesindendir. Kansu Vilayet akademisi mezundur. Mezuniyetinden sonra bir okulda nüdrlük yapmıştır. Kansu'da resmi hizmete alındıktan sonra Yang Tseng-hsin'in sempatisini kazanmıştır. 1908'lerde Yang döneminde Doğu Türkistan hükümetinin genel sekreterliğine yükselmiştir. 1928'de Yang suikast neticesinde öldürüldükten sonra onun yerine Doğu Türkistan Valisi olmuştur. Esrararkeş olduğu söylenen Jin Shuren, rüşvetçi ve kabiliyetsiz biriydi. Selefî Yang gibi o da Doğu Türkistan'ın zenginliklerini kendi çıkarları uğruna sömürmüştür. Akrabalarını ve dostlarını kayırmasıyla bilinir. 1930'da Kumul Hanlığı'nı yıkarak bu bölgeyi ilhak etmiştir. Onun Kansu'lu Çinlilerin Uygur topraklarına yerleşmesine müsaade etmesi 1931'de Kumul İhtilalinin patlak vermesine yol açmıştır. Moğolların lideri Gegeen onun emriyle katledilmiştir. Ma Çung-ying'in saldırı sırasında, 12Nisan 1933'te, darbeye hükümetten indirilmiştir. Jin Shuren Urumçi'den Çin'e kaçtıktan sonra Sovyetler Birliğiyle meşru olmayan bir anlaşma imzaladığı suçundan yagılanarak 3,5 sene hapis cezasına çarptırılmıştır. Ama 6 ay sonra (muhtemelen rüşvet vererek) serbest bırakılmıştır. Sonrasında memleketi olan Kansu'ya dönmüştür. Akıbetinin ne olduğu belli değildir.; Andrew D. W. Forbes, Doğu Türkistan'daki "Harp Beyleri", Çeviren Enver Can, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1991, s.442-443.

4.1.5. Tartışmalı Sınır Davaları

Doğu Türkistan'ın özerk statüsüne rağmen sınır meselelerinde çatışmalar ortaya çıkmayacak şekilde Kunlun Dağları, Qaidam Basın tuz bataklığı ve Gobi Çölü Çin'in geri kalanına doğal bir sınır bölgesi oluşturur.

Merkez Avrasya'nın Ruslar tarafından işgal hareketi 19.yüzyılda tamamlandı ve son sınırların düzeltilmesiyle 1881'de son buldu.

Hindistan Hükümeti Himalaya Sıradağlarını, Karakurum Sıradağlarının politik bir devamı olarak görüyor ve hassas statükoyu korumak için ustaca hareketsizlik politikasını sürdürüyordu. Otlatma alanı ve tarım hakları konusundaki tartışmalar, büyük ölçüde sınırın her iki tarafındaki yerel görevlilere bırakılmıştı. Japon mallarına boykotun genç Çin Cumhuriyeti egemenliği üzerinde yapılan bir tecavüze karşı uyarı işlevi gördüğü, Çin'in dış ilişkilerdeki düşük profili İngiliz ticaretinin yararına korunabilirdi. Hindistan Hükümeti iç ekonomi nedeniyle, kuzey sınırını masraflı askeri unsurlarla korumak zorunda kalmamış olmaktan ve doğal bir koruyucuya sahip olmaktan memnundu.

İli bölgesi hançer şeklinde, batıya açılan tek vadiydi. Aynı çeyreğin dışından, Türk-Sib Demiryolundan eyaletin başkenti Gulca'ya ulaşan İli Nehri akmaktadır.¹⁹⁶ Bu coğrafik özellikler İli sınırını -olası Rus silahlı saldırısı karşısında- kolay av haline getirmektedir.

Ekonomik açıdan önemli olan İli Bölgesinin kırılganlığı, bölgede zaman zaman sınır çatışmalarının meydana geldiği anlamına geliyordu. 1921'de Çin'in 80, Bolşeviklerin 41 kayıp verdiği çatışmalardan sonra yerel bir barış antlaşması yapılması sonucuna varıldı.¹⁹⁷ 1881 St. Petersburg Antlaşması daha ciddi sınır ihtilafını önlemiş oluyordu.

Tibet Hükümeti geleneksel olarak bütüncül yalıtım politikasını sürdürdü ancak Çinliler de Kaşgar'da yaptığı gibi Kunlun Sıradağlarını müthiş bir karantina sınırı olarak kullanmaya devam etti. İngiliz Konsolosluk raporuna göre, 1926'da "bir Tibetli başıboş sığırlarını aramak için bir geçit yoluyla Polu'ya doğru yol aldı."

Onu Keriya'ya götürecek insanlar tarafından tutuklandı. Yönetici, Vali Yang'dan onun idamını istedi ve vurulması için emir verildi. Tek suçu Tibet'ten Türkistan'a giden bir rotanın varlığını bilmesiydi ve bu onun infaz edilmesi için yeterliydi.¹⁹⁸ Hac yolculukları dışında sınır, anlaşmazlıkların doğmaması için kapalı tutuldu. Taklamakan Çölünün

¹⁹⁶ FO 371/11794 – N 3680/1540/10: Sir R Hodgson, Moskova 26.7.1926.

¹⁹⁷ FO 371/8006 – F 3138/146/10: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1922.

¹⁹⁸ L/P&S/10/10976- P5944/1928: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1928.

güneyine yollanan Çinli birlikler böylelikle Kansu Kumandanlarının muhtemel sınır tecavüzlerine odaklanabildiler.

Hindistan'ın Kuzeybatıdaki sınırı Pamir, Trotsky tarafından “Britanya İmparatorluğunun Aşıl topuğu” olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁹ Hunza'nın Çinle özel ilişkileri Çin-Britanya ikili hükümdarlığının (e.f. 2.1. terminoloji) resmi Çin kurgusuna hayat verirken, Wakhan şeridine rağmen, Sovyetler Birliği Hindistan için bir tehdit olarak kaldı. Var olan belgelere göre, Çin Hükümetinin aklında Anglo-Mısırlı/Sudan gibi eşit derecede paylaşılmış hükümdarlık vardı. Buna rağmen, bu ikili yönetimin tek taraflı deklarasyonu Britanya fikrine göre, Hunza'nın durumunu Uluslararası Hukuk açısından münhasır bir İngiliz bağımlı devleti olarak değiştirmedir. Bu nedenle, Çin Hükümeti Hunza üzerindeki hükümdarlık problemine ikili yönetim konseptiyle bir cevap bulmaya uğraşırken, Londra ve Yeni Delhi Hükümetleri sorunu Anglo-Çin Sınır Konferansında çözülmesi gereken bir sınır anlaşmazlığına taşıdı.

1891 Hunza-Nagar seferinden sonra Liliput Dağlarının, Hunza ve Nagar'ın İngiliz İmparatorluğuna dahil edilmesi hükmetme problemi yarattı.1930'lara kadar, iktidardaki Hunza Emiri, Kaşgar Taoyin'ine- Çin İmparatorluğu tarzında, değiştirildiğinde daha yüksek getirisi olan- altın tozu haracı gönderdi. Çinli otoriteler bu haracı ve hediye değişimini Çin hükümünün kanıtı olarak gördüler. Ayrıca Kaşgar'daki Çinli yöneticiler arasında Hunzaları Britanya halkı olarak tanımayı reddetme eğilimi ortaya çıktı.²⁰⁰

Kaşgar Taoyin'inden Hunza Emir'ine bir mektup, Hunza insanlarını “her zaman Çin'e bağlı” olarak tanımlar ve hediye değişimlerinin detaylarına iner. Mektup boyunca, Taoyin'in astına veya aşağısına hitap ettiğini göstermek için özel bir üslup tarzı kullanılır. Dahası, Taoyin mektubunu “emir” olarak isimlendirir.²⁰¹

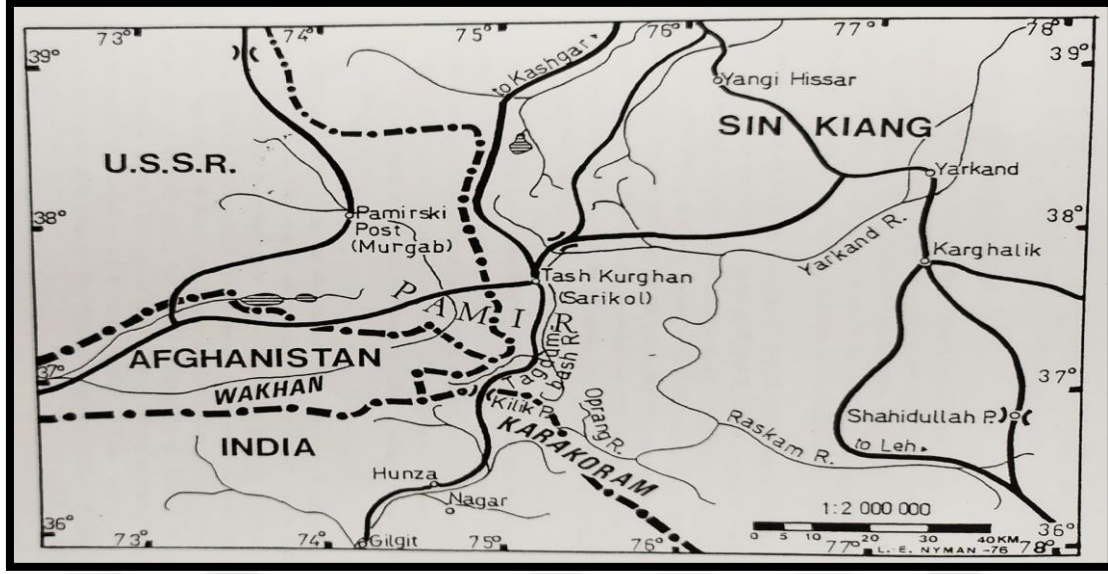
1895 Vahan tampon şeridinin Rusya ve Britanya arasında paylaşılmasından sonra, Çinli otoritelere ait huzursuzluğa ilişkin belirsiz iddialar Çin'in siyasi zayıflığı bağlamında görülmelidir. “Çin politikası” Owen Lattimore'un haklı olarak belirttiği gibi, “o zaman ve sonrasında Çin, haklarının herhangi bir büyük güç tarafından belirlenmesini mümkün olduğunca önleyecekti”.²⁰² Çin'in eşit şartlardaki müzakereler için kendini yeterince güçlü ve özgüvenli hissedeceği o güne kadar bütün iddialar açık tutulmalıydı.

¹⁹⁹ L/P&S/10/1152 – P 3677/1927: E B Howell, Srinagar 27.6.1927.

²⁰⁰ FO 371/2320 F 14290/4660/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1914.; FO 371/5343 – F 1636/1636/10: Extraterr. Rights. Pekin 17.5.1920.

²⁰¹ FO 371/10265 – F 4355/158/10: Reply by Kashgar Taoyin to annual letter from Mir Hunza forwarding present Kashgar 21.10.1922.

²⁰² Lattimore, Pivot of Asia, s.263.

Şekil 4.1. Tartışmalı sınır bölgesi

Geleneksel Karakorum sınırının Çin tarafında, Hunza Emiri Raskam'da veya Yarkent Nehrinin üst vadisinde yaylada otlatma ve yetiştirme haklarından yararlandı. Mir Yarkent vadisine ekilmesi ve sürülmesi için her yıl bir ekip gönderdi. Sonbaharda, daha güçlü ve donanımlı bir ekip hasat biçmek için geldi. Her ne kadar vadi bir zamanlar Kırgız göçebelerine ait olsa da, Yarkent otlaklarına izinsiz kullanıldığını gösteren bir iz bulunması halinde, Hunza Emirinin adamları; Kırgız, Sarikolisleri (Taşkurgan bölgesi sakinleri) ve Khikleri(Wakhi halkı) bir yıllık hasadın bedelini ödetmekle korkutuyordu. Bazı kaçak maden etkinlikleri de devam etti ancak hiç kimse Hunzaların demir,bakır ve altın çıkarıp çıkarmadıklarını kesin olarak bilemedi. Ayrıca, Raskam'daki Hunza Emrinin hiçbir hakkı, Çinli yetkililer tarafından herhangi bir şekilde resmiyete dökülmemiş ve resmi olarak tanınmamıştır.²⁰³

1919'da Çin Raskam meselesinin gündeme getirilmesini önerdi ancak Britanya olumlu bir cevap vermedi. Takip eden yılda Çinli yetkililer Hunza Emrine, Hunza sömürgecilerinin Yarkent Vadisinde kalma haklarının olmadığını bildirdiler.²⁰⁴ Bu durum 1923'te Vali Yang yerel yetkililere Mir'in adamlarının derhal Raskam'dan geri çekilmeleri emrini verdiğinde bir kez daha vurgulandı. Britanya bu kararı sert bir şekilde protesto etti ve Hunza Emiri ve Yarkent Valisi üzerindeki herhangi bir Çin otoritesini reddetti çünkü hiçbir sınır belirlenip

²⁰³ FO 371/5243 – F 1636/1636/10: Extraterr. Rights. Peking 17.5.1920.; FO 371/12472 – F 1757/1325/10: Note by Major Mason on the North. (Appendix B) Boundary of Kashmir, 1927, s. 6-8.; FO 371/13198 – F 64/64/10: Hunza Rights in the Raskam valley. 18.11.1927.

²⁰⁴ FO 371/5318- F 637/24/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1919.; FO 371/5318- 1432/24/10: Kaşgar Günlükleri, Nisan 1920.

çizilmemişti. Karghalık Yöneticinin yıllık ziyaretleri Kırgızlarla çatışmaya sebep olmadan sadece tembihlerle sonuçlanmıştı.²⁰⁵

Hunza'nın Yarkent Vadisindeki hakları konusundaki engellemelerin ardındaki nedenler elbette vadinin aşırı nüfusundan ya da muhtemelen Raskam'daki altın madenciliğinden kaynaklanıyor olabilirdi. Buna rağmen, Taşkurgan'dan Yarkent'e Raskam aracılığı ile geçen "afyon taşıyan birçok karavan" hakkındaki İngiliz raporları da Mir'in vadiye neden yoğun bir ilgi gösterdiğini kısmen açıklayabilir.²⁰⁶

Sovyet Konsolosluklarının ardı ardına 1925'te Doğu Türkistan'da açılmasıyla birlikte Sovyet etkisi Pamirlerde de çarpıcı bir şekilde arttı. Resmen bir Çin Hükümeti azınlığı olan Taşkurgan'ın Sarıkolis'i üzerindeki Sovyet siyasi etkisi, buna karşılık gelen bir askeri faaliyetle birleştirildi. Pamirlerdeki küçük İngiliz protestocuları için bu, Büyük Oyun günlerinden önce, Rus gulyabanisinin yeniden canlanması anlamına geliyordu.²⁰⁷ Sovyetler Çinliler tarafından bırakılan güç boşluğunu doldursaydı, Karakurum Sıradağları boyunca kırılğan sınır durumu kökten değişebilirdi.

Keşmir'deki İngiliz vatandaşı Sir J.Wood'a göre, İngilizlerin amacı şefleri, valileri ve insanları memnun etmek, sadece zorunda kaldıklarında müdahale etmek ve garnizonumuzu mümkün olan en küçük boyutta tutmaktır. Londra merkezli Hindistan Bakanlığı, HMG ile iş birliği içinde, Raskam sorunuyla ilgili olarak daha yüksek düzeyde hiçbir işlem yapılmayacağına karar verdi. 1924'te, Pekin'deki İngiliz Lejyonu, şu an için Çin ile sınır anlaşmazlığının çözülemediğine işaret etti. Dahası İngilizler, Pamirlerde seyahatler için pasaportlarla birlikte Karakurum sınırının tanınmasını taahhüt ettiler.²⁰⁸

Sonuç olarak, Raskam sınır anlaşmazlığı Hunza ve Nagar Mirlerinin aldıkları sübvansiyonlarında artışa neden oldu, Gilgit sınır ajansı modernleşme ve yeniden yapılanma planını, şefler ve halk için gelişmiş bir ekonomik durum haline getirdi.²⁰⁹ Statüko, örtük rızayla -Sovyetlerin artan etkisine rağmen- Pamirlerde sürdürülmeye devam etti.

²⁰⁵ FO 371/ 10274 – F 248/248:10 Pol. Agent, Gilgit 21.12.1923.; FO 371/ 10274- F 1619/248/10: Mir of Hunza, 21.2.1924.

²⁰⁶ L/P&S/10/973 – P 672/1926 Gilgit Günlükleri, Aralık 1926.

²⁰⁷ FO 371/12510 – F 6570/6570/10: Soviet Menace. Srinagar 16.6.1927.; L&P/10/1152 – P 216/1927: Report by G. V. B. Gillian, 1926 yılının Yaz Mevsimi.

²⁰⁸ L&P/10/1152 – P 1897/1926: Srinagar 21.4.1926.

²⁰⁹ FO 371/10274 – F 461/248/10: Gov. of India, 8.1.1924.; FO 371/ 11691 – F 2873/2873/10: Minutes on China-Indian Frontier, Temmuz 1926.

Dorothy Woodman, Himalaya Sınırında etki alanlarından ziyade hangi hudutların ve sınırların araştırılması gerektiğine göre Alastair Lamb'daki İngiliz geleneğini takiben Hunza problemini başarısızlıkla çözmeye uğraştı. Aksi takdirde titiz bir analizde Woodman, hareketli sınır bölgeleri ve etki alanlarıyla birlikte gerçekçi olmayan coğrafi bilginin, sınırlar üzerindeki tartışmaları gereksiz bir çaba haline getirdiğini vurgulamayı ihmal eder. (e.f.2.1.) Bilinen terimler kullanılmadığından bir miktar karışıklık da yaratılmıştır. Bu yaklaşım, Çin görüşlerini esas olarak düşüncesiz bırakan, anakronistik²¹⁰ ve İngilizleştirilmiş bir çalışmayla sonuçlanır.²¹¹

Pamir'deki Raskam vadisi üzerindeki devam eden sınır tartışmalarına İngilizler de dahil olurken, (e.f.5.1.4.) Rusya İmparatorluğu zamanında yapılan sınır anlaşmaları, Sovyetleri nadir sınır çatışmaları dışında herhangi bir problemden uzak tutmuş oldu. Kolektif koruma ya da sınır ihlalleri iddiası gibi karmaşık sorunlar Çin-Sovyet sınır çizgisi boyunca hiç duyulmadı. İngilizlerin ustaca hareketsizliği, yalnızca bir sınır kararının verilmesini erteledi ve İngilizler Hindistan'da kaldığı sürece hem Çin hem de Doğu Türkistan ile diplomatik ilişkilerde utanç veren durumların yaşanmasına yol açtı. Doğu Türkistan'daki genel nüfuz konusunda, hayati önem taşıyan Pamir Sorunundaki huzursuzluk ve sınır anlaşmazlıkları, yalnızca İngilizleri ilgilendiren konulara zarar verdi.

4.1.6. Çin ile İlişkiler

Doğu Türkistan'ın Çin'den uygun bir şekilde izole edilmesi, tüm kararların yerinde alınması ve yerine getirilmesi sonucunda oldu. Vali Yang Tseng Shin, çok uzaktaki Pekin Merkezi Hükümetinden hiç destek almadan despot bir şekilde Doğu Türkistan'ı yönetti. Çin Cumhuriyetiyle kurulan resmi birkaç bağ dışında, Doğu Türkistan tüm pratik meselelerde bağımsızdı.²¹²

1920'de Pekin Merkezi Hükümeti, yetkilerini yerine getirmesi için modern birlikleri Doğu Türkistan'a göndermeyi planladığında Vali Yang'ın güç konumuna yönelik ölümcül bir tehdit ortaya çıktı. Ancak Vali Yang'ın muhalefeti bunun önlenmesi için yeterince güçlüydü.²¹³ Tabii ki Yang, büyüyen Pekin otoritesinin ne kadar önemsiz olduğunu biliyordu ancak merkezi hükümet her zaman Doğu Türkistan'ın içinde ve dışında savaş vekillerini

²¹⁰ Herhangi bir olay ya da varlığın içinde bulunduğu zaman dilimi ile kronolojik açıdan uyumsuz olması.

²¹¹ FO 371/10264 – F 3408/114/10: Pekin 29.8.1924.

²¹² Feldman, a.g.e., s. 488.

²¹³ FO 371/5341 – F 1325/1325/10: Etherton report. Kaşgar 1.2.1920.

kullanma yeteneğini korudu. Doğu Türkistan postasının valiye ait yarışmacı lejyonları son derece kazançlıydı.

İngilizlerin görüşüne göre, Doğu Türkistan'daki Çin yetkililer arasında monarşi lehine bir fikir birliği vardı. Eski moda Çin yüksek memurlarına göre Cumhuriyetçi idealler, merkezi hükümetten yabancılaşma sürecine katkıda bulunan bir faktör olan yabancı bir hükümet biçimi oluşturuyordu.²¹⁴ Doğu Türkistan gibi bir Çin kolonisinde, 1920'ler boyunca imparatorluk bakış açısı hâlâ galip geliyordu.

Her türlü nüfuz etkisinden alıkoyan şiddetli bir sansürün resmiliği Vali Yang'ın özel amaçlarına çok iyi hizmet etti. Britanya yine de bu saçma sapan yalıtılmışlığın sonuçlarını beğenmedi. Amerika ve Japonya arasında devam etmekte olan fantastik bir savaş olduğu dedikoduları bölgede kolaylıkla yayılabildi. Sansür Çinli yetkilileri-habere erişmek için-Sovyet gazetelerini okumaya zorladı.²¹⁵ Kaşgar'da İngiliz Konsolosları, Hint Aksakallıları ve tüccarlar karşı propaganda yapabilirlerdi ancak Sovyetler Cengizhan'da sanal bir haber tekeli meydana getirdiler. Sadece bir avuç yabancı, onlar da ilgilenirse, Vali Yang'ın sansüründen muaf tutuldu.

Doğu Türkistan'daki Çinli yetkililer Pekin'de verilen pasaportları Doğu Türkistan için geçerli saymadı.²¹⁶ Dahası merkez hükümeti bir afyon müfettişi atadığında Vali Yang, "Doğu Türkistan Eyalet Meclisi" adına "bu görevlinin eyalete gelmesi durumunda öldürüleceğine dair" söz verdi.²¹⁷ Bu müfettiş eyalete asla gelmedi. Vali Yang, merkezi yetkililer tarafından Doğu Türkistan'ın işlerine doğrudan bir müdahaleye izin vermedi çünkü bu kendi güç pozisyonunu tehdit ediyor ve muhtemelen modern fikirler getiriyordu.

Çin Cumhuriyeti'nden bağımsız hareket etme yetisi, sadece pratik meseleler için kullanılmıştır. Sovyet veya İngiliz temsilcilerle ilişkilerde, Doğu Türkistan Hükümeti Çin Hükümünün altında olduğunu tam manasıyla kabul etmekteydi. Savunmasız kalan İli bölgesi üzerinde, binlerce Çin Cumhuriyeti bayrağı uçuşuyordu.

İzolasyon politikasına yönelik herhangi bir eleştiriyi önlemek adına Vali Yang sahte bir milliyetçilik politikası geliştirdi. Kaşgar'daki Çinli yetkililer, "Kaşgar Kralı" olarak adlandırılan Rus İmparatorluğu Başkonsolosu Petrovsky tarafından yapılan sert ve aşırı muameleyi haklı olarak asla unutmadılar. Oldukça anlaşılır bir şekilde, sarkacın geri

²¹⁴ FO 371/8006 – F 1506/146/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1922.

²¹⁵ FO 371/8029 – F 785/785/10: "Situation in Ili", Kaşgar 25.10.1921.

²¹⁶ Roerich, a.g.e., s. 73.

²¹⁷ FO 371/9209 – F 278/278/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1922.

dönmesi Çinli yetkilileri çok memnun etti.²¹⁸ İngilizler daha iyi paralar kazanamadılar ancak Doğu Türkistan'daki İngiliz Egemenliğindeki Hindistan vatandaşları için yurt dışı edilme durumunda kademeli bir azalma görüldü. Britanya Başkonsolosuna göre, Çin'deki yabancı haklarının işleyişi ile yapılan herhangi bir karşılaştırma uygun şekilde reddedilmelidir. Çünkü Doğu Türkistan'daki Çin makamları, teknik olarak İngiliz halkı olan Hintli tüccarlara ve çiftçilerin imtiyaz nedenini asla anlayamazlardı. İmtiyazlar, İngiliz aleyhtarı bir duygu kaynağını temsil etti ve Hindistan hükümeti tarafından daha gerçekçi bir yaklaşım için yavaşça terk edildi.²¹⁹

Doğu Türkistan için tam bağımsızlık düşüncesi, hiçbir zaman Çin yönetici gruplarının akıllarında belirmedi çünkü yalnızca Çin'e olan gölge bağımlılık eyaleti yabancı tahakkümden kurtarabilirdi. Taşra teşkilatı, Çinli yetkililerin sürekli bir şekilde yenilenmesi olmadan görev yapamadı. Çin ile dikkatlice taranan ticaret de temel ekonomik ihtiyaçların yanı sıra, yolsuzluk ganimetlerini eve getirmenin tek yolunu da tamamladı. Çin ile bu vazgeçilmezlerin ötesindeki herhangi bir bağ kesinlikle yasaktır.

Vali Yang, kararlı bir özerklik politikası izlemiştir. Bu politika şu anki zayıf Çin'in; Pekin Merkezi Hükümetinin ve 1920'ler sırasında Nan-jing Hükümetinin, umut edebileceği en iyi senaryoydu.

Sovyetler Birliği Doğu Türkistan'daki etkisini arttırmak için geniş kapsamlı bir özerklik isterken, İngilizler Hindistan'ı tehlikeli komünist fikirlerine karşı korumak için uygun bir tampon oluşturan, güçlü bir Çin varlığı görmek istedi. Sovyetler Birliği ve Britanya'nın benimsediği farklı görüşler, başka bir Moğolistan'ın kurulmasını önlemeye veya merkezi Çin'in egemenliğine girme çabalarında Vali Yang'a mükemmel bir şekilde hizmet etti. Bu denge durumu 1930'lara kadar ilgili tüm taraflarca üstü kapalı bir şekilde onaylandı.

4.2. Büyük Britanya ve Etki Alanı Yarışması

4.2.1. I. Dünya Savaşı Sonrası ve Rus İmparatorluğu'nun Düşüşü

İngiltere ile Rusya arasında 1907'den beri var olan ve İran'daki ilgi alanlarını belirleyen anlaşma, Temmuz 1915'te Doğu Fars Kordonunun oluşturulmasında başlangıç noktası oldu. Bu Rus ve İngiliz askeri mevkilerinin zinciri, Afganistan ve Çin'e bağlı Alman ve Türk ajanları durdurmak için kurulmuştur. Kordon'un kuzey yarısı Rus Devrimi ile ortadan

²¹⁸ FO 371/6625 – F 168/168/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1920.

²¹⁹ FO 371/5343 – F 1636/1636/10: Extrater. rights. Pekin, 17.5.1920

kayboldu ve yerine Meşhed'in kuzeyindeki Rus sınırına kadar İngiliz birlikleri ile yer değiştirmek zorunda kaldı.

Brest-Litovsk Antlaşması, Almanların Bakü'nün yağını ve Türkistan pamuğunun geniş deposunu takip ederek bağımsız bir Ukrayna üzerinden nihai bir baskıyı Kafkaslara aktarmalarına izin verdi. Alman yanlısı bir Afganistan ile iş birliği içinde, Britanya Egemenliğindeki Hindistan'ı tehdit edecek belli belirsiz planlar da yapıldı. Rus Egemenliğindeki Batı Türkistan'ın 35.000-40.000 Avusturya-Macaristan ve Alman savaş esirinin varlığı, düşmanların ilerlemesi durumunda Hindistan için gerçek bir tehdit oluşturabilirdi. Taşkent Sovyet'i esas olarak savaş esirlerinden oluşan profesyonel bir Kızıl Ordu sayesinde Türkistan'ı salladı. Ancak bu duruma karşı Sovyet yönetimindeki demiryolu işçilerinin güneybatıdan itibaren, Türkmenlerin ve çeşitli Sovyet karşıtı güçlerin bir araya gelmesiyle ciddi bir şekilde meydan okundu.

İngilizler, bir Alman-Sovyet iş birliğini engellemek için Orta Avrasya'daki savaş tiyatrosuna iki askeri göreve gönderdi. General Dunsterville yönetimindeki ilk görev yoğun savaşların görevden çekilmeye zorladığı kuzeybatı Pers yoluyla Bakü'ye geldi. Hazar Denizinde küçük uydurma bir İngiliz donanma filosu üzerinden tahakküm etmesi, Alman-Türk birliklerinin Türkistan yolunu keserek önemli bir başarısı olarak kaldı. Meşhed'deki General Malleson yönetimi altındaki ikinci askeri görev, Komünizm karşıtı kampanyalarında İngilizlerin kullanması muhtemel unsurların ele alınmasında uygun ortam oluşturmaktı. Buna göre General Malleson, Pencap askerlerini Taşkent Yerel Sovyet ile açık savaşa gönderdi. Bu aktif askeri müdahale, Malleson misyonunun Pers sınırının arkasına çekildiği 1919 yılına kadar Sovyet karşıtı güçlerin yenilgisini geciktirdi.²²⁰

Generals Dunsterville ve Malleson'un iki askeri görevi, Ataman Dutov ve Orenburg Kazakları tarafından tamamlandı ve Moskova ile Taşkent arasındaki demiryolu bağlantısı engellendi. Türkistan pamuk mahsulü, bu tek yolla Almanya'ya ihraç edilemedi.²²¹ Kuzey Beyaz bariyeri, Hazar Denizi'ndeki İngiliz donanması ve Meshed'deki Malleson misyonuyla Taşkent Sovyet'i etkili bir şekilde izole edildi.

²²⁰ L/P&S/10/721 – P 229/1921: Memo: Meshed Expedition. 12.1.1921.; EllisL, C.H., The Transcaspian Episode, Londra 1963, s. 12-13, 17 25.; Mallerson, W., The British Military Mission to Turkestan.JRCAS, IX, Nisan 1922, s. 96-99.; Tod, J.K.,(1940). The Malleson Mission to Transcaspia in 1918. JRCAS Vol XXVII(i), s. 45-49.; Ullman, R.H., Intervention and the War, Pt.1, Princeton 1961, s.302-329.

²²¹ Blacker, L.V.S. (1921)., Travels in Turkistan 1918-1920. Geogr. Journey. 58, s.181.

Albay F. Bailey altındaki üçüncü bir siyasi görev, Doğu Türkistan aracılığıyla Hindistan'dan gönderilen Taşkent Sovyetinin çevresini kuşatmayı tamamlamaktı. Bailey'in görevi Malleson'un misyonu ile birlikte çalışarak Türkistan'daki girişimlerde başarılı olma şansını arttırdı.²²² İngiliz Hükümet (Whitehall) Ofislerinde planlar iyi koordine olmuş gibi görünüyordu ancak Malleson askeri müdahalesi Bailey görevini garip bir duruma soktu. Albay Bailey, Sovyet karşıtı hareketlere ödeme yapmak ve Perslere kaçmadan önce istihbarat toplamak için kılık değiştirirken, misyonun diğer üyeleri Hindistan'a döndü.²²³

Bailey misyonunun önemli bir yan ürünü, Kaşgar'da Taşkent'e giden bir İngiliz misyonunun bulunmasının, yerel Çinli yetkililerin Sovyet işgalindeki Taşkent'te diplomatik ilerlemelerin reddedilmesinde ellerini güçlendirdiğini kanıtladı. Yine de aşırı muhafazakâr Çin üst memurları, komünizmden korktu ve Britanya'nın her türlü tavsiye ve baskısı için kolay av oldular. Konsolosluk muhafızları kılık değiştirmişken, 30 Hintli piyade, "polisin gerçek evrimini tesis etmek için" Kaşgar'a geldi.²²⁴

Bu Çin-İngiliz iş birliğinin başlangıcı, Çin'e giderken savaş sırasında Türk-Alman ajanlarının aldatıcılığını engellemek için yapıldı. Hunza askerlerinden oluşan bir kuvvet olan Gilgit, başkalarının yanı sıra Pekin'deki Alman Lejyonu Sekreteri Dr. W. von Hentig'i yakalamak için tarafsız Çin topraklarında bile çalıştı. Uzun süren diplomatik entrikaların ardından von Hentig, esas olarak Afgan birlikleri kurmak ve 1916'nın Rus İşgalindeki Batı Türkistan'da yükselen Kırgızları kışkırtmakla suçlanan Pekin'e eşlik edildi.²²⁵ Britanya için, von Hentig'i ve diğer düşman ajanlarını Hindistan'ın hassas sınır bölgesinden çıkarabilmek bir prestij meselesiydi.²²⁶

Efsanevi Sir George Macartney'in Kaşgar'dan ayrılmasıyla, Kaşgar'da Britanya nüfuzu için yeni bir dönem başladı. Konsolosluk görevinde varis olan Col.P.T.Etherton, Aksakalların resmi ağına bir sır verdi. Britanya propaganda savaşının, Çinli yetkililerle yakın iş birliği içinde yürütüldüğünü.²²⁷

Rus işgalindeki Batı Türkistan'daki müdahale politikasındaki kararlılığı, Çin makamlarını derinden etkiledi ve 1930'a kadar Sovyet karşıtı bir tampon bölge olarak kalan Kaşgar'da azami Britanya etkisi ile sonuçlandı. Cungarya'da buna rağmen, Doğu Türkistan Hükümeti,

²²² FO 371/3303 – F 2495/3172/10: Viceroy to Army Dept., 2.2.1918.

²²³ FO 371/3304- F 129004/3172/10: Viceroy in July 1918.

²²⁴ L/P&S/10/721 – P 1617/1918: Eastern Committee: The Turkestan Mission 19.4.1918

²²⁵ Törnquist, a.g.e., s.276-278.; Lattimore, High Tartary, s. 263.

²²⁶ FO 371/2654 – 191054/39502/10: Macartney to Resident in Kashgar for Peking.

²²⁷ Etherton, In the Heart of Asian, s. 89-99, 159-162.

Sovyet komşuna karşı herhangi bir dış destek bulunmadığı için onlarla geçici bir antlaşma yapmaya zorlandı. Kaşgar'daki Britanya nüfuzunun güçlü varlığı sadece Cuncarya'daki durumları ağırlaştırdı. Bu durum Doğu Türkistan'daki Britanya ve Sovyet “oyunun” ilk perdenin sonu olarak kabul edilebilir.

4.2.2. 1918-1921 Japon İşgali

1918 yazında Müttefikler, Vladivostok'a Batı Cephesi'ne, Fransızların altına hizmet etmek için giderken, Japonlar ve diğer Müttefikler Çekoslovak kuvvetlerinin kurtarılması için birlikleri Sibiryaya göndermeye karar verdiler. Bu eski savaş esirleri, İrkutsk'taki Trans-Sibiryaya Demiryolundaki Sovyet ve Alman-Avusturya birliklerinin bir araya gelmesiyle kilitlenmişti. Japonya ile ABD arasında, Çekleri ve Vladivostok'taki büyük müttefik depolarını kurtarmak için gereken asker sayısı konusunda uzun süredir devam eden tartışmaların ardından, müdahale nihayetinde başladı. Çekler 1920'de tahliye edilmişti ancak 1925 yılına kadar son Japon birlikleri Sovyet bölgesini terk etmedi.

Japon Hükümeti, inatla Japon halkının yoğun olarak yaşadığı Kore, Mançu ve Vladivostok bölgelerine olan ölümcül ilgilerini korumak için ABD ve Uzak Doğu konulu haklarda eşitlik için ısrar etti. Japon Hükümeti Vladivostok, Habarovsk ve Sahalin'i elde tutmak için bunu gerekli görüyordu. Anglo-Amerikan Japon güdülerinin bu uzun süreli müdahaleye yönelik kuşkuları Japonya'da çok acı yarattı.²²⁸

Japonların ilgisi, Uzak Doğu'nun deniz bölgelerinin çok ötesindeki bölgelere yansımaya başlamıştı. 1919'da Doğu Türkistan Valisi Yang, İli ve Tarbagatay'a Japon birlikleri gönderilmesi teklifini reddetmeyi gerekli buldu. Söylentiye göre Japonlar, İngilizler yapmadan önce Çin birliklerinin Taşkent'i işgal etmesini istedi.²²⁹ Vali Yang yine de dört küçük Japon askeri birliği ve Doğu Türkistan'dan gelen sivil subayları durduramadı. Subaylar Urumçi'de Albay Narita komutasında temelde Urumçi, Gulca, Tarbagatay, Sarısümbe ve Kaşgar'da operasyon düzenlediler. Britanya istihbarat raporlarına göre; defterleri ve tarım haritaları için her bir bölgede doğal kaynaklar, vergiler, dinsel inançlar, askeri meseleler ve ekonomik koşullar hakkındaki bilgileri en ince ayrıntısına kadar topladılar.²³⁰ Japon ziyaretçiler, raporlarını ele aldıkları Pekin'deki Japon Lejyonları askeri

²²⁸ Kennedy, M.D. (1969), *The estrangement of Gt. Britain and Japan 1917-1935*, Manchester, s. 26-34.

²²⁹ FO 371/3968 – F 83722/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1919.

²³⁰ FO 371/5318 – F 24/24/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1919.; FO 371/3698 – F 155286/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1919.

ataşenin komutasında gibi görünüyordular. 1921 Haziran'ında son Japon subayları Doğu Türkistan'ı terk etti.²³¹

Kaşgar'da kalan Japon subaylarından biri Japon Genelkurmayının Rusça bilen askeri subayıydı ve diğeri de Çin'den gelen Çince konuşan eski bir okul öğretmeni idi. Akıcı bir şekilde Rusça konuşan Çin Genelkurmaylığına bağlı Çinli subay, Japonlara eşlik etmesi ve Kaşgar'daki askeri durum hakkında eve geri dönüt vermesi için onlara eşlik etti. Japonlar İrkeştam'daki Rus-Çin sınırına bariz bir ilgi gösterdiler.²³² 1920'de iki Japon Subayı Pekin'e döndüğünde, iyi bilgilendirilmiş Britanya Başkonsolosu Etherton'a göre, Kaşgarlılar arasında dört, üçü Britanya veya Britanya korumalı halklar ve ikisi de Çinli olmak üzere arkalarında dokuz casus bıraktılar.²³³

Merkez Avrasya'daki Japon nüfuzunun bariz amaçlarından biri de ticaret yapmaktır. 1919 boyunca, Doğu Türkistan'a çoğunluğunun ipek, pamuklu ürün ve kibritin oluşturduğu çok sayıda Japon ürünü ithal edildi. Japonlar vilayette hazır pazar bekledi ancak Japon mallarına Çin'deki boykotun Doğu Türkistan'a genişlemesi korkusuyla karşı karşıya kaldılar. Ticaret fırsatlarının en fazla bulunduğu özellikle Gulca'da, bir Japon Konsolosluğu açmayı planlandılar.²³⁴ 1920'lerin başlarına kadar Doğu Türkistan'a Japon ihracatı Amerikan ticari ilgisi ile sert bir rekabet içinde artmaya devam etti. Merkez Avrasya ve Moğolistan, Asya Kıtasında Japon ticaretinin genişlemesi için belirli hedefler haline geldi.²³⁵

Rus İmparatorluğunun çöküşünden sonra Japonya, Merkez Avrasya'da Çin ve Doğu Sibirya'nın yanı sıra Rus haklarını da edinmeye çalıştı. Kendi konumlarını Doğu Türkistan'da güçlü bir şekilde kurarlarken, Japonlar tarafından bahane olarak komünizm karşıtı aktiviteler kullanılmaya başlandı. Britanya istihbarat raporlarına göre, ekonomik ve stratejik olarak hayati önemdeki İli Bölgesinde Japon ajanları çok fazla para dağıttı ve yerel Çin askerlerini eğitti.²³⁶

Britanyalılar, Doğu Türkistan'daki ani Japon varlığını karışık duygularla karşıladılar. Teknik olarak, Anglo-Japon müttefikliği hâlâ yürürlükteydi ancak Japon propagandası sıklıkla

²³¹ FO 371/3184 – F 191460/16666/10: Kaşgar 1918; Brit. Emb, Tokya to J Jordan, Peking.; FO 371/6662 – F 3347/168/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1921.

²³² FO 371/3698 – F 40378/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1918.; FO 371/3698 – F 40378/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1918.

²³³ FO 371/3698 – F 63690/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1918.

²³⁴ FO 371/5318 – F 989/24/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1920.

²³⁵ FO 371/5318 – F 3257/24/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1919.; FO 371/5318 – F 3257/24/10: Kaşgar Günlükleri, Eylül 1920.

²³⁶ FO 371/5318 – F 24/24/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1919.; FO 371/5318 – F 3257/24/10: Report on Chinese Turkestan by Cons. Gen. Etherton, 3.4.1922.

Japon destekli İslam taraftarı hareket içindeki dayanışmayı artırmak için İngiliz karşıtı düşünceleri kullandı: Japonya ile Büyük Britanya arasındaki savaş kaçınılmazdı ve bu mücadele için Çin'in esas gerçeği Japonya'nın hegemonyası tehdidiydi.²³⁷ Doğu Türkistan'daki Japon propagandacılar ayrıca İngiliz Hükümetinin Tibet sınırlarını genişlettiğini ve çölün güneyindeki tüm Kaşgar'ı genişlemeye dahil edip baskıyı arttıracak dedikodusunu yaydı. Bundan sonra Kaşgarlılar, Tibet'te Britanya işgali gerçekleştiği anda Britanya halkı olacaklardı. Britanya'nın müttefiği olan bir devletten gelen bu tür raporlardan endişelenen Çinli yetkililer, 1921'de Anglo-Japon İttifakının yenilenmemesi nedeniyle, Doğu Türkistan üzerindeki Britanya söylentilerin gerçekleşmeyeceği konusunda çok emin görünüyordular.²³⁸

Japon ticaretinin bölgeye damla damla akması, Merkez Avrasya konularındaki ani Japon ilgisini tam olarak açıklayamıyor. Rusya İmparatorluğunun çökmesi ve Çin'deki Alman etkisinin ortadan kaldırılması, Asya kıtası üzerinde Japonların en iyi yetenekleriyle doldurmaya hazır oldukları bir vakum gücü yarattı. Doğu Türkistan, 1919'da daha önce planlanmış olan ve Çin'de yapılan herhangi bir fethin güvenliği için hayati öneme sahipti.

Rusya'nın toparlanması durumunda Doğu Türkistan ve Mançurya, Uzak Doğu'daki Japon ilgi alanını koruyan iki kule olabilirdi. Yine de Sovyetler Birliği ve Nan-jing Hükümeti arasındaki ilişki Japonların işlerine taş koydu. Japonya'nın Doğu Türkistan'daki girişiminin tek göze çarpan reformu, yerli ajanın yetiştirilmesi ve gelecekte kullanmak üzere bilgi toplamasıydı.

4.2.3. Afgan Girişimi

Afganistanlı Amir'le yapılan yarı resmi antlaşma düzenlemeleri nedeniyle Çin'deki Afgan halkları, Britanyalılardan korunma ve yardım alma hakkına sahip kişiler olarak görülüyordu. Bu gibi tanımlanmamış düzenlemelere göre çoğunlukla afyon veya silah kaçakçılığı yapan Afganlar, Kaşgar'daki Britanya Başkonsolosluğunu utandırdı. Sınır dışı prensibi, Britanyalıların koruduğu Afgan halklarının özel kayıtlarını talep ediyordu ve herhangi bir yasal işlemde Çin Hükümetiyle birlikte karma mahkemeler gerektiriyordu.²³⁹ 1922'de Britanyalılar, güvenlik şemsiyelerinin altında bulunmasından rahatsız oldukları Afganistanlıları, Doğu Türkistan'ın Çin makamlarına teslim etmekten mutluluk duydular.²⁴⁰

²³⁷ FO 371/6618 – F 1004/102/10: Japanese agents in China; FO-Memo by Gwatkin, 1921.

²³⁸ FO 371/10284 – F 5287528/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak-Kasım 1923.

²³⁹ Etherton, In the Heart of Asian, s. 126-127, 164-165.

²⁴⁰ FO 371/8006 – F 1802/146/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1922.

Çin-Afgan ilişkileri o zamandan sonra herhangi bir Britanya aracı pozisyonuna ihtiyaç olmadan işlev gördü.

Bu yeni ilişkinin testi 1922 yazında Çin misyonunun temsilcisi olarak Vali Yang'ın Kabil'e gönderilmesini takiben, Muhammed Şerif Han'ın başkanlık ettiği bir Afgan görevinin Kasım ayında Yarkent'e varmasıyla başladı. Afgan Hükümeti Çin niyetlerini yanlış yorumlamış olabilirdi çünkü Muhammed Şerif “Doğu Türkistan Afgan Başkonsolosu” olarak tasarladığı kartvizitlerini yanında taşıdı. Doğu Türkistan hükümeti Şerif'in partisini, yerel bir ticaret anlaşması müzakere etmek için gönderilen bir görevliden başka bir şey olarak görmeyi reddetti. Diplomatik ilişkilerde kılın kırk yarılarak ilerlenmesi, müzakerelerin başlamasını 1923 baharına kadar geciktirdi. Şerif'in Çin'e sunduğu taslak anlaşma, bütün sınır dışı hakları ve Afganistan'a yönelik karma Müslüman mahkemeleri gibi diğer imtiyazları ve afyonun serbestçe ithalini talep etti. Doğal olarak, Çin otoriteleri kendilerini Şerif'e İli'deki Gulca'daki Sovyet temsilcisinin hattında Ticaret Temsilcisi statüsünü vermekle sınırlayarak Afganistan'a anlaşma hakkı vermeyi reddetti.²⁴¹ Britanyalılara göre Çinliler ayrıca Afgan Elçiliğinin, Sovyetler tarafından Doğu Türkistan'da “bir tür gelişmiş üs” olarak kullanılmasından da çekinmekteydi.

1927 boyunca Vali Yang tarafından Çin'deki düşmanlara karşı her bölgeden yardım aranırken Şerif'e ihtiyaç duyulduğu çok kısa istisna bir dönem için Çinliler müzakereleri durdurdu. Onun yerine, Vali Yang Şerif'e “hiçbir resmi statüsü olamayacağını”²⁴² ve “Elçilikleri ve bir Konsolosları tamamen onaylanmış, kabul edilmiş olsa bile Afganların hâlâ Çin halkı olduğunu” hatırlattı.²⁴³ Çinliler Muhammed Şerif Kağan'ı Doğu Türkistan'dan kovmayı denedi ancak Çin meselelerine karşı o yerel Müslümanların lideri ve destekçisi olarak -pozisyonunu en azından dışa doğru terk ederek- inatla kaldı.²⁴⁴ Kaşgar otoriteleri, bazı insanların Peştucayı öğrendiği bildirilen Yarkent'te, Afgan kültürünün hızla yayılmasını engelleyemedi.²⁴⁵

Britanya Başkonsolosu Kaşgar'da, Sovyetlerin İngiliz Hindistan'ının, Taşkent'ten daha kolay etkilemesine izin verecek bir yer edinme iddiasıyla Afgan-Sovyet komplolarından duyduğu endişeyi dile getirdi. 1927 Alman diplomatların raporuna göre, Doğu Türkistan'ın

²⁴¹ FO 371/10265 – F 4355/158/10: Kaşgar Faaliyet Raporu 1923/24, 1924.

²⁴² FO 371/9209 – F 967/278/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1922.

²⁴³ FO 371/12485 – F 3346/1572/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1927.; FO 371/12485 – F 4774/1572/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1927.

²⁴⁴ FO 371/13241 – F 6403/6403/10: Kaşgar Faaliyet Raporu 1927/1928, 1928.

²⁴⁵ FO 371/9209 – F 2933/278/10: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1923.

Müslüman halkından bir heyet Afganistan Kralı'na, bölgedeki Çinlilerin Müslümanlara yönelik zulmüne ve bağımsızlık olanaklarına dair bir dilekçe verdi. Afgan Hükümeti buna rağmen sadece Müslüman mültecileri ülkesine davet edebilirdi çünkü Doğu Türkistan heyetinin radikal politik bir partiye ait olduklarına inanılmıştı. Afgan otoritelerinin bu havalı resepsiyonundan sonra Müslüman heyeti onların yerine Sovyet Elçiliği ile anlaştı.²⁴⁶

Hint devrimcisi Mahendra Pertab, Büyük Oyun'un yeniden canlanmasında önemli bir rol oynadı. Mahendra Pertab I. Dünya Savaşı sonrasında Berlin'den, O ve Hintli radikallerinin Mahendra Başkanlığında bir sürgün hükümet kurduğu Moskova'ya göç etti. Bu hayali makam Kabil'deki kralla birlikte belli bir statüye taşındı ve Mahendra Pertab aslen daha sonra Muhammed Şerif Han'ın öncülüğünde yapacağı görevi yürütmek üzere atandı. Çin askeri gücünün boşluğundan kaynaklanan ilk Afgan başarısının ardından, Kaşgar'daki baskın Britanya etkisi, Çin'i Mahendra'yı Doğu Türkistan'dan kovmaya zorladı. Bir Afgan taviz şeması içinde, herhangi bir Afgan temsilciliğinin Sadece Sovyet etkisine açık bir Truva atı olarak hizmet verecek olmasından korkan Britanya'ya göre Çin, 1892 Anglo-Rus sınır antlaşmasına göre sözde ondan alınan Pamir bölümünü Doğu Türkistan ve Pekin'de Afgan diplomatik temsilciliğine karşılık olarak geri alacaktı.²⁴⁷ Britanya, Kaşgar'daki Çinlilerle iş birliğiyle çalışarak bu Sovyet planlarını tamamen engelledi. (e.f.3.3.2.)

Britanya Başkonsolosunun, arkasında güçlü bir şekilde Sovyet entrikalarının olduğundan şüphelendiği Afgan girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Britanyalılar 1930'a kadar Kaşgar'ın lider unsuru olarak kaldılar. Afgan hükümetinin bu diplomatik yenilgiyi iyileştirmesi uzun zaman aldı. Doğu Türkistan için Afganistan özellikle afyon ve silahta marjinal ticaret partneri olarak kalmaya zorlandı.

4.2.4. Misyoner Toplulukları ve Diğer Batılı Girişimler Politikası

Çin topraklarındaki bütün dini ve batılı laik girişimler anlaşma haklarına sahipti. Bu diplomatik iş birliğiyle belirli bir miktarda finansal destek anlamına geliyordu. Böylelikle Doğu Türkistan'ın politik etki tarihindeki en tartışmalı noktalardan biri, Batı nüfuzunun yerel düzeyde önemini belirlemek olarak ortaya çıkar.

İsveç Bağımsız Kilisesi Svenska Missionsförbundet tarafından 1892'den beri Kaşgar'da sürdürülen misyoner hareketler tıbbi tedavi, okul ve Kaşgar, Yang Hissar, Yarkent kasabalarındaki yetimhaneler üzerine merkezileşmiştir. Doğu Türkistan hiçbir zaman bir

²⁴⁶ AA IV Chi 1475/8. Haziran 1927: Deutsche Gesandtschaft, Kabil.

²⁴⁷ FO 371/6744 – N 13504/23/97: Viceroy to IO, 5.12.1921.; Etherton, In the Heart of Asian, s. 237-239.

Hristiyan misyonu için kolay bir ortam olmadı. Muhafazakâr bir çoğunluğa sahip olan Müslümanların ve Çinli yerel otoritelerin yabancı düşmanlığıyla misyon hep düşük profile sürdürüldü. Dini görüşmeler ve tarikatların toplantıları ihtiyatlı bir şekilde devam etti. Hastaneler ve daha sonra eklenen dış servisleri -Kaşgar'da benzersiz kurumlar olarak yer aldığından- bu bağlamda belirli düzeyde misyonerlik çalışması için imkân veriyordu. Misyonun matbaası bölgenin kültürel hayatına önemli bir katkı anlamına geliyordu ve misyonerlerden biri filoloji alanında uluslararası ün kazanmış olan Dr. Gustaf Raquette' idi. Yine de sadık Müslümanların misyonerlik faaliyetine katılımı çok düşük seviyelerde kaldı. Kaşgar'da misyonerlik için harcanan para, çaba ile misyona katılım arasında doğru orantı oluşmadı.

Britanya Başkonsolosluğuna göre İsveç misyonerleri Birinci Dünya Savaşı sırasındaki güçlü Alman yanlısı eğilimler barındırdı ancak misyonerler hızla kendilerini Kaşgar'daki savaş sonrası yeni duruma adapte ettiler.²⁴⁸ Britanya Başkonsolosu Rus meslektaşları için ayrılmış yeri geleneksel bir miras olarak aldı. 1923'te İsveçli misyonerler kendi dinlerinin kampanyalarından birine başladıklarında, Britanya Başkonsolosu C.P.Skrine onları ilan edilen bir "cihada" karşı korumak zorunda kaldı.²⁴⁹

Britanya koruması karşılığında, misyonerlerin Kaşgar olayları hakkında bazı bilgiler sunması gerekiyordu. Keskin gözlemciler olan ve anadillerini akıcı bir şekilde konuşan İsveç misyonu üyeleri sessiz propagandaları ile Britanya'ya büyük yardımda bulundular. Misyonerlerin resmi olmayan statüleri onları tüm taraflarda güvenilir yaptı. Britanya Başkonsolosu misyoner yardımını "benim propaganda cephaneliğimde onlar değerli bir varlık oluştururlar" diyerek övgüde bulundu.²⁵⁰ Misyonerler raporların İngilizlere teslimatını kesinlikle reddetti ancak sık sık yapılan sosyal toplantılarda, misyonerler Britanya Başkonsolosunu istem dışı olsa da bilgi ile beslemişti.²⁵¹ Misyonerler ücretsiz sundukları tedavi-hastane gibi yardımlar dolayısıyla, Kaşgar'da halk tarafından çok sevilmişlerdi ancak herkes misyonerler ve Britanyalı koruyucuları arasındaki yakın ilişkinin farkındaydı. Yerel kaynaklara göre, misyonerler hastalara politik fikirlerini ve genelde Britanya propagandasından daha fazlasını soruyorlardı.²⁵²

²⁴⁸ FO 371/8038 F 2073/2073/10: Report on Chinese Turkestan, Kashgar 3.4.1919

²⁴⁹ FO 371/9209 F 2198/278/10: Kaşgar Günlükleri, Mart-Nisan 1923.

²⁵⁰ FO 371/5318 F 24/24/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1919.; FO 371/6625 F 1885/168/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1921.

²⁵¹ Interview with Missionary Georg Roberntz, Anderstorp, İsveç, 7.11.1973.

²⁵² Interview with Dr. Ahmet Rıza Bekin, Ankara, 14.6.1974.

Tabi ki İsveç misyonerleri Kaşgar'da asla politik entrikacı ya da casus olarak çalışmadı. Onlar dini ve medikal aktivitelerine sadıktı ancak onlardan Britanya diplomatik korumasına karşılık, Sovyet Birliği ile etki savaşında olan Konsolosa yardım etmeleri beklendi. Kaşgar'daki güçlü Britanya diplomatik servisine verilecek bu küçük taviz, etkili bir korunma anlamına geliyordu. Bütününü İsveçli misyonerlerin politik eğilimleri ikincil önem arz ediyordu çünkü tüm istedikleri Doğu Türkistan'daki tek Batılı diplomatik temsilciye sahip Britanya tarafından korunmaktı.

Cungarya'da Protestan Çin İç Misyonu ve Katolik Misyon stili yan yana ortaya çıktı. Kuzeydeki sonuçlar ayrıca cesaret kırıcı olarak dikkate alındı, on yıllarca süren çalışmalardan sonra bir misyonerliğin sadece bir avuç katılımcıyla tatmin olması gerekiyordu.

İngilizler, Çin İç Misyonuna fırsat buldukça hâkim oldular, misyonerlere geri dönerek Cungarya'daki politik koşulları rapor ettiler ancak katı Çin sansürü ve kontrolü düzenli hesapları imkânsız hale getirdi.

Almanlara dayanan bir raporuna göre, Steyl-Misyonun Katolik Babalarının çoğunluğu aslen Almandı. Gerçi resmi olarak Vatikan'a tabi olduklarından, etki alanlarını Alman ticareti ve politik prestij faydası için kullanmaya çabaladılar. Alman Hükümeti eski Alman-Türk müttefikliği nedeniyle Steyl misyonerlik doğrultusundaki davalarına Müslüman kanal desteği için müthiş planlar barındırdı.²⁵³ Bu planların kurulmasındaki iyimserliğin aslında erken olduğu anlaşıldı. Doğu Türkistan'ın bölünmüş Müslüman nüfusu takip eden isyanlarda ne Alman desteği aradı ne de onların Weimar Cumhuriyeti'ne maddi yardım sunacak herhangi bir konumları vardı.

Doğu Türkistan'ın uzaklığına rağmen, Alman Dışişleri 1926'da Urumçi'de bir Konsolosluk kurmaya karar verdi. Tian-jing merkezli Alman firması Faust & Co.'nun Urumçi temsilcisi Martin Kallin Konsolos olarak atandı. Buna rağmen hem Berlin hem Urumçi'de Mr. Kallin'in yahudi olduğuna dair entrikalar bu girişimine son verdi. 1927'de Doğu Türkistan Hükümeti Mr. Kallin'den vilayeti terk etmesini istedi.²⁵⁴ Bu olaylar Alman etkisi üzerinde geçici bir aksilik olarak kaldı fakat gerçek düşüş 1925'te ticari rakamlar ortaya çıktığında başladı.²⁵⁵ Doğu Türkistan'da bir Alman Konsolosluğu kurulmasına karşı çıkan Sovyetler

²⁵³ AA M IV Ru 5514/3. Eylül 1926 (Allg. 1. Zentralasien) s. 6-7.

²⁵⁴ L/P&S/10/1152- P 4058/1928: Sheriff to 10, 31.5.1928.

²⁵⁵ AA IV Chi 1921 14. Sept 1925 (Chin.Turk) Deutsches Generalkonsulat, Tian-jing 21.8.1925. A report by Kallin to the Consulate.

büyük ihtimalle Doğu Türkistan Hükümetine baskıyı artırdı. Doğu Türkistan ve Almanya arasında işlevsel bir ticaret rotasının varlığı, transit ticaretin çerçevesi Sovyet otoritelerinin göstereceği yardımseverliğe dayanmaktaydı.

1927’de Doğu Türkistan’a sefer yapan Çin-İsveç gibi farklı yabancı güçler arasında yaygın olan şüphe, Dr. Sven Hedin’de garip oranlardaydı. Nan-jing Hükümeti ve Alman Lufthansa Şirketi Doğu Türkistan’ın haritasını çıkarmak ve araştırmalar yapmak amacıyla finansör oldu fakat Sovyet, Britanya, Alman ve Çinli kuvvetler seferlerin durdurulacağına dair söylentilere katıldılar. Zhang Zuolin’in Beyaz Rus danışmanları hatta İngilizler bile, Dr.Hedin’i uluslararası üçüncü ajan olarak tanımlayıp yanlış şeyleri tekrarladılar.²⁵⁶

Dedikodular sürüyle akıp giderken, büyük kısmını Alman Lufthansa şirketinin finanse etmesiyle Doğu Türkistan’a doğru sefer yolculuğuna başlandı. Berlin-Pekin arasında uçuş hizmeti vermenin bir parçası olarak, Çin-Alman Avrasya’sına yönelik bir uçuş rotasının haritalandırılması ve Doğu Türkistan’da yapılacak çalışmalar için Vali Yang ‘dan izin istemek başlıca ana görevlerdi. Sovyet ve İngiliz havayolu tekliflerinin daha önce reddedilmesine atıfta bulunan Vali, Avrasya araştırma önerisini reddetti. Doğu Türkistan Hükümeti, vilayeti uluslararası hava trafiğine açmak için hiçbir neden görmedi bu da konuya dahil ülkeler arasında gerginlik yarattı. Vali Yang, sadece Çin-İsveç bilimsel gezi bölümünün devamını ve bir araba servisi tanıtımını onayladı. Doğu Türkistan Çin-Avrupa hava yolunda bir geçiş yolu haline getirilirse, Yang kendi zeametinin tehdit altına gireceğini düşünüyordu.

Doğu Türkistan yöneticileri Alman Lufthansa şirketinin yeni bir Berlin-Pekin hava yolu rotası kurmaktan ziyade, aslında başka amaçların peşinde olduğunu düşünüyordu. Çin gelecekteki siyasi hedeflerini – Almanların güç büyümesinin 10 veya 20 yıl içerisinde yeniden zirveye ulaşacağına inanarak- Almanya üzerine kuruyordu. Doğu Türkistan’da Alman etkisinin güçlenmesi Merkez Avrasya’nın Müslüman ayrılıkçı güçlerini otomatik olarak güçlendirecektir; çünkü yetkili kaynaklara göre Almanya Müslüman dünyasının doğal koruyucusuydu.

Dr. Hedin, Sovyet alanı üzerindeki Alman ilgisinin işgale varması korkusunu giderebilmek ve geçiş vizesi gibi bir şey almak için Urumçi’deki Sovyet Başkonsolosu ile irtibattaydı. İngilizler, özel seyahat ajanı Albay R.C.F.Schomberg’i -onların Doğu Türkistan’da sefer

²⁵⁶ Swedish Foreign Office: "Diverse vetenskapl. exp. Sven Hedin"; P/74/D: Sv. Beskickningen, Berlin 19.3.1927 and 24.11.1927.; P/74/DI1/1: Sv. Generalkonsulatet Kina, Shanghai, 12.5.1927.; FO 371/13213 F 4590/166/10: P. Grant Jones, Br. Consulate, Harbin, 13.6.

hareketlerini denetlemesi için- Urumçi'ye sevk etti. İki rakip güç olmalarına rağmen Büyük Britanya ve Sovyet Birliği için, Alman etkisinin gerilemesi çok güven verici olabilirdi. Ancak varis Jin Shuren, Vali Yang'ın astlarının akıllarında Alman yanlısı meyve verecek olan biri izlenim bırakmıştı.

Sovyet Birliğinin fiziksel yakınlığı ve geçiş izinleri üzerindeki kontrolü, herhangi bir Batı girişimini kolayca kontrol etmesi anlamına geliyordu. Cungaryalı misyonerlerin bilgi kapasiteleri oldukça sınırlıyken, Britanya sadece Kaşgar üzerinde İsveçli misyonerlerle sağlam temellere dayanan, bir karşı anlayış ayarlayabiliyordu. Avrasya davası dikkat çekiciydi çünkü ortak bir Çin-Alman girişimi, sembolik olarak Nan-jing'e tabi olan bir eyalet hükümetinden geri çevrildi. Vali Yang'ın izolasyon politikası altında, Batılı devletlerin vatandaşlarının ve gezginlerinin etkisi genel olarak önemsiz kaldı.

4.2.5. Politik Bir Faktör Olarak “İslamcılık”

Merkez Avrasya'da “İslamcılık” etiketi ırk olarak farklılıkları olan Müslüman toplulukları birleştirmek için kullanılan politik formül olarak geniş çapta uygulanır. Esasen 20. yüzyıla kadar, kâfirlere karşı ortak bir "cihad" ile savaşmak için, İslam'ın Babil'deki özgün birliktelik anlayışında hiçbir şey değişmedi. I.Dünya Savaşı İslam bölgelerinde -Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerde- yaygın bir şekilde yaşanıyordu, bu durum Müslüman dünyasına bir saldırı olarak görülüyordu. Merkez Avrasya'da Anglo-Rus birliklerinin daha fazla ilerleyip, avantaj elde etmesini engellemek için İngiliz ve Rus kafirlerine karşı “cihad” boşuna ilan edilmişti.²⁵⁷

Merkez Avrasya'da Müslümanları birleştirme çabaları, milletler arasındaki kültürel ve ırkçı bölünmeler sebebiyle sonuçsuz kaldı. Ümmetçilik hareketi tamamen “saf platonik” olarak kalmaya zorlandı. Ümmetçilik hareketi yalnızca Britanya karşıtı çeşitli unsurlar tarafından sömürülürse Doğu'daki Britanya çıkarlarını tehdit edebilirdi. Fakat somutlaşamayan bu tehlike Britanya'yı tehdit etmekten oldukça uzak görünüyordu.²⁵⁸

Türk liderlerinin iç içe girmiş Türkçülük ve Ümmetçilik anlayışını, Merkez Avrasya bölgesinin her yerine yayma ideali I. Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl önce başladı. Savaş sırasında Almanya Asya'da Britanya gücünü zayıflatma araçlarından biri olan Ümmetçiliğe

²⁵⁷ FO 371/ 265439502 /39502/10: "Order of the Shariat", 1916.

²⁵⁸ Etherton, JRCAS, c. 5, s.91.; Etherton, Chinese Turkestan and Central Asia; Far Eastern Review, s. 117.

hızlıca uyum sağladı.²⁵⁹ Eğer Alman-Türk kuvvetleri Rus işgalindeki Batı Türkistan'a ulaşabilseydi bu çok başarılı bir hareket olabilirdi.

Rus Devrimi sonrasında, genç Sovyet Devleti Ümmetçilik fikirlerini Merkez Avrasya'da destekleyici olarak gördü. Eylül 1920'de Bakü'de toplanan "Doğu Halkları Kongresi'nin" küçük sonuçları oldu. İslami Asya güçlerinin -Sovyet himayesinde- Merkez Avrasya'da devrimci idealleri yayma çalışmasını sağlamak için Taşkent'te bir okul kuruldu. İngiliz istihbarat kaynaklarına göre, sözüm ona Kutsal Yerlerin -Cidde, Mekke ve İstanbul- kafirler tarafından işgal edildiği veya binlerce Müslümanın öldürüldüğü anlatılıyordu. Bu öğrencilere basit anlamda İngiliz karşıtı eğitim verildiği anlamına geliyordu ki bu da Britanya için büyük stres sebebiydi. Rus işgali altında bulunan topraklardaki Müslümanlar ve Batı Türkleri ortak düşmanları olan Büyük Britanya'ya karşı birleşmek üzereydiler. Ümmetçilik ile bu özleşmeye paralel olarak, Sovyetler Müslüman Basmacı Mücahitlerine karşı amansız bir imha savaşı yaptı.²⁶⁰

İslam ve Komünizmi harmanlarken belli eksikliklere rağmen, Sovyet propagandasının anahtar kelimesi "Hindistan" bütün Asya'da iyi bilinen sömürgeciliğin klasik bir örneği olarak kaldı. Bu, Büyük Britanya ile propaganda savaşında Sovyetler için bir dereceye kadar başarı sağlamıştır.

Afganistan Kralı Amanullah; Merkez Avrasya'da, Afganistan liderliğinde bir konfederasyon yaratmak çabasıyla Hive, Buhara ve Fergana'da dikkati Ümmetçiliğe çevirdi. Enver Paşa ve diğer Türk elçiler Rus İşgalindeki Batı Türkistan'daki Müslümanları, İslam devletlerinin benzer birliğine katılmaya daha erken davet etti ancak iç çekişmeler bütün bu planları engellemiştir.²⁶¹

Japonlar Asyacılık ile kıta üzerindeki nüfuz oyununa geç gelenlerdendi. Asyacılık Kongresi 1 Ağustos 1926'da Nagasaki'de başladı ancak kongre sadece önemli ihtilafların var olduğunu gösterdi. Japonların finanse ettiği bu konferansın nihai amacı, Hindistan'daki Britanya hakimiyeti ile ilgili İngiliz karşıtı duyguların arttırılmasından ibaretti.²⁶² 1930'lara kadar Japonlar -daha sonra Kwantung Ordusu tarafından paketlenen- Asyacılık ya da İslamcılık ilişkilerinde herhangi bir etki elde etmedi.

²⁵⁹ FO 371/8038- 2073/2073/101 Report on Chin. Turk. by Etherton, Kaşgar 3.4.1922, s. 26-25.

²⁶⁰ L/P&S/10/837 P 471/1924: Skrine-report. Kaşgar 23.11.1923.; Etherton, In the Heart of Asia, s. 223, 225-227.

²⁶¹ Etherton, In the Heart of Asia, s.234-237

²⁶² Kennedy, a.g.e., s.94-96.

İngilizler de -Sovyet meslektaşları için olduğu gibi- Hindistan'daki Müslümanları Rus İşgalindeki Batı Türkistan'ı ve İslam'ın hâkim olduğu bölgelerde siyasal nüfuz için mücadele sırasında, teoriyle pratik deneyimleri arasındaki çatışmadan acı çekti. Alman bilim adamı Dr.W.Filchner'in bir raporuna göre; Batı Çin'deki Müslümanlar, Doğu Türkistan'da bağımsız bir İslam Devleti sözünün, Britanya propagandasının boş bir vaadi olduğunu çok iyi biliyordu. İngilizlerin Kaşgar'da Çin otoriteleriyle olan samimi iş birliği, Merkez Avrasya'da İngilizlerin gerçek niyetlerinin doğasında, bu yanlış güveni yarattı.²⁶³

Bununla birlikte, Britanya Başkonsolosuna göre, Kaşgar'daki Çin-İngiliz iş birliği büyük bir başarı ile bir araya geldi. Taşkent okulu, Kaşgar'ı uygun bir geçiş yolu olarak kullanarak dikkatleri Hindistan'a kaydırdı.

Doğu Türkistan'da yaygın Müslümanlık dini her zaman ikinci -etnik unsurdan sonra- geldi. İslamcılık hareketi ütöpik bir şablon olarak kaldı.

İslamcılık yalnızca yabancı bir güçle çarpışma halinde, Kaşgar'daki Çin hakimiyeti işlerinde veya İngiliz etkisine tehdit oluşturunuyordu. Üzerine çalışılmış bu model, Cungarya'da Sovyet ve Çin gibi aktörlerin kullanabileceği bir opsiyon olabilirdi.

4.3. Anglo-Rus Büyük Oyunu

4.3.1. Sovyet-Britanya Rekabetinin Gelişimi

Doğu Türkistan'daki herhangi bir Britanya stratejisi Kaşgar'da yeni edinilmiş güç pozisyonunu anlık tedbirlerle savunmak dışında eksikti. Kaşgar'daki İngiliz Başkonsolosluğunun yalnızca dinlenen bir görev yerinden, Sovyet karşıtı eylemlere araç olarak kullanılan bir sinir merkezine yükseltilmesi, Rus İhtilalinin bir sonucu olarak gerçekleşti. Karakurum Hindistan'a Sovyet askeri saldırılarına karşı fiziksel bir engel oluşturduğu sürece İngilizler Pamir Düğümünde ve Kaşgar ovaları üzerinde kendilerini belirli bir düzeyde rahat hissettiler.

I. Dünya Savaşı sonrası Doğu Türkistan'daki İngiliz propagandasının yükselmesi, Şangay'da bulunan Çin-İngiliz Savaş Enformasyon Komitesi, kaynaklıdır. Propaganda materyali Kaşgar Konsolosluğu tarafından, İngilizlerin Aksakal ağına ve Kaşgar'ın Taoyin'i aracılığıyla Çin bölge yargıçlarına gönderildi. Urumçi Posta Yetkilisi, Britanyalı Mr. Boyers Doğu Türkistan'ın Cungarya bölgesini ihmal etmedi.²⁶⁴ Bu iyi planlanmış propaganda

²⁶³ AA IV Chi 1103/ 22.4.27: Filchner-report.

²⁶⁴ FO 371/3698- F 40382/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1918.

kampanyası resmi olarak savaşıla son buldu. Ancak Merkez Avrasya’da Büyük Britanya ve Sovyet Birliği propaganda savaşında bir ateşkesle ulaşılan dek bu politikanın ömrü birkaç yıl daha uzatıldı.

1925’te Sovyetlerin ilk Kaşgar Başkonsolosu vilayete vardığında Rus İmparatorluğunun Başkonsolosluk anıları gün yüzüne çıkıyordu. Britanya, Çar yanlısı olanların aynı pozisyona çok daha güçlü bir şekilde ulaşmasından korktu. Anglo-Sovyet nüfuz mücadelesindeki bu yeni aşamada, bu zamana kadar Doğu Türkistan nüfuz mücadelesinde belirsiz bir faktör olan Vali Yang’ın yardımı beklenmiyordu.²⁶⁵ Sovyet Başkonsolosunun varışıyla, Anglo-Sovyet yarışması, Rus İşgalindeki Batı Türkistan’ı topraklarından Kaşgar’ın kalbine getirildi.

1925’ten sonra İngilizlerin Sovyet tehdidine karşı koyma politikası uygulamada oldukça cılız kaldı. Vali Yang 1926’da Britanya Egemenliğindeki Hindistan’dan 2000 silah ve 1.000.000 mermi istedi. Hindistan Hükümeti, Vali Yang’ı Britanya çıkarlarında müttefik ve “Bolşevik nüfuzuna karşı bir siper” olarak gördü.²⁶⁶ Teçhizat bu nedenle gönderildi. Londra’daki Hindistan Ofisi bu bakış açısını destekliyordu. Doğu Türkistan’ın yarı bağımsız statüsü Tibet ile benzer olduğundan, Çin Askeri Ambargo Antlaşması’nın bu durumda uygulanamayacağı ortaya konuyordu. Ancak bu fikrin oybirliği içermemesi de tam manasıyla fikir birliğinin de bulunmadığı anlamına gelmekteydi. Kısa süre içerisinde, Çin idaresinin daha belirgin olduğu Doğu Türkistan ile Tibet veya Moğolistan arasında bir ayrım yapıldı. Sonuç olarak, Dışişleri Bakanlığı Büyük Britanya’nın Çin’deki iç savaşı taraf olmak veya Çin Silah Ambargosu Antlaşmasını delerek Çin’in iç işlerine karışmak istemiyordu. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Kansu Generali Feng’den ve onun Sovyet destekçilerinden Hindistan’a yönelik eli kulağında olan bir tehdide rağmen kararlarına bağlı kaldıklarını gösterdiler. Onlar gelişen olayları Doğu Türkistan’da gerçekleşecek bir güç mücadelesinin varsayımı olarak kabul ettiler. Yang’ın talebi basitçe reddedildi. Hindistan Ofisi sadece Vali Yang’ın bölgedeki İngiliz çıkarlarına son vermesinden korkarak bu reddi pişmanlık duydu.²⁶⁷

Dışişleri Bakanlığı Asya politikası üzerinde elbette iki otoriteden daha genel bir bakış açısına sahipti. Silah ambargosunu delmenin, Çin tarafından İngiliz mallarına boykot getirmesi riski -Doğu Türkistan için yaratacağı etki şüpheli olduğundan- göz ardı edilemezdi.

²⁶⁵ L/P&S/10/976 – P 3757/1925: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1925.

²⁶⁶ FO 371/11696- F 463274632/10 and F 5199/4632/10 (quotation): Viceroy, Simla, Ocak-Kasım 1926.

²⁶⁷ FO 371/12442- F 100/100/10 (quotation from minutes) IO to FO 4.1.1921.; FO 371/12442- F 819/100/10: FO to IO, 8.2.1927.; FO 371/12442- F 1804/100/10 IO to FO, 24.2.1921.

İngilizler için 1927 Arcos Binası'na yapılan baskın, Sovyet Birliği ile diplomatik bir problem anlamına gelmekteydi. Sovyet liderlerin akıllarında Büyük Britanya, Britanyalı tarihçi Prof. Medlicott'un kelimeleriyle, şimdiki düzeltilmiş haliyle "kapitalist-emperyalist saldırganlığın öncüsü" idi. Bu tansiyon yüksekliği Doğu'ya doğru hızla yayıldı.²⁶⁸

Albay R.C.F. Schomberg'in Doğu Türkistan ve Doğu meselelerine ait hazırladığı acil eylem raporu, İngiliz dış politika yetkililerinin Mayıs 1927'de müzakere için Dışişleri Bakanlığında toplandığında bütünüyle gündemde yer aldı. Sovyet meydan okuyuşuna cevap vermek için "Doğu Huzursuzluğu Üzerine Bölümler Arası Komite" kuruldu.²⁶⁹ Bununla birlikte, Londra tüm dikkatini Çin'in üzerinden ayırmamaya devam etti. Hindistan Hükümeti ise Hindistan yarımadasındaki iç karışıklık nedeniyle kendi iç politikasına odaklanmak zorunda kaldı ve Merkez Avrasya meselelerine müdahil olmadı.

Britanya'nın gevşek strateji politikasının tam aksine Sovyet Birliği devrimci fikirlerin ve "Sovyet Devlet" etkisinin birleşimini genişletmek için iyi kurgulanmış Doğu politikasını planladı ve gerçekleştirdi.

Stalin 1925 Mayıs'ında Doğulu Komünist İşçiler Üniversitesi'ndeki (CUWE) Asyalı öğrenci izleyici kitlesinin önünde, "en iyi işçilerin ve bağımsız partilerin taraftarlarının komünizme kazandırıldığını görmek istediğini" söyledi. Uzlaşmacı burjuvazi ve emperyalistlerle savaşmak için Komünist Parti ile Çin Çin Milliyetçi Partisi gibi devrimci küçük burjuvazinin desteğini almış olan birleşik bir ulusal cephe, oluşturulmalıydı. CUWE öğrencilerinin misyon ve amacı deneyimli devrimci işçi kadroları yetiştirmekti. Ayrıca Doğu'nun sömürge haline gerilmiş ve boyun eğdirilmiş ülkelerindeki kurtuluş hareketlerinin tüm acil görevlerini yerine getirmek ve gerçekleştirmekti.²⁷⁰ Sovyetlerin bu anlamlı Asya ülkeleri politikası Troçkizm'in devrimci dünyası yerine, Stalin'in hedefleri açıkça tanımlanmış teorileriyle hedef uyum içerisindeydi. 1926'da Stalin kademeli bir şekilde Sovyet Birliği için doğal etki alanı olarak gördüğü Asya'da, Sovyet etkisini yaymak istedi. Bununla birlikte Sovyetler Doğu politikasını dostluk ve barış içinde yürütülmek zorundaydı. Çünkü genç Sovyet devleti Doğu'daki bir savaşın getireceği ekonomik olumsuzlukların altından kalkamazdı.²⁷¹ Sovyetlerin, Çin politikası agresif devrimci hareketlerden daha

²⁶⁸ Medlicott, W.N.(1967), Contemporary England 1914-1964, Londra, s. 209.

²⁶⁹ FO 371/12421- F 5346/28/10: "Eastern Unrest", FO-meeting on- 6 Mayıs1927.

²⁷⁰ FO 371/10959- F 2069/2069/61: Stalin'in CUWE öğrencilerine yaptığı konuşmadan., 18 Mayıs 1925. (IZVESTIYA'dan çeviri 22.5.1925)

²⁷¹ FO 371/12590 N 1321/209/38: Stalin'in demiryolu işçilerine konuşmasından, 1 Mart1927. (IZVESTIYA'dan çeviri 3.3.1927).

kabul edilebilir ve barışçıl propagandaya dönüştü. Bu değişim 1927'den sonra KMT'nin Nan-jing bölgesinde ciddi olarak başladı.

Kuzey Batı Çin'de Sovyetler Birliği tarafından beşinci mobil sütun olarak kullanılan, Kansu'nun "Hristiyan" Generali Feng Yü-hsiang'ın Sovyet koruması durumu pratik bir örnek olarak gösterilebilir.

1925'teki gizli bir rapora göre, Sovyetler Birliği General Feng ve Küçük Eyalet Hükümeti arasında Feng koruması altında Kansu ve Doğu Türkistan ile bir Müslüman Cumhuriyeti oluşturulabilecek bir madde içeren bir anlaşma imzalandı. Çeşitli diğer Çin vilayetleri, Moğolistan veya Küçük Eyalet Hükümeti Feng'e bağlandı. Sovyet Birliği General Feng'e birkaç milyon dolar ve savaş materyalleri sağlayacaktı. Sovyet askeri eğitmenler ve politik danışmanlar her bir bölüme gönderilirken, sağlanan krediler sadece Sovyet yetkililer tarafından yönetilecekti. Britanya, eğer oluşturulursa, bu Doğu Türkistan-Kansu Cumhuriyeti Sovyet Birliği'ne dahil olabilir düşüncesindeydi. Nihayetinde bu oluşum Hindistan ve Tibet'teki Britanya ilgi alanı için ciddi bir tehdit oluşturabilirdi.²⁷²

Sovyet Birliği ve onun Çinli müttefikleri arasındaki bu anlaşmada doğruluk derecesi ne olursa olsun, Sovyetler 1927'de birçok askeri birimin pozisyonunu değiştirerek Çin-Sovyet sınırındaki önlemleri artırdı. Vladivostok ve Baykal ilçelerindeki Çinli ve Koreliler Sovyet sınır birliklerinde toplandılar ve 2000 gönüllü 1927 Nisan'da bölgeye gitti.²⁷³ İngiliz istihbarat raporuna göre Kaşgar Sovyet Başkonsolosu Sovyet yardımcısına Yarkent, Kaşgar, Taşkurgan, Maralbeşi gibi bölgelerin sınır alanlarını asker ve uçak alarak yönetmesini teklif etti. Çünkü Britanya'nın müdahalesi muhtemeldi. Vali Yang iddia edilen Sovyet teklifini kabul etmedi.²⁷⁴

Bu istikrarsız durumda Vali Yang, gerçek veya hayali düşmanlarına karşı hızlı tedbirler aldı. Doğu Türkistan ve Kansu arasında bir savaş devleti ilan edildi ve vilayete doğudan girişin tek mümkün olduğu yeri -yani Kumul şehrini- korumak üzere birlikler gönderildi. Kuzeydoğu Altay'daki Turgut Moğollarını Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki akrabalarından ayırmak için, Altay'ın otlak alanlarını ele geçirmek hususunda istekli Müslüman Kazak kabilelerinin de yardımıyla bölgeye usta kama dalışı yapıldı.²⁷⁵

²⁷² FO 371/12595 N 3106/309/38: Tokyo, 23.6.1927

²⁷³ L/P&S/10/1152 P 3505 B/1927: Political Agent, Gilgit 7.5.1927.

²⁷⁴ Lattimore, O. (1928). The Desert Road to Turkestan, Londra, s. 270-272.; Roerich, a.g.e., s. 110-111.

²⁷⁵ FO 371/12555 N 1258/209/97: FO-minutes. 2.4.1927.; FO 371/13213 F 5819/166/10: Başkonsolos, Şanghay 15.9.1928.

Bununla birlikte 1927 boyunca Çin'deki olaylarla, Sovyetler'in Şensi'de yedekte tuttuğu General Feng'i kullanma planı devreye giriyordu. Doğu Türkistan'ı Sovyet Birliğine katmayı hedefleyen herhangi bir plan resmi olarak terk edildi. Büyük Britanya Kaşgar ve Tibet'teki Britanya pozisyonları için böyle açık bir tehdide maruz kalabilirdi.²⁷⁶ Stalin, savaş planlarını dikkatli bir şekilde barışçıl saldırılar ile değiştirdi.

1920'lerde Merkez Avrasya'daki politik durumunun resmi, kısmen çağdaş Amerikalı gezginlerin yüksek doğruluk tanımlarından ve kısmen de Çin'de çok etkili organize edilmiş Britanya istihbarat ağından elde edilebilir. 1927 öncesi dönem boyunca, Çin devrimcileri ve Sovyet politika etkisi için çok umut verici bir alan oluşturdu. Tüm modern mühimmatların Çin'e gönderilmesi gerektiğinden, karayla çevrili Kansu'nun coğrafi zemin üzerinde Sovyet teslimatlarını kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Çin topraklarındaki Batı yanlısı Harp Beylerinin aksine, "Hristiyan" General Feng Sovyet Birliğinin cephane edinme şartlarına uymak zorunda kaldı.

Doğu Türkistan'daki Çinli otoritelerin Anglo-Sovyet etki entrikalarına reaksiyonu, savunma güçlerinin olduğu kadar zayıftı. Çin dışişleri politikası sadece yayılmacı iç politikanın dışarıya bir yansıması olarak kaldı. Doğu Türkistan'da Çin, güç dengesini korumak için rekabetçi güçler arasında bir denge sürdürülmeliydi.

Bu pratikte, Kaşgar'da 1925'e kadar İngiliz karşıtı gizli propaganda anlamına geliyordu ve takip eden zamanda, Çin propaganda savaşı ve mevcut hilekarlıkla Sovyet Başkonsolosu'nun üstünden geçmesi anlamına geliyordu.²⁷⁷ Sovyetler Cungarya'da Vali Yang'ın eleştirilerinin hedefi oldu²⁷⁸ fakat genel olarak Çin'in, Sovyetler Birliğinden etkilenmeye karşı gösterdiği direnç, herhangi bir olayı kışkırtmaktan korktuğu için önemsiz bir seviyedeydi.

4.3.2. Kaşgar'da Britanya Siperi

Rus İşgalindeki Batı Türkistan'daki Komünist zafer sonrası, Britanya, Hindistan yönündeki herhangi bir Sovyet ilerlemesini engellemek için kalesi olarak gördüğü Kaşgar'a sarıldı.

Sir George Macartney'in Başkonsolos olarak varisi Albay P.T.Etherton, hem Çin hem Sovyet topraklarına karşı eylem içerisinde olması ve Sovyet ilerlemesini kontrol edilebilir hale getirmesi için atandı. Britanya Başkonsolosu ilk başta Çin otoriteleri ile yakın ilişki

²⁷⁶ FO 371/9209 F 3434/278/10: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1923.

²⁷⁷ FO 371/12485- F 6067/1572/10: Kaşgar Günlükleri, Nisan 1927.; Bosshard, a.g.e., s. 441-442.

²⁷⁸ L/P&S/10/976- P 4211/1925: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1925.

içerisinde olmaya özen gösterdi. Kaşgar Taoyini ile ilişkileri normalleştirmek için Taşkent Yerel Sovyet'inden gönderilen Sovyet diplomatik misyon faaliyetlerini tekrar yasakladı.²⁷⁹ Başkonsolos Etherton'un aktiviteleri propaganda, moral destek ve hediyelerin becerikli bir karışımını içerdi. Sovyet kaynaklarına göre, Rus İşgalindeki Batı Türkistan'da Basmacı Mücahitleri Hindistan'dan ulaşım zorlukları nedeniyle, cephaneli birkaç tüfek hariç asla büyük miktarlarda silah ve teçhizat elde edemedi. Görünüşe göre, Sovyetler Merkez Asya'daki "propaganda savaşında" Britanya'nın başarısıyla karşılaştı çünkü Basmacı İsyanı tarafından sarsılan Sovyet otoriteleri, Britanya Hükümeti ile uzlaşma yönünde karar aldılar.²⁸⁰

Sonuç, Sovyet ve İngiliz hükümetleri tarafından 1921'deki İngiliz-Rus Ticaret Anlaşması'na dahil olan ve 1922'de Cenova Konferansı'nda kabul edilen propagandadan kaçınma anlaşmasıydı. Final evre 1923'te, Sovyet Hükümeti bir mutabakatı kabul ettiğinde gerçekleşti. Antlaşma, tarafları diğer devletin içişlerine herhangi bir şekilde müdahale etmekten veya özellikle Hindistan ve Afganistan'da toprak ve siyasi statükoyu bozan girişimlerde bulunmaktan kaçınmak zorunda bırakacaktı. Bu antlaşma, Britanya sömürgesi olan bölgeler ve Rus İmparatorluğundan sonra bağımsız hale gelen devletler için de uygulanmıştır.

İngiliz Başkonsolos Etherton 1921'de, Çarist subayların, Pamirleri güvenliğinde ve Doğu Türkistan'da Sovyet ajanlarının propagandasının akışını bozma konusundaki, yardım teklifini kabul etti. Böylelikle antlaşmanın ruhu Hindistan Ofisince, engellenmemiş oluyordu.²⁸¹ Doğu Türkistan'daki bütün Sovyet karşıtı propaganda işlerini derhal durdurduğu 1921'deki, Anglo-Rus ticaret anlaşmasının sonucundan beri, Etherton kendisi herhangi bir Sovyet karşıtı organizasyonu içinde direkt ya da dolaylı olarak yer almayı reddetti.²⁸² Etherton'un beyanlarının gerçekliğini kontrol etmek imkansız bir durumdur ancak antlaşmanın sonucu ve yerel düzeyde uygulanabilirliği arasındaki gözle görünür zaman farkı olmuş olabilir. Yaygın propaganda ağı içerisinde, Britanyalılar her Aksakal'ın (Hindistanlı tüccarların yerel başkanları ve Britanyalı fahri konsolosların karşılıklı fonksiyonları ile) ve hatta Ağa Han'ın kuzeni, Yüzbaşı Samad Shah'ın 1921'de Kaşgar'da istihbarat subayı olarak işe alınmasından bile faydalandı.²⁸³ Etherton fikirleri çok güçlü ve

²⁷⁹ Etherton, a.g.e, s. 229-232.

²⁸⁰ FO 371/10511- N 2363/2563/85 Undertakings to abstain from propaganda. 22.3.1924.

²⁸¹ FO 371/6742- N 9800/23/971, India Office, 25.8.1921.

²⁸² FO 371/ 6625 – F 3647 /168/101, Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1921.

²⁸³ FO 371/3698 – F 135286740378/101, Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1919.

yetenekli ancak eve dönüşünden sonra disiplin kovuşturmalarında görüldüğü üzere acımasız bir Başkonsolostu. Dedikodulara göre, o Kaşgar'da yasadışı bir para birimi anlaşması iddianamesinin peşindeydi.²⁸⁴

Etherton, Sovyet ve düşmanlarıyla direkt yüzleşmek yerine, sıklıkla Sovyet karşıtı hatlar boyunca dolaylı aksiyonun avantajıyla -Anglo-Çin iş birliği gibi- bu durumdan kaçınılabildi.

1919'dan itibaren, Taşkent Sovyet'inden gelen her Sovyet ajan veya diplomatik misyonun Kaşgar'a girişi, Britanya Başkonsolosu uyarısıyla yasaklandı. Etherton'a göre, Sovyetler kimlik bilgisinden yoksundu ve temel amaçları propaganda yapmaktı. Kaşgar Taoyini tarafından verilen akşam yemeği partisinde sınır noktalarına hakim Çinli subaylar Ethertonla Sovyet propaganda aktivitelerinin kontrolü için yapılan planları tartışmak için görüştüler. Britanya Başkonsolosluğuna göre tesirli Britanya propagandasından etkilenmiş olan Çinli otoriteler Rus milletini düşman olarak görmeye başlamıştı bile.²⁸⁵

Müthiş bir tatmin ile, Başkonsolos Etherton 1920'de "Bolşevik ajanlarını ve propagandasını, Doğu Türkistan'dan ve Hindistan'dan uzak tutma çabalarımda yetkililerin çoğu benimle çok iyi iş birliği yapıyor" diyerek bildirdi.²⁸⁶ Bir yıl sonraki başka bir rapora göre, Etherton Taoyinin Kaşgar'ı Sovyet etkisinden arındırdığı için takdire şayan bir krediyi hak ettiğini düşündü. İngiliz Başkonsolosu ayrıca aktif olarak Sovyet ajanlarını Kaşgar'da bizzat kendisi avladı çünkü eğer yalnız bırakılırsa, Çin yönetiminin "Bolşevik tehdidiyle yüzleşmesi bir hafta" sürmeyecekti. Taşkent Sovyet'i tarafından yayımlanan "çift dilde yayım yapan Hakikat Gazetesi, Kaşgar'da "barbar" Çin egemenliğini reddetmek ve Kaşgar'da Sovyet yanlısı bir hükümeti kurulmadan önce İngiliz Konsolosluğunu ve görevlilerini öldürmek için belirlenen tehditleri dile getirdi.²⁸⁷

Etherton tarafından başlatılan İngiliz faaliyetleri, 1920'lerin geri kalanında meyve verdi. 1925'te Doğu Türkistan'ın eyalet ve yerel otoriteleri tüm devlet dairelerinin bayraklarını üç günlük bir süre boyunca yarıya indirdiler ve Britanya Kraliçesi Alexandra'nın anısına taziye mesajları iletiler. Bu belirgin Çin dostluğu, bir yıl sonra Vali Yang'ın Kansu Generali

²⁸⁴ FO 371/6625- F 1829/168/101, Kaşgar Günlükleri, Ocak 1921.

²⁸⁵ FO 371/5318- 114/24/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1919.

²⁸⁶ FO 371/5318- F 2883/24/101 Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1920.

²⁸⁷ FO 371/6625- F 1885/168/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1921.

Feng'den gelebilecek muhtemel bir saldırı korkusu yaşamasıyla zirveye çıkarak devam etti.²⁸⁸

1925 öncesi Kaşgar'da Sovyet varlığı gizli yer altı faaliyetleriyle sınırlı kaldı. Sovyetler, bir grubu Afganistan üzerinden diplomatik müzakereler için Kaşgar'a gönderildi. Britanya raporlarına göre, bu görevin belirli üyeleri Sovyet Konsolosluğuna belirtilen tarihte ulaşmak ümidiyle direkt olarak Moskova'dan hareket ettiler.²⁸⁹

1922'de Pamir'deki Taşkurgan'a -Çin kalesine- Sovyet gönülsüz saldırısı başarısız oldu. Sovyetler böylelikle Hindistan ticaretinde hayati bir nokta olan bu kavşakta tutunacak güvenli bir nokta kazanamadı.²⁹⁰ İki yıl sonra, Çinli askeri grubun ateşe verilmesiyle Oş Yolu üzerindeki Urkiş (Irkeshtam)'de ciddi bir sınır olayı patlak verdi. Sovyetler çatışma sırasında alıkoyulan beş Çinli mahkûmu serbest bırakmayı reddetti. Bununla birlikte Andican'dan takviye olarak teçhizatlı 40 adam getirdi. İli'deki önceki taoyininden beri güçlü bir Sovyet yanlısı olduğu konuşulan Kaşgar Taoyin'i Hsü, Sovyetleri uzlaşmaya ikna edemedi. Taoyin Hsü'nün gizlice Sovyetlerle sınır ötesi ticaretini sürdürdüğü söylendi.²⁹¹ Britanya direkt olarak Kaşgar'ın "ihnetinden" şüphelendi ancak "ihnet" kelimesi abartı sayılabilir. Şehirde Sovyet etkisinin hafif yükselişi meydana geldi. İngiliz Başkonsolosluğuna göre, Kaşgar'da Sovyet işgali olasılığı "halkın tamamen karşı olduğu" bir gelişme olmayabilirdi. Komünist fikirlere yöneldiklerinden değil, daha çok Çin'in uyguladığı politikalar ve ekonomik yolsuzluk nedeniyle bu durum ortaya çıkmıştı.²⁹² Etherton'un ulaştığı bu şaşırtıcı sonuç sadece iktidardaki Çin azınlığın, sadece onların ümitsiz çıkarlarını tatmin etmekle ilgilendiği Kaşgar'daki tutarsız duyguları yansıtır.

1 Eylül 1925'te, aslen Letonyalı Sovyet Başkonsolosu Max Doumpiss ve dokuz konsolosluk personeli Kaşgar'a vardı. Doğu Türkistan ile Sovyetler Birliği arasındaki normal ticari ilişkilerin resmi anlaşmalara rağmen henüz kurulamamıştı. Bundan dolayı İngilizler, böyle büyük bir kadroya sahip bir Sovyet Başkonsolosunun gerçekleştirecek çok az meşru işi olabileceğinden korkuyordu.²⁹³ Sovyet Başkonsolosluğunun 10 Ekim'de resmi olarak açılışı, eski Rus Konsolosluk binalarında Sovyet ve Çin Hükümetleri arasındaki dostluk hakkında uzlaşmacı bir konuşma yaparak gerçekleşti. Son olarak, Sovyetler'in ticareti teşvik etme

²⁸⁸ L/P&S/10/976- P 960/1926: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1925.

²⁸⁹ FO 371/9209- F 967/278/10: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1922.

²⁹⁰ FO 371/8080-N 8543/173/97 Kaşgar Günlükleri, Haziran 1922.

²⁹¹ FO 371/10284- F 1680/528/10: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1924.

²⁹² FO 371/8006 F 2287/146/10: Kaşgar Günlükleri, Nisan 1922.

²⁹³ FO J71/11692- F 3511/3511/10 Kaşgar Faaliyet Raporu 1925/26.

arzusundan ve Sovyetler Birliğinin, Kaşgar'ın emekçi sınıflarına dostluk ve yardım etme arzusundan da bahsedildi. İngilizler tüm konuşmayı “propaganda unsuru barındırmayan” bir konuşma olarak değerlendirdi.²⁹⁴

Yakın zamanda Çin-Sovyet ilişkilerinde sık sık problem oluşuyordu. Kasım ayında Çinlilerin rastgele bir denetimi sonucunda izin verilen ağırlığın üzerinde gelen 34 çanta bulması, bu diplomatik çantaların içerisinde gümüş barlar ve madeni paralarla dolu olması yüzünden neredeyse çatışma patlak veriyordu.²⁹⁵ Skandal kaçınılmazdı.

Sovyet Başkonsolosluğunun açılmasıyla saldırgan bir propaganda başladı. Andicanlı tüccarlar olarak poz veren Sovyet ajanları, Kaşgar ve Yarkent'de yayılıp yerel olarak iyi propaganda yaptılar. Sovyet Başkonsolosluğu tarafından oynanan bütün önemli rollerle ilgili esas tema ve kötü niyetli hikayelerin diğer güçler tarafından nasıl yayıldığı öğrenilemedi. Bu yaşananlar Sovyet yönetimine kötü bir ün kazandırdı. Çin Hükümetince görevli vali, ortalama bir memura cebini doldurmasına olanak verirken, halk herhangi bir maddi kazanç için yalvartılıyordu. Çin Hükümeti bu konuda dünyanın en kötüsüydü. Britanya Başkonsolosluğu bu propaganda için kısaca yorum yaptı: “Bunun içinde inkâr edilemez bir gerçeklik payı bulunuyor.” Sonuç olarak, Kaşgar Taoyini Sovyet ajanlarından ülkeyi dört gün içinde terk etmelerini istedi.²⁹⁶ Sovyet propagandası yerli halka Başkonsoloslarının oldukça güçlü, nüfuzlu ve emrinde bekleyen 200'den fazla askerin olduğu söyledi.²⁹⁷ Britanya'ya göre, sonraki plan propaganda unsurlarının sadece Kaşgar'ın dışında kullanılmasına yönelikti.

Sovyet propagandasının iki sapmaz çizgisinin tespit edilmesi oldukça kolaydır. Komünist fikirlerin ve Sovyet devletinin yüceltilmesi ile Doğu Türkistan'daki Britanya propaganda metotlarının ve katı Çin yönetiminin kınanması. Ek olarak, Sovyet Hükümetinin bir zamanlar Rus İmparatorluğu Kaşgar Başkonsolosunun elindeki güç konumuna ulaşması için gizli bir istek vardı.

Mart 1926'da Başkonsolos Doump tercümanı Akbar Ali'nin Kaşgar'da bir isyan başlatmasına izin verince bir sonraki dramatik hareket gerçekleşmiş oldu. Bu rahatsızlıklar Akbar Ali'yi ve önde gelen ortak girişimcileri hapse atılmasıyla sonuçlandı. Bu isyan girişimi 400 Döngen askeri tarafından hızlı bir şekilde bastırıldı. Başkonsolos Ali'nin

²⁹⁴ L/P&S/10/976 P 38/1926: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1925.

²⁹⁵ L/P&S/10/976- P 403/1926: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1925.

²⁹⁶ L/P&S/10/976- P 960/1926: Kaşgar Günlükleri, Aralık 1925.

²⁹⁷ L/P&S/10/976 P 2815/1926: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1926.

serbestliğini boşuna talep etti. İsyancılar ayrıca Britanya vatandaşlığı taşıyan ‘Hindulara’ karşı da yöneldiler.²⁹⁸ 1 Mayıs Günü’nün gelmesiyle, Sovyet Konsolosluğu tarafından düzenlenen “çocuklar için parti” ile eşleşerek yeni bir yüzleşme turu gerçekleşti. Bütün Çinliler davet edildi fakat hiç kimse resmi Çin boykotunu ihlal etmeye cesaret edemedi. Partiye sadece Ruslar katıldı. Yerel Çin otoriteleri etkinlik sırasında halkın sadece onlara yardım etmelerini dilediler. Yasadışı olarak tanımlanan yazılar yazılı kırmızı bayraklara ve pankartlara el koymaya gittiler. Mayıs Günü konuşmasında, Başkonsolos Doumpiss Rusya Devrimi’nden sonra Türkistan Halkının bir araya gelmesi, örgütlenmesi ve harekete geçmesi, hatta gerekirse kendi kanını dökmesi gerektiği mesajını sözlü olarak tekrarladı. Bayraklara ve pankartlar el koymalarına karşı hiçbir Sovyet karşıtı protestocu yardım etmedi. Doumpiss tarafından eylül ayında yapılan dostça beyanından, hiç etkilenmeyen Taoyin üzerinde bu konuşmanın da hiçbir etkisi olmamıştı.²⁹⁹

Bu ani devrimci Sovyet ateşinin patlaması, Britanya kaynaklarında bulunduğu üzere, Kaşgar’daki Çin yönetimini kötü sarstı. Ek olarak, Sovyet ileri üssünün kurulması Hindistan’da başarılı devrimci çalışmalara bir kazanç oldu. I. Dünya Savaşı’ndan bu yana, Tibet Dalay Lamasının sağlam siyasi bağlar kurduğu Britanya’nın, ülkesini koruma teklifi onda sersemletici hislere yaratmıştı.

Sovyet faaliyetlerine beklenmedik şekilde sert bir Çin tutumu ile karşı karşıya kalan, yeni Başkonsolos Posnikoff, çok gizli bir politika benimsedi. Buna rağmen, konsolosluk personeli yaklaşık 15’ten, Sovyet Ticaret Ajansı ile nominal olarak bağlı aslen Avrupalı olan 30-40 sayılarına çıkardı. Çinli otoriteler hem yerel hem eyalet hükümeti sayının azaltılması için boşuna çabaladılar. Britanya, Sovyet ticaretinin tek başına bu kadar çok personelin giderini karşılamasının imkânsız olduğunu düşünüyordu.³⁰⁰

Britanya açıklamalarına göre, Sovyet Birliğinin politik aktiviteleri şimdi yeraltına gitmişti. Ajanlar hem Britanya Başkonsolosluğuna hem de Taoyin çevresine yerleşmişti. Sovyetler Doğu Türkistan’da ulaşmak için birkaç nesil beklemeden “yakında” bir sonuç elde etmeyi umuyorlardı.

²⁹⁸ FO 371/11692- F 3334/3334/10: Kaşgar Günlükleri, 18.3.1926.

²⁹⁹ FO 371/11691 -F 2863/2863/10: Kashgar Report, 21.5.1926.

³⁰⁰ FO 371/13241- F 6403/6403/10: Kaşgar Faaliyet Raporu 1927/28. s. 3.

Kaşgar'da Sovyetler 1926 aksiliklerinin direkt sonucu olarak 1930 öncesi nüfuz mücadelesinde başarısız oldu. Uzun vadede Sovyetler etkisini artırmak için sadece geleneksel ticaret ve casusluk yöntemleri kullanılıyordu.

1925'e Kaşgar'daki etkinin dönüm noktasına kadar, yerel otoriteler yabancı güçlerin güç oyunu ile orta derecede ilgilendiler. Çinliler kendilerini hafif bir Britanya karşıtı propagandayla sınırlandırdılar.³⁰¹

1925'te Vali Yang "favori yeğeni Albay Yang'ı" Sovyet-Kaşgar sınır komutanı olarak görevlendirdi. Albay Yang sık sık ve arkadaşça Kaşgar Britanya Konsolosluğunun ziyaretçisi oldu. Seçkin amcası ile sürekli temas halinde olan Albay Yang'ın ziyaretleri, Britanya ve Vali Yang arasında iyi ilişkiler kurmuştu.³⁰²

1926'nın başlarında, Vali Yang Kaşgar'da, yalnızca Sovyet Başkonsolosluğunun yararına özel bir 'Dış İlişkiler Komiserliği' görevlendirirken, daimî komiser Britanya işlerinden sorumlu olmaya devam etti.³⁰³

1927'de Ma Shao-wu'nun Taoyin olarak gelmesinden önce bile alınan Sovyet karşıtı önlemler yalnızca korunmakla kalmadı, güçlendirildi. Ma'nın atanmasıyla Vali Yang Sovyet etkisinin Kaşgar'da güçlü bir şekilde büyümesini durdurmaya çalıştı. Çin-Sovyet hududu titizlikle kontrol edildi, sansür sertleşti ve 60 komünistin hapse atıldığı iddia edildi.³⁰⁴

Sovyet Başkonsolosu Posnikoff, Taoyinin ile anlaşabilmenin zor olduğunu düşünmeye başladı. Kaşgar'da Sovyet Konsolosluğu ile herhangi bir ilgisi olan kişilere karşı genel bir kampanya başlatıldı. Sovyet yanlısı kişiler, mülklerine el konulması ve diğer vahalara sınır dışı edilmeleri ile karşı karşıya kalabilirlerdi. Eyaletteki Sovyet Başkonsolosuna ve personeline artık sınırsız seyahat izni verilmiyordu.³⁰⁵

Vali Yang'ın doğrudan emirleri üzerine, Sovyetler Birliği aracılığıyla Kaşgar'dan alınarak Mekke'ye bırakılacak hacılar, cami yapımı için fahiş bir vergi ödemek zorunda kaldı. Bir tüccar 60 gün içinde geri dönmediği takdirde, teminat edilen tutarı ceza olarak ödemeliydi.³²⁾ Sonuç; Sovyet Birliğince uygulanan izolasyondur.

1925'e kadar, Kaşgar'da Çin'in rızası ve iş birliğiyle sağlam bir Britanya etkisi oluşturuldu. Vilayetteki Sovyet etkisi, 1925'te Sovyet Başkonsolosluğun kurulmasına kadar uzak tutuldu.

³⁰¹ FO 37179209 F 3434/278/10: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1923.

³⁰² FO 371/12485 F 1572/1572/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak-Kasım 1926.

³⁰³ L/P85/10/976- P 1569/1926: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1926.

³⁰⁴ FO 371/12485 F 6067/1572/10: Kaşgar Günlükleri, Nisan 1927.

³⁰⁵ Bosshad, a.g.e., s. 441-442.

Hemen ardından ortaya çıkan saldırılar, Sovyetlerin geri adım atmasına yol açtı ve devrimci planın uzun vadeli planlarla yer değiştirmesini gerektirdi. Dinamik Ma Shao-wu altındaki Çin reaksiyonu umulmadık bir şekilde sert ve etkili oldu. Sovyet karşıtı önlemler yine de sadece 1930'dan sonra meydana gelen kaçınılmaz güç değişimini ancak geciktirebildi.

4.3.3. Cungarya’da Sovyet Etkisinin Yükselişi

Kaşgar ve Cungarya arasındaki etki açısından göze çarpan farklılık, Güney'deki üçgen güç (Çin-Rus-İngiliz) mücadelesinin aksine, Kuzey'deki bir asırlık Çin-Rus rekabetinin iki kutuplu durumuydu.

1919'da İli Vadisinde Sovyet propagandası içeren broşürlerin Müslüman nüfusu Çin'in soygun politikalarına karşı kışkırtması ve jeo-tarihsel nedenlerle Rus etkisinin Doğu Türkistan'a geri dönüşü başladı.³⁰⁶ Çin'in resmi reaksiyonu gerekli askeri gücün eksikliği ile olabildiğince yetersizdi. Sovyetlerin dikkati 1920'de, Doğu Türkistan ile Sovyetler Birliği arasındaki ticaret gibi normal ilişkilerin yeniden kurulmasına kaymıştır. Taşkent Sovyet'i bir ticaret sözleşmesi imzalanmazsa, İli bölgesinin tamamını askeri bir işgalin izleyeceğini bildirdi. Çinli otoriteler tamamen geri adım atmak zorunda kaldı.³⁰⁷ İli Vadisinin Sovyet baş ajanı, binlerce Beyaz Rus'un Doğu Türkistan'a göç ettiği sırada yarı konsolosluk statüsü kazandı. Alman ve İngiliz raporlarına göre, İli'de ve Sovyet ticaretinin büyük bir bölümü için geçiş şehri olan Tarbagatay'da yayılmakta olan Beyaz Rus düşmanlığı zirve yapmıştı. Sovyetler kaynaklı karşıtlık hareketi bir Beyaz Ruslara karşı bir terör faaliyetine dönüştü. Sovyetler İli'deki Rus mülteciler arasında anlaşmazlıktan faydalanıp ve çeşitli suikastler düzenleyerek 1923 yılına kadar Sovyet topraklarını Beyaz istilası tehlikesinden korumayı başarmıştır.³⁰⁸

Çinliler için İli-Tarbagatay bölgesindeki genel durum, Sovyet Siyasetinin yeraltı aktiviteleri ve Moğol devriminin Altay'daki azınlık Turgut Moğolları üzerindeki olumsuz etkisiyle, kötüleşti. Doğu Türkistan Hükümeti 2500 Turgut'u ordu için hazırladı ancak esasen onları silahsız rehineler olarak tuttu.³⁰⁹ Britanya istihbarat raporuna göre İli'de Sovyet etkisiyle, komünizm yanlısı olan nüfusun oranı %50 civarında bir orana arttırıldı ve “kıyafetlerinde kırmızı renk” ağırlık kazanmaya başladı. Özellikle, göçebe Kazaklar Sovyet yanlısı eğilimler barındırdılar. Bölge Başkenti Gulca'nın yakınlarındaki Sovyet birliklerinin varlığı, 100'ün

³⁰⁶ FO 371/3698-F 155286/40378/10: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1919.

³⁰⁷ FO 371/6625- F 563/168/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1920, s. 1-2.

³⁰⁸ FO 371/8006- F 782/146/10: Kaşgar Günlükleri, Kasım 1921.

³⁰⁹ FO 371/6625- F 3647 /168/10: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1921.

üzerinde zayıf verdiği ciddi sınır çatışmaları ile sonuçlandı. Var olan yerel ateşkes kısa bir süre sonra sona erdi.³¹⁰

Ozornin Misyonu sonuçlanmadan önce 1925'ten önceki yıllarda çıkmazı kırmak ve 1924'te Sovyetler Birliği ile Doğu Türkistan arasında diplomatik ilişkiler konusunda antlaşma yapmak için Sovyet Hükümeti tarafından birçok diplomatik görevli gönderildi.³¹¹

İli ve Tarbagatay Bölgelerinde, Sovyet etkisi 1920'lerin başlarında olağanüstü hale gelmişti. Ozornin Misyonu ve Urumçi'deki personel aracılığıyla Doğu Türkistan'ın başkenti ıssız bir şehir kasabasından, politik entrikaların döndüğü bir konuma yükseltildi ve fiili bir diplomatik köprü kuruldu. Sovyet temsilcileri, Vali Yang ile düzenli olarak kişisel temas kurabilme ayrıcalığına sahiptiler. Diğer rakip güçlerse elçilerinin seyahat edebiliyor olmasından memnun olmak zorunda kalmakla sınırlandırılıyordu.

1924'te Çin ve Sovyet Birliği arasındaki diplomatik ilişkilerin Pekin'de imzalanan bir antlaşma altında restore edildi. Bu antlaşmayla Sovyet Konsoloslukunun resmi olarak kurulmasını 1925'te Gulca, Tarbagatay, Sarısümbe, Kaşgar ve Urumçi konsoloslukları takip etti. Doğu Türkistan Hükümeti karşılık olarak Semey, Taşkent, Andican, Zaisan ve Alama Ata'da konsolosluk açtı. Bunların konsoloslukların hepsi Sovyet Birliğindeki Çin Konsoloslukları olarak tanımlandı.

Vali Yang, güç entrikalarının karmaşık bir oyununu oynuyordu. Bununla birlikte o komünizmin bir destekçisi değildi.³¹² Bu tutumuna karşın, 1924/25'te Sovyet etkisini artık uzakta tutamayacağını anlayınca Yang kendini yeni düzene hayret verici bir şekilde adapte etti.

Sovyetler Birliği ile anlaşmaya varmak Yang'ın etkin Dışişleri Komiseri, resmi olarak modernist grubun lideri Fan Yao-nan³¹³'e düştü. Eyalet Hükümeti'nin yabancı şubesi, bazı Çince konuşan Rus mültecilerin yönetimde küçük ofisler almasıyla Sovyetler Birliği ile olan yeni ilişki standartları için hazırlandı.³¹⁴ Sovyetler Birliğine ait konsolosların bölgeye gelişiyle, dünyayı kuşatan bu uzak egemenlik, Çin'de de kendini hissettirdi.

³¹⁰ FO 371/8006 -F 2577 /146/10: Kaşgar Günlükleri, Mayıs 1922.

³¹¹ AA IVb Chi 2026/3. Eylül 1923 (Chin. Turk): Politische Lage in Zentral-asien 1923, s. 32-33.

³¹² L/P&S/10/976 - P4211/1925 Kaşgar Günlükleri, Ocak 1925.

³¹³ Tahsilini Japonya'da yapmış yenilik taraftarı bir kişidir. Yang döneminde Merkezi Çin Hükümeti tarafından Aksu valiliğine atanmıştır. Sonra müteakiben Urumçi'nin Valisi ve Doğu Türkistan'ın Dışişleri Bakanı olmuştur. 7 Temmuz 1928'de Yang'a suikast düzenlemiştir. Yang suikastinden sayılı saatler sonra o, onun suç ortakları ve ailesi Jin Shuren'in emriyle öldürülmüştür.; Forbes, a.g.e., s.445.

³¹⁴ FO 371/ 28450-F 9217 /77/10: Fathers Haberl and Golan, Kaşgar 6.7.1939, s. 3-4.

Alman diplomat raporlarına göre, Sovyet Birliğinin Doğu Türkistan politikası Taşkent'te Sovyet Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi Snamensky adında bir adam aracılığıyla gerçekleştirildi. Ayrıca O Sovyet'in İran, Afganistan, Çin ve Hindistan ile işlerini denetledi. Özellikle, Urumçi ve Kaşgar'daki Sovyet Konsoloslukları Snamensky'in Çin planında önemli rol oynadılar. Yerel Çinli yetkililer Sovyetler Birliği ile gizli ticaret girişimlerinde büyük kazançlar elde ettiklerinden, yeni gelen Sovyet konsoloslarını kendi bölgelerinde nazikçe karşılamaları bekleniyordu.³¹⁵ Bu raporların geçerliliği elbette sorgulanabilir ancak Doğu Türkistan ile ilgili gayet senkronize bir Sovyet politikası olduğu gerçeği gözler önündedir.

1925'e kadar, Cungarya'da Sovyet politik etkisi, İli ve Tarbagatay bölgeleri dışında, oldukça önemsizdi. Buna rağmen, Britanya kaynaklarına göre, Sovyet Başkonsolosluğunun popülaritesi tüm sınıflarda hatta Beyaz Ruslar'da dahi daimî kalmıştı. Çinli yetkililer ve Sovyet temsilcileri dostane tutumla iş birliğine başladılar.³¹⁶ Bazen Vali Yang kendisi Sovyet Başkonsolosluğunda bir ya da iki gün geçirir oldu.³¹⁷ 1928'de Sovyet Etkisi, Urumçi'de olağanüstü büyümüşü. Britanya istihbarat raporlarına göre, hiçbir Çinli yetkili Sovyetleri gücendirmemek için Ruslar dışında bir yabancından herhangi bir hediye kabul etmeye cesaret edemiyordu. Vali Yang da Sovyet konsolosluk memurlarına içten görünmek dışında başka bir şeye cesaret edemedi.³¹⁸ Gulca ve Tarbagatay'a ek olarak, Sovyet etkisi 1928 baharında Altay bölgesinin başkenti Sarısümbe'de de egemen olmuştu.³¹⁹

1927'de hem Büyük Britanya hem Çin Hükümeti Sovyet Birliği ile diplomatik ilişkilerini kopardığı zaman, Vali Yang güçlü komşusu ile yeni oluşan dostluğu tehlikeye atmak için hiçbir neden görmedi.³²⁰ Tam tersi, Doğu Türkistan Hükümetinin uzlaştırmacı tavrı muhtemelen Doğu Türkistan'ın Sovyet yanlısı 'Hristiyan' General Feng yü-Hsiang tarafından işgal edilmekten kurtulması gerçeğine katkı yaptı. Vali Yang ayrıca Çinli yetkililer arasında Feng tarafından kışkırtılan İli Bölgesinde bir isyan bastırdı.³²¹

Bu kuşatma tehdidinin bir sonucu olarak, Britanya ilgisinin ani yükselişi ortaya çıktı. Kaşgar'daki Britanyalı temsilcilere karşı Vali Yang'ın kişisel tavrı 'sıra dışı bir samimiyette'

³¹⁵ AA IV Ru 5514/3. Eylül 1926 (Allg. 1. Zentralasien) s. 1-4.

³¹⁶ FO 371/12485-F 3346/1572/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1927.

³¹⁷ FO 371/13241- F 6403/6403/10: Kaşgar Faaliyet Raporu 1927/28, s.4.

³¹⁸ L/P&S/10/976- P2872/1928: Kaşgar Günlükleri, Mart 1928.

³¹⁹ Schomberg, R.C.F., Fenks ad Plnins of Central and, Londra 1933, s.95-96.

³²⁰ Lattimore, Pivot of Asia, s. 63.

³²¹ Lattimore, The Desert Road to Turkestan, s. 270-272.

oldu.³²² Bu iyi sinyal yine de sadece Doğu Türkistan'a gelebilecek olan Britanya silahlarının ihtimali var olduğu süresince sürdü. Bununla beraber Sovyetler Vali Yang'ın güç oyununda fazla zorlamaması gerektiğini öğrendi.

Sonuç olarak belirtilebilir ki; 1928'e kadar, Sovyet Birliği Doğu Türkistan'ın bütün kuzeybatı kenarındaki İli, Tarbagatay ve Altay Bölgelerinde baskın olan güç olmaktan zevk aldı. 1924/25'e kadar, Sovyet etkisi Beyaz karşıtı terörün büyük çabalarıyla temelde nötrleşmiş kaldı. Urumçi'de, Sovyet etkisinin artışı Başkonsolosun 1925'te varışıyla açıkça gözle görülür hale gelmiştir. Britanya'nın nüfuz oranı 1926/27'de sadece Hindistan'dan ihraç edilecek silahların ihtimallerine bağlı kaldı.

Vali Yang Sovyet Birliği ile hiçbir aşağılayıcı anlaşmayı imzalamadı. Onun faydacı yaklaşımında Yang Cungarya'nın kuzeybatı kısımlarını Sovyetlere piyon olarak verdi ve Kaşgar'ı Britanyalıların etkisine ayırdı. Çin'e olan bağlılık bütün ilişkili güçlere eşit hizmet etmeyi sağladı.

4.4. Bir Çağın Sonu

4.4.1. Vali Yang Cinayeti

Suikast saldırısı beklenmedik şekilde haberiz gelmedi. Yalnız tek soru suikastın ne zaman ve kim tarafından gerçekleştirileceğiydi. Güçlü merkezileşmiş Doğu Türkistan Diktatörlüğünde, otokratik Yang'ın ortadan kaldırılması ciddi bir politik karışıklık ve post-emperyal dönemin sonu demekti. Vali Jin Shuren altındaki geçici bir arabuluculuk, 1933 yılında General Sheng Shicai şahsında modern bir Diktatör iktidara gelene kadar Yang'ın yönetimi şeklini devam ettirdi.

Vali Yang'a karşı daha önce birçok kez suikast girişimi olmuştu. Bir olay, askerlerin valinin resmi konutunu kundaklama eylemine giriştiği, 1928 baharında olduğu gibi geç saatlerde meydana gelmişti. Olaya karışanlara dair hiçbir iz bulunamamıştı.³²³ Uzun bir zaman, hava geçirmeyecek bir şekilde izole edilen Doğu Türkistan'da, Valinin Çin'e sürekli olarak vize işlemini reddettiği, Dışişleri Komiseri Fan Yaonan gibi yüksek memurlar arasında bile bir memnuniyetsizlik yarattı. Mart 1926'da Alman Bilim Adamı Dr. W. Filchner ile bir görüşmede, Fan Vali Yang'ı keskin bir şekilde eleştirdi ve konuşma sırasında başıyla anlamlı

³²² FO 371/11692 F 3511/3511/10: Kaşgar Faaliyet Raporu, 1925/26.

³²³ Berger, a.g.e., s. 352.

şekilde işaret etti.³²⁴ Bu tür yasak ve göstergeler, Merkez Avrasya uzmanları arasında Vali Yang'ın günlerinin sayılı olduğu görüşünde fikir birliğine yol açtı.

G.N.Roerich şöyle demişti: “Genel valinin konağı iyice izole edilmiş birkaç bina ve etrafındaki avlulardan müteşekkildi. Kapılarda ağır silahlarla kuşanmış askerler nöbet tutarlardı. Yang'ın hizmet makamı bakımsızlıktan harabeye dönmüş gibi göründü. Giriş kattaki pencerelerin camlarından bir kısmı kırılmış ve yerine kâğıt ve çaputlar yapıştırılmıştı. Çok sayıda hizmetçi avluda dolaşıyordu. Mavzer markalı tabancalığı muhafızlar vali konağı girişinde vazifeliydiler.”³²⁵

Fan Yao-nan etrafındaki ana komplocular, telsiz istasyonundaki mühendis ve Urumçi'deki Devlet Hukuk Fakültesi Dekanı gibi Batı ile uyumlu yalnızca bir avuç görevli yetkiliden ibaretti. Komplocu sayısının az olması deşifre olma riskini önemli ölçüde azaltmıştı.

7 Haziran 1928 günü Urumçi'deki tek Hukuk Fakültesi'de Vali Yang'ın, bütün yüksek yetkililerin ve Rus Başkonsolosunun huzurunda mezuniyet töreninin yapılacağını öğrendiği anda Fan hareket etmeye karar verdi. Takip eden akşam ziyafet boyunca, Fan'ın öğrenci kılıfına girmiş kişisel korumaları eski valiyi ve birkaç önde gelen yetkiliye, ölüme gönderecek şekilde silahlarını ateşledi.

Olayın Vuku bulduğu gece hadiseler şöyle anlatılır: “Genel valiyi nişan alarak birkaç el ateş açılmış ve hepsi isabet etmişti. Ağır yaralanan ve can çekişmekte olan genel vali yang düşmanlarını sert bakışlarla süzdü ve yüksek sesle <<Buna kim cesaret eder?>> diye sordu. Yang, bunları söyleyerek yavaş yavaş yere uzanırken gözleri, sanki kendisine verilen öğütlere kulak asmadığı için özür diliyormuş gibi, sanayi bakanı Yen Tingşan'a dikilmişti.”³²⁶

Fan, katliamdan hemen sonra resmi mühürleri almak için Yang'ın adamlarına gitti. Ölümcül akşam yemeğinden işleri nedeniyle erken ayrılmış olan Politik Bölümün Başkanı ve İç işleri bakanı Jin Shuren, Fan'ın emrine girmeyi reddetti ve birliklerini suikastçıların etrafını sarması üzere gönderdi. Bir sonraki gün Fan Yao-nan ve onun suç ortakları bir işkence gecesinin ardından idam edildiler. Jin Shuren aynı gün Doğu Türkistan Hükümeti tarafından Başkan ve Başkomutan olarak atandı.³²⁷

³²⁴ Filchner, W., Om Mani Padme Hum, Leipzig 1943, s. 40-41.

³²⁵ Forbes, a.g.e., s.57.

³²⁶ Forbes, a.g.e., s.60.

³²⁷ Hedin, S. (1930).Gobisknens Cator, Stockholm, s. 68-75.

İsa Yusuf Alptekin’de Fan’ın bu suikast sonrasında iktidarda uzun zaman kalamadığını belirtir. Ancak Alptekin bir zaman mefhumundan bahsetmez. Onun idam edilirken ağır işkencelerden geçirilerek idam edildiğinden bahseder.³²⁸

Fan Yao-nan Japonca eğitim almış ve merkezi hükümetten Doğu Türkistan'a atanan yeni tip Çinli yetkililerdendi. Vali Yang gönülsüzce Fan'ı hizmetinde kabul etmiş, ancak herhangi bir görevliyi kontrol etme yeteneğine inandığından onu “zincirlenmiş bir kaplan gibi” tutmuştu.

Eski valinin nasıl bu kadar farklı görüşlere sahip bir adama tahammül edebildiği bir bilmece olmaya devam ediyordu. Bir Alman misyonerine göre, Japonya’da beş yıllık bir çalışma, sofu Fan Yao-nan’ı kararlı bir yenilikçi yapmıştı. İnsanların durumlarını iyileştirmenin farklı yollarıyla ve Doğu Türkistan'da sınırlı bir sanayi gelişimini destekleme ile çok yakından ilgileniyordu. Buna rağmen, Vali Yang yenilik getiren tüm planları reddetti. Fan ayrıca yenilikçi fikirlerine rağmen keskin Rus karşıtı duygular barındırdı. O’nun vilayetine varan her Çinli yetkili, sonra pratikte hapsediliyordu. Fan’ın bile Çin’deki tatilinin reddedilmesi, uygulamadaki son hasır altıydı.

Engin ajan ağı ile Sovyet Başkonsolosu Vali Yang karşıtı bir suikastın varlığından haberdar olmuş olmalıydı ancak Sovyetler cinayetin kışkırtıcısı olarak görülmüyordu. Yine de Britanya istihbarat kaynaklarının raporlarında belirtildiği gibi, kullanılan tabancaları sağlamada ve telgrafları trafiğinde Sovyet kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bir suikast yoluyla kaotik ortam yaratma umudu, Sovyetleri herhangi bir komployu cesaretlendirmeye ve onaylamaya itebilirdi. Böyle bir plan daha sonra silahlı bir müdahaleyi mümkün kılacaktı.³²⁹ Bütün ihtimallerde, Sovyetler ilerlemekte olan bir komployu biliyordu ancak onlar gerçek azmettirici değillerdi.

İzlenecek daha umut verici bir çizgi ise Fan Yao-nan’ın, tekrar kurulan Çin Milliyetçi Partisi Partisine üye olduğuyla ilgili iddia edilen bağlantılarıydı. Nan-jing Hükümeti 1927’de Çin’in tek gerçek hükümeti olarak kuruldu. Büyük olasılıkla il otoritelerinden ziyade merkeze atanması sayesinde, Fan bu yeni KMT Hükümetinin gözüne girmeye çalıştı.³³⁰ Yerel KMT, sempatizanlarıyla iş birliği içinde belli bir ilde istenmeyen, bir Harp Bey’ini devirmek için bir sivil veya askeri subay gönderme yöntemi, Nan-jing Hükümeti tarafından bilinmiyordu. Sovyet Konsolosluğu ve Çinli bir mühendisin oluşturduğu komplo

³²⁸ Alptekin, Doğu Türkistan Davası, s.157.

³²⁹ FO 371/13237- F 7020/3764/10: Kaşgar, 18.10.1928.

³³⁰ L/P&S/10/976 P 5434/1928: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1928.

ile Vali Yang'ın kişisel sansürünün dışında kalan mesajlar Çin ile değiştirilmiş olabilir. Fan'ın kendi güç arzusu ve Sovyet Başkonsolosluğu ile giriştiği iş birliği, tehlikeli KMT planlarının gerçeğe dönüşmesine yardımcı oldu. Hükümet hiyerarşisinde Vali Yang'tan sonra ikinci adam olan Jin Shuren, hırslı Fan'ın kendisini geçtiğini hissetti. Jin'in suikasttan önce akşam yemeğinden ayrılmış olması, ona daha sonrasında cinayetin intikamını almak için imkân tanıyacaktı. Fan ve eş komplocular aynı gece infaz edildi. Jin Shuren ve yardımcısı General Chang Pei-yuan, Fan'ın sadık askerlerinin silahlı direnişini düşürmesi sonucu olay daha kaotik bir hale gelmeden sonuçlanmış oldu. Sven Hedin, Jin'i komplonun asıl kışkırtıcısı yapıyor ancak orta düzey bir bürokrat için bu iddia inanılması güç bir durum olarak kalıyor.³³¹ Yine de Jin, Fan'ın planının farkında olmuş ve ortağı olan ılımlı yetkililerinin desteğiyle bu fırsatı değerlendirmiş olmalı. Dr. Hedin haricinde hiçbir bilim adamı şimdiye kadar yenilikçi kışkırtıcı grubun bu potansiyel dış bağlantıları üzerinde bir çalışma yapma girişiminde bulunmamıştır. Sovyet ve Çin etkisi Cingarya'da iki kutuplu rekabet oluşturmaya devam etti ancak Çin (KMT) 1928'de daha aktif bir güçtü.

Aşağıda Vali Yang Tseng-hsin cinayeti ile ilgili benim kanaatlerim sunuldu:

Suikast için muhtemel sebep, Doğu Türkistan siyasetinde “hedefe götüren her yol mubahtır” düşüncesinde olan Fan Yao-nan ve ortaklarının kişisel güç arzusuydu. Sovyetler geleneksel olarak vilayette kaos yaratmak için tasarlanmış herhangi bir plana yardım ederken, eylem için modernist gruba teşvik, muhtemelen Nan-jing'in Çin Milliyetçi Partisi Hükümetinden kaynaklanıyordu. Yeni Vali Jin Shuren, ara dönem boyunca, kendisi de birkaç yenilik ekleyerek Yang'ın temel politikalarına devam etti. Vali Yang'ın değiştirilmiş İmparatorluk yönetimi böylelikle bir dört yıl kadar varlığını sürdürmeye devam etti.

Sovyet Birliği cinayetten çok az şey kazandı ancak onlar bekle-gör politikasına sadık kaldı. Çin Milliyetçi Partisi Doğu Türkistan'daki bütün etkisini kaybetti ve Nan-jing Hükümeti uzakta yaşayan ev sahibi rolüne indirildi.

4.4.2. Doğu Türkistan'ın 1928'de Uluslararası Statüsü

Doğu Türkistan hem bir piyondur hem de bir pivot. Kaşgar'da bir İngiliz unsuruna ek olarak, Cingarya vilayeti Çin ve Sovyet Birliği arasında geleneksel bir piyon olarak kaldı. İletişim hatları ve stratejik durum, Doğu Türkistan'daki güç denemesinde Japonya ve Sovyet Birliği açısından kayda değer bir önem arz etti.

³³¹ Hedin,S.(1935). Stora Hästens Flykt, Stockholm, s. 26-27.

Vali Yang Çin Cumhuriyetinin dış görünüşüne ayak uydurmak için acı çekti. 1927’de resmi olarak bayrakları değiştirdi ve Nan-jing’deki Çin Milliyetçi Partisi Hükümetine bağlılık ilan etti. Bununla birlikte Yang, Doğu Türkistan üzerindeki tahakkümünü devam ettirdi. Çin’e olan bağlılık resmîyetle sınırlı kaldı. Diploması ile ilgili olarak, Sovyetler Birliğinde açılan yeni konsolosluklar Doğu Türkistan’ı değil sadece Çin’i temsil ediyordu.

Buna rağmen, Doğu Türkistan’ın hem iç hem de dış meselelerde Sovyet Birliği insafına kaldığı anlaşılmaktadır.³³² Büyük Britanya ve Çin diplomatik araçların kullanımında Doğu Türkistan’ın Sovyet Birliği ile olan anlaşmaları üzerine sınırlandırılmıştı. Japonlar, Gobi’nin batısına Blitzkriegl³³³ motorlu bir birlik gönderme tehdidi 1933’te Chengde’de kampanyası yapılmaya kadar korkulan bir tehdit haline gelmedi.

Doğu Türkistan 1928’de Sovyet Birliği ile diplomatik ilişkilerini kendi başına ve Kaşgar üzerinden devam ettiren, İngiltere ile ilişkilerini daha az derecede sürdüren fiilen bağımsız bir ülke haline gelmişti. Afgan girişimi ve Çin-İsveç seferinin Alman destekçileri, eyaletin 1928 yılına kadar uluslararası statüsünü destekledi. Ancak Doğu Türkistan Hükümeti Nan-jing’teki Çin Milliyetçi Partisi Hükümetinin üstünlüğünü resmen tanıdı.

Doğu Türkistan’ın bağımsız statüsüne rağmen, vilayet uluslararası politikalarda bir faktör olarak havada asılı kaldı.

4.5. Doğu Türkistan’daki Dış Etkinin Dereceleri Üzerine Sonuçlar

1928’de sona eren dönem için Doğu Türkistan’daki çeşitli etki alanlarını belirttikten sonra, sonuçların harita biçiminde izlenmesi için bir girişim yapılacaktır.

Büyük Britanya: Sovyetlerin bölgeye nüfuzunu ancak geciktirebildi. Tam manasıyla önleyemedi. Rus İşgalindeki Batı Türkistan’dan gelen müdahaleler sırasında İngilizler, Kaşgar’ı, 1930’a kadar yerel Çin makamlarıyla yakın iş birliği içinde, özel bir etki alanı olarak tuttu. Kaşgar’daki Britanya Başkonsolosluğu Britanya dışındaki herhangi bir yabancı etkinin izini sürmek için yaygın olarak Aksakal ağını ve yerli ajanları kullandı. Beyaz Rus ve İsveçli misyonerler gibi farklı kökenli yabancıları korumak, Kaşgar’daki Britanya planlarına çeşitli çevrelerce taviz verilesine yol açtı ve bu Britanya’ya bölge içerisinde güç kattı. 1925’e kadar, Kaşgar üzerindeki bütün Sovyet diplomatik saldırıları sert kayaya çarptı.

³³² Bosshard, a.g.e., p 443.

³³³ Blitzkrieg ya da yıldırım harbi, II. Dünya Savaşı sırasında Almanların temel savaş doktrini. Doktrinin amacı hızlı ve ani saldırılarla, düşmanın düzenli bir savunma kurmasını engelleyip sonra da hızlı bir şekilde yok etmektir.; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Blitzkrieg>, Erişim Tarihi 22.01.2020, Saat 05.45.

Baskın Britanya etkisi, Afgan girişimleriyle bağlantılı Sovyet müdahalesinden şüphelenildiğinde, güçlü bir şekilde gösterildi. Sınır çatışmaları Hindistan'daki ticari gelirleri düşürdü. Britanya etkisinin güllük gülistanlık giden görüntüsünü bu durum bozdu.

Çin-İngiliz iş birliği, İngilizlerin Kaşgar kavramını, Sovyet Birliği ve Hindistan arasında katı bir Çin tampon bölgesi olarak görmesinden kaynaklandı.

Ticari ve politik etkiye paralel olarak, Kaşgar'ın gelişimi oldukça yakındı. 1925'te Sovyet Başkonsolosu ve onun geniş personel kadrosunun varışıyla, İngiliz siyasi nüfuzu kırıldı ve ticaret grafiği düşmeye başladı. Çağdaş bir Sovyet ticaret saldırısı, yalnızca Britanya'nın ekonomik düşüşünü hızlandırdı.

1926/27 Britanya etki büyüğü dışında, Feng krizi sırasında, Cungarya'da 1925'teki diplomatik devrimden sonra güçlü bir Sovyet nüfuzu etkisinde kaldı. Britanya için bu duruma iç sebep olarak Aksakal ağının etkili olmayışı gösterilebilir. Ayrıca zaman zaman gelen misyonerlik raporları veya Cungarya'ya konsolosluk gezileri ile hiçbir şekilde oluşan olumsuz durumu telafi edilemedi.

Sovyet Birliği: 1925'te Gulca, Tarbagatay, Sarısümbe, Kaşgar ve Urumçi'de Sovyet konsolosluklarının kurulması ile Vali Yang'ın nötrleşme ve uzatma politikası Cungarya'da sona erdi. Ek olarak, Beyaz Rus mülteciler Sovyet Birliği çıkarlarına bir tehdit olarak görülmüşlerdi. 1928'de Sovyet etkisi aynı zamanda kabaca 1944-49 arasındaki Sovyet kaynaklı isyanın yaşandığı yer ile aynı bölge olan İli, Tarbagatay ve Altay'ın üç kuzeybatı bölgesini çoktan kaplamıştı. Urumçi'nin kendisinde, Sovyet Başkonsolosluğu'nun etkisi olağanüstü olmuştu. Hiçbir sınır tartışması Sovyet girişimlerine mâni olamadı.

Sovyet Birliği -Vali Yang'ın Cinayetini konu edinen kısımda da belirtildiği gibi- Vali Yang cinayetindeki Sovyet Birliği'nin pasif rolünü açıklayacak sebep, Çin'in bir şekilde sadece ismen kaldığı, zayıf ve özerk bir Doğu Türkistan dilemesiydi. O'nun ortadan kaldırılmasıyla birlikte, Sovyetlerin daha fazla nüfuz etmesinin yolu da açılmış oldu.

Kaşgar'da, Çin-İngiliz iş birliği Sovyetleri 1925'e kadar bölgeden uzak tuttu. Sovyetlerin cansız başlangıcı hızlı bir Çin reaksiyonu yarattı. Sovyet Başkonsolosu ve personeli Kaşgar'da sanal mahkûm haline geldiler. Afgan diplomatik girişimine müdahil oldukları iddiası, Sovyetler Birliği için durumu daha da kötüleştirdi.

1925/26'da savaş öncesi ticaret seviyesine ulaşıldı ancak buna paralel bir politik ilişki sadece Cungarya'da ortaya çıktı. Çin-İngiliz Kaşgar egemenliği, bölgeye 1930'a kadar, siyasi nüfuz getiren demiryolu ticareti kuralına bir istisna yaptı.

Çin: Pekin ve Nan-jing'deki Çin Merkez Hükümeti etkisi her zaman önemsiz ya da sembolikti. Doğu Türkistan'daki Çin yönetici tabakaları için, yine de Çin atalarının evi ve kitlesel yolsuzluk ganimetleri için bir sığınak olmaya devam etti. Çinli yöneticilerin eğer varsa çok azı, sömürge olarak görülen Doğu Türkistan'da doğdu.

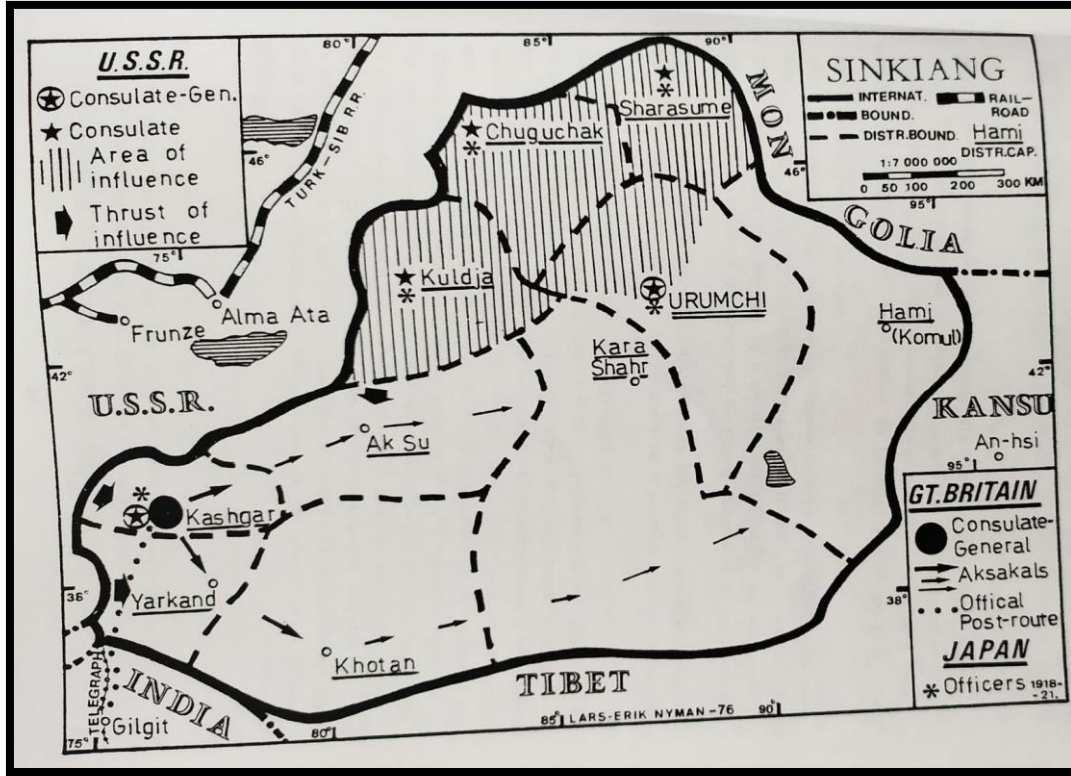
Uzun dönemde Vali Yang Doğu Türkistan'ı Çin'deki kaotik iç savaşın dışında tuttu. Ancak suikast planındaki, varsayılan Çin Milliyetçi Partisi müdahalesi, Çin siyasi etkisi için felaket anlamına geliyordu.

Japonya: 1918-21 savaş sonrası yıllarda Urumçi, Gulca, Tarbagatay, Sarısümbe ve Kaşgar şehirlerinde Japon araştırmaları en çok, yerli ajanlardan oluşan ince bir ağın oluşturulmasına ve gelecekteki kullanım için geniş bir bilgi fonu toplanmasına yol açtı. Japon ticareti muazzam mesafelerde çok fazla aracından geçen bir damla olarak kaldı. Doğu Türkistan'da Japon etkisi 1921'de aktif subayların emekliliği ile son buldu.

Diğerleri: Almanların 1926'da Urumçi'de Alman Konsolosluğun açma ve 1927'de Avrasya operasyonlarına izin elde etme girişimi, Doğu Türkistan hükümeti tarafından-her iki talep de- reddedildi. Yine de Vali Yang suikastının ardından çalkantılı yıllarda, Çin-İsveç seferinden sonra soldaki Almanya'ya ulaşılması için çok fazla iyi niyet bıraktı.

Afganistan'ın Doğu Türkistan Hükümeti ile konsolosluk görüşmelerindeki başarısızlığı, vilayette gelecekte herhangi bir Afgan etkisinin başlamadan bitmesi anlamına gelmekteydi.

1920'lerdeki güç mücadelesinin net sonucu; Doğu Türkistan'ın kuzey yarısının Sovyet gücü etkisinde bir alana ve güney yarısının da Britanya etkisinde bir alana dönüşmesiydi. Geleceğe yönelik eğilim -sadece ismen Çin eyaleti olan- bölgede gücünü kaybeden bir İngiliz pozisyonuna işaret etti.

Şekil 4.2. Doğu Türkistan'da nüfuz sahibi devletlerin bölgedeki etki alanları

4.6. Bölüm Değerlendirmesi

1911 yılında Çin'de meydana gelen devrim sonrasında Doğu Türkistan'ın durumunda değişiklik ümidi barındıran bölge halkı, Valiliği çeşitli çekişmelerin sonucunda ele geçiren Yang'ın tutumunu gördükten sonra bu fikirlerinde yanıldıklarını 1912 yılında anlamışlardı. Yang gelenekçi ve bağınaz bir Çinli olup, kendisi Çin Cumhuriyetine ismen bağlı kalan özünde Çin İmparatorluğu taraftarı olan biriydi. Doğu Türkistan bölgesini kendi valiliği süresince Çin Cumhuriyetine ismen bağlı tutmuş, merkezden gelen devlet görevlilerine iyi gözle bakmayıp hatta idam ettirdiği olmuştur. 1911 yılında başladığı valilik görevini 1928 yılına kadar 17 yıl sürdürmüştür. Valiliği döneminde Doğu Türkistan Bölgesini ekonomik olarak sömüren, kendi ailesini ve Yunnanlıları çeşitli devlet memuriyetine getiren bir yapı inşa etmiştir. Bölgede aile hiyerarşisi içerisinde terennüm eden bir yapı oluşturmuştur. Bölgenin zenginliğini kendi menfaatleri için hortumlayan Vali, oğlunu elçi olarak atayarak ganimetleri güvenli şekilde yurtdışına kaçırma yoluna gitmiştir. Otoritesine tehlike olarak gördüğü şeyler arasında, Türklerin kötü yönetim karşısında bir uyanış içerisine girmesi ihtimali yer almıştır. Bundan dolayı bölgenin hem kalkınmasının önüne geçmiş hem de kendi aleyhinde bir birleşmenin yaşanmaması adına halk arasına nifak tohumları ekmeye çalışmıştır. Bunun dışında Doğu Türkistan'da yaşayan Türklere devlet kademelerinde görev vermeyerek de kendince tedbirler almıştır. Türkler Vali Yang döneminde Millî Mücadeleye

girişmemişlerdir. Türkler onun Çin Merkezi Hükümetiyle olan ilişkileriyle ilgilenmemişlerdir. Bu süreçte 1931 yılında cereyan edecek olan Kumul İhtilali'ne hazırlıkta bulunduklarını söylemek mümkündür. Bazı akademisyen ve tarihçiler Millî Mücadeleye girilmemesine bir başka sebep olarak Vali Yang'dan sonra bölge üzerinde etkinliğini arttıracak olan, Rusların daha büyük bir tehlike olarak görülmesini gösteriyordu. Ayrıca Türklerin Vali Yang'ın askeri gücünü rahatlıkla kıracak güce sahip olduğundan bahsediliyordu. Buna noktada bir bağımsızlık faaliyetine girişilmemesinin sebebi olarak Rus tehdidinin belirecek olmasının altı çiziliyordu.

Vali Yang bölgeyi zeameti altına almış ayrıca aşırı merkezileşmiş bir yapı kurmuştur. Yönetici azınlık durumunda bulunmasından dolayı, Çin'in asırlardan beri uyguladığı en iyi politikaların başında gelen böl ve yönet politikasını tercih etmiştir. Her türlü iç problemi karşı ciddi bir şekilde ele alarak, kısa sürede kendi lehine olacak şekilde çözüme kavuşturmuştur. Merkezden gelen devlet görevlilerini kendi makamına tehdit olarak görmüş, bazen bürokratik engeller çıkarıp yıldırılmış bazen de direkt olarak idam ettirmiştir. Bölgenin gelişmesine katkıda bulunacak yatırımların önünü kesmeye çalışmıştır. Yapılan yatırımlar sonucu kendi otoritesinin sarsılacağını ve Çin merkezi yönetiminin bölgede etkin olacağını düşünmüştür. Bölgeyi tam olarak izole etmiş, dünyada olan bitenle ilgi ve ilişkisini kesmiştir. Öyle ki telgrafın bulunduğu postaneyi kendisinin açıp kendisinin kapattığı bazı kaynaklarda ifade edilmiştir. Kendi kontrolü dışında merkezi hükümetle geniş yazışmalara müsaade etmemiş ve gazeteler dahil bölgede sansürü, hava dahi geçirmeyen bir seviyeye taşımaya çalışmıştır.

Merkezi yönetimden uzak Yang, egemenliğindeki bölgede yabancı etkisini önlemeye çalışmıştır. Bölgenin çevresinde yer alan devletlerin sadece Doğu Türkistan'ın zenginliklerine odaklanıp, radikal fikirlerle kendisini bölgenin yönetimi konusunda saf dışı bırakacak girişimlerinden şüphe etmiştir. İktidarı döneminde Rus nüfuzuna girmekten imtina etmiştir. Ancak hem coğrafi yakınlık hem de ticaretteki bağımlılık bu düşüncüyü mutlak olarak uygulamanın önünde bir engel olarak belirmiştir. O yine de Rus tehdidine karşı, Kaşgar'da nüfuzu hissedilen İngilizlerle kuracağı dengeyi hep bir "b" planı olarak masasında tutmuştur. Ayrıca Müslüman Türklere ve Döngenlere, Rusların onlara "ahlaksızlık, dinsizlik ve sapkınca şeyler aşılamaaya çalıştığından" bahsetmiş onların bunlara kulak asmamaları gerektiğini söylemiştir. Bunu yaparken dış güçlerin idaresinde nüfusa etki etmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Yang dış politikada ne zaman ayak sürüyüp ne zaman mülayim olacağını doğru bir şekilde ayarlamıştır. Kendi çıkarlarını zedeleyeceğini düşündüğü

hususlarda net bir tavırla düşman edinmek yerine usta bir şekilde uzlaşi kültürünü reddetmiş ve herhangi bir şekilde kırk dereden su getirerek, bahsi geçen iş, anlaşma, antlaşma vb. konuları zaman yönüyle geciktirip değersizleştirme yoluna gitmiştir. Böylelikle hem düşman edinmemiş olur hem de istemediği bir şeyin uygulayıcısı olmazdı.

Devrim sonrasını Doğu Türkistan'daki tüm eski görevliler lağvedildi. Bölge çeşitli bölümlere, bölümler kendi içinde 47 bölgeye ayrıldı ve her bölgede Beyler görevlendirildi. Bu bölgeler kendi içerisinde alt bölgelere ayrılarak; 1000 hanenin başına binbaşı, 100 hanenin başına 100 başı, 10 hanenin başına onbaşı gibi sorumlular belirlendi. Uygulanacak olan baskı ve sindirme politikasının alt yapısı böylelikle oluşturulmuş oluyordu. Çin'de devam eden iç karışıklıklar bütüncül bir bürokrasinin ortaya çıkmasını engellemiş, Yang'ın kanunları istediği gibi yorumlayıp kendisine göre uygulamasına ortam hazırlamıştır. Bölgede her makam ve her mevkiinin bir fiyat etiketi olmuş, en basit tayinler bile rüşvete bağlanmış zaten mevcutta olan yolsuzluk ve rüşvetin üstüne bunlar eklenince vatandaşın yoksulluğu çifte kavrulmuş bir hale bürünmüştür. Memurlar maaşlarının düşüklüğünden dolayı geçim derdi yaşamışlar ve üstlerine pahalı hediyelerle kendi makamlarını korumuşlardır. Onlar astlarından da aynısını ummuşlardır. Bunun doğal sonucu olarak bölgede her şey ama her şey alınıp satılan bir hüviyete bürünmüştür.

Bölgedeki ticaret ve ekonomik gelişmeler zamanla birlikte coğrafyayla da sıkı bir korelasyon içerisinde. Vali Yang bölgenin zenginliğini olabildiğince kendi menfaatlerine hizmet edecek şekilde yönlendirmiştir. Valiliğe çeşitli iç mücadelelerden sonra geldiğine yukarıda yer vermiştik. Vali Yang geride bıraktığı yolda elde ettiği tecrübeden olacak ki Doğu Türkistan'da farklı şehirlerde farklı paralar bastırmış, bunları kendi aralarında farklı çapraz kurlara bağlamıştır. Kendisine karşı olası bir ihtilal girişiminde, çapraz kur etkisiyle bu paraların değerlerini düşürerek girişimi başarısız kılmayı planlamıştır. Ekonomik yeterlilik olmadığı sürece kendisine karşı yapılacak girişimlerin başarısız olacağına olan inancı tamdı. İngilizler valinin temel amacının “her zaman kendi cebinin yararına sömürmek ve bu sömürüyü daha karlı kılacak yeni yöntemler bulmak” olduğunu düşünüyordu. Ayrıca bölgedeki ticareti direkt olarak coğrafya etkilerdi. Ulaşım yolları en elverişli bölge aynı zamanda ekonomik olarak en zengin bölge olmuştur. Bölgede ulaşım imkanlarını geliştirmek isteyen çalışma ve projeler Vali Yang tarafından şüphe ile karşılanmış hatta kendi otoritesine tehdit olarak algılanmıştır. Bölgenin zengin yer altı varlıkları ekonomiye dönüştürülememiştir. Teknolojik yetersizliklerle birlikte, varlığından bahsedilemeyen iletişim ağı ve buna ek olarak aşılamayan izole edilmişlik önemli engeller olmuştur. Yang'ın

ilk dönemlerinde, Çin’de iç karışıklıkların baş göstermiş olması merkezi yönetimden gelen sübvansiyonların kesilmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Doğu Türkistan Bölgesi üreten bir ekonomiye sahip olduğundan, bu durumun yarattığı olumsuzluk tolere edilmiştir. Doğu Türkistan Bölgesinin Ruslarla olan ticaretinde ihracat tutarı, ithalat tutarından daha fazlaydı. I. Dünya Savaşı’ndan Çarlık Rusya’nın saf dışında kaldığı dönem ile Bolşevik İhtilali gerçekleşen dönem arasında bu ticaret durma noktasına gelmiştir. Bu dönemde bölgeye İngilizler egemenlikleri altındaki Hindistan kanalıyla ve Japonya doğrudan girmeye teşebbüs etmişse de 1925’ten sonra Sovyet Rusya Bölgeye tekrar dönmüştür. Bunun yanında geçmiş yıllardaki ticaret hacminin yakalanması için yoğun bir çaba içerisine girilmiştir. Ruslardan ithalat kalemlerini genelde işlenmiş ürünler oluştururken; Ruslara ihracat ürünleri hayvan, hayvan ürünleri, pamuk ve çeşitli tarım ürünleri olmuştur. Ruslar bölgede tekel olmak için öyle büyük bir çaba içerisinde olmuşlardır ki Doğu Türkistan Hükümetine, Japon ve İngiliz mallarının bölgede geri kalanını silmek adına 2 yıllık kredi sağlamışlardır. Bu durum Rusların bölgeye verdiği ehemmiyetin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Türk-Sib Demiryolu ağı Rusların bölge üzerindeki coğrafi avantajını katmerli hale getirmiştir.

Rusya’daki iktidar mücadelesini kaybeden Beyaz Ruslar, Sibiryaya üzerinden Doğu Türkistan Bölgesine gelerek burada ikamet etmeye başlamıştır. Bölgenin her türlü etkiden izole edildiğinden bahsetmiştik. İşte bu bağlamda Vali Yang’ın çetin bir baskı ile idare ettiği bölgede bir grup mülteciye ayrıcalık tanıyıp, özgür kılması gerçekten şaşılası bir durumdur. Beyaz Rus mülteciler asker olduklarından dolayı belki Yang onların üzerinde farklı bir plan kurgulamıştır. Bilemiyoruz ancak gerçek şu ki bu mülteciler içerisinde yer alan nitelikli insanların olması bölgenin ihtiyacı olan şeylerden biriydi. Bu insanlar, teknik konularda ciddi eksiklikleri olan bölgede işe yarayabilirdi. Muhtemelen Yang’da bunu düşündü. Mülteciler Yang’ın Valiliği sürece herhangi bir siyasi tarafta yer almamışlardır. Ancak bu tarafsızlık sonsuza dek sürmemiştir. Bu mülteciler Sovyet Rusya düşmanı oldukları sürece İngilizlerin müttefikleriydi. Mülteciler ile İngilizler komünizme olan düşmanlıkları noktasında birleşmişlerdir. İngilizler komünizmle mücadelede lider olarak hareket etmekteydi ve onlar komünizmle mücadele eden, düşman olan herkese doğal müttefik gözüyle bakmaktaydılar. Yani onların gözünde Beyaz Rus Mültecilerinin bu niteliklerinin dışında herhangi bir ehemmiyeti yoktu. Çünkü bu mültecilerin sayısı İngilizlerce desteklenip tekrar Sovyet Rusya ile bir mücadeleye sevk edilecek büyüklükte değildi. Ancak Çin

işgalindeki Doğu Türkistan sınırları içerisinde ilerleyen dönemde Sovyet Rusların girişimlerine karşı mücadelede kullanılabiliyorlardı.

Çin Cumhuriyeti iç problemlerinden arındıkça ehemmiyetinin farkında oldukları Doğu Türkistan Bölgesine gereken önemi göstermeye çalışmışlardır. Bölge üzerinde belli bir nüfuzu olmasına karşın merkezi yönetimin uzaklığı mutlak bir hakimiyetin önündeki engellerden biriydi. Ama en büyük engel coğrafi uzaklıktan ziyade bölgede despot bir şekilde hükmünü sürdüren Vali Yang olmuştur. Çin'in yüzünü bölgeye dönmesi onu rahatsız etmiştir. Ancak bölgenin uzaklığından dolayı Valinin bu durumun ciddiye aldığını söyleyemeyiz. Ayrıca Vali Yang'ın beliren tehdide karşı yapacağı muhalefet bu durumun önlenmesi için yeterince güçlüydü. Doğu Türkistan'da görev yapan Çinliler arasında monarşi taraftarlığından bahsedebiliriz. Onlar Cumhuriyeti merkezi hükümeti yabancılaştıran bir yönetim şekli olarak görüyorlardı. 1920'li yıllara gelinceye dek bölge üzerinde Yang'ın tesis etmiş olduğu sansür ve izolasyon, Yang için hala işleri kolaylaştırmaktaydı. Onun sansürü o kadar katıydı ki Çinli yetkililer gazete okumak istediğinde Sovyet Rusya'ya ait gazeteleri okumak zorunda kalıyorlardı. Bu sansürden bölgede sadece bir avuç diye tabir edebileceğimiz yabancılar muaf tutulmuştu. Tabii onlar da bu sansür dışına çıkmakla ilgilenirlerse. Çin Merkezi Hükümetinin verdiği pasaportlar Doğu Türkistan'da geçerli sayılmıyordu. Dahası Merkezi Hükümet Doğu Türkistan'a bir afyon müfettişi atadığında, Yang şu sözleri ifade etmiştir: "Eğer o müfettiş Doğu Türkistan'a gelirse sizlere söz veriyorum, o müfettişi öldüreceğim." Bu vaad sonrası doğal olarak müfettiş bölgeye gelmedi. Bu emsal Vali Yang'ın merkezi yönetime karşı muhalefetine gücünü idrak etmek açısından önemlidir. Tüm bu olayları kenara bıraktığımızda Yang dışişlerinde resmi biçimde Merkezi Hükümete bağlıydı. Sovyet Rusya ve İngilizlerle olan ilişkilerde Çin Hükümetinin hükmüne tabii olduğunu net şekilde ifade etmekteydi. Bu gölge haldeki bağlılık Yang'a yetmekteydi. Bu bağ onu olası İngiliz ve Rus tahakkümünden koruduğu gibi aynı zamanda ona kendi keyfince yönetme imkânı tanımaktaydı. Aslına bakılırsa iç savaş sırasında Doğu Türkistan'ın bu şekilde Çin sınırları içinde kalması Merkezi Hükümet için de memnuniyet verici olmalıydı. Çünkü bu durum onlar için en kötü olasılığın gerçekleşmediğini gösteriyordu. Türkler ölüm sessizliğindeydi, bu süreçte onlar için problem teşkil edecek herhangi bir girişimde bulunmamışlardı. Sovyet Rusya etki sahası oluşturmak dışında doğrudan bir askeri müdahalede bulunmamıştı. Sessiz durumdaki Türkler bu dönemde nakış gibi bir plan işlemekteydiler. Bu planla uzak olmayan bir zaman da yüzleşeceklerinden habersizdi Çin makamları. Yani Çin Cumhuriyeti bölgeye Yang

aracılığıyla rüzgâr ekmekteydi bunun sonucu olarak fırtına biçecekleri zaman yaklaşmaktaydı.

Çarlık Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesine bağlı olarak Doğu Türkistan üzerindeki nüfuzunun kırılması ada ülkesi olan Japonları bölgeye giriş yapma ümidine sürüklemiştir. Japonlar kendilerini, Rusların terk etmek zorunda kaldığı hazır bir pazar beklediğini düşünüyorlardı. Ancak işler umdukları gibi olmamıştı. Japon mallarına karşı Çin'deki boykotun Doğu Türkistan'a sıçrama korkusuyla karşılaştılar. Buna karşın onlar bölge üzerine kurulmuş masada söz haklarının olmasını ümit ederek Gulca'da bir konsolosluk açmayı planladılar. Ayrıca bölgeye soktukları ajanlarla Doğu Türkistan hakkında her türlü bilgiyi toplama yoluna gittiler. Japonların bölgeye giriş denemeleri Almanların İslam Bölgelerine giriş çabalarının kötü bir taklidinden ibaretti. Japonlar İslamiyet'i kullanarak Müslümanlardan oluşan bir taraftar elde etme ümidiyle hareket etti. Bu girişimleri onlar açısından hüsranla sonuçlandı.

Bölgede çeşitli misyonerlik faaliyetleri gösteren çeşitli kuruluşlar yer almaktaydı. Bunlar içerisinde İsveç Bağımsız Kilisesi adına 1892 yılından itibaren Kaşgar'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunan en önemlilerinden bir tanesi olarak göze çarpmaktaydı. Okul, tedavi merkezleri ve yetimhaneler üzerine yoğunlaşmış olan bu misyoner faaliyet bölgede bir karışıklık çıktığında İngiliz Başkonsolosluğuna sığınmıştır. Tabii olarak İngilizler kendilerinin güvenlik şemsiyesine muhtaç olan bu oluşumdan bölgede elde ettikleri istihbarat ve kişi bilgilerini istemişlerdir. Misyonerlik faaliyetleri için güvenliğe, güvenlik için İngilizlere ihtiyaç vardı. İngilizler bu durumu iyi değerlendirmişlerdir. Keskin bir ifade kabiliyeti ve akıcı dile sahip olan İsveçliler bölgede gizliden gizliye İngiliz propagandası yapmışlardır. Şunu da belirtmekte fayda var bölgedeki Müslümanlar bu misyonerlik faaliyetlerine ilgi duymamışlardır. Misyonerlik faaliyetleri açısından bakıldığında harcanan para ile katılım arasında bir orantı söz konusu olmamıştır.

Doğu Türkistan sınırları içerisinde “İslamcılık” milli ırklardan sonra gelen ikinci birleştirici öge olmuştur. Bölge üzerindeki birleştirici ana unsur her zaman aynı millete mensup olmak olarak belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. İslamiyet'in birleştirici ana unsur olamayışının sebepleri arasında bölgedeki Müslüman nüfus unsurlarına bakmakta fayda görüyoruz. Müslüman Türkler ve Çinlileşmiş olan Müslüman Döngenler birbirleriyle belirli koşullarda ittifak kurmuş olsalar da bu ilişkilerde güven bağının varlığından bahsetmek hayli güçtür. Türkler, Döngen adını almış olsalar da Müslüman olsalar da bu grubun özünde Çinli olduğunu savunuyor ve onlara güvenmiyorlardı. Türklerin haklı gerekçeleri vardı. Bu

gerekçeler arasında Döngen-Çin ittifakının Türklere saldırmasının etkisi büyük olmuştur. Japonlar bu durumu aşmak adına Japonya’da bir organizasyon tertiplemiştir. Ayrışmaların aşılması adına girişilen organizasyon, ciddi ihtilaf ve ayrılıkların olduğu gözlemlenerek sona ermiştir. Ancak daha evvel bazı bölgelerde farklı güçlerin organize ettiği ve belli başarılar elde edilen “Ümmetçilik” Çin ve İngiltere tarafından bölgede kullanılabilir bir taslak olarak durmaktadır. Özellikle Cungarya’nın kuzeyinde.

20. yüzyılın başlarında İngiliz ve Ruslar arasında özellikle Kaşgar Vilayeti üzerinde bir etki mücadelesi yaşanmıştır. Ancak bu çekişmeyi anlamak için bölge üzerinde 19. yüzyılda cereyan eden Rus-İngiliz nüfuz mücadelesinden bahsetmek gerekir. Ruslar Uluğ Türkistan’ın Batısındaki istila faaliyetlerini 19. Yüzyılda tamamlayıp asıl emelleri olan sıcak denizlere inme planına bir adım daha yaklaşmışlardır. Rusların planı Afganistan, İran ve Hindistan üzerinden sıcak denizlere inmek olarak belirmişti. Bu emel Rus tarihine bakıldığında onların her zaman peşinden koştuğu bir emel olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlar için bu plan birkaç farklı alternatiften oluşmaktaydı. Balkanlar üzerinden direkt Akdeniz’e inmek, Kırım üzerinden önce Karedeniz’e sonrasında Boğazları ele geçirip Akdeniz’e inmek ve 19. yüzyılda Hindistan üzerinden sıcak denizlere erişmek. Ancak 19. yüzyılda bu planın Hindistan ayağında İngiliz rakipleriyle karşı karşıya geldiler. Afganistan-Hindistan ve İran’ın İngilizlerin etkisinde olması bölgede “Stratejik Bir Oyun” oynanmasına ortam sağlamıştır. Bu stratejik oyun ilim çevrelerince literatüre “Great Game/Büyük Oyun” şekliyle sokulmuştur. İngilizlerin bölgedeki en büyük amacı kendi müstemlekelerine tehdit oluşturacak olan herhangi bir merkezi gücü istememesi olmuştur. Bununla birlikte 19. Yüzyılda Ruslar Türkistan’ın Batısındaki istila girişimlerini uzun bir süre sonra bu yüzyılda tamamlamıştı. İngilizler, Batı Türkistan üzerinden kendi sömürgeleri üzerinde belirecek bir tehdide karşı bölgede böl ve yönet taraftarıydı. Zaten Çinliler de Doğu Türkistan’da onların bu stratejine eğilmişler ve kullanmışlardı. Ruslar ile İngilizler I. Cihan Harbi’nde müttefik olsalar da ülkelerinin menfaatleri söz konusu olduğunda, bu müttefikliği bir kenara bırakmışlardır.

Doğu Türkistan’ın güneyde Kaşgar Bölgesinde Çin-Rus-İngiliz etki çatışma alanından bahsedilebilirken, bölgenin kuzeyinde böyle bir üçlü çekişmeden bahsedilmez. Kuzeyde yani Cungarya’da bir asrı aşkın süredir Çin-Rus mücadelesi iki kutuplu bir yapıdadır. 1924 yılında Çin-Sovyet arasında yapılan antlaşma ilişkileri restore etmiştir. 1925’te Sovyetler Doğu Türkistan’da etki alanını genişleterek beş farklı şehirde (Gulca-Tarbagatay-Sarisümbe- Kaşgar ve Urumçi) konsolosluk açtı. Yukarıda yer verdiğimiz gibi Vali Yang

dış etkenlerin kendi idaresindeki bölgeye girmesinden hazzetmiyordu. Ancak Yang şunu da çok iyi anlamıştı ki Sovyetler artık bölgenin uzağında kalmayacaktı. 1924/1925 yılı bu etkinin genişleyeceğini hissettirince, Vali Yang'da kendisini yeni oluşan duruma şaşılmalı bir şekilde adapte etti. Hatta Vali Yang'ın Rus Konsolosluğunda kaldığı günlerin olması aradaki ilişkinin geldiği boyutu anlamak için oldukça mühim bir göstergedir.

Vali Yang Bölge üzerinde idareciliği süresince dış siyasette takip ettiği faydacı ve akılcı siyasetle iktidarını güvende tutmuştur. 1927 yılında hem Çin hem de Britanya, Sovyet Rusya ile ilişkileri kopardığında, o Sovyet Rusya ile yeni tesis edilmiş olan dostluğu bozmaya degecek bir sebep görmüyordu. Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesini Sovyet Rus etkisinde bırakmakta bir beis görmemekle birlikte bu devletle kendisini küçük düşürücü hiçbir antlaşmaya da imza atmadı. Kaşgar'daki Britanya etkisine aynı dönemde “sıradışı bir samimiyetle yaklaşması”, onun hakkında Sovyetlerde bıraktığı intiba Yang'ın güç oyununda fazla zorlanmaması gerektiği idi.

Bununla birlikte Vali Yang'ın gün geçtikçe dozunu arttırdığı sansür, yalıtılmışlık ve baskıcı rejimi iç işlerinde ışık vermiyordu. Çin'den gelen memurlara karşı uyguladığı karanlık oda mülakatları sıradanlıktan oldukça uzak olarak görüldü. O yaklaşık 2 milyon km²'lik bir alanı baskı, sansür, yolsuzluk, yalıtılmışlıkla bir akvaryum içine almış gibiydi. Ancak kendisi de suikast korkusundan dolayı Hükümet Konağına hapsolmuş bir hayat yaşıyordu. O bölgenin asli sahipleri üzerinden yolsuzluklar ile çalıp çırpıtığı ganimetleri ve ailesini, güvenilir olarak gördüğü Filipinler'e taşımıştı. Daha önce defalarca suikast girişiminden kurtulan Yang için çanlar bu defa daha güçlü çalıyordu ve dahası o da bunun farkındaydı. Bundan dolayı Urumçi Havalanına bir uçak çalışır vaziyette Rus pilotların kontrolünde hazır bekletiliyordu. Vali Yang'ın 17 yıllık iktidarı süresince yaptıklarına karşılık bir suikast girişimi oldukça olağan ve beklenen bir şeydi. Ancak asıl soru şuydu “Suikastı kim, ne zaman gerçekleştirecekti?”. Bu sorunun cevabı yakınında bulunan biri tarafından verilmiştir. Yang, Fan Yoa-nan tarafından, Urumçi'deki bölgenin tek Hukuk Fakültesinin mezuniyet töreni için düzenlenen törende suikasta uğramıştır. Bunun sebebi Makyavelizm etkisine açık olan Fan ve ortaklarının girişimiydi. Bu suikast sonrası Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçireceğine inanan Fan, ailesi ve işbirlikçileri işkence sonrası iki gün içerisinde, Vali Yang'ın Halefi tarafından infaz edilmişlerdir. Onun bu sonla yüzleşmiş olması kimseyi şaşırtmamıştır.

5. DOĞU TÜRKİSTAN 1928-1934

5.1. Vali Jin Shuren Yönetimi

Vali Jin Shuren'in beş yıllık (1928-33) yönetimi Vali Yang'ın memurluk saltanatı ile bir sonraki Harp Beyi General Sheng Shicai arasında kafa karıştırıcı bir geçiş evresi oluşturdu. Bölüm 5'in yapısı iç içe geçmiş temalar ile örtüşen kronolojik bir şemaya dayanıyor.

Temkinli bir başlangıçtan sonra, Vali Jin vilayette genel isyana neden olan 1930'lardaki kötü niyetli yönetim reformları ile Yang'ın hassas "böl ve yönet" politikasını uygulamayı bıraktı. Sovyetler ve Döngenlerin silahlı müdahalesine ek olarak, Doğu Türkistan; Büyük Britanya, Çin Milliyetçi Partisi, Japonya, Almanya ve Türkiye'nin politik etkilerinin hedefi haline geldi. Vali Jin'in 1933'te düşüşü Doğu Türkistan'ın özellikle Sovyet ilgi alanına geçişinin sinyallerini verdi.

Vali Jin Shuren'in yönetiminin önde gelen akademisyenler tarafından değerlendirilmesi pek tarafsız değildir. Jin dönemi Yang'ın Altın Antikalığı ve Sheng Shicai'nin Modern Çağ arasında sıkışmış 20. Yüzyıl Doğu Türkistan'ının Karanlık Çağları olarak tasvir edilir. Olaylara baktığımız bu yol ayrıca Vali Jin'in aslında çığır açan önemde bir diplomasi yürüttüğü dönemin yurt dışı meselelerinde de ortaya çıkar. Sonuç olarak, benim temel amacım, bu bilimsel imajı yeniden değerlendirme çabasıyla Jin'in hükümdarlığı dönemini sil baştan araştırmak.

5.1.1. Vali Jin Shuren'in Merkezden Uzak Dönemi

Vali Jin Shuren, 1928 yılının temmuz ayında efsanevi selefine suikast yapıldıktan sonra Doğu Türkistan'daki iktidarı ele geçirirken hiç de kolay bir iş ile karşı karşıya kalmadı. "Jin'in valiliği" baskı, kayırmacılık ve ekonomik tecavüz geleneğinin yalnızca bir devamıydı. Yeni vali daha sonra ciddi bir şekilde Yang'ın Çoban Yıldızı olan "böl ve yönet" politikasına karşı günah işledi. Dış politikada Yang'ı geçtiği ifade edilirken, Jin'in iç politika yönetimi tam manasıyla kaotik olarak geçti.

Sonuç olarak, Owen Lattimore, Allen S. Whiting veya O. Edmund Clubb gibi tarihçiler tarafından zayıf ve kararsız Jin hakkında henüz hiçbir olumlu karar verilmemiştir.³³⁴

³³⁴ Lattimore, Pivot of Asia, s. 65-66

Yang'ın ölümünden birkaç ay sonra, Jin Shuren resmi olarak -heterojen yapıdaki- Doğu Türkistan'ın idarecisi olarak atandı. Sonrasında, Jin'in Almanya'daki diplomatik ajanı ona Doğu Türkistan'ın Başkanı adını verdi.³³⁵

Kayırmacılık ve yolsuzluğu eleştirmek dışında bir şey yapmamıştı. Britanya istihbarat raporlarına göre eğer Kansu Generali Feng veya Nan-jing yetkilileri tarafından onu rahatlatmak için yardım gönderilirse, Doğu Türkistan'ın tamamı Jin etrafında toplanabilirdi. Tıyaki bir afyon içicisi olmasına rağmen, yeni “Başkan” iyi düzenlenmiş pozisyonundan memnundu ve emirleri kendinden öncekinde olduğu gibi Doğu Türkistan'ın her yerinde yerine getirilmişti.³³⁶

Jin'in sansürü Yang'ın uyguladığından daha sert oldu. İnsanlar arasındaki herhangi bir hoşnutsuzluk belirtisi ile acımasızca ilgilenildi. Sokaklardaki sıradan görüşmeler esnasında sadece dikkatsiz açıklamalar yaptığı için bile birkaç kişi idam edildi. Dahası, Jin, az yetenekli ve görüş açısı olmayan adamlarla kendini çevrelemiş görünüyordu. Valinin aşırı güvensizliği ve izolasyonu onun felaket politikasının sonucuydu.

Memleketi olan Çin'in Kansu eyaletinde yaşadığı tatsız deneyimler nedeniyle, Jin Shuren Müslüman karşıtı olmuştu. Doğu Türkistan'da böyle bir politika dar görüşü temsil etmekteydi ve düpedüz tehlikeliydi. Vilayetteki Müslüman çoğunluk sadece korkmakla kalmadı aynı zamanda Jin'i için için hor gördü.

1931-33 arası insanların kötü yönetimi ve sert muamelesi Döngenlerin istilasına neden oldu.

Britanya'nın gezici ajanı Albay R.C.F. Schomberg'e göre, Mayıs 1929'da Altay bölgesindeki Taotai Chang'dan gelen bir komplo, muhtemelen Sovyetler Birliği tarafından desteklendi. Jin darbe girişimiyle uğraşırken, onu bilgilendirmek için Urumçi'ye kendi çabasıyla hareket eden bir sığınmacı gitti. Darbe böylelikle Sarısümbe'de sınırlı kalabilirdi ama Kaşgar Taotaisi Ma Shaowu, Kaşgar otokratlarının mahrem entrikalarını azami ölçüde yaydı.

1931'in baharında hoşnutsuz Çin subayları ve askerleri tarafından Jin'in adamlarına veya resmi konutlara karşı bir saldırı başlatıldı fakat başarısız olundu ve bu başarısızlığın bedeli bir takım seri infaz oldu.³³⁷

³³⁵ FO 371/ 13932315 /315/10: Kaşgar Başkonsolosluğu, 6.11.28

³³⁶ FO 371/17107- F 325/325/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1932.

³³⁷ L/P&S/12/Coll 12/2 PZ 4656/1931: Kaşgar Günlükleri, Mayıs 1931.

1929'da Jin'in şahsi sekreteri Lu, Nan-jing'e resmi bir iş için gönderildi. O ayrıca Sheng Shicai'yi keşfetti ve Doğu Türkistan'da askeri hizmet için onu hizmetine aldı. Ordu Komiseri ve Vali Jin'in erkek kardeşi Chin Shu-chih, buna göre yalıtılmış sınır birimlerine görevlendirilen Japon eğitilmiş Sheng'in rekabetinden korkuyordu. Sonrasında, Jin Shuren yeniden Urumçi eyalet askeri yüksekokuluna şef hoca olarak Sheng'i atadı. Bu, Sheng'in kariyerinin dönüm noktası olurken; Jin'de kendi kaderinin sonunu getirecek saatli bombayı ayarlamış olduğu anlamını taşıyordu.³³⁸

Vali Jin, İngiltere ile yapılan bir silah anlaşmasının etkisiyle, o umut kırıntısı olduğu sürece İngiliz yanlısı tutum gösterdi. Jin sadece Britanya'yı Sovyet'e karşı kışkırtarak, Yang'ın geleneksel dışişleri politikası oyununa devam etti.³³⁹

Dr.Sven Hedin'e göre, Vali Jin Shuren büyük bir ordu kurarken ve Sovyet sınırı boyunca çok sayıda askeri görev oluştururken kafasında "Bolşevizm" tehdidini önlemek vardı. Yine de kişisel nedenlerden dolayı Jin güçlü komşusu ile dostane ilişkilerini sürdürmek zorunda kaldı. Nan-jing ile bir husumetin doğması veya iç isyan durumunda, Çin'e varan Sovyet kaçış yolunu kullanabilirdi.³⁴⁰

Yönetim geniş çapta değişmeden yeni hükümetin kontrolü altında kaldı. Resmi olarak, sivil yöneticiler adlarını Yönetici veya Taoyin/Taotai'den Hsing Cheng Chang'a değiştirdiler ancak yolsuzluk gibi eski gelenekleri ortadan kaldırmak çok zordu. Jin yönetimi altında, arazi vergileri iki katına çıktı ve enflasyon patladı. Ek olarak, Sovyet Birliği aktif olarak yerel hakimlere hediyeler ve silah göndererek ekonomiyi baltaladı.³⁴¹ Yerel nüfus ve Çinli yöneticiler üzerindeki Sovyet etkisi için rüşvet temel geçim kapısıydı fakat bu resim resmiyetten çok uzaktaydı. Bir Alman gözlemci bile yönetimi 'iyi' olarak tanımlar.³⁴²

1928'de, bir subay Nan-jing'e Doğu Türkistan temsilcisi olarak gönderildi fakat Yang'ın zamanından kalan geleneğe devam eden Urumçi ve Nan-jing arasındaki bağlantılar her zamanki gibi gölgede kaldı. Jin meseleleri Nan-jing'e göndererek veya son söz emirlerini ancak kendi menfaatlerine hizmet ettiği zaman alıntı yapan, tüm amaç ve niyetlerinde bağımsız bir yöneticiydi. Büyük Güçlerin müdahalesinden kaçınmak için Çin Merkez

³³⁸ Fook-Lam, G.C. (1966). Sheng Shih-ts'ai and his great policies. International Conference on Asian History, Hong Kong, s. 3.

³³⁹ FO 371/13226 F 6660/1442/10: Memo by Schomberg, Urumçi, 23.9.1928.

³⁴⁰ L/P&S/10/1152-P 5253/1929: Mr. Nigmatulin to Brit. Cons. - Gen, Urumçi, 1.3.1929.

³⁴¹ Lattimore, Pivot of Asia, s. 65-66.; Heissig, a.g.e., s. 59.

³⁴² AA IV Chi 1318/ Berlin 25. Juni 1931. The German subject Mr. WAGNER, who stayed 1929-30 in Sinkiang.

Hükümetinden gelen bazı emirler kabul edilebilirdi. Ancak son karar mekanizması olarak Jin yine kendisini görüyordu.

Göze çarpan bir örnek 1931’de Doğu Türkistan ve Sovyet Birliği arasında imzalanan Ticaret Anlaşması ile görülür. Yang tarafından kurulan emsali takip eden Vali Jin, tüm eyalette Sovyet ticaret ajanslarını kabul etti ve haberleşmeyi Sovyet kontrolüne vermenin yanı sıra gümrük vergilerini de düşürdü. Anlaşma Nan-jing hükümeti tarafından reddedildi ancak Sovyet-Doğu Türkistan Ticaret Ajansı (Sovsintorg) bu reddetmeden etkilenmeden operasyonlarına devam etti.³⁴³

Yang’ın ölümünden sonra da Cungarya’da Sovyet etkisinin egemen olmasıyla, genel bir Britanya karşıtı tavır takip edildi. Britanya’nın imtiyazlı halinin kırıntıları, yabancı halkları Çin vatandaşı saymak için başlatılan bir kampanya ile tamamen ortadan kaldırıldı. Yeni eylem maddeleri Nan-jing’de ortaya çıktı. Vali Jin ayrıca Britanya Başkonsolosuna Kaşgar’dan çıkan Britanya temsilcilerinin “kötü ulaşım şartları” nedeniyle, Urumçi’de kendisini ziyarete gelmemelerini dilediğini bildirdi.³⁴⁴ Bundan böyle Cungarya’da Britanya karşıtı bir politikaya kademeli geçiş, Britanya etkisini by-pass etmek ve Sovyet planlarını garantiye almakla ilgiliydi.

1870’ler sırasında, Çinlilerin Doğu Türkistan’ın tekrar işgalinden sonra, yerel kralların veya prenslerin çoğu ya bir ofise atanır ya da verasetten emekli aylığı alırken, birkaç yerli devlete özerk varlıklarını sürdürebilmesine izin verildi. Vali Yang kendi böl ve yönet sisteminin bir parçası olarak bu düzenlemeyi sürdürdü ancak Jin kendi yönetimine oluşabilecek herhangi bir yerel rekabeti ortadan kaldırmak için kararlı bir politika sürdürmedi. Ayrıca, bu popüler olmayan davranış, halkı, küçük yöneticilerin baskı altında tutmasından ve herkesi bir Ulusal Yönetim uyarınca tek bir yasaya tabi kılmasından kurtarmak amacıyla Nan-jing adına yapıldı.³⁴⁵

Kumul Kral’ı Maksud Şah³⁴⁶ 1930’da öldüğünde, Çinliler Kağanlıkları ortadan kaldırdı ve yönetimi devraldı. Arazileri yeniden ölçülerek vergilendirilmek üzere girişimde bulunuldu fakat bu sadece, bir kısmı dağlardan ve Kansu’dan gelen savaşı Döngenlerden kombine bir

³⁴³ Whiting, a.g.e., s. 9-10.

³⁴⁴ L/P&S/10/976 P 3679/1929: Kaşgar Günlükleri, Şubat 1929.

³⁴⁵ Cable and French, M., (1943). The Gobi Desert, Londra, s. 220-222.

³⁴⁶ Kumul Hanı’dır. 1908’de babası Muhammed vefat ettikten sonra tahta geçmiştir. Maksud Şah, Urumçi’deki Çin yönetimine az miktarda haraç ödemek suretiyle Kumul’da hükümdarlık yapmıştır. Çinlilerle dost geçinmiştir. Ama Jin Shuren’in Kumul’u ilhak etmesine müdahale etmesi 1931’de Kumul İhtilali’ne uygun ortam hazırlamıştır.; Forbes, a.g.e., s.459.

kuvvetin isyanına yol açtı. Durum genç varislerin Urumçi'deki Kumul Hanlığına hapsedilmesiyle daha da kötüleşti.

Sonuç olarak Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti prestijini kaybetti ve gelecekteki Döngen istilasının yolunu açmış oldu.³⁴⁷ Owen Lattimore 1933'teki bir makalesinde “Kumul sorunlarının patlak vermesiyle Doğu Türkistan'ın şu anki rejimi kendi ayağına sıktı” diye bildirir.³⁴⁸ Bu kesinlikle doğru bir gözlemdir. Vali Jin Pandora'nın kutusunu Kumul'da açtığını çok geç anladı.

Karaşehir Moğolları'nın ve Turgutların saltanat naibi ve “yaşayan Buda”Pontsok Gegen, 1930'da neredeyse öldürülüyordu. Çinli otoriteler, suikastçılar Urumçi'ye kaçtıklarında teslim etmeyi ve adaletin önüne çıkarmayı reddetti. Bu tavır Gegenlerin canını o kadar sıktı ki vilayetteki değerli tek yerli askerleri içeren ünlü Turgut süvarilerinin Kumul operasyonlarında yardımcı olmalarına izin vermeyi reddetti. Onun yerine, Gegen kendi ordusunu Karaşehir'e güç gösterisi olarak getirdi. Gegen'in Vali Jin'e ihanet mi ettiği yoksa politik olarak toy mu davrandığı tartışmalıdır. Gegen Jin'in, adamlarını vurmama şartıyla dikkat çekmeden Urumçi'de görünme çağrısına uydu. Çin yönetimi yanlış politika sonucu sıkı bir komünizm karşıtı ve genel olarak yetkililerin kullanımına açık olan geniş nüfuzlu bir ruhsal lideri kaybetti.³⁴⁹

Vali Yang Çin'e karşı düşmanlık ruhunun son derece tehlikeli olduğunu, o kendi eyaletinin sınırlarına her zaman sadık kalarak güvenliğini temin edeceğini söylerdi. Doğu Türkistan yönetim ağını merkezileştirme amacıyla, Vali Jin sadece Müslümanlar ile Lamaist olan Turgutlar arasında huzursuzluk yarattı.

Jin yönetimine zarar veren bir diğer hareket İli Bölgesinde yerel askeri makamların gücünü de azaltan yönetsel bir reform planlandığında ortaya çıktı. Jin yönetiminde hiçbir kalıcı reform yapılmamıştı.

Kansu Harp Beyi Ma Bufang'ın kardeşi olan Ma Shaowu'nun kariyeri, 1924'te, kuzeni Kaşgar Titai'i Ma'dan intikam alma isteği kabul edildiği zaman, tırmanışa başladı. Buna rağmen, kurnaz Vali Yang hırslı Ma'ya Kaşgar bölgesini önermedi, onun yerine özellikle onun için Hotan çevresinde yeni bir bölge oluşturdu.

³⁴⁷ FO 371/16214 F 3035/340/10: Report on Sinkiang by Col. Schomberg 1930-31. (Printed in New Dehli 1932) s. 2-3

³⁴⁸ FO 371/17115- F 4807/466/10: Lattimore,Chinese Turkestan.Int Peking Tian-jing Times,7.5.1933.

³⁴⁹ FO 371/16214-F 8094/340/10: Report based on information from Rev.French Ridley,Temmuz 1932.

1925'te Başkonsolosluğun kurulmasından sonra Kaşgar'da Sovyet etkisi arttığında, Vali Yang Britanya ile dostane ilişkilere devam etmesi, desteklemesi ve Kaşgar'daki farklı etnik grupları dikkatlice dengelemesi için, Kaşgar Taoyini Ma Shaowu'yu görevlendirdi.³⁵⁰

Kaşgar Taoyini ve Doğu Türkistan'daki Vali Jin'in kendisinden sonra en güçlü ikinci adam olarak Ma Shaowu kamu hizmetinde bulunmaktaydı. Urumçi, Sovyetler veya Döngenler'den gelen bir dizi entrikaya rağmen Ma Shaowu Britanya yanlısı politikasına sadık kaldı.³⁵¹

Ma Britanya yanlısı politikası sebebiyle Sovyetler tarafından dışlanmadı. Sovyet otoriteleri Ma'ya silah ve hediye dışında, Kaşgar'da görülecek ilk arabayı da sundu. Diğer bazı ticari düzenlemelerin de Ma Taoyin'in yararına olduğu söyleniyordu.³⁵²

Nan-jing Hükümeti General Sheng Shicai, Jin'in halefi olarak kabul edildiği 1934'ün sonlarına kadar Ma Shaowu'yu Doğu Türkistan'ın sonraki valisi olarak görünüyordu.³⁵³ Buna rağmen Ma suikastı girişimi, alınan kritik yaralar nedeniyle onu oldukça güçsüzleştirdi. Generaller Mahmud Hsi-Chang ve Liu Pin'in Urumçi Hükümetine egemen Sovyet adına, Nan-jing'in hayati bir destekçisini kaldırmak için düzenlenen suikastın liderleri olduğu söylendi. Sonunda Ocak 1935'te, yeni bir Hsing Cheng Chang veya Taoyin sakat Ma'nın yerini aldı.³⁵⁴

Ma Shaowu, güneye doğru daha fazla artan Sovyet nüfuzuna karşı, Kaşgar'da Britanya ve Nan-jing yanlısı bir tampon bölge oluşturma umudunu taşıyordu. 1934'teki suikast girişimi ve Döngen yanlısı kaos bütün Çin planlarını parçalara ayırdı. Sovyet nüfuzu durdurulamadı.

Sonuç olarak, Doğu Türkistan'ın iç işleri ciddi şekilde bozulurken Vali Jin Shuren'in Yang'ın Sovyet Birliğine uyum politikasını sürdürdüğü belirtilebilir. Yolsuzluk, enflasyon hat safhaya varırken, titizlikle detaylandırılmış böl ve yönet politikasının terk edilmesi, Cungarya'yı Sovyet etkisi için kolay bir av haline getirdi. Nan-jing Merkez Hükümetinin gücü bir illüzyon olarak kaldı. Büyük Britanya bölgedeki bütün ayrıcalıklarını kaybetti. Britanyalı temsilciler artık vilayette özgürce seyahat edemeyeceklerdi; onlar Kaşgar'da izole edilmiş bir şekilde bırakıldılar. Ma Shaowu'nun kariyerinin ani ve küçük düşürücü sonu, Kaşgar'daki Britanya etkisinin azalmasına paralel olarak gerçekleşti.

³⁵⁰ FO 371/12485-F 6067/1572/10: Kaşgar Günlükleri, Nisan 1927.

³⁵¹ FO 371/16213 -F 6869/339/10: Con -Gen, Kaşgar, 14.5.1932.

³⁵² Cherbakoff, a.g.e., s. 537-538.

³⁵³ FO 371/18058-F 4559/14/10: Br.Emb, Pekin, 25.7.1934.

³⁵⁴ L/P&S/12/Coll 1272- PZ 1951/19341, Kaşgar Günlükleri, Ocak 1934.

5.1.2. Ekonomi, Ticaret ve Haberleşme

1928’de Jin Shuren valiliğe yükselişini kutlamak için, bütün ordu ve polis maaşlarını ikiye katladı. Ayrıca personele daha iyi ve daha fazla miktarda üniforma verildi. Yeni harcamaları karşılamak için banknot sayısında büyük bir artış gerçekleştiğinde enflasyon sarmalı ciddi bir şekilde başladı. Kâğıt para karşısında rezervlerde hiç külçe kalmadığından ticaret erbabının güveni sarsıldı. Gümüş ve altın stoklanmaya başlandı.³⁵⁵

1931’deki Kumul Sorunu para biriminin daha fazla zorlanması anlamına geliyordu çünkü giderlerin ve birliklerin ücretlerinin gereklilikleri daha fazla banknot basılarak karşılandı. 1930-32 yılları arasında, bu sorumsuz politika hem Urumçi hem de Kaşgar kâğıt parasında eşit olarak gümüş para (gümüş Lan veya Tael), Meksika doları ve Hindistan rupisi döviz kurlarının karşısında, yaklaşık %50 değer kaybına neden oldu. Enflasyon oranı Kaşgar’da 1934’e kadar bu seviyede kalırken, Jin yönetiminin geri kalanında olduğu gibi Cungarya’da da enflasyon fırladı.

Yozlaşmış hükümet sistemi enflasyonun artmasına büyük katkı yaptı. Yetkililer, bir yıl görev süresinin ardından görevlerini bırakırken, geleneksel havale yöntemi için gümüşten başka hiçbir şeyin satın alınmaması banknot değerini daha da aşağıya çekti. Ek olarak Yang döneminin nispeten daha kolay anlaşılan yöneticilerinden, daha aç gözlü bir memur tipine doğru daha kötü bir değişiklik yapıldı. Vali Jin bile Çin’i havadan altın ihracatı ile şımarttı.

Vali Jin hem madenciliği kendi tekelinde tutarak fiyatı arttırmak hem de -altın ve döviz alımını (rupi ve dolar)- Hindistan, Çin ve Almanya’daki çeşitli taahhütlerini yerine getirmek üzere önde gelen tüccarlardan elde etmek için bu planı kullandı. Hindistan’dan gelen mühimmatlar Kumul’daki sorunların çözümünde hayati öneme sahipti ve eyaleti geliştirme çabalarında, Jin ayrıca Almanya’dan alınan endüstriyel ekipmana ek olarak Tian-jing’den dört kamyon ve bir araba satın aldı. Banknot akışı bu nedenle piyasada gevşemeye izin verdi. Tüccarlar ürünlerini tutmayı ve değersiz para yerine varlıklarını koyun, sığır ya da afyon çeşidine dönüştürmeyi tercih ettiler. Sovyet Birliği ile yurt dışı ticareti “aynı olarak yapılan” bir değiş tokuşa dönüşmüştü.³⁵⁶

Riskli ekonomik durum, Doğu Türkistan Eyalet Hükümetini, Nan-jing Hükümetinden askeri ve idari harcamaları karşılamak için iki milyon dolarlık bir kredi talep etmeye zorladı.⁴⁾

³⁵⁵ FO 371/17113 F 466/466/10: Vice Consul Watt's report on tour in Dengrie 1932. Kaşgar 21.10.1932, s. 7.

³⁵⁶ FO 371/ 1605514 /14/101 ConsrGen. Thomson-Glover, Kaşgar, 9.11.1933.

Doğu Türkistan'ın kısır enflasyon döngüsü, Çin yönetiminin şu anından olduğu gibi geleceğinde de ciddi bir güven kaybına neden oldu. Doğu ticaret rotası kapandı ve genel dünya ekonomik (1929 Buhranı) bunalımı, Hindistan'a ihracat yapılmasını engelledi. Sözün kısası, Sovyet Birliği sadece kendi alımlarını aynı olarak ödedi.

Bu tür yanlış ekonomik yönetim, büyük dış borçlanmaları bir zorunluluk haline getirmiştir.1933'te Doğu Türkistan ticaretinin %90'ını ele geçiren Sovyet Birliği, il hükümetine hayati krediler sağlayan, gerçek bir tekel olmanın tadını çıkarıyordu. Bu 1931'de oldu ve sonrasında krediler Meksika doları olarak, hatta direkt Tian-jingli alacaklılara verildi.³⁵⁷ Böylece Vali Jin tarafından, uzun vadede kendi dezavantajına olacak, Sovyet ekonomik yardımına bağımlılık başlatıldı.

Doğu Türkistan'ın doğal kaynakları Çin yönetimi altındayken sayısız plana rağmen geniş çapta kullanılmaz halde kaldı. Hindistan veya Çin ile modern iletişimden yoksun, savaş istilas ve Sovyet hakimiyetindeki bir Doğu Türkistan, gerekli Batı sermayesini ve teknik becerisini cezbedecek durumda değildi.

Doğu Türkistan, Çinli bir kaynakta oldukça şaşırtıcı bir ifadeye göre “dünyanın önde gelen altın üreten bölgeleri içinde” yer almaktaydı. Yaklaşık 50.000 insan beş aylık sezon boyunca Altay altın madenine bağlıydı. Üretilen bütün altın Sovyet Birliği'ne gitti.³⁵⁸ Altın madenciliği Doğu Türkistan'da katı bir sır olarak korunduğundan, bu raporun gerçekliğini kontrol etmek imkansızdı. Buna rağmen, bu bölge içinde altında bir bolluk belirmiştir.

Aitchen K.Wu tarafından ifade edilen “şüphesiz ki petrol Doğu Türkistan'ın gelişiminin anahtarıdır”³⁵⁹ görüşü eyalet hükümeti tarafından benimsenmiştir. Alman petrol şirketleri, Doğu Türkistan'ın petrol sondajı için imtiyazlar ve finansal güvenceler vermeye istekli olduğundan haberdar edildiler.

Buna rağmen, Vali Jin'in Doğu Türkistan'ın gelişimi için görkemli planları, ya Döngen istilas veya Sovyet karşı koyması ile kontrol altına alındı.

Vali Yang tarafından başlatılan izolasyonu, modern trafik araçlarının bozmasının yanında Jin yönetimi boyunca haberleşme alanında da kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. 1930'da stratejik öneme sahip Türkistan-Sibiry Demiryolunun açılışı, sık sık Sovyet propagandasında ilerlemenin sembolü olarak kullanıldı. Doğu Türkistan'dan hacimli pamuk

³⁵⁷ FO 371/17113- F 466/466/10: cf note 1, s. 8.

³⁵⁸ M IV Chi 471/10.3. 1 From "The China Weekly Review", Nr.10, Şubat 7, 1931.

³⁵⁹ Wu A.K. (1939). China Save its Far West? In Asia and the Americas, s. 677.

ihracatı için yeni inşa edilen demiryolu, makul bir pazara en iyi erişimi sundu. Sovyet otoriteleri demiryolunu Doğu Türkistan'ın ekonomik gelişimi için önemli bir vasıta olarak gördüler. Kaşgar ve Cungarya arasını Türkistan-Sibiry Demiryolu vasıtasıyla transit geçişin yararları öne sürüldü ancak bu plan Sovyet beklentilerine karşılayacak düzeye ulaşmadı. 1929 Buhranı ve Döngen iç savaşı Doğu Türkistan'ın Sovyet Birliği ile bile ticaretini azalttı.³⁶⁰

Sovyetler Birliği'nden gelip Tarbagatay üzerinden Urumçi'ye giden ana yol üzerinde yapılan gelişmeler onu motorlu taşıtlar için geçilebilir hale getirmiştir.³⁶¹ Türkistan-Sibiry Demiryolu hinterlandının böylesine genişlemesi Doğu Türkistan'da ticari ve politik tekeli sağlamak için Sovyetlerin nüfuz etme politikası bağlamında değerlendirilmelidir.

Britanya'nın Karakurum patikasını ihmal etmesi Hint-Kaşgar ticaretini engellemeye devam etti. Tüccarlar genellikle kendi karavanları ile Leh ve Karakurum üzerinden Kaşgar'a geçtiler çünkü Gilgit üzerindeki en kısa rota tüccarları, Hunza ve Nagar Mirleri tarafından belirlenen yol geçiş ücretlerine maruz bırakmanın dezavantajını içeriyordu. Hatta birçok tüccar Kaşgar'a giderken Vahan rotasını tercih etti çünkü burada geçiş ücretleri ve uygulamaları daha makuldü.³⁶²

Karayolları, iletişim üzerinde demiryolu ile aynı etkiye sahip olmasa bile, Çin ve Doğu Türkistan'ın resmi çevreleri, Nan-jing Hükümetinin finansal sıkıntıları dolayısıyla en iyi çözümün bu olduğuna inandılar. Doğu Türkistan'ın aşırı izole edilmişliği sıklıkla seyahatçileri vilayete ulaşmak için Çin'den Trans-Sibiry Demiryolunu kullanmaya zorladı.³⁶³

1930'da Avrasya Havacılık Şirketi, Berlin-Şangay rotasını işletmek için Çin Ulaşım Bakanlığı ve Alman Lufthansa Şirketi ile ortaklaşa kuruldu. 1931-32 kışında Avrupa'ya yapılan bu yeni kısa yol için Pekin'den Urumçi'ye deneme uçuşları başarılı bir şekilde gerçekleşti. Vali Jin ve Çinli yetkililer Çin Bölgesi için kullanışlı bu ulaşım hattına vilayet boyunca muazzam bir ilgi gösterdiler.³⁶⁴ Berlin'de, Doğu Türkistan Eyalet Hükümetinin yerleşik temsilcisi, S.Burkhan ve Lufthansa arasında müzakereler başlatıldı. Tek problem Sovyet sınırının bazı iç hava yollarına yakınlığıydı. Ancak ihtiyaç anında ayrı bir Doğu

³⁶⁰ Coldman, (1934). Red Road Through Asia, Londra 1934, s. 148-149.; Kazak, a.g.e., s. 121-123.

³⁶¹ Castagne, J., (1937). Le problème du Turkestan chinois. In: Revue des études islamiques, Paris, c. VII, s. 166.

³⁶² FO 371/16214 -F3035 /340/10: ct note 2, s. 5-6.

³⁶³ Kazak, a.g.e., s. 142-143.

³⁶⁴ Walter,R.(1932). Bei der Eurasia" in China. In: Lufthansa Nachrichten, NE 1/2.1932. s. 12.

Türkistan hava hattı yaratılabilirdi.¹⁴⁾ Kurulan hava hizmeti sadece birkaç asya ötesi uçuş için sürdü. Politik nedenlerden dolayı, Sovyet Birliği Avrasya uçuşlarını 1933'te hava sahasını kapatıp veya yakıt ikmali yapmayı reddederek, durdurdu.¹⁵⁾ Kumul sonrasında Avrasya ve Sovyet sahipli Hamiata³⁶⁵ hattı için batıya doğru bağlantıları olan Almatı'yı aktarma havaalanı haline geldi.

Kumul Sorunu ve ardışık Döngen istilaları doğu toprakları rotasını kapatınca Çin ile iç ticaret hacmi sert bir şekilde düştü. Doğu Türkistan ithalatı çay, ipek ve lüksleri kapsarken, ihracatı geleneksel olarak kürkler, deve kılı, pamuk, tarım ürünleri, altın ve gümüş içeriyordu. Genellikle, büyük Çin ticaret firmaları 1930'ların başlarındaki isyanda bile hayatta kalabildiler ancak tüccarlar daha çok, vilayetin gelecekteki olası ticari aktiviteler ile ilgilendiler.¹⁶⁾

Pamirler üzerindeki Afgan damlaması temel olarak farklı türdeki tekstil ürünleri karşılığında elde edilen afyon ve hayvansal ürünlerden oluşuyordu. Afgan'a yapılan ihracat değeri, uzaktaki Doğu Türkistan'dan yapılan ithalatlarla aşıldı ancak, hala Afganistan'ın toplam dış ticaretinin yüzde birinin altında kaldı.³⁶⁶

1931'de, Çin Cumhuriyeti ile ABD arasındaki resmi bir ticari anlaşmanın sonuçlanması beklenirken, Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında bir anlaşma yapılarak, Sovyet ticaret saldırısının temeli atıldı.

Anlaşmada Kaşgar'da bir yolun ve Cungarya'da ticari yolların yanı sıra Doğu Türkistan ile Sovyetler Birliği arasındaki yolcular için üç yolun açılmasıyla ilgili bir hüküm yer aldı. Sovyetler Birliği serbest ticaret haklarını ve Kaşgar, İli, Tarbagatay, Altay ve Urumçi bölgelerinde ticari bir ofisin kurulmasını garanti altına alırken, Sovyetler Birliğine engelsiz ihracat hakkı Doğu Türkistanlı tüccarlara verildi. Sovyet temsilcileri ve ajanlarının yerel tüccarlar ve firmalar ile ticari anlaşmalar yapabilmesi amacıyla yukarıda bahsedilen bölgelerden, ek olarak Yarkent, Turfan, Karaşehir, Hotan ve Aksu şehirlerine ilerlemelerine izin verildi.

Çin kanununa göre sadece normal ve tek tip vergiler ile gümrükler ödenecekti. Sovyet Birliği Doğu Türkistan'ın tarımsal ve endüstriyel ekonomisinin gelişmesinde yardım için söz verdi. Çin ile transit trafik Sovyet Birliği üzerinden sağlanacaktı.

³⁶⁵ Hamburg Havalimanı.

³⁶⁶ Noris,M.R.,(1944). Gateway to Asia: Sinkiang frontier of the Chinese Far, West New York, s. 181.

Ek bir notta, Sovyetler Birliği, Urumçi, Kaşgar, Gulca ve Tarbagatay'da, Çinli tüccarlar veya firmalardan gelen komisyonlar da dahil olmak üzere tüm ticari ve finansal işlemlerde belirli bir ücret karşılığında işlem yapmak amacıyla açılacak mali hesap ofisleri öneriyordu.

Doğu Türkistan ve Sovyet Birliği'nin telgraf sistemi iki ülke arasındaki kablosuz direkt iletişime ek olarak Tarbagatay ve Bakhti arasında bir hat ile bağlandı. Doğu Türkistan Vilayet Hükümeti iki ek maddeyi de onayladı.³⁶⁷

1931 Ticaret Anlaşması 1920'lerden itibaren Sovyet ticaret uzmanlarının sağladığı; özü, yalnızca Doğu Türkistan'ı bir hammadde tedarikçisi olarak sömürme yönündeki modern imparatorluk canlanmasına işaret ettiği fikirlerin bir atılımı anlamına geliyordu.

Antlaşmanın, Döngen Generali Ma Zhongying'in Vali Jin'in pozisyonunu güvensiz hale getirdiği 1931 sonbahar döneminde imzalandığı akıldan tutulmalıdır. İngiliz raporlarına göre, Sovyet Hükümeti Jin'in kullanımına pilotları olan dört uçağı ve -taviz dolu bir anlaşma karşılığında- büyük miktarda mühimmat verdi.³⁶⁸

İngilizlere göre, yerel düzeydeki Çinli yetkililer, vilayetlerini Sovyetler Birliği'ne güçlü bir şekilde 'satılma' anlayışıyla aşıldı. Ma Shaowu'u Kaşgar'da yaptırım politikasına devam etti. Sovyet ticaret temsilcilerinin pasaportları anlaşmaya göre hasır altı edildi ve hareket serbestlikleri ciddi biçimde azaldı.³⁶⁹

İngiliz Başkonsolosu ile anlaşmayı tartışırken, Ma Shaowu Doğu Türkistan'ın "baskın statüsündeki" değişiklik nedeniyle, Nan-jing'de Merkez Hükümet tarafından asla onaylanmayacağını düşündü.³⁷⁰ Umulduğu gibi, Nan-jing Hükümeti 1931 Ticaret Anlaşması'nı tanımadı ve acilen 1934'te kaçak Jin Shuren'e karşı yasal düzenlemeleri başlattı. Önceki Vali Doğu Türkistan ekonomik ve politik hayatını tamamıyla Sovyet kontrolüne bırakan yasadışı bir antlaşma yapmakla suçlanıyordu.³⁷¹ Çin ve Hindistan Hükümetlerinin 1931 Ticaret Antlaşmasını kınamasına rağmen, yine de anlaşma yürürlükte kaldı. Violet Conolly'nin kelimeleri ile, Doğu Türkistan için "Sovyet iktisadi sisteminin yörüngesine daha fazla ve daha fazla çekilmek istenmesi kaderdi".³⁷²

³⁶⁷ FO 371/16213-F 6869/339/10: Cons-Gen, Kaşgar 14.5.1932.

³⁶⁸ L/P&S/12/Coll 12/2 PZ 416/1932: Kaşgar Günlükleri, Eylül-Ocak 1931.; Conolly, a.g.e., s. 125.

³⁶⁹ Cherbakoff, a.g.e., s. 541.

³⁷⁰ FO 371/16213 F 6869/339/10: Cons-Gen, Kaşgar 14.5.1932, s. 1.

³⁷¹ FO 371/18147- F 3177/2574/10: KUO MIN New Agency, 17.3.34, s. 1-2.

³⁷² Conolly, a.g.e., s. 125.

1930'da "günümüz ticareti" denilen duruma Sovyet Birliği'nin karar vermesi ile 1926'nın "denge ağı" politikasının daha da gelişmiş hali olarak ortaya çıktı. Yeni ticaret politikası ithalat ve ihracatın ayrılması anlamına geliyordu. Göz kamaştıran ticari fuarlar, tüm ticari faaliyetlerin Doğu ülkelerinin topraklarına devredilmesiyle sona ermiştir. Bundan böyle, Sovyet Birliği sabit para birimi karşılığında -sadece Doğu Türkistan'dan- dünya pazarında tekrar satılabilecek ham madde satın aldı³⁷³.

İngiliz ve diğer kaynaklara göre, "günümüz ticaretinin" tekeli etkileri ve 1931 Ticaret Anlaşması Jin Shuren'in düşüşüyle Sovyet ticari otoritelerinin nakit mahsullerin fiyatını ve büyüklüğünü veya diğer arzu edilen hammaddeleri, yerel ticaret ağı ve temsilcileri aracılığıyla sabitlemeyi başardıkları 1933'e kadar ertelendi. Sonuç olarak, 1933'te Sovyet Birliği Doğu Türkistan'ın yurt dışı ticaretinin %90'ını kontrol etti. Doğu Türkistan-Sovyet Rusya ticaretinin gerçek gelişimine dair bir fikir edinmek çok zor ancak ticaret hacmi en azından 1933'ün sonuna kadar aynı seviyede kalmış gibi görünüyor. Köklü değişiklikler Jin'in düşüşünden sonra gerçekleşti.

Doğu Türkistan'ın ihracatında yün, deri, kürk, çiftlik hayvanları ve pamuk gibi ürünler yer alırken, Sovyetlerden ithalatının temelini -eskisi gibi- tekstil, şeker, elektrikli aletler, petrol ürünleri, züccaciye ve kibrit oluşturmaktaydı. 1930'ların başlarında, Doğu Türkistan özellikle Sovyet Birliği'nin ham madde tedarikçisiydi.³⁷⁴

Transit sorununa resmi Sovyet tavrı "Sovyetler Birliği aracılığıyla malların ücretsiz geçişi, mevcut ticari anlaşmalara sahip ülkelere ayrılmıştır" ibaresi ile 1928 kararnamesinde özetlenir. Çin, Sovyetler Birliği ile böyle bir anlaşmadan yoksundu, bu da Sovyet makamlarının, Doğu Türkistan'a merhameti olduğu anlamına geliyordu. Böylelikle Trans-Sibiry Demiryolu ile -sadece posta paketleri- çok pahalıya gönderilebiliyordu. 1931 Sovyet-Doğu Türkistan Ticaret Anlaşması ücretsiz geçişi garantiliyordu ancak Sovyet otoriteleri yeni kurulan etki alanlarında hiçbir rekabeti tolere etmiyorlardı. 1932'de Çin ile posta paket trafiği durduruldu.³⁷⁵

Enflasyon ve Çin'den bütünüyle yalıtım, ticari aktivitelere katı Sovyet yaklaşımı ile bağlantılı olarak, Kaşgarlı tüccarlar arasında büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. İngiliz raporlarına göre, 1930'da Andican'a ulaşan ürünlerin en az %15'i için Amerikan Doları ödendi ancak Kaşgarlı tüccarlar Sovyet ticaret ürünlerinin geri kalanına otoriteler ne değer

³⁷³ Kazak, a.g.e., s.106.; Temir, a.g.e., s. 184-186.

³⁷⁴ FO 371/17113 F 466/466/10: cf note 1, s. 8.; Vostokov, a.g.e., s. 450.

³⁷⁵ Kazak, a.g.e., s. 106-113.; Norins, a.g.e., s. 180.; Kosack, a.g.e., s. 449.; Conolly, a.g.e., s. 119.

verirse kabul etmeye zorlandı. 1930'dan 1933'e kadar ticaret 'nakit değil aynı' şeklinde saf değişime uğradı.³⁷⁶

Ayrıca Cungarya'da Sovyet ticaret organizasyonu azami etki alanına ulaşmak için sert ticari metotlar kullandı. Buna rağmen, İngiliz kaynaklarına göre, Sovyet ticareti zayıf kalitede ve çeşitli mallardan muzdarip olmuş gibi görünüyordu. Ek olarak, Cungarya pazarı çoktan doymuş olduğundan, miktar çok büyüktü. Tanınmış İngiliz ürünlerinin taklitleri bile bulunabilirdi.³⁷⁷

Sovyet ticaret uzmanları ticari bağlantıları, makine ve uzmanların gelişim yardımını Doğu Türkistan'a yapılan gerçek bir fedakârlık olarak gördü. Hammaddelerde ya da nakit ürünlerdeki faydaların bedeli, yalnızca tesadüfen belirtilmiştir.³⁷⁸ Sovyet Birliği koruması altındaki Doğu Türkistan'ın ekonomik geleceğini böylelikle -neredeyse- 1932'ye kadar kontrol altında tuttu.

İngiliz-Hint ticaret hacmi dönem boyunca aynı seviyede oyalandı, ancak Dünya Bunalımının (1929 Buhranı) tekstil ticareti üzerinde bazı azaltıcı etkileri olmuştur.

Kaşgar ihracatı ham ipek, altın (Rus İmparatorluğu altın paraları), yün ürünler(halı), gümüş, esrar (narkotik kenevir), at ve ipek böceği kozası içerirken; ağırlıklı olarak ipek ve pamuktan dokuma kumaşlar, boya malzemeleri, tıbbi malzemeler ve çay Hindistan'dan ithal edildi. Dahası, bilinmeyen miktarda afyon Hindistan'dan kaçırıldı. Kaşgar'dan değerli madenlerin akışı, benzer şekilde asla tam olarak tahmin edilemedi.³⁷⁹

İngilizlerin sahip olduğu tüm imtiyazlar 1929'da Doğu Türkistan hükümeti tarafından kaldırıldı. O andan itibaren, Çin yasaları, vergileri ve gümrük tarifeleri bütün yabancı vatandaşlara uygulandı ki bu da ayrıcalıklı İngiliz-Hint tüccarlar için ticari durumların ciddi bir bozulması anlamına gelmekteydi.³⁸⁰

Hindistan Bakanlığı'na (İÖ) göre, İngiliz Hindistan'ında gümrük tarifelerini kaldırılması, Hint-Kaşgar ticaretini teşvik etmeliydi çünkü İngiliz Hindistan'ınlı tüccarların uğraştığı coğrafik dezavantajlar-Sovyet rekabetiyle kıyaslandığında- tamamıyla anlaşılabilirdi.

³⁷⁶ FO 371/18055- F 14/14/10: Cons-Gen., Kaşgar 9.11.1933.; FO 371/14720- F 6311/416/10: Kaşgar Yıllık Raporları, 1929/30

³⁷⁷ FO 371/16214- F 3035/340/10: cf note 2, s. 5.; L/P&S/10/1152 P 5253/1929: Mr. Nighatulin's report from Urumçi, 1.3.1929

³⁷⁸ Vostokov, a.g.e., s. 460-461.

³⁷⁹ Kazak, a.g.e., s. 114-115.; Kosack, a.g.e., s. 448-449.

³⁸⁰ FO 371/13932- F 2361/315/10: Translation of Chinese official document.

Urumçi’de bir İngiliz Konsolosluğunun açılmasıyla Cungarya’da Sovyet baskınlığı kontrol edilecekti.³⁸¹

Vali Jin Shuren iç politikayı beceriksizce idare etti ve para birimiyle hokkabazlık yaparak şiddetli bir enflasyon yarattı ki bu da Jin yönetiminin geleceğinde yaygın bir güven kaybına neden oldu. Aynı kayıtsızlık ulaşım ağının gerekli gelişimine doğru da var oldu. Bu nedenle, 1930’da Türkistan-Sibirya Demiryolu açıldığında hiçbir karşı hareket yapılmadı. TransAsia havayoluyla yapılan Avrasya deneyi, yalnızca Rusları Kumul'a giden hava yolunun bir varsayımına yönlendirdi.

Döngen Sorunu Çin’e giden Doğu ticaret yolunu Jin’e başka alternatif bırakmadan kapattı fakat o daha sonra, Sovyet yardımı için başvuruda bulundu. 1931 Ticaret Anlaşması Döngenler ve dolayısıyla Vali Jin 1933’te vilayetten atıldığında, Sovyet Birliği’ne hayati bir Doğu Türkistan ekonomisi ve gelişim politikası tekeli verdi. Sovyet ticaret acenteleri bu esnada Doğu Türkistan’ın neredeyse tamamını kucaklamak için mevcut ticari etki alanını genişleterek bütün vilayete istekli bir şekilde nüfuz etti.

1933’te İngiliz Hindistan’ı ve Çin ticaret alternatifleri durgunluğa ya da kötüleşmeye mahkûm olduğunda, Sovyet Birliği pazarın %90’ını kontrol ediyordu. Doğu Türkistan ekonomisinin tarım ve endüstri sektörleri için yaygın gelişim programı, sadece Sovyet’e vilayet üzerinden ekonomik tesir sağladı.

5.1.3. Vali Jin Shuren’in Yenilikçi Dış Politikası

Vali Jin Shuren Alman endüstrisi ekipmanlarını, hava hizmetini ve eğitim imkanlarını elde edebilmek için Tanrı Dağları aralığının kuzeyindeki geleneksel Çin-Rus ikiliğini Weimar Cumhuriyeti ile prensip bağlantıları doğrultusunda kırmayı denedi. Bu yardımla, Jin eyaletin bağımsız statüsünü teslim etmeden, Doğu Türkistan’ı 20. yüzyıla taşımayı umuyordu. Almanya çoğunlukla Nan-jing yanlısı bir seyir izlese bile, politik-ekonomik imtiyaz tehlikesi, Sovyet veya Çin alternatifleriyle kıyaslandığında oldukça önemsiz görünüyordu.

Alman etkisinin tohumları Dr.Sven Hedin liderliği altında, 1927/28 Çin-İsveç seferleri sırasında ekildi. Sefer kısmen, büyük ölçüde Alman Lufthansa Şirketi tarafından finanse edilen, coğrafik bir incelemeye adanmıştı. Araştırma on biri Alman (çoğunluğu eski askeri subay) toplamda 28 üyeden oluşuyordu.

³⁸¹ FO 371/16214 F 3035/340/10: 10 to Gov. of India, 1.4.1932.

Vali Yang'ın şüpheciliği nedeniyle Urumçi'de uzun süreli tutuklamalar sırasında, bir Alman yanlısı topluluk kararlı bir şekilde bir araya geldi. Yetkililer arasındaki en önemli eş dostlar hem Vali Yang hem de varisi Jin ile güçlü bir pozisyon elde eden Rus mülteciler Burkhan ve Gmirkindi. Ek olarak, Cungarya'daki Steyl-Misyonun Alman sakinleri ve Hollandalı misyonerleri gönüllü olarak bu Alman yanlısı oluşumu desteklediler.

Buna rağmen, tüm dış etkiler için ciddi bir engel, alışkanlıklarını ve kişisel olarak yabancılara duyduğu güvensizliği asla yenemeyen Vali Jin'in karakterinde yatıyordu. Düşmanlığı çoğunlukla Çin ya da Sovyet Hükümetlerine bağlı kişilere yönelikti çünkü onlar Jin'in gücü ve bağımsızlığı için potansiyel bir tehditti. Danimarkalı sakin Postal Director, Harald Kierkegaard bu kural için kayda değer bir istisnaydı.

Vali Jin'in Dış İşleri politikası iki prensip kanalında işliyordu: Bir kısmı resmi olarak tanınmış acentelerin, yerel Hükümet Büroları vasıtasıyla ekonomik ve politik temasları bağlayıcı hale getirdiği: Berlin ve Harbin.

Resmi yazılarda Vali Jin adı geçerken, 1929'dan 1932'ye kadar S.Burkhan Çin Türkistan'ın Eyalet Hükümeti temsilcisi ve "Başkanı" olarak Berlin'de yaşadı.³⁸² Rusya'dan göçen bir Nogay³⁾ mültecisi olan Burkhan Urumçi'nin tek garajında motorlu ulaşimleri organize ederken Vali Yang'ın altında hali hazırda resmi bir pozisyon yakaladı Burkhan Almanya'ya ikili ekonomik anlaşmaların olanaklarını araştırmak amacıyla Jin tarafından gönderildiğinde, Hedin Seferindeki(uçuşun ismi) Lufthansa çalışanları yardım etti ve onu korudular.

Burkhan görevine Alman Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Almanca hazırlık dersi için bazı bilgileri toplamaya başladı.³⁸³ Sonrasında, bu program maden yatakları için toprak incelemeleri yapmak amacıyla Berlinli jeolog Dr. Mart'in Rost'u da içerecek şekilde genişletildi. Yine de maden aramanın maliyeti Burkhan'ın cesaretini kırdı.³⁸⁴ Bu projelerin ikisi de Doğu Türkistan'daki şiddetli Döngen isyanı nedeniyle gerçekleşmeyerek başarısızlıkla sonuçlandı.

Mayıs 1931'de Almanya'ya gönderilen beş öğrenciye eşlik eden kişi gibi sadece kısa-süreli planlar yerine getirildi.³⁸⁵ Bauer adındaki bir makinist, 1930-31'de Doğu Türkistan'a içinde üç yol silindiri, üç kar temizleme aracı, üç yol yapma makinası, iki su arabası ve beş

³⁸² Kazak, a.g.e., s.7.

³⁸³ AA IV Ch 2071/ Berlin 23.9.1930.

³⁸⁴ AA IV Chi 471/ 10.3.31 Berlin 19.3.1931.

³⁸⁵ AA IV Chi 1100/1.6.31: Deutsches Konsulat, Novosibirsk, 19.5.1931.

tulumbayla birlikte toplamda 125.000 RM³⁸⁶,nin yer aldığı, ilk büyük teslimata eşlik etti.³⁸⁷ Altın madeni makinası sonradan listeye eklendi.³⁸⁸ Vali Jin şu anda Doğu Türkistan'da otomobillere uygun yollar açıp-inşa etmeye kararlı görünüyordu.³⁸⁹

Doğu Türkistan'da devam eden iç savaşlardan dolayı, oldukça doğal bir şekilde, bu dönemde mühimmat ithalatına duyulan ilgi yüksekti. Faust&Co firmasına bağlı Tian-jing'in Urumçi temsilcisi Vali Jin'i anlaşma yapmaya yaklaştırıldı. İngilizlerden duyulan ısrarlı bir söylentiye göre, bir Alman astsubay genel olarak yeni silahların ve askeri eğitimleri konularında eğitmen olarak görevlendirilmişti.³⁹⁰

Becerikli Burkhan hem Doğu Türkistan vilayetinin resmi elçisi olarak, planlanan hava rotası ile ilgilenen Alman Lufthansa Şirketi ile hem de Stokholm'daki Svenska STAB(Tandsticksaktiebolaget) ile Doğu Türkistan'da bir kibrit fabrikası kurma projesi hakkında görüşmelerde bulundu.

Nisan 1933'te Burkhan Doğu Türkistan'a yaptığı ani bir geziden, yeni eyalet hükümetinin Almanya ile dostane şartlarda kalmak istediği ve yürürlükteki tüm sözleşmeleri devam ettireceği güvencesi vererek geri, döndü.³⁹¹ Döngen savaşları sonrasında Sovyet askeri ve politik yenilikleri Burkhan'ın durumunu çağ dışı bırakmalıydı. Buna rağmen, Almanya'da Doğu Türkistan'ın resmi elçisi olarak tanınan Burkhan'ın sürdürdüğü diplomatik ve ticari aktivitelerin sınırlı kapsamı içerisinde, vilayet Berlin'deki çok sayıda Alman Şirketi ve Dışişleri Bakanlığı'nın aktif ilgisini çekti.

Bay Yi Li-ch'un, "Yeni Egemenliğin (Doğu Türkistan) Harbin Vilayet Hükümetinin özel Temsilciydi" ve "Genç Mareşal" Zhang Xueliang, Mançurya'da resmi olarak görevlendirildi. Yurt dışı ilişkilerindeki bu ikincil branşın temel amacı fonlar tedarik etmektir. Alman ve Anglo-Amerikan firmalarla tartışmalar, Paoto ve Urumçi arasındaki yol planları dışında herhangi önemli bir şeye neden olmadı.³⁹² Dahası, Tian-jing'deki "Çin Türkistan Bankası'na" finanse edilecek olan altın, gümüş, kürk ve halı yüklü 200 deve 1932 Eylül'ünde Kumul'daki Millî Mücadele verenle tarafından ele geçirildi.³⁹³ İthalat ticaretini

³⁸⁶ Malezya Ringiti. Para birimi.

³⁸⁷ AA TV Chi 1262/ 19.6.31: Berlin 18.6.1931.

³⁸⁸ L/P&S/12 Coll 12/2- PZ 4656/1931: Kaşgar Günlükleri, Mayıs 1931.

³⁸⁹ L/P&S/12/ Coll 12/1-PZ 718/1933: Report from Consul Watts' visit to Dzungaria 1932. 21.10.1933.

³⁹⁰ AA IV Chi /Deutsche Lufthansa A G to AA (Luftschiffabrt 2- Eurasia M 2) Berlin 2.9.1932.

³⁹¹ AA IV Chi 1894/ Berlin 30.4.1933.

³⁹² L/P&S/Coll 12/5-PZ 2872/1931: Hutchinson to Lampson, Harbin 31.3.1931

³⁹³ FO 371/17107 F 325/325/10: Kaşgar Günlükleri, Harbin 20.5.1931.

finanse etme olasılığı böylece kaybedildi ve Vali Jin'in diplomatik taarruzunun Harbin kolu unutulmaya başlandı.

Yerli grup iki bölüme ayrılabilir: Danimarkalı sakin Postal Director Kierkegaard çevresindeki bir klik grup ve Urumçi'de yaşayan Steyl-Misyonunun üç Alman rahibi.

Eski gazeteci Harald Kierkegaard, Çin Posta Servisine 1912'de katıldı ve sonrasında 1930'dan 1934'e kadar Doğu Türkistan'ın Posta Müdürlüğünü yaptı.³⁹⁴ Beyaz Rus tüccar ve hükümet çalışanı Gmirkin çok yakında vali tarafından ara sıra tavsiyesine başvurulacak olan Kierkegaard ile bağlantı kurmaya başladı.

Urumçi, Katolik Steyl-Misyonunun Doğu Türkistan'daki merkeziydi. Misyonun çoğunluğunu Alman rahipler oluşturuyordu. Onlar hali hazırda Vali Jin'in ithalat siparişlerini nereye vereceğine dair tavsiyelerini uyguladılar ancak Jin güneyde Karakorum üzerinden teslim edilen Alman makinelerini görmek istedi. Misyonerler güçlü bir şekilde nakliyenin en iyi alternatif olarak Sovyet Birliği boyunca demiryolu yapılmasında ısrar ettiler. Yine de Valinin Sovyet otoritelerine olan güvensizliği derindi.

Cungarya'daki müttefiklerin büyük bölümü ya Alman vatandaşıydı ya da Alman ilgisine kültürel ve ticari olarak bağlantıdaydı. Cungarya iki kutuplu durumunu kırmaya çalışan bir vali için Alman yanlısı lobicilerin hazır bir cevabı var gibi görünüyordu. Almanya'nın endüstriyel ve teknolojik kapasitesi geniş çapta tanınıyordu ve hem Sovyet Birliği hem de Nan-jing Hükümeti, Weimar Cumhuriyeti ile dostane ilişkilerini sürdürdü.

Almanların Doğu Türkistan planları türlü türlüydü. Petrol alanları özel ilgi çekiyordu ve eyalet hükümeti Alman petrol şirketlerine, yatırımlarında tam güvenlik üzerine taviz vermeye istekliyd. Yün, deri ve kürk ihracatı Sovyetlerden, Alman pazarına yönlendirilebilirdi ancak önemli olan sorun Sovyetler Birliği aracılığıyla transit yolun kullanılması veya vize almak oldu. Valinin, Maliye Bakanının ve diğer önemli kişilerin oğullarının Almanya'da öğrenci olmaları vurgulandı durdu. Berlin'de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Siemens-Schuckert Şirketindeki Alman mühendis Wilfling'in bir raporuna göre hem Doğu Türkistan Hükümeti hem de halk güçlü bir şekilde Alman sempatisine sahipti. Konsolosluk vize sorununu kolaylaştıracak ve Doğu Türkistan'a karşı dostça bir jestte bulunulacaktı.³⁹⁵ Doğu Türkistan gelişiminin ilk aşamasındaki bu Alman planları tamamıyla

³⁹⁴ Kraks Bla Bog, Kopenhag 1963, s. 421.

³⁹⁵ AA IV Chi 938/8.4.(Alle. I Chin. Turk. (2) Obering. WILDLINGS (Siemes Schucker-Werke) report on Sinkiang, Berlin 3.4.1933, s. 3-4.

uygulanabilirdi ancak pratikte nakliye yollarını elinde tutan Sovyetler, Alman etkisini azaltıyordu.

Doğu Türkistan'da Alman etkisinin artmasıyla, Britanya ilgisi buna bağlı olarak sorun yaşadı. Vali Jin'in ve diğer önde gelen memurların çocuklarını İngiltere'de değil de Almanya'da eğitime kararı büyük olasılıkla, Britanya'nın Urumçi'de hiç temsilcisi olmamasına dayanıyordu.³⁹⁶ Bununla birlikte, bir Britanya temsilcisinin, Vali Jin'in dış politikasını yeniden düzenlemesini engellemek için Weimar bağlantılarına zarar vermek için bir şeyler yapabileceği şüphelidir. Hantal Britanya bürokrasisinin, Doğu Türkistan Eyalet Hükümetinin hayati mühimmat taleplerinin yerine getirilmesiyle ilgili ertelemelerde bulunması, Sovyet makamlarının hızlı ve sorunsuz davranışlarıyla dikkat çekiyordu. Dünya çapında bir Britanya İmparatorluğunun çıkarları, yerleşik bir ayrıcalık sistemi talep ediyordu. Çin her zaman politik ve ekonomik konularda Merkez Avrasya'ya fırsat tanı mıyordu.

Vali Jin'in yurt dışı girişimindeki zorlukların seviyesi, Sovyet Birliğinin Almanya'dan gelen cephane ve altın madeni makinelerinin kendi topraklarından geçişi reddettiği 1932'de artıyordu.³⁹⁷ Ayrıca, diğer yönde vize affı verilmesiyle ilgili de sorunlar ortaya çıkmıştır. Almanya'ya gitmek için 4 kişilik öğrenci grubu ayrılıktan hemen sonra Hindistan üzerinden gerçekleştirilecek yolculuklara, Sovyet otoriteleri tarafından vize verildi.³⁹⁸ Vali Jin'in hayalindeki dış politika artık onaylanmıyordu. 1932 yılında mallar ve insanlar için ücretsiz geçiş izni verilmesini Sovyetler reddetti. Böylelikle Vali Jin'in Doğu Türkistan ekonomisini Alman makineleri ve teknolojisiyle geliştirme umudunun sonunu gelmiş oldu.

1933'ün başlarında Döngen İsyanı ve Vali Jin'in görevden alınmasından sonra Sovyetler Birliği vilayetin yönetimini fiilen devraldı. Döngen Generali Ma Zhongying ile Alman ilişkileri olduğuna dair söylentilerin yayıldığı dönemde, Alman-karşıtı bir kampanya başlatıldı.³⁹⁹ General Sheng'in güç havasına girmesinden kısa bir süre sonra Doğu Türkistan'daki aktif Alman ilgisi ortadan kalktı, bütün Alman ve Amerikan firmalarının kapatılması emri gönderildi. Ek olarak, Alman çalışanların Doğu Türkistan'ı terk etmesi

³⁹⁶ FO 371/16214- F 3035/340/10: Schomberg's Sinkiang report, 1930-31.

³⁹⁷ L/P&S/12/ Coll 12/2- PZ 3451/1932: Kaşgar Günlükleri, Mart 1932.

³⁹⁸ L/L&S/127 Coll 12/1- 17. 5443/1932: Report based on information riven by the Rev.French Ridley. Schomberg 17.11.1932

³⁹⁹ JV Chi 483/10.1.35: Report by Horst SCHAT (Allg.1 Chin.Turk, 4.) s. 12.

istendi.⁴⁰⁰ Sovyet Birliği bütün Alman çıkarlarını miras aldı ve 1943'e kadar Doğu Türkistan'da egemen oldu.

Weimar Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan arasındaki kültürel ve ekonomik ilişki dışında, Vali Jin'in politik niyetlerinin olumlu olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Buna rağmen, Urumçi'de güçlü bir Alman yanlısı baskı grubu kurulması ve belirsiz gelecek planları, politik taraf çizgisini ortaya koyar. Dahası saf bir ekonomik ilişki, etki açısından anomalidir.

Gerçek görünüşte farklı aktör seviyelerinin sorunu göz ardı edilebilir çünkü yerel acenteler asla kendi başlarına hareket etmediler. Onlar yalnızca Doğu Türkistan Eyalet Hükümetinin ve Berlin Dışişleri Bakanlığı'nın (Auswartiges Amt) dolaylı olarak müzakere ettiği ortamı oluşturdular. Hükümet yardımı ve lütfu olmadan hiçbir girişim gerçekleştirilemezdi.

Sonuç olarak, daha sonra, Vali Jin Shuren'in Almanya'yı Doğu Türkistan'ın dışişleri bağlantılarına dahil etme konusundaki cesur girişimi malların ve insanların geçişine karşı olumsuz Sovyet tavrı nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyet Birliği ile yapılan 1931 Ticaret Anlaşması ve yıkıcı Döngen İstilaları asırlık bir Çin-Rus rekabetinin üçlü bir rekabete dönüşmenin önünü açabilirdi. Ancak Sovyetler buna müsaade etmedi. Hatta daha da ileriye geçip bölgedeki iki kutuplu durum Sovyetlerin askeri müdahalesiyle sona erdirildi.

5.1.4. Hunza'nın Çift Hükümdarlığı

Çinli otoriteler Hunza üzerinde ikili bir Çin-İngiliz hükümdarlık kurgularından asla feragat etmediler. Çok fazla diplomatik anlaşmazlığa neden olan bu belirsiz durum hali hazırda daha önceki bölümlerde tartışılmıştır.

Vali Jin Shuren'in güç gösterilerini takip eden olaylı dönem boyunca, Kaşgarlı otoriteler 1929'da Britanya Egemenliğindeki Hindistan'a karşı bir sınır saldırısı başlattılar. Çinliler, müttefik Britanya tehdidi nedeniyle Raskam Nehrinin hemen doğusundaki ıssız Xaidulla geçidine 700 kişiden oluşan birlik gönderdi. Hunza'nın yıllık olarak ödediği haracın ödenme zamanı sonraki yıla ulaştığında, Kaşgar Taoyin'in Ma ciddi bir şekilde Mir'in temsilcilerini azarladı. Çinlilere göre, Raskam vadisinde Hunza Emirinin hiçbir hakkı yoktu.⁴⁰¹ Taşkurgan'daki (Sarikol) yerel beyler, yerel yönetici mahkemesine, Raskam

⁴⁰⁰ FO 371/28450 F 9217/77/10: Report by fathers COLOR and LABEL, Kaşgar 6.7.1939. s. 20.

⁴⁰¹ Hammad, (1941). Kampf in leere Rune, Leipzig, s. 142-43.; Kazak, a.g.e., s. 74.

bölgesinin Çin'in yetki alanına girdiğine dair yazılı bir açıklama yapmak amacıyla, iş birliği içerisindeki bir harekete çağrıldılar. İmzalanan belge daha sonra Vali Jin'e gönderildi.⁴⁰²

Bu agresif Çinlilerin Raskam davasının tekrar açılmasını, Mir'in Raskam'da otlayan koyunları üzerine vergi yüklemesi konusunda diplomatik bir hak talebinde bulunması takip etti. Toprağı ekip biçenlerin Çin vatandaşlığına geçmesi şartıyla, Mir'in gelecekte tartışmalı vadi topraklarını ekip biçmesine izin verildi. Çin'in askeri, idari ve diplomatik hamlelerin birleşimi, Britanyalılara açıkça Doğu Türkistan'ın Vilayet Hükümetinin Raskam'daki muhtemel yerleşimciler hakkındaki yetki alanı ile ilgili olarak Hunza Emirine verilen imtiyazlara asla katılmayacağını gösterdi.⁴⁰³

Dışişleri Bakanlığının Kaşgar Temsilcisi Pan-tsi Lu, hiçbir Britanya reaksiyonu yaklaşmıyorken, Britanya Başkonsolosu Şerifi Vice ile Mir'in Raskam ve Taşkurgan'daki pozisyonu hakkında gayri resmi tartışmalara başladı. Pan Bey Büyük Britanya tarafından kabul edilebilir bir çözüme ulaşabileceği yolları tespit etmeye çalıştı ancak müzakereler için bir başlangıç noktası Çin toprağı olarak görülen Raskam'ın statüsü hakkında kesin bir Britanya kabulü elde etmek olabiliyordu. Konsolos Şerif ve Pan Bey sonrasında Merkezi Hükümetten Milliyetçi subaylar tarafından sınırın belirlenmesi konusundaki olası ısrarlar nedeniyle bu soruyu Nan-jing'e gönderme isteğinin olmadığı kararına vardılar. Britanya Başkonsolosluğu ile yerel bir uzlaşmaya varılması tercih edilebilirdi.

İngilizlere göre, Hunza Emir'i üç hakkın keyfini sürdürdü:

- a) Raskam vadisini ekip biçmek
- b) Taghdumbash Pamir'in belirli kısımlarını otlayan tüm insanlardan aynı olarak geleneksel vergileri toplamak
- c) Taghdumbash Pamir'in aynı kısımlarında kendi sürülerini otlatmak

Britanya'nın Raskam'ı Çin toprağı olarak kabulü büyük ihtimalle, 'b' maddesinin küçük değeri onu vazgeçilmez bir önemsemeye dönüştürürken, Çin'in en azından 'a' ve 'c' maddelerini yazma rızası karşılığında gerçekleşecekti. Pan Bey Konsolosluğu aradığı zaman, 'b' meselesi hariç, Britanya Başkonsolosluğu Şerif'in ifade ettiği görüşleri "özel ve gayri resmi" olarak kabul etti. Taşkurgan'daki vergi uygulamalarının Mir'e "kayda değer bir ayrıcalık" vermesinden dolayı, Başkonsolos Mir'in bu özel haktan feragat etmeye istekli olup-olmayacağından şüphelendi. Britanyalılar Çinlilerin bu başlangıç manevralarına çok

⁴⁰² L/PAS/10/976 – P 3449/1930: Kaşgar Günlükleri, Mart 1930.

⁴⁰³ FO 171/14721 -F 466/466/10: The Resident of Kashmir, Sialkot, 17.12.29.

değer verdiler çünkü Başkonsolosluğa göre bu Çinlilerin kendileriyle -tatmin edici bir uzlaşya varmak için- aynı amaçta olduğunu gösteriyordu.

İki Hunzalı adam Britanya pasaportları ile Kaşgar üzerinden Taşkurgan'a vardığında egemenlik sorunu bir problem yarattı. Yerel yönetici onlara Hunza Çin'in altında olduğundan, pasaportlarını sadece Mir'den alabileceklerini söyledi. Onların Britanya pasaportlarına el konuldu ve her birine üç rupiye mal olan Çinli olanlarla değiştirildi.⁴⁰⁴

Çok erken bir aşamada Hunza üzerindeki Anglo-Çin egemenlik mücadelesinde Sovyet Birliği kayda değer bir paya sahip oldu. 1928'de Hunza Emiri "Hunza Politikasına" Sovyet müdahalesinden şikayetçi oldu.⁴⁰⁵ İki yıl sonra Sovyet Başkonsolosluğu yüzyılın başından beri süren Raskam sorunundaki işlemlerin büyük akışını ortaya çıkardı. O ayrıca açık bir şekilde Britanyalı yetkililerin resmi olarak Raskam'ı Çin toprağı olarak tanımalarını istedi. Buna rağmen, Britanyalı temsilciler Kaşmir ve Doğu Türkistan arasındaki sınırın belirtilmediği 1929 yılına ait bir Hindistan İnceleme haritası gösterdiler. Bunun dışında Britanya Başkonsolosluğundan, Raskam sorunu üzerine herhangi bir fikir belirtilmedi.⁴⁰⁶

Hunza Emirinden gelen hediyeler veya yıllık altın haraçları 1934'e kadar hep tam zamanında geldi.⁴⁰⁷ Emir kendi hakları için deliller gibi savaştığından, Vali Jin Shuren, Taşkurgan'ın yerel yöneticisine Raskam'da altın madeni olup olmadığını araştırmasını emretti. Çin topraklarında Hunza'dan yıllık bir haraç alma ihtimali valiye rağmen ortaya çıkmış olabilir.⁴⁰⁸

Hunza Emiri 1933'te Hindistan Hükümeti'nin Doğu Türkistan üzerinde Çin hükmünün çökmesi durumunda, "Taghdumbash Pamir ve Raskam vadisi üzerinde sahiplik elde ederken ona yardım edip etmeyeceğini" araştırmak için yazdı. Alternatif olarak, Emir kendisinin bu alanlarda kaybedilen haklarını tazmin etme hakkına sahip olduğunu hissetti.

Hindistan hükümeti onları hem Sovyet hem de Döngen hükümetleri ile mükemmel koşullarda gördüğünden, Mir'e Taghdumbash'da ekip biçmeye, Raskam'da tarıma ve Taşkurgan'daki yeni Döngen yerel makamlarından onay alındıktan sonra vergi toplamaya devam etmesi tavsiye edildi.

⁴⁰⁴ FO 171/14721-F 4455/466/10: Cons-Gen. to Cot, Camp Kaying Baahi 19.5.1930.

⁴⁰⁵ L/P&S/10/973- P 6070/1928: Gilgit Günlükleri, Eylül 1928.

⁴⁰⁶ FO 371/14721 -F 7164/466/10: Cons-Gen.to GoI, Kaşgar 28.8.1930.

⁴⁰⁷ FO 371/19255 -F 1171/14/10: Cons-Gen, to GoI, Kaşgar 20.12.1934.

⁴⁰⁸ FO 371/16230/ -F 4609/2617/10: Con-Gen, to GoI, Kaşgar 31.3.1932.

Çin ve Sovyet sınır ajansları baskılarının artışına rağmen, Hindistan Hükümeti Pamir'i savaş öncesi bir durumda gördü. Hindistan Hükümeti Dışişleri Sekreterliği "1902'de olduğu gibi görünen" stratejik pozisyonu kurmakta 1928'e kadar geç kaldı ki bu da Hunza'nın kuzeyinde yol geliştirmesine hiç girişilmemesi anlamına geldi. Britanya kutsanmış "ustalıkla hareketsizlik" sınır politikasından asla tavizvermedi. Ne Britanya ne de vilayet hükümeti Nan-jing otoritelerinin Hunza probleminin çözümü için bir sınır kısıtlamasına sahip olmalarını istemedi. Sonuçta, Doğu Türkistan'daki Sovyet baskınlığı 1933 sonrasında tüm Anglo-Çin uzlaşma çözümlerini süresiz bir şekilde rafa koydu.⁴⁰⁹

"Asya'nın Pivot'unda" Owen Lattimore geleneksel Çin-Afgan tamponu yerine, Pamir'de bir 'üçleme' ile ilgili oldukça tartışmalı bir hipotez öne sürer. Bölge Lattimore'a; Britanya toprakları, Sovyet toprakları ve Britanya'nın bir çarpışmasını yaratan Afgan tampon bölgesi çevresinde yayılmış gibi görünür. Britanya'nın kartografik genişlemesinin nedeni Lattimore'un gözüyle Skrine'nin ve Schomberg'in kitaplarındaki haritalara bakıldığında, "Britanya ve yeni Sovyet rejimi arasındaki bir dostluktan, Britanya ve yeni Sovyet rejimi arasındaki bir şüphe ve düşmanlığa giden bir değişimdir" ve "Doğu Türkistan'daki Çin Hükümünün çürümesi ve kararsızlığı üzerine büyüyen Britanya ilgisidir." Britanya iddiaya göre kendisini diplomatik olarak Doğu Türkistan'da ya Sovyet yanlısı bir rejime ya da düşmanca Çin rejimine karşı olarak hazırladı. Hunza'dan gelen yıllık altın tozu hediyesini 'haraç' olarak tanımlarken, Lattimore ikili bir Anglo-Çin hükümdarlığının varlığındaki teorik olasılığını tanımakta başarısız olur ancak o doğru bir şekilde Pamir'deki Çin-Britanya sınırını "muallak" olarak karakterize eder.⁴¹⁰

Merkez Asya Topluluğu Kraliyet Gazetesi'nde anonim bir cevap yayımlandı. Lattimore ile aynı seyahat kitaplarını kullanan makalenin yazarı Taghdumbash Pamir'deki bütün Britanyalı seyahatçilerin (Taşkurgan çevresindeki bölge) son atmış yıldır onun Çin'e ait olduğunu "kesin olarak belirten" bir ifadede bulunduklarını kanıtlayabildi. Gilgit'in iki eski siyasi ajanı, haracı imparatorluk bağlamına yerleştirir ve Kilik geçidini kurulu bir sınır olarak görür. "Hindistan ve Rusya'nın sınırları hiçbir yerde kesişmedi."⁴¹¹

Alastair Lamb Hunza'yı hiçbir sınır hattının var olmadığı "bir geçiş bölgesi" ancak iyi kurulmuş bir "sınır bölgesi" olarak tanımladı.⁴¹² Lamb tarafından kullanılan terminolojinin

⁴⁰⁹ FO 371/17141 -F 5344 /5344/10: Political Agent, 26.5.1931

⁴¹⁰ Lattimore, Pivot of Asia, s. 263, 267-268.

⁴¹¹ -??

⁴¹² Lamb, a.g.e., s. 248.

yine de sadece köklü coğrafya terimleri ile dolu Hunza problemine özgü bir kullanım olduğu not edilmelidir.

Özet olarak, Lattimore'un Pamir'deki 'üçleme' hipotezinin açıkça ulaşılabilir kaynaklarla yapılan özensiz bir çalışmadan fırladığı söylenebilir. Ek olarak, yerel Anglo-Rus rekabeti asla zayıflamadı ya da Birinci Dünya Savaşı boyunca doğasını değiştirmede ancak Britanya Pamir Knot'u saldırıdan ziyade Hindistan'a oluşabilecek bir Rus tehdidi karşısında kullanılacak olan savunma stratejik şeması içerisinde bir kale olarak görmeye devam etti. İngiliz Hindistan'ının Hunza politikası herhangi bir yönde maliyetli saldırı girişimleri için yer kalmadığını düşündürten basit tipik bir statüko egzersiziydi.

İki İngiliz makalesinde açıkça değişken yoğunluktaki Gilgit ve Taşkurgan arasında, Anglo-Çin bir sınır bölgesinin kurulduğu Hunza'da, bir ikili hükümdarlık problemi betimleniyor. Hiçbir İngiliz toprak iddiası, uygulamada Doğu Türkistan'a İngiliz Hindistan'ını için bir sınır hattı olarak hizmet eden Kilik geçidinin ötesine geçmedi. İngilizlerin bu tek taraflı sınır hattı belirleme inadının mantıklı sonucu olarak; Gilgit'in telgraf hattı Kilik geçidinin güney yamaçlarında sona erdi.⁴¹³

Çin sınır saldırganlığının şiddeti 1929'da İngilizleri şaşırttı ancak geleneksel statüko şemasını bozmadı. Doğu Türkistan üzerinde güçlü bir Çin hükmü her zaman Hindistan Hükümeti tarafından teşvik edildi ancak Taşkurgan alanındaki artan Sovyet etkisi hem Kaşgar'da hem de Hunza'da hayati İngiliz çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturdu.

Bütün Hunza-Taghdumbash-Raskam bölgesi Kilik geçidinin, İngiliz ve Çin ilgi alanları arasında belirlenen sınır çizgisi boyunca geçici bir bölüm hattı olarak işlev gördüğü, tek bir bölünmez sınır alanı olarak görülmelidir.

Britanya Pamir'den Burma'ya aşılamayn dağ silsilelerinin ve bir dizi koruyucu veya sabit bir sınıra bağlı tampon devletin tercih etti. Bu sınır sistemi belirli bir esneklik derecesine izin verdi ve Hindistan hükümetini maliyetli birlikler ile sınır koruma probleminden kurtardı. Buna rağmen, böyle bir konsept sadece Çin'in Hunza üzerindeki ikili hükümdarlık kurgusunu güçlendirdi.

⁴¹³ Prescott, J. R. V (1965), The Geography of Frontiers and Boundaries, Londra, s.30.

5.2. Döngen Ayaklanması

5.2.1. Döngen Militan Geleneğinin Taşıyıcısı General Ma Zhongying

Döngen isyanlarından hemen önce, Çinli Müslümanların sayısının 15 ile 20 milyon arasında olduğu tahmin edilmekteydi. Kansu vilayeti eski bir gelenek nedeniyle, onların Çin'deki merkezi olarak kaldı. Müslüman blok içerisinde, çalkantılı Döngenler kendilerine özgü azınlık bir grup oluşturdular. Döngenlerin etnik karakterleri muhtemelen Uygur ve Moğollar ile olan akrabalıklarından kaynaklanıyor. Bir Çin efsanesine göre, onlar Tang hanedanlığı (618-906) sırasındaki paralı Arap askerlerin torunlarıdır.⁴¹⁴

Cumhuriyetçi Çin'de, Kuzeybatı Müslümanları beş farklı ırktan meydana geliyordu. Kuzeybatıdaki Çin Hükümünün kademeli olarak düşüşü nedeniyle, Döngenler Sovyet ve Japon etki mücadelelerinde piyon oldular.

Ma Zhongying 1909'da Kansu'nun güneyindeki Hochow'da doğdu. İyi tanınmış Harp Beyi Ma Bufang'ın kuzeniydi. Yaygın Döngen aile ismi Ma'nın Çince 'at' anlamına da gelen Muhammed'in bir kısaltması olduğu söylenir ki bu da Dr. Sven Hedin'in Ma Zhongying'e 'Büyük At' lakabı takmasına neden olur. Ma kendisi en sevilen ismi olarak aslını Kansu'dan alan "Kar Shi Ling'i" (küçük ve genç komutan) tercih etti.

On yedi yaşında, Ma Zhongying küçük ve kendisine hayli sadık bir kuvvet ile Kansu'da huzursuzluk yaratmaya başladı. Ma çoğunlukla yenilgiyle karşılaştı ancak 1929'da General Feng Yuxiang'a saldırdıktan sonra Çan Kay Şek tarafından Nan-jing askeri akademisine kabul edildi. Buna rağmen, birkaç aylık çalışma Ma Zhongying'i teoriden bıktırdı. Kansu'ya, kuzeybatı bölgesini bizzat kurmak üzere geri döndü.

Ma şimdi onu herhangi bir finansal endişe taşımamasına imkân veren ve ona Doğu Türkistan seferleri için bir ordu hazırlamasına izin veren Ganzhou, Suzhou ve Xi'an üç şehrini kontrol etti. Zamanı gelince, Ma Zhongying daima milliyetçi davaya bağlılığı üzerinden ilerlediği için Nan-jing Hükümeti tarafından Milli Ordu 36. Bölge komutanı olarak atandı. Almanya ve Fransa'daki askeri eğitiminden sonra Epp'in Kafkas kampanyasında (sadece Rus esaretinde biten) Alman subay olarak yer alan Türk (eski-albay) Kemal Kaya, Harbin vasıtasıyla Ma'ya askeri danışman olarak hizmet etti.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Heissig, a.g.e., 56-57

⁴¹⁵ Hedin, a.g.e., s. 14-15.; Heissig, a.g.e., s. 58.; Petro, a.g.e., s. 210-211.; Wu, a.g.e., s. 74-77.

1930'ların başlarında en sonunda Beyaz Rus paralı askerleri, Mançurya Milliyetçi Birlikleri ve Sovyet gizli güvenlik güçleri (G.P.U-birlikleri) tarafından yenilmeden önce iki kez Ma Doğu Türkistan'ı Kumul üzerinden istila etti. Sonuçta Ma Temmuz 1934 etkisiz hale getirilip ve teçhizatlarına el konulduğu için, Sovyet Birliğinin Merkez Avrasya'daki savaş tiyatrosunu terk etmeyi seçti.⁴¹⁶

Şüphesiz Ma Zhongying askeri meselelerde otodidaktik bir dâhiydi ancak Albay Kemal'in eğitimi sayesinde, temel teori de edinmişti. Alman bir gözlemciye göre, Ma Napolyon'un yan saldırılarını taklit ettiğini açıkça kabul etti. Savaşın sonra, Ma Zhongying "askerleğin doğum yeri" Almanya'da askeri meseleler üzerinde çalışmalar yapmayı planladı.⁴¹⁷ İsveçli şahitlere göre, Ma kendisinin iyimserlik, güvenilir, güçle dolu cesur bir general olmasının yanı sıra mükemmel bir hatip olduğunu da gösterdi.⁴¹⁸ Bununla birlikte, General Ma çürümez (rüşvet yemez) değildi. O iddiaya göre Vali Jin Shuren'den -1931'de Doğu Türkistan'ın ilk istilasında- bol miktarda rüşvet kabul etti.⁴¹⁹

İsveçli ve Alman görgü tanıklarından elde edilen bilgiye göre Ma Zhongying kendini, Doğu Türkistan'ın ezilen Müslümanlarını özgür kılacak bir Mehdi olarak tanımlamak istedi. Onun gelecek planları Kansu ve Hazar Denizi'nden uzanan Merkez Avrasya saltanatının yaratılmasıyla sonuçlandı. Gerçek bir Müslüman olarak imajını güçlendirmek için, Ma yanlışlıkla domuz eti tüketmekle suçlanmamak için gayrimüslimlerle tanışırken kuru erik ve bayat ekmekten oluşan katı bir diyetle uydu.⁴²⁰ Epey bilgili Dr.Sven Hedin'e göre, 1938'e kadar, Ma Zhongying'in Merkez Avrasya'daki sadıklarına olası bir geri dönüşü hakkında söylentiler yayıldı.

Alman bilim adamı Hans Braker'a göre, Ma Zhongying'in İslam'a olan bağlılığı ile temel olarak "Türkmen" danışmanları aracılığıyla edildiği iddia edilen bir Sovyet karşıtı amaç arasında mantıklı bir tutarlılık vardı.⁴²¹ Ma Zhongying ve onun politik-dini amaçları ile ilgili çok kırılgan ya da var olmayan kaynaklara dayanan bu ifade, büyük ölçüde hatalı olarak değerlendirilmelidir. Bir Turancılık ya da İslamcılık bağlılığı, Ma'nın durumunda, Sovyet etkisine ve sözlere açıklığı ortadan kaldırmadı. Mevcut gerçekler, halkın içindeki dini duyguları, amaçlarına ulaşmak için kullanan Ma Zhongying'in ana motivasyonunu iktidar

⁴¹⁶ FO 371/180587 – F 4667 /14/101 İzvestiya, 13.7.1934.

⁴¹⁷ Vassel, G., (1936). *Flammen in the Wüste*, Berlin, s. 43-44

⁴¹⁸ Hedin, a.g.e., s.312-313.

⁴¹⁹ FO 371/16214 -F 360 /340/101 Cons-Gen. to GoI, Kaşgar, 11.11.31.

⁴²⁰ Hedin, a.g.e., s. 301.; Vasil, a.g.e., p 41.

⁴²¹ Braker, H. (1971). *Kommunismus und Weltreligionen Asiens*, Tübingen, s 137.

arzusundan aldığını gösteriyor. Gerçekten, Ma'nın Merkez Avrasya'nın gerçek politikasına dair net bir görüşü vardı, ancak o havada kaleler inşa etmeye bir meyil ve Sovyetlerin niyetlerine karşı bir naiflik barındırdı.

1933 Aralık'ında, "İzvestiya"⁴²², içinde Japonların Ma Zhongying'e askeri subay, cephane ve propaganda sağlamakla suçlandığı "Doğu Türkistan'daki Emperyalistlerin Entrikaları" üzerine bir makale yayımladı. Tanınmış İngiliz Casus Albay R.C.F.Schomberg aktiviteleri ayrıca Sovyet gazetesini telaşlandırdı.⁴²³ Sovyet Birliğinin Doğu Türkistan kargaşasının sorumluluğunu diğer iki yabancı güce atmaya çalıştığı apaçıktı. Ma Zhongying ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişki bu sebeple incelenmeli.

Hem Ma Bufang'ın hem de Ma Zhongying'in kuzeni olan Kaşgar Taoyin'i Ma, İngiliz Başkonsolosluğunu, Ma'nın genel merkezlerini Sovyet etkisinin neredeyse sınırsız olduğu Dış Moğolistan'a çok yakın tutuyor olduğu gerçeğine, dikkat etmeye çağırdı. Sovyet Başkonsolosluğu Doğu Türkistan'daki Çin idaresinin düştüğü zor durum karşısındak, memnuniyetini pek gizleyemedi.⁴²⁴ Sovyet yanlısı Kansu Harp Beyi General Feng Yuxiang büyük miktarlarda Sovyet cephanesi teslim aldı. Ma'nın bu yolla Feng üzerinden silahlandığı göz ardı edilemez. İngiliz kaynaklarına göre, Doğu Türkistan'a girdiklerinde Ma'nın tüfeklerinin çoğu Rus yapımıydı. Sovyet bağlantısı hakkındaki bu dedikoduların kaynağı kesinlikle İngilizlerdi. Ancak, coğrafik set ve Harp Beyleri Ma Bufang, Feng Yuxiang ve Jin Shuren tarafından yapılan kuşatma, Sovyet harici olan tüm mühimmat kaynaklarını ortadan kaldırdı.

1934 yılının başlarında, Ma Zhongying, Sovyet Başkonsolosluğu tarafından entrikalar yoluyla Döngen birliklerini Kaşgar'dan çekip, kendisinin Sovyetler Birliği nüfuzuna girmesi sağlandı.⁴²⁵ Doğu Türkistan'daki Sovyet pozisyonu Ma'nın yaptıkları sayesinde belirgin bir şekilde güçlendi. İngiliz kaynaklarına göre, Ma Zhongying ve sekiz Döngenli Taşkent üzerinden Moskova'ya gitti. Ayrıca, Ma'nın uzun saçlı (Döngenlerin saçlarını kırdığı) ve Sovyet Kızıl Ordusu süvari subayı üniforması giydiği bir fotoğrafı da ortaya çıktı.⁴²⁶

Ma'nın askeri danışmanı Albay Kemal Urumçi'yi terk etti ve doğruca Sovyet Başkonsolosluğuna gitti. Daha sonra Kemal üniformasını bıraktı ve Çin, Fransız, Alman

⁴²² Rusya'da 1917 yılında kurulmuş günlük yayımlanan toplum, politika ve ekonomi gazetesi.

; <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zvestiya> Erişim Tarihi 22.01.2019, saati: 06.00

⁴²³ FO 371/17117- F 7962/466/10: İzvestiya, 8.12.1933.

⁴²⁴ FO 371/17114- F 4178/466/10: Cons-Gen. to Peking, Kaşgar 22.4.1933.

⁴²⁵ FO 371/18058 -F 5193/14/10: Cons-Gen. to GoI, Kaşgar 12.7 1934.

⁴²⁶ FO 371/18059 -F 6511/14/10: Cons-Gen.to GoI, Kaşgar 4.9.1934.

veya Rus gibi modern dünyanın bir vatandaşı gibi davranarak güzel kesimli yaz kıyafetlerini giydi ve Panama Şapkasını taktı. Kemal'in Türk değil Ermeni ya da Gürcü gibi bir millettten olduğuna dair spekülasyonları başladı. O sonra Sovyet Birliği'ne döndü.⁴²⁷ Albay Kemal'in ayrılışı Ma'nın Kaşgar'a geri çekilmesinden önceki kritik bir anda olduğundan Sovyet temsilcileri tarafından Urumçi'de Kemal'e sıcak bir karşılama yapıldığını belirtmek oldukça önemlidir.

Kalan tüm Döngen liderleri Hindistan'a kaçarken, en önde gelen Döngen liderlerden ikisini Sovyetler Birliğine götüren şey kesinlikle tesadüf olamaz. Ma Zhongying'i, Doğu Türkistan'ın militarist feodal sistemine karşı bir isyanda köylü lideri olarak temsiline dair, Taşkent Pravda Vostoka⁴²⁸ tarafından küçük bir ipucuna ulaşılır. Güçlü bir Sovyet karşıtı bakış açısını elinde tutan Beyaz Ruslar Ma ile savaşmak için Çinliler tarafından seferber edildiler.⁴²⁹

Benim kendi hipotezim Kemal'in Sovyet Birliğinde Türk bir savaş esiri (muhtemelen Kafkas milletline mensup) olarak G.P.U veya benzeri bir kuruluşun etkisi altında kalmış olduğudur. Harbin'de kaldıktan sonra Kemal, Doğu Türkistan Hükümetine Sovyet yardımı için resmi isteğine yol açacak olan, gerekli kaosun yaratılması amacıyla Ma Zhonying'i Doğu Türkistan'ı istilaya ikna etme yoluna gitti. Böylelikle, Ma Zhongying bilerek ya da bilmeyerek Doğu Türkistan'daki yeni düzenin kurucusu oldu. Literatürdeki baskın görüşün aksine, hipotezim büyük ölçüde Japon etkisinin ve ajanlarının (müttefik olanlar dışında) göze çarpmayan özelliğine dayanıyor. Bir diğer yandan, Japon bağlantılarının coğrafik ve kronolojik nedenlerinin sürdürülmesi imkansızken, Sovyet aktivitelerinin keşfedilmeleri kolaydır.

Kansu'da yerel hırsız şefi olarak başlayan ve Döngen Mehdisi olarak tanınmaya kadar geniş çapta stratejist bir gözle ilerleyen Ma Zhongying'in eşsiz kariyeri General Feng Yüxiang etrafındaki Sovyet danışmanlarının dikkatlerini çekmiş olmalı. Sonuç olarak, Ma'nın güç için duyduğu sınırsız arzu ve vizyonlu doğası onu Merkez Avrasya'daki Sovyet planları ve niyetleri için kolay bir av yaptı. Büyük ihtimalle, Albay Kemal Sovyetler Birliğinin çıkarlarına uygun sonuçlar ortaya çıkaran katalitik bir ajan oldu.

⁴²⁷ Hedin, a.g.e., s. 225.

⁴²⁸ 1917'de kurulmuş Rus Diliyle yayımlanan gazetedir.

⁴²⁹ Pravda Vostoka of Tashkent, 28.3.1932, Castagne, a.g.e., s. 169-170

5.2.2. Ardışık Döngen İşgalleri ve Hotan Sonucu

Jin yönetimi tarafından tüm yerel ayrıcalıkların ve özerk alanların kaldırılması, azınlıklar arasında tehlikeli bir yabancılaşmaya yol açtı. Vali Yang Tseng-hsin, Doğu Türkistan'daki en etkili askeri gücü temsil eden savaşçı Döngen azınlığı her zaman şımartmıştı. Jin'in geleneksel Döngen ortaklığını bitirme girişimi, Jin karşıtlığının bu şekilde artması i herhangi bir Sovyet entrikasından veya İslamcılık(ümmetçilik) faaliyetinden daha tehlikeliydi.⁴³⁰ Jin'in yıkıcı iç politikası, dolaylı olarak 1931'deki ilk Döngen istilasına yol açtı.

1930'da Vali Jin Shuren, Kansu'da toplanan karşıtları hissetti ve buna bağlı olarak Lop Nor bölgesinde bulunan asker sayısını artırdı. Bu tedbirle “karşıt durumdaki halkın” Doğu Türkistan'a girişlerinin önlenmesi niyetindeydi.⁴³¹ Birlikler tabi ki, Jin'in kısır ekonomi politikası karşısındaki muhalifleri bastırmak için de kullanılabilirlerdi.

İsveçli tanınmış misyoner G.A.Arell'e göre, hoşnutsuzluk, Kumul'da bilinen Hoca Niyaz'ı tarafından ,Mekke'ye yapılan bir hac ziyareti ile bağlantılı olarak somut bir şekil aldı. Dönüş yolunda, Hotan'da -görüşmenin ayarlanmasında aralarında iki Buğra kardeşlerin önemli rol oynadığı- yerel liderlerle görüşmek için durdu. Başlamak üzere olan Millî Mücadelenin temel planı ve iş birliği, iddialara göre bu toplantıda kararlaştırıldı. Eve döndükten sonra, Hoca Niyaz yine de Kumul Kalesine komutan ve yüz asker atadı.

Richthofen bölgesindeki 1928'deki deprem Kumul'a büyük sayılarda Çinli mültecinin gelmesine sebep olmuştu. Vali Jin Kumul vahasında kamulaştırılmış arazi ve bazı vergi ayrıcalıklarına sahip olarak, yoksul halka yardım etmek için gösterişli bir tavır içerisinde davrandı. Çinli yerleşimcilerin el konulan topraklar üzerine bu göçü ve Urumçi'deki Kumul Kral'ının sınırlandırılması Türkleri tedbir almaya sevk etti. Haksızlıkların bitmek bilmemesi Jin rejimine karşı açık bir Milli Mücadeleye başvurulmasına yol açtı. Yüzlerce Çinli birlik etkisiz hale getirildi ve mücadele için bu birliklerin teçhizatlarına el konuldu.

Bu noktada, nispeten küçük ve yerel olarak sınırlandırılmış olan Milli Mücade, Gobi'den geçen aydınlanma yürüyüşünün ardından Döngen lideri Ma Zhongying'in Kansu'dan gelmesiyle tamamen farklı bir yön aldı. Hoca Niyaz'ın ve Kumul Millî Mücadelesine diğer Türk liderlerinin daveti üzerine geldi. Şimdi Kumulluklar ve Döngenler'in toplam kuvvetleri yaklaşık 4000 asker ediyordu. Büyük silah ve mühimmat depoları Millî Mücadele

⁴³⁰ FO 371/20220 F 1310/2/10: Sir G. Macartney to Pol. Secr., IO, St Lukes, Jersey, 20.02.1936.

⁴³¹ L/P&S/10/976 P 3449/1930: Kaşgar Günlükleri,Mart 1930.

tarafklararınca ele geçirildi. Kumul -kendi başına- İli'den 250 kişilik Beyaz Rus kuvvetinin geldiği Ağustos'un sonuna kadar direnmeyi başardı.

Milli Mücadele taraftarları İli Generali Chang ve Rus İmparatorluğunun eski askeri görevlisi Albay Pappengut komutasındaki keşif kuvveti tarafından hızla mağlup edildiler. Ma Zhongying yaralandı ve askeri danışmanı Albay Kemal ile birlikte güvenli Kansu'ya geri döndü. Kumullu mücahitler yakındaki dağların içerisine doğru sokuldular.⁴³²

Ma Zhongying askeri yenilgisini itiraf etmek zorunda kaldı ancak ayrıca hem Vali Jin'in rüşvet iddiasıyla hem de Ulusal Ordunun 36'ncı Bölümünün emriyle Doğu Türkistan'ı terk etmeye ikna olmuştu.⁴³³

Resmi olarak, Doğu Türkistan'da barış sağlanmıştı ancak Kumul'daki zafer abartılmıştı. Türklerin başlattığı Milli Mücadele bölge hızla yayıldı. Turfan, Hotan, Gulca, Aksu, Kaşgar ve bütün Altay bölgesinde mücahitler mücadelelere girişti. Yarım yıl süren daimi mücadele boyunca Beyaz Rusların gittikçe daha fazla moralleri bozuldu. Sonunda, Urumçi'den geri çekilmek zorunda kaldılar çünkü bazı Beyaz Rus subaylar Milli Mücadele taraftarlarıyla müzakerelere başlamıştı. Buğra kardeşler Hotan paralelinde hareket ederken, Niyaz Hoca şimdi ortaya Turfan Millî Mücadelesinin lideri olarak ortaya ıktı.⁴³⁴

Bu ciddi durum Vali Jin'i daha fazla Beyaz Rus askerini seferber etmeye zorladı. Böyle yaparak, Türk-Döngen mcahitleriyle başa çıkmak için kendi Çin güçlerinin toplam yetersizliğini ilan etti.⁴³⁵ Alman ve İngiliz raporlarına göre, Beyaz Ruslar için yapılan bu ani talep Sovyet tarafından ustaca smrld. 1930'da Doğu Türkistan'daki Sovyet diplomatları Avrupalılara oluşacak huzursuzluklardan dolayı vilayeti terk etmelerini önerdiler. Çin-Sovyet sınırı bu dönemde kapalı kaldı fakat Doğu Türkistan Hükümeti Beyaz Rusları silah altına alır almaz sonuna kadar aıldı. Mülteci adı altında geniş çapta sayıda insan Doğu Türkistan'a girdi. Onlardan bazıları hatta Sovyet otoriteleri tarafından imzalanmış vizeler taşıyorlardı. Görünüşte un almaya gelen Ruslar, Sovyet vatandaşları olarak Tarbagatay Sovyet Konsolosluğu'na kayıtlıydı. O zaman bu ajanlar, Sovyet sisteminin propagandasını sürdürdükleri Doğu Türkistan'ın Beyaz Rus alaylarına katılma konusunda zgrlerdi. Propaganda ayrıca hükümet seviyesinde de yayılmıştı ancak Sovyetler Vali Jin'i etkilemeyi

⁴³² FO 371/16214 -F 340/340/10: Cons-Gen, to GoI. Kaşgar 11.11.1931

⁴³³ Wu, a.g.e., s. 70.

⁴³⁴ Bugra, M.E. (1952). Doğu Türkistan. İstanbul. s. 30-33, 36.; FO 371/28450 -F 9217/77/10: Paters Haberl and Colomb, Kaşgar 6.7.1939. s. 7

⁴³⁵ L/P&S/12/Coll.12/2- PZ 7339/1932: Kaşgar Günlükleri, Eylül 1932.

çok zor buldular. Tam aksine, Jin Sovyet Birliğinden Moğolistan üzerinden Kumullu Millî Mücadele taraftarlarına gizli bir silah geçişi operasyonundan şüphelendi. Sonuç olarak Sovyet ticaret ajanları, eyaletteki tüm küçük kasabalardan çekildi.⁴³⁶

Kumul'daki Ma Zhongying zaferine rağmen, Kaşgar Sovyet Başkonsolosu bir konuşmasında Britanyalı meslektaşına 'sorun hiçbir şekilde bitmez' imasında bulundu.⁴³⁷ Resmi bir konuşma sırasında yapılan bu açıklama, İngilizler tarafından önseziden çok açık bir tehdit olarak anlaşıldı.

Resmi bir Sovyet görüşüne göre, Vali Jin Shuren Doğu Türkistan'daki kaosa neden olmakla suçlandı. Jin, sözde Sun Yat-sen'in ilkelerinden sapmıştı çünkü toprak sahiplerinin ve önde gelen yetkililerin özgürlüklerini kısıtlamanın yanı sıra, onların, eyaletin tüm gelişimini durdurmalarına izin verdi. Çin'de yeni yayılan Sovyet haber ajansı TASS, Doğu Türkistan'ın Döngen işgali ve Kham'daki Tibet birlikleri tarafından doğuya doğru eşzamanlı hareket arasında bir bağlantı olduğuna dair söylentileri memnuniyetle karşıladı. Hem İngiltere'de Tories'in iktidara gelmesi hem de 1931'de Japonların Çin'in kuzeydoğu vilayetlerine girmeleri ve daha fazlası Pekin'de uğursuzluk işareti olarak görülüyordu.⁴³⁸

Aslında, İngilizler Doğu Türkistan'a ilk Döngen istilasının defedilmesine aktif olarak katkıda bulunacak kadar silah ve cephane gönderdi. Eski mühimmatlar hakkında Beyaz Rus birlikleri tarafından yine de şikayetler oldu ancak Vali Jin yine de yeni teslimatlar ile ilgilendi.

Kumul'daki fazla abartılan zafere rağmen yurtiçinde Türk Millî Mücadele taraftarları mücadeleye devam etti. 1933 Baharında Ma Zhongying'in Döngenler'in kalanları ile güçlendirilmiş stratejik şehir Turfan, Urumçi'yi tehdit edebilecek Millî Mücadele merkezi haline geldi. Sadece Beyaz Rus askerleri ve Mançurya'dan gelen Çinli birliklerin bir kombinasyonu Türk İhtilalcilere karşı direndiler. Sonraki askerler 1931'de Japonların ilerleyişinde Sovyet bölgesine kaçtı ve Sibiryaya üzerinden Doğu Türkistan'a geri gönderildiler. Kendisi Mançurya deposunun profesyonel bir askeri olan General Sheng Shicai yeni gelenler üzerinde komuta aldı. Buna göre, Mançuryalılar vilayet otoritelerine kıyasla Sheng'e daha sadık oldular.⁴³⁹

⁴³⁶ AA TV Chi 483/10.3.35 (Allg. 1. Chin. Turk. (4) HORST SCHAT's report. Pekin 9.2.1935, s. 6-7.

⁴³⁷ L/P&S/12/ Coll. 12/2 PZ 4591/1932: Kaşgar Günlükleri, Mayıs 1932.

⁴³⁸ Godwin, F. (1933) Sinking-China's New Dominion. In: People's Tribune Peiping). s. 420-421.

⁴³⁹ Lattimore, Pivot of Asia. s.69-70

1933 Nisan'da Beyaz Rus askerleri Vali Jin'i Mançurya birlikleri ile iş birliği içinde etkisiz hale getirdiler ve sınır dışı ettiler. Meclis, General Sheng Shicai'yi Başkomutan ve Eğitim Bakanı Liu Wen-Jung'u Vali veya Başkan olarak seçti.

Bu bahar ayrıca Vali Ma Zhongying'i Türk-Döngen İhtilalcilerinin geleneksel davetinden sonra ikinci kez Doğu Türkistan'a karşı saldırı başlatırken gördü. Ma, Kuzey Yolu boyunca hızlı bir şekilde batıya doğru yöneldi, ama Gu-ch'eng'de, General Sheng'in kişisel emri altındaki Rus-Mançurya kombinasyonu tarafından yenildi. Ma, bütün vilayetten İhtilalcilerin merkezi konumuna gelen Turfan'a stratejik bir geri çekilme yaptı.

Nan-jing Hükümeti, iç savaşta geçen bir yaz sükuneti sırasında, başarısızlıkla General Huang Mu-sung ve Dışişleri Bakanı Dr. Lo Wenkan'ı arabuluculuk yoluyla barışı ve düzeni sağlamak için gönderdi. Nan-jing Hükümeti oyunun Doğu Türkistan'daki KMT için bittiğini çok geç anladı. Sovyet Birliği kukla Sheng sayesinde bölgeye hükmetti.

Ma Zhongying'in işgal savaşındaki son hareketi, Altay Bölgesine ve Tarbagatay Kasabasına başarılı bir saldırı ile başladı. Aynı anda Kumul'da kazandığı zaferden sonra cascavlak ortada kaldığını hisseden İli Valisi Zhang Peiyuan, yıl 1933'ten 34'e dönerken Urumçi'de bir araya gelen kısaç hareketinde Ma Zhongying'e katılma fırsatı buldu. Şimdi, İngiliz ve Alman kaynaklarına göre, General Sheng Sovyetler Birliği ile krediler, mühimmatlar ve G. P. U. -birlikleri (U.S.S.R. sınırındaki birimler) için gizli bir anlaşma imzaladı. Beyaz Rus askerleri Döngenleri Tarbagatay'dan çıkarmayı başardı ancak yalnızca Sovyet G.P.U. düzenlilerinin varışıyla General Chang intihar etti ve birlikleri onun intiharından sonra yenilgiyi kabul etti. İli bölgesindeki Döngen takviye kuvvetleri Karaşehir'e kaçtılar.⁴⁴⁰

Ocak 1934'te General Ma Zhongying Turfan'dan Dawan-ch'eng geçit yoluyla Urumçi'yi kuşatmak için geldi. Şehir üzerinde iki haftalık bir saldırıdan sonra, Turgut Moğol süvarileri, Beyaz Rus piyadeleri ve Sovyet uçaklarının desteklediği iki Sovyet zırhlı G.P.U alayından oluşan kombine bir güç Döngenleri Dawan-ch-eng'in geçidine geri attı. Hükümet birliklerinin ilk etapta sert bir direnişle karşılaşmasına rağmen, Döngenler büyütülmüş el bombası ve gaz bombalarıyla havadan saldırıya uğradıklarında panik oldular. General Ma hızla Korla, Kucha ve Aksu üzerinden Kaşgar'a geri çekildi.

Güney Kaşgar'da bir Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulması Hoca Niyaz liderliği altındaki mücadelenin yeni bir boyutu anlamına geliyordu. Buna rağmen, Niyaz General

⁴⁴⁰ Vassel, G. (1935). Ost-Turkestan Int Osteuropa. s. 92-96.

Sheng'in 1933 Temmuz'unda birliğine katıldığında, bu hareket Müslüman mücahitler arasında ciddi bir bölünme yarattı.⁴⁴¹ Kaçak Döngenler yeni kurulan İslam Cumhuriyeti'ni ezerek Kaşgar'a 1934 baharında vardılar. Haziran'da Hotan düştü ancak bir ay sonra Ma Zhongying kendisi Sovyet Birliğine gitti. Birkaç hafta sonra General Kung altında 2500 karışık Çinli ve Müslüman birlikler Urumçi'ye vardılar. Ma Shaowu Sheng rejimi tarafından tekrar Taoyin olarak atandı.⁴⁴²

Ma Zhongying'in Sovyet Birliğine telaşla gidişinden sonra, onun üvey kardeşi General Ma Ho-san Yarkent'in doğusundaki bir noktadan doğuda Çerçen kasabasına kadar uzanan topraklarda Padişah olarak hüküm sürdü. Profesör Walther Heissig tarafından uygun bir şekilde Döngenistan diye adlandırılan bu bağımsız devlet, 1934/37 yılları arasında var oldu. Sovyet yanlısı hükümet birlikleri tarafından üç yandan ve güneyde Tibet yaylaları ile çevrili izole Döngenistan terör saltanatının tersine cihat ruhunu korudu. Başlarda, Ma Ho-san belirli bir Sovyet karşıtı politika sürdürdü fakat yıllar geçtikçe hem Sovyet danışmanlar hem de propaganda Döngenistan'a da girdi. 1937'de General Ma Ho-san gelişimi tersine çevirdiğinde, Sovyetler sabırlarını kaybetti ve Döngen devletini haritadan sildiler.⁴⁴³

Resmi olarak Ulusal Ordunun 36. Bölümü olarak görünen Döngenlerin belirsiz politik üyeliği, İngilizleri ikileme düşürdü. Bir yandan, Döngen katılımı ile güçlü bir il yönetimini desteklemek için Londra HMG bertaraf edildi. Bir diğer yandan ise "gelişmeleri etkilemek amacıyla herhangi bir eylemde bulunmanın kesinlikle imkansız ve istenmeyen bir şey olduğu" açıkça görüldü.⁴⁴⁴ Nan-jing Hükümeti seve seve Britanya Elçisi Sir Eric Teichman ile "Doğu Türkistan'da yalnızca Britanya çıkarları barışçıl ve düzenli şartlarla hazırlanmış görünüyor ve hepsinden önemlisi Çin'in bağlantılarının güçlendiği ve korunduğu" konusunda hemfikirli.⁴⁴⁵ Sadece bu şekilde Doğu Türkistan, Soveyt Birliği ya da daha az bir ihtimalle Japonya gibi dış güçlerden, işgalcilerden kurtulabilirdi.

Kaşgar İngiliz Başkonsolosluğu ile bir konuşma sırasında, General Ma Zhongying Doğu Türkistan'da propaganda ile yapılanlar dışında çok fazla Japon etkisi olduğunu düşünmedi.⁴⁴⁶ Yıllarca Japonlar Türk Prensi Abdülkerim'in Doğu Türkistan'ın tahtı iddiasını

⁴⁴¹ FO 371/17107- F 5951/325/10: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1933.; FO 371/17107 -F 7556/325/10: Kaşgar Günlükleri, Eylül 1931.; Buğra, a.g.e., s. 36-42.

⁴⁴² FO 371/18/19- F 5928/211/10: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1934.; Buğra, a.g.e., s. 43-47.

⁴⁴³ Heissing, a.g.e., s.129-132,138-139.; Filciner, W. (1938) Bismillah! Leipzig. s. 195, 267.; Kamal, A. (1940). Land without Laughter, New York. s. 12.

⁴⁴⁴ FO 371/17115- F 4233/466/10: Secr. Of State (IO) to GoI 28.6.1933.

⁴⁴⁵ FO 371/19259- F 5953/14/10: Br. Legation to FO Peking. 22.7.1935, s. 1-2.

⁴⁴⁶ FO 371/18057 -F 3303/14/10: see note 17.

destekledi ancak TASS tarafından Döngeler arasında Japon silahlarının başka bir yerde doğrulanmadığına dair söylentiler yayıldı. 1939'a kadar Sovyet Dışışleri Bakanı Litvinov Japonları "Doğu Türkistan'daki Türk İhtilalinin büyük ihtimalle destekçisi veya kışkırtıcısı" olmakla suçladı.⁴⁴⁷

Akademisyen Lattimore, Whiting ve Clubb'a göre, General Ma Zhongying iyi kötü ajanlarının kendisine Doğu Türkistan'da eşlik ettiği iddia edilen Japon yardımına) muhtaçtı. Japonlara yardım için Doğu Türkistan ihtilalcilerinin uluslararası temyiz ağı ve Tokyo'nun Doğu Türkistan'a tur yetkilileri veya diplomatlar göndermesine gösterilen ilgisi aktif bir Japon rolünün bir kanıtı olarak ele alındı.⁴⁴⁸

Japonların gönüllü olarak etkilenen kişi veya temsilcilerin kendilerini Sovyet makamlarına devretmeleri pek olası değildir. Bütün ihtimallerde bir Sovyet ajanı olan Albay Kemal'in etkisi altında, Zhongying gitgide Sovyet Birliği'ne meyilli hale geldi. Konuyla ilgili Japonca dokümanlar aşırı derecede belirsizdir. Sovyetler daha sonra gerçekleşecek olan askeri ve siyasi müdahaleler için bir özür diliyor gibi görünüyordu. Bir yorum, niyetlerden ziyade gerçeklere dayanmalıdır.

Ne Britanya ne Japonya, sadece Sovyet Birliği silahlara bölgeye müdahale etti. G.P.U. birlikleri yanında, Altay gönüllüleri denilenler toplumsal muhalif unsurlara karşı mücadele ettiler ve Amerikalı bir tanığa göre, kuzeydoğu Doğu Türkistan'ın işgal altındaki köylerinde Komünist 'hücreleri' başlattılar. Stalin doğuda Japonlara karşı bir siper olarak hizmet etmesi için Doğu Türkistan'ı 'muhteşem bir Rus etki alanı' haline getirmeyi planladı.⁴⁴⁹

Bir İngiliz kaynaklı rapora göre, büyük ihtimalle, Sovyet Birliği, Kansu eyaletini- 2. Döngeler istilasından önce- Sovyet ajanlarıyla doldurduğundan kışkırtıcı bir rol oynadı. Ek olarak, Sovyet ajanları ayrıca Beyaz Rus alaylarının sayısını artırdılar ve Kumul Millî Mücadelecilerini gizlice silahlandırdılar. Albay Kemal mükemmel bir strateji uzmanıydı ancak Urumçi'nin son kuşatması ile birlikte açıklanamayan gecikmeler ve hatalar, Sovyet entrikalarını şiddete yöneltiyordu.⁴⁵⁰

Resmi Sovyet görüşüne göre; Japonya ve Almanya Doğu Türkistan'da kendi emperyalist amaçlarını ilerletmek için kendiliğinden oluşan bu hoşnutsuzluktan yararlandılar. Prens

⁴⁴⁷ AA IV Chi 2680/8.12.33 TASS report, Shanghai 7.12.1933.; FO 371/23449 F 4255/77/10: Br. Embassy to FO Moscow 1.5.1939. (Quotation)

⁴⁴⁸ Lattimore, *Pivot of Asia*, s. 70.; Clubb, a.g.e., s. 283-285.; Wilting, a.g.e., s. 23.

⁴⁴⁹ Barmine, A. (1945). *One who survived*, New York. s. 231-232.

⁴⁵⁰ AA IV Chi 483/10.3.35: see note 9.

Abdulkerim ve General Ma Zhongying'in Japonların rehberliğinde bir Batı Mançurya'sı yaratıyor olmaları bekleniyordu.⁴⁵¹ Bazı Amerikalı akademisyenler Sovyet propagandasının amaçlarına izin vermeden bu iddialarını gerçek değerleriyle ele alıyorlardı. Basılı materyaller resmi bir Sovyet bakış açısı sunar ancak onlar da sıklıkla ulaşılması zor kaynaklardır.

1930'ların başında Doğu Türkistan'da yaşanan rahatsızlıkların ne Büyük Britanya'ya ne de Japonya'ya hizmet etmediği bilinen bir gerçek olarak görülebilir. Coğrafi engeller hem güçleri Doğu Türkistan'ın yerli meselelerinde içerisinde Çin yönetiminin kullanılabilir bir tampon bölge önerdiği (Britanya için) kontrol edilebilir bir ilgi oluşturmaktan hem de sonrasındaki bir işgalden (Japonya için) alı koydu. Çin Merkezi Hükümeti bir dereceye kadar Ma Zhongying'i destekledi ancak bir Döngen zaferi Nan-jing'e Vali Jin'in olduğundan daha fazla bağlılık sunmayacaktı.

Tartışmanın bu hattı hem rahatsızlık yaratmak için kabul edilebilir bir neden hem de aktif olarak müdahale etmek için pratik bir şans yaratarak Sovyet Birliğini tek güç olarak bırakır. Sovyet Ordusuna, politik ve ekonomik müdahalesine yol açan bir durumu sürdürmek için Sovyet ikili antlaşmaların yeterli ve olumlu kanıtları da sunmuştur. Doğu Türkistan teşebbüsü Japonların batıya doğru ilerlemeleri ihtimalini engelleyecek ve Milliyetçi Çin ile hayati öneme sahip hatların güvenliğini sağlayacak büyük stratejik bir planın sadece bir parçasıydı. Bu bağlamda, Sovyet materyallerinin neredeyse yokluğu şaşırtıcı olmaktan uzaktır.

5.2.3. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti

29 Aralık 1932'de Hotan yakınındaki Karakaş küçük şehrinde İhtilal meşalesi alevlendi. Toprak teslimi için önceden hazır, Çin makamlarının hem Karakaş hem de Hotan'ı teslim etmeleri çok uzun sürmedi.

Kaşgar'daki yerel makamlar, Hotan'daki mücadeleyi bastırmak için Çin'in gediklilerinden yardım isteyişi boşunaydı. Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan eğitimi ve ekipmanı yetersiz Çinli askerler, savaş alanında din kardeşleriyle karşı karşıya geldikleri zaman, sıklıkla taraf değiştirmeyi tercih ettiler. Çok yakın bir zamanda Yarkent el değiştirdi.

Fanatizmin ilk patlak verdiği anlarda, Müslüman isyancılar belirgin bir yabancı düşmanlığı gösterdiler. Çinli ve Hintli tefeciler toplanan nefreti ilk deneyimleyenler oldu. Ayrıca İsveç

⁴⁵¹ FO 371/17115- F 4841/466/10: Izvestiya; 17.7.1933.; FO 371/17105- F 5879/283/10: Pravda; 16.8.1933.

raporlarına göre, Yarkent'teki İsveçli misyonerler idam mangasının elinden ancak İngiliz Aksakal Ağı vasıtasıyla yapılan müdahaleden sonra kurtarıldılar.⁴⁵² Müslüman Kırgız göçebeler gitgide kendi başlarına bir despotizm geliştirerek genel olarak öldürme ve yağma için yakınlardaki dağlardan indiler. Kaşgar'da Döngenler ve Çinliler, Ma Shaowu altında bu Uygur-Kırgız koalisyonuna karşı birleştiler.

Yarkent'te, en çok konuşulan olay Kaşgar'da Ma Shaowu ile bir sığınak aramaya çalışan yaklaşık 800 Çinli ve Döngen sivili, sözde Kızıl katliamında ve daha sonra Yangi Hissar'da acımasız kaderleri ile karşılaştığında gerçekleşti. Temelde bu etnik kargaşada yaygın dine hiç önem verilmedi.

Türk liderler arasındaki ayrılık, uzun zaman Güney Kaşgar'da bağımsız bir cumhuriyet kurulması için, engellendi ancak Kasım 1933'te Hoca Niyaz başkanlığında Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin kurulduğuna dair resmi bir açıklama yapıldı. Başbakan bütün kabineyi, Cumhuriyetin, şariat yasalarına göre yönetti.⁴⁵³ Hoca Niyaz'ın yaşamak için tuttuğu Başkanlık ofisi, Başkomutanlığına birleştirildi ki bu da O'na hem güç hem de Padişah veya Kral unvanını verdi.⁴⁵⁴

Genç cumhuriyetin genel dış politikası Sovyet karşıtı, İngiliz yanlısı bir hatta ilerledi. Bir diğer önemli özellik de yıllar süren güç sömürgesinden sonra Türk nüfusundaki güçlü Çin karşıtlığıydı. İç politika zayıf ekonomi ve engellenmiş ticaret çevresinde seyretti. Şeriata göre kanunlar ve emirler zorla yaptırılırdı ancak daha genç nesil bir gazetenin açılması ve ayrıca modern okulların açılması planları içerisindeydi. Kaşgar'da bir de hastane açtılar.⁴⁵⁵

Sovyet Birliğine göre Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti yerli halk arasındaki hoşnutsuzluktan faydalanan bir Anglo-Japon oluşumuydu.⁴⁵⁶ Oldukça doğal bir şekilde, İngiliz ve diğer Batılı gözlemciler Sovyet ilerlemesine karşı sert bir direniş sözü veren, Müslüman bir tampon devletin kurulmasını memnuniyetle karşıladılar. Buna rağmen, Batılılar 1870'lerdeki Yakup Bey'in saltanatı ile paralellik çizen cumhuriyetin ekonomik gelirleri konusunda ciddi kuşkular barındırdılar. Başlarda, vergi miktarları bariz bir şekilde düşük kaldı, fakat sonra Müslüman Hükümet askeri ve yönetsel harcamaları

⁴⁵² Ambolt, N. (1935). Karavan, Stockholm, s. 194-195.

⁴⁵³ Interview with; Mr Isa Alptekin, İstanbul, 11.6.1974.

Mr Yunus Buğra, Ankara, 14.6.1974

Mr Ubeydullah Hatipoğlu, İstanbul, 20.6.1974

⁴⁵⁴ FO 171/17117 -F 7826/466/1n: Cons-Cen. to GoI, Kaşgar. 2.11.1933.

⁴⁵⁵ Hayit, B. (1971). Turkestan zwischen Russland und China, Amsterdam. s.30.,

⁴⁵⁶ Rossi, E. (1939). Le ultime vicende del Turkestan Orientale. In: Oriente Moderno. s. 248-252.

karşılayabilmek için açgözlü davranışlarda, Çinli seleflerini bile aşarak vergi sorumluluğunu artırmak zorunda kaldı. Müslüman Hükümet popüler eğilim veya gerekli vergilendirme arasında zor bir seçim yapmak zorunda kaldı çünkü savaştan tahrip olmuş ülkeye hiçbir dış yardım gelmeyecekti.

Çoğu dış gücün soğuk tavrının temel nedeni Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetini diplomatik olarak tanımanın Çin ile diplomatik ilişkilerin bir sarsıntıya uğrayacağı gerçeğinde yatar. Ek olarak, Sovyet Birliği, Türkiye ve Afganistan gibi ülkelerin konuya olan aktif ilgilerini kırmakta başarılı olmuştu.⁴⁵⁷

Ma Zhongying ve Döngenlerden seçilmiş birliğinin varmasından sonra, Hoca Niyaz ikinci derecede rol almakla sınırlandırıldı ki bu da iki eski müttefikin arasını açtı. General Ma daha sonra İngiliz Başkonsolosluğuna Hoca Niyaz'ı “oldukça güvenilmez” bulduğuna dair, yakındı. İki cami arasında namazsız kalmak tehlikesiyle, Hoca Niyaz Urumçi Hükümetinin tekflini kabul etti ve 9 Temmuz 1933'te Döngen istilacılarına karşı bir savaş başlattı.⁴⁵⁸

Urumçi Generali Sheng ile görüşmelerin sonucundan sonra, Hoca Niyaz tüfek başına on iki koyun pahasına Sovyet Birliğinden cephane alabildi. Döngen baskısından güneye doğru geri çekildi. İngiliz raporlarına göre, İslam Cumhuriyetinin yeni seçilmiş başkanının açıkça Sovyet ajanı olarak bilinenleri işe aldığı anlaşıldı. Teslim edilen silahların karşılığında Sovyet Birliği daha fazla fayda sağladı.⁴⁵⁹

Hayit'e göre, Kaşgar'a varışından hemen sonra Başkan Niyaz kabinenin Sovyetler Birliği ile anlaşılmasını emrivakiye getirdi. Bu dokümana göre, İslam Cumhuriyeti, Hoca Niyaz'ın kendisi vali yardımcısı olarak atanırken, Sovyet koruması altında Urumçi Hükümeti olacaktı. Sovyet Birliği hem Doğu Türkistan'ın herhangi bir düşmana (Çin ve Maçukuo'yu içeren) karşı savunulmasını hem de ekonomik nüfuzu garantiledi. Politik ve ekonomik maddeler içeren özel bir antlaşma daha sonra Urumçi Hükümeti ile yapıldı.¹³⁾ İslam Cumhuriyeti Hükümeti anlaşmayı reddetti ancak ciddi cephane ihtiyacı ve Sovyet teslimatları nedeniyle birleşik bir muhalefet toplanmadı. Sovyet Başkonsolosluğu gizli aktivitelerde yer alması beklenen sayısız Müslüman memur aldı ve silahlara karşılık, Hotan'dan başlayarak altın toplamaya başladı.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ FO 371/18055- F 14/14/10: officiat. Cons.Gen. to GoI, Kaşgar, 19.10.1933.

⁴⁵⁸ FO 371/18057-F 3303/14/10: Ma Chung ying to do Concert, Kaşgar. 19.4.1934.; Buğra, a.g.e., s.37-38.

⁴⁵⁹ FO 371718119 F 211/211/10: Kaşgar Günlükleri, Ocak 1933.

⁴⁶⁰ Hayit, Turkestan zwischen Russland und China, s. 341.

1934'ün baharında yaşanan hızlı veraset durumunda, Döngenler Taklamakan Çölü'nün güney kenarındaki şehirler üzerinde kontrol kazanabildiler. Haziran'da çetin bir mücadele sonrası son kale olarak Hotan düştü. Döngenler, Kızıl Katliamı ve benzer olayların intikamını korkunç bir şekilde aldılar. Urumçi birlikleri Kaşgar'a Temmuz 1934'te varınca, kısa ömürlü Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nden Döngenistan denilen yer yaratıldı.⁴⁶¹ Döngenlerin Kaşgar istilası İslam Cumhuriyetinin geride kalanlarına ölüm getirdi. Ancak diplomatik izolasyon, ekonomik kaos, iç çekişmeler ve Sovyet entrikaları cumhuriyete çoktan eziyet etmeye başlamıştı.

Üzerinde karar verilen Ulusal Bayrak (beyaz yıldız ve mavi zemin üzerinde hilâl) Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki yakın benzerliğin dışa vuran işaretiydi. Bir memur, Ankara'ya yeni yıl telgrafı göndereceği zaman, İslam Cumhuriyeti'nin "Mavi Bayrağı" sevgili Türkiye'nin "Kırmızı Bayrağını" selamlar, notuyla gönderirdi.⁴⁶²

Ulusal bayrağın tasarımı, okulların ve askeriye'nin modernleşmesi planları şans eseri oluşturulmadı. Kasım 1933'te İzmir'den Dr. Mustafa Ali Bey ve Mahmut Nedim Bey (tüm olasılıklarda İstanbul'daki eski memur Nedim Kaytmaz ile özdeş) isimli bir Türk askeri subayı Kaşgar bölgesine Hoca Niyaz'ın danışmanları olarak girdiler. İki Türk, İslam Cumhuriyetinin askeri ve politik meselelerinde Dr. Ali'yi cephane ve Hindistan'daki dost Müslümanlardan katkılar için yarım kalmış bir göreve gönderecek kadar baskın bir etki gösterdiler. Hotan'da, Nedim Bey orduyu eğitti ve iddialara göre silahlarını Japonya'dan getirtti.

Ankara'daki Sovyet baskısı Türk Büyükelçisinin Kabil'deki rolünü sadece bir gözlemci rolü ile sınırlamış gibi görünüyordu. Alman meslektaşları yine de "Türk Hükümeti en azından Doğu Türkistan hareketine sempati duyuyor ve bazı şeylerin Sovyet Rusya Hükümetinden gizli şekilde yaptıklarını." belirtir.

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin kurulması üzerindeki Türk basınının reaksiyonu oldukça heyecanlıydı. İhtilalciler "Gerçek Türkler" olarak özgürlük ve "mükemmele giden yol boyunca ilerleyecek modern bir devletin kurulması" için savaştı. Basın raporları Türk Dışişleri Başkanı Tefik Rüştü Bey'in İslam Cumhuriyeti ile olan bütün iş birliğini inkâr etmesine neden oldu. Buna rağmen, MFA (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı)

⁴⁶¹ FO 37118056 F 1559/14/10: Cons-Gen, to GoI, Kaşgar 25.1.1934.

⁴⁶² Buğra, Doğu Türkistan, s. 39.

“dillerini konuşan bir millet için Türk hislerini” kabul etmek ve her milletin, Türkiye'nin kendi kendine kurtuluş örneğini takip etme hakkını ortaya koymak zorundaydı. Sovyet Birliği ve Türkiye arasındaki iyi komşuluk ilişkileri ayrıca Doğu Türkistan’a yardım konusunun karşısında katı şekilde duran bir engeldi.⁴⁶³

Türk fikrinin ani değişimi, Anadolu Ajansı’nın resmi Sovyet materyalini Türk gericilere, Alman ticaret yöntemlerine, İngiliz askeri emperyalizmine ve Çin’in bölünmesine dağıttığı 1933/34 yeni yılından sonraydı. Rapor, yanlış bilgilendirilmediği takdirde, Doğu Türkistan’daki yeni Müslüman rejimlere duydukları sempatinin ne kadar yanlış olduğunu göstermek istedi. “İzmir Postası’nın” İzmir’de iddia edilen herhangi bir Dr. Mustafa Ali konusunu “cumhuriyetçi mahkûm” işareti ekleyerek yayınlamasını görmek ilginçtir. Yine de gazeteye göre, İslam Cumhuriyeti İngiliz ve Alman entrikaları doğrultusunda komünist görüşlü Japon karşıtı bir devlet olarak yaratılmıştır.

1933’te Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti’ne ilk sempati patlamasından sonra Merkez Avrasya ile bağlantılı Türklerin temize çıkarılması esas gündem olmuştu. Ankara’daki Sovyet diplomatik baskısı akrabalık duygularından daha ağır gelmişti.

Doğal olarak Afgan Hükümeti Doğu Türkistan’da İslam Cumhuriyeti kurulmasını göze çarpan bir ilgi ile selamladı ve tebriklerini gönderdi. Kabil, Müslüman çabaların kalıcı bir misyon doğrultusunda cephane alabilecekleri tedarik noktası oldu.⁴⁶⁴ Bir sonraki İhtilal hareketi diplomatik ilişkiler ve Kabil Hükümetini güçlü komşuları ile yüz yüze zor bir duruma sokacak olan cephane için Afgan toprakları vasıtasıyla geçiş hakkı üzerinde ısrar etmek için olacaktı.⁴⁶⁵ Uygulamada, yine de Afgan Hükümeti Doğu Türkistan’daki Müslüman devlete sadece sempatisini sunabildi.

Komünist karşıtı İslam Cumhuriyeti’nde, Sovyet Birliğine açık başka yöntemler yoktu ama kısmen nicel kısmen de nitel bir biçimde gizli faaliyetler yapıldı.

1933 yılında gelen mülteci gibi görünen Andicanların Batı Türkistan’dan Kaşgar’a göç etmesi gerekirdi. Mücadele boyunca Andican ve Kırgız göçebelerin ittifakı sağlandı. İngiliz ve İsveç kaynaklara göre, Andicanlar iyi silahlanmış güçleri Rus sınırının karşısından alırken ikincisi, Ma Taoyin tarafından ihtilalcileri bölmek için tavsiye edilmeyen bir şekilde

⁴⁶³ FO 371/18056 F 744/14/10: Br. Emb. to DO. Angora 3.2.1934.; AA IV CHİ 38/16.2.1934: Appendix; "Türkiye" İstanbul 30.1.1934.

⁴⁶⁴ FO 371/17116 – F 7006/466/101 Dr. Emb. to FO, Kabil 7.11.1933.

⁴⁶⁵ AA IV Chi 218/2.2.34: Kabil 10.1.1934.

silahlandırılmıştı.⁴⁶⁶ Başta Andıcanlar ve Kırgız müttefikleri tarafından yapılan kafa karıştırıcı çekişme ve genel yağmalamalar, Kaşgar'daki durumu Sovyet askeri müdahalesi için olgunlaştırdı ancak Döngenlerin Cıngarya'dan gelmesi, Sovyetlerin bölgeye girmesini ve Urumçi'nin, düzenli birliklerin eline geçmesini geciktirdi.

Sovyet Birliği, Sovyet günlük gazetesi “İzvestiya'nın” Kabil'de ikamet eden Alman vatandaşı Herr Ebener'e şiddetle saldırması üzerine, niteliksel ve amaçlı bir propaganda saldırısı düzenledi. Onun, Alman savaş endüstrisini temsil ettiği ve Afgan toprakları üzerinden Kaşgar'a cephane göndermeyi planladığı iddia ediliyordu. Alman Dışişleri Bakanlığı Ebener'in Kabil'deki varlığını doğruladı, bununla birlikte suçlamanın uydurma olduğunu deklare etti.⁴⁶⁷

Alman Bakan'ın Kabil'de, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nden temsilci kabul ettiği doğrudur ancak bu kesinlikle Dr. Stürmer üzerinden yapılan gizemli bir anlaşma değildir. Resmi Alman raporlarına göre, I. Dünya Savaşı sırasında Alman karşıtı propaganda yürüten bu ajan Sovyet servisi için askere alınmış ve Alman vatandaşlığından çıkarılmıştır. Şimdi Kabil'de İslam Cumhuriyetinin şef mühendisi olarak ortaya çıkmıştı. Britanya ayrıca Dr. Stürmer'in bir Sovyet ajanı olduğunu doğrular. Kaşgar'a gidecek cephane için Kabil'deki görüşmeler sırasında, provokatör ajan rolü oynamıştır.

Sabit ve iyi-becerilmiş Sovyet politikasına kıyasla, tarafsız bir şekilde arabuluculuk yapma istisnası dışında İngilizler asla amaçlarına ulaşamadı. Hindistan Hükümeti açıkça İngiliz Başkonsolosluğuna İslam Cumhuriyeti'nin yeni yönetimine herhangi bir destek veya yardım vermesini yasakladı.

1933 baharında Kaşgar Taoyin'i Ma insanları İngiliz birliklerinin Hindistan'dan kısa zamanda beklendiklerine inandırarak kendi pozisyonunu çaresizce güçlendirmeye çalıştı. Ayrıca, ihtilalciler mücadelede bir İngiliz yardımı umudu barındırdı. Kırgız lider Osman Ali İngiliz Başkonsolosluğuna “bağımsızlık kazanma” konusunda yardım taleplerine, dikkatini vermesi konusunda yalvardı.⁴⁶⁸

Bu cumhuriyet öncesi bağlantılardan sonra, Başkan Hoca Niyaz, İngiliz Parlamentosuna silah için yeni başvurular yaptı. Ek olarak, HMG'den “Doğu Türkistan'ın mazlum halkını kurtarmaya gelmelerini ve kendi krallıklarının çatısı altına almalarını ve böylelikle katı

⁴⁶⁶ FO 371/ 1711- F 7728 /466/10: Vice-Consul to GoI, Kaşgar 26.10.1933.; FO 371/17116-F 6966/466/10: vice-Consul to GoI, Kaşgar 21.9.1933.

⁴⁶⁷ AA IV Chi 270/ 1021934: Deutsche Botschaft, Moskava 8.2.1934.

⁴⁶⁸ FO 371/17114-F 3504/466/10: Cons.Gen to GoI, Kashgar 10.1.1933.

Bolşevizm enfeksiyonundan onları özgür bırakmalarını' rica etti. İngiliz otoriteler sadece ihtilalcilerin silahla donatılmış olmalarının oluşturduğu zorluklardan esef duyabildiler. Buna rağmen, Kabil'den Alman bir diplomatın raporuna göre, İngiliz büyükelçisi genel Anglo-Sovyet düşmanlığı bağlamında Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a cephaneye geçişinin makul sayıldığını açıkladı. İngiliz İmparatorluğunun bütünüyle çıkarları doğrultusunda, yine de böyle bir hareket bölgede Çin haklarına karşı gelinmiş olarak görülmemeliydi.⁴⁶⁹ Bu beyan sadece yurtdışı tüketimleri için niyet taşıyabilirdi çünkü İslam Cumhuriyetine karşı yardımsever tarafsızlık, Hindistan güvenliği için Britanya taleplerini karşılamaktaydı.

Hem "Izvestiya" hem de "Pravda" dünyanın ilgisini Britanya'nın Tibet, Doğu Türkistan, Siçuan ve Çin topraklarının diğer parçaları dışında "Büyük Tibet İmparatorluğu" yaratma amacına döndürmeye çalıştı. Bu söylentilerin doğrulaması tabi ki aynı zamanda ortaya çıkan Çin-Tibet savaşıyla açıklanabilir. Şangay gazetesinde yazılması ile birlikte, Doğu Türkistan'a Britanya nüfuzu ve planları hakkındaki söylentilerin, Sovyet Birliği'nden değil Türkiye'den yayıldığı söylendi. Kuzey batıdaki durum hakkında güvenilir bilginin kronolojik eksikliği Merkez Avrasya için Mançukuo hattı boyunca Çin eğilimini Anglo-Tibet şemasına inandırdı. Bundan sonra, basın raporlarınca "Büyük Britanya, Sovyet Rusya ve Japonya'nın, Doğu Türkistan üzerindeki kaotik ortamın sebebi olarak gösterilmesiyle" büyük bir kargaşa ortamı oluştu.⁴⁷⁰

Saldırgan Sovyet propagandası, Doğu Türkistan'daki kendi aktivitelerini örtbas etmeye yarıyordu. Çan Kay Şek ile gerçekleşen görüşme bunlardan biriydi.

Güney Kaşgar'da Müslüman ve ağırlıklı olarak Sovyet karşıtı bir cumhuriyet kurulması vilayetin bütün bölümlerini yabancı entrikaların arı kovanına dönüştürdü.

Büyük Britanya ve Japonya, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin gelişimine büyük ilgi gösterdi ancak her iki güç de Kaşgar hengamesinde aktif yer almakta coğrafik engeller yüzünden kısıtlandı. Kuzeyden ardı-sıra gelen istila dalgaları Müslüman devleti yok ederken, İngilizler'in tarafsızlık deklarasyonu, sadece Sovyet otoritelere kendi nüfuz etme politikalarında yardım etti.

İslam Cumhuriyeti'nin düşüşü ile İngilizler Kaşgar'daki politik gelişmeler üzerindeki etkisini durdurdu. Çin ikili hükümdarlığı cephesinin arkasında, Kaşgar'daki Sovyet

⁴⁶⁹ AA IV Chi 498/ 1331934 Deutsche Gesellschaft, Kabil 12.1.1934.

⁴⁷⁰ Heissig,a.g.e., s. 75.

diplomatlar Taoyin'in yarı resmi danışmanları olarak İngiliz meslektaşları ile yer değiştirdiler.

5.2.4. Bir İsyân Paydaşı Olarak İslamcılık

1920'lerin sonlarında, yeni kurulmuş olan, Türkiye Cumhuriyeti “Ümmetçiliğin” Batı kanadını oluştururken, Japonya İslamcılık fikirlerinin Uzak Doğu savunucusu olarak ortaya çıktı. Belirli bir muhafazakârlık ve modernleşme harmanı ile Budist olarak etkilenmiş bir Japonya için ne toprak ne de ekonomik açıdan, İslamcı halklar arasında hiçbir düşmanlık yoktu. İslamcılık konsepti Fransa, Britanya ve Sovyet Birliği gibi Kafkasya'daki büyük güçlere karşı bir “Asyacılık” çıkar topluluğu olarak büyüdü. Birleşik Devletlere karşı olan düşmanlık savaşlar arası dönem boyunca, Asya'daki tek Japon özelliği idi.⁴⁷¹

Ma Zhongying'in danışmanı ve İslamcılık hareketi için bir Japon ajanı olarak çalışan Albay Kemal'in literatüründeki zayıf bir şüphe haricinde, 15 Mayıs 1932 mücadelesinin sonrasına kadar Japon hükümeti asla resmi olarak böyle bir plana finansör olmadı. Başbakanın katledilmesiyle birlikte, Japonya'nın önde gelen devlet adamları ve politikacıları “Asya Asyalılarıdır” sloganını kullanmaya başladılar.⁴⁷²

Amerikalı akademisyenler Whiting ve Clubb Doğu Türkistan'da 1934-35 yıllarında artan Japon ilgisine büyük önem atfeder.⁴⁷³ Buna rağmen, güç üçgeninin 1933'te kesin olarak Sovyet Birliği tarafından kazanıldığından, zamanın gerisinde kalmış olan “İslamcılık” aracılığıyla yapılan Japon saldırısı etkisiz kalmıştır.

Japonlar Doğu Türkistan'daki Müslüman çoğunluğun arasında başarılı bir şekilde İslamcılık ve Turancılık duyguları üzerinde çalıştılar. Japon ajanları vilayet içinde propaganda yayarlarken, son Osmanlı Sultanı II.Abdülhamid'in torunu Abdülkerim Tokyo'da, Türkistan tahtının varisi olarak tutuldu.⁴⁷⁴

İngilizler Pamir bölgesinde, Ağa Han'ın taraftarları üzerinde “istenen şekilde” kullanılmamasından dolayı hayal kırıklığına uğramışlardı. Ağa Han, takipçilerinin “Moğolistan'dan gelip kendilerine (Doğu Türkistan) içerisinde vilayet kurarak” Japon başarısını umduklarını belirterek karşılık verdi. Hangi bakımdan Ağa Han'ın takipçilerinin, Kaşgar'da herhangi bir topluluk fikri sunduğu söylenebilir saptamak imkansızdır ancak

⁴⁷¹ Otte, a.g.e., s.83-84.

⁴⁷² Petro, a.g.e., s. 216.

⁴⁷³ Clubb, a.g.e., s. 286-287.; Whiting, a.g.e., s. 35-38.

⁴⁷⁴ Castagne, a.g.e., s. 180-181.

Japon propagandasının nüfuzu gözle görünür bir şekilde İngiliz versiyonundan daha başarılı olmuştur.

Sovyet bakış açısına göre, Japon otoriteler aktif olarak Doğu Türkistan'da İslam karakterli bağımsız bir devlet yaratılması için çalıştılar. Ayrıca Japon katılımına inanan Alman gözlemcilerin açısından bakıldığında, bu söylenti sadece onların Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetine olan saygılarını büyüttü. Kabil'in Alman büyükelçisi İslam Cumhuriyetinin "Kaşgar'ın Moğolistan yoluyla Japonya ile bağlantıda olması" yerleşik misyonu tarafından garanti altına alındı.

Kabil'den, Japon Büyükelçi Kitada bölgedeki İslamcılık aktiviteleri ile iş birliği yaptı ancak burada tekrar yaptığı işe abartılı bir değer biçme eğilimi vardı. Japon dokümanları vasıtasıyla, "Doğu Türkistan İçerisindeki Japon Ruhu İlerlemesi" üzerinde yazılan iyimser raporlara ek olarak, Whiting Kitada'nın 1935'te Kaşgar'a giden Müslüman göçmenleri nasıl desteklendiğinin değerini gösterebilir.⁴⁷⁵ Büyükelçi Kitada'ya Doğu Türkistan'daki politik yaşamın her açısı üzerine bilgi toplaması söylendi ancak O, Britanyalı meslektaşına bir Anglo-Japon istihbarat havuzunu ve Orta Avrasya'ya Sovyet tehdidinin önlenmesi için genel bir iş birliği önerdi. Britanya Dışişleri Bakanlığı Japon önerisini "bu tür bir düzenlemeyi kabul etmenin uygulamalarımıza aykırı olabileceği" gerekçesiyle kibarca reddetti.⁴⁷⁶

Yukarıdan kolaylıkla çıkarılabilir ki büyükelçi Kitada Büyük Britanya'ya bir istihbarat havuzunu teklif ederken Kabil'deki izole edilmiş pozisyonu ile memnuniyetten çok uzaktaydı. Dahası ya politik hayalperest olarak görülüyordu ya da kasıtlı bir düzenbaz olarak, belki de ikisinin bir karışımıydı. Çünkü 1935'te Japon finansmanlı İslamcılık hareketi Doğu Türkistan'da bir şans yakalama peşindeydi. Sovyet etkisi Kaşgar'da bile, tamamıyla Anglo-Japon ilgisinin ayağını kaydırmıştı.

Gerçekte bir Japon ajanı 1934'te Urumçi'de yakalandı ve hapisanede öldü.¹⁰⁾ Bir, İngiliz raporuna göre, Basmacı liderlerinden biri olan Mustafa Chokayer Japon Paris elçiliği ile resmi olmayan ilişkiler içerisindeydi. Bu Japon aktivitesi G.P.U.'yu General Sheng'in Doğu Türkistan'da açıkça Japon ajanı ve casusları için bir cadı avı başlatmaya teşvik etti. Bu bağlamda, Japon girişimleri dışında hiçbir şey doküman haline getirilmediğinden,

⁴⁷⁵ Clubb, a.g.e., s. 286-287.; Whiting, a.g.e., s. 35-37.

⁴⁷⁶ FO 371/19292 -F 782/173/10: FO to GoI, Londra 1.2.1935.

Lattimore’ın Sovyetlerin “eylem cesareti ve siyasi dokunuşun sürekliliği” üzerine uyarıları kesinlikle yersizdi.⁴⁷⁷

Sonuç olarak, liderlik başvuruları üzerindeki Japon reaksiyonları ve İslamcılık hattındaki yardımın Doğu Türkistan’a bir anlam ifade etmesi için çok geç kaldığı belirtilebilir. Çünkü Japon desteği olmadan İslamcılık hareketi cılız bir hayal olmuştur.⁴⁷⁸ Geniş Müslüman toplulukları yöneten ne Britanya ne de Sovyetler İslamcılık fikirlerine çok fazla önem vermedi. Bu da gitgide “İslamcılık” üzerinde Japonları tekel kıldı.

5.3. Büyük Oyun Canlandı

5.3.1. Kaşgarya’da Etki Mücadelesi

Boyut olarak küçültülmüş olmasına rağmen Aksakal ağı Kaşgar’da Britanya’nın siyasi nüfuz için örgütlenmesinin bel kemiği olarak kaldı. Bu onursal konsolosluklar ve Anglo-Hint ticaret topluluklarının yerel başkanlarından oluşan kombinasyon raporlarını, “majestelerinin hizmetine” Kaşgar Başkonsolosluğuna, ‘Britanya Egemenliğindeki Hindistan Postacı’ işareti taşıyan bir kurye ile göndermeye devam etti. Bir Aksakal’ın evi dışında ya da diğer İngiliz-Hintli halk, bir Jack birliği genellikle bir tılsım gibi aktı ve bayrağın daha küçük versiyonları göğse bile giyildi.⁴⁷⁹

Buna rağmen, İngiliz Hindistan’ından Kaşgar yoluyla Çerçen’e giden bu çift yönlü iletişim sistemi Pamir bölgesindeki huzursuzluklara karşı oldukça duyarlıydı. Mart 1929’da kaçınılmaz olay oldu. Taşkurgan yakınındaki Konsolosluk postası çalındı ve posta akışı iki Kırgız tarafından esir alındı. Sonra da Sovyet topraklarına götürüldüler. İngiliz kaynaklarına göre, Rusça konuşan iki posta soyguncusunun, Taşkent Wainoff’u adlı bir Sovyet ajanı tarafından yakalanmaları için 250 altın ruble aldıkları söylendi. Postacı derhal serbest bırakıldı ve birkaç ay sonra posta çantası içindekilerle birlikte geri teslim edildi ancak İngiliz Başkonsolosluğuna göre uzmanlar posta çantasını çoktan açmıştı.⁴⁸⁰

Kaşgar Taoyini’ne Dışişleri Komisyoneri, Mr. M.Y. Tao, İngilizlere Sovyetlerin Jin yönetimine “cephane ve silah uygulamaları görüşmelerini baz alarak bazı yazışmaları keşfetmeyi umduğunu” ileri sürdü. Bu durumda, Sovyetlerin hayal kırıklığı çok büyük olmuş olmalıydı çünkü onların istihbarat uzmanları stratejik değerde hiçbir şey bulamadılar.

⁴⁷⁷ Lattimore, O. (1944). Sinkiang place in the future of China. at Asia and the Americas, c. 44, s. 199.

⁴⁷⁸ Whiting, a.g.e., s.23.

⁴⁷⁹ Flening, a.g.e., s. 240-241, 295, 285.

⁴⁸⁰ L/P&S/9 76-P 4160/1929: Kaşgar Günlükleri. Mart 1929.

Geleneksel prosedüre göre, Başkonsolosluk Çin topraklarında “kurallara uymamaktan ve Kaşgar’da uygunsuz bir hareketten İngiliz bir vatandaş tutukladığında” Taoyine güçlü bir şekilde itiraz ederdi. İngilizlere açık bir şekilde “artık Doğu Türkistan’da herhangi bir hakka sahip olmadıkları” söylendi. Dahası İngiliz Başkonsolosluğu, Döngen isyanı sırasında silahlı çatışmaların içerisinde kaldı. Başkonsolosun eşi ve doktoru ağır yara aldı.⁴⁸¹

Kaşgar’daki İngiliz etkisinin ve prestijinin genel bir çöküşüne rağmen, Nan-jing Hükümeti 1933’te Doğu Türkistan’daki İngilizler yardım ve birliklerinin “Sovyet karşıtı isyanı” tetiklemesi için, balığın oltaya gelmesini bekliyordu. Bu duruş “Japonya’yı yenmek için” yapılan resmi Çin-Sovyet iş birliğinin tam tersineydi ancak görünen o ki Mançurya örneğinin Nan-jing Hükümeti üzerinde etkisi büyüktü.

1931’de Erh Titai’nin ölümü ve İngiliz yanlısı Aksu Taoyin’i Ju’nun Kumul’a tayini İngiliz etkisine ciddi darbeler indirdi. Çünkü bu iki memur geleneksel Sovyet karşıtı durumları Çin resmiyeti içerisinde sunmuştu. Ağa Han’ın hayatı olan Gilgit-Taşkurgan sınır bölgesindeki takipçileri arasındaki etkisini kullanma çabalarında İngilizler bile başarılı olamadı.⁴⁸²

Britanya’nın isyan döneminde nüfuzunu hissettirememesi Kaşgar’da bir İngiliz etki alanının yanılsamasını doğurdu. Dışişleri Bakanlığı’ndan bir dakika sonra, İngilizlerin 1934’te kendilerini “Sovyetler tarafından Doğu Türkistan’ın artan egemenliğine” karşı çekilmeye hazır olduklarını açıkça gösterirler. Ortamın ve şartların Sovyetler lehine dönüşü, dışişleri bakanlığı reaksiyonunun etkisiz hale getirilmesi ile 1930 başlarında ortaya çıktı. Kaşgar’da Jin yönetimi sırasında Sovyet yükselişinin baskın bir pozisyona ulaşması uygun bir şekilde üç döneme bölünebilir: 1928-30 hazırlık yılları, 1931-33 çatışma yılları, 1934 zaferini takip eden yıllar.⁴⁸³

Kaşgar’da Sovyet yanlısı fikirlere sahip olmak 1928’de hala suç sayılıyordu. İngiliz raporuna göre, beş adam bu nedenle Çinli memurlara rüşvet vermekten dolayı Aksu’ya sürüldü.⁴⁸⁴ Dışişlerinin Kaşgar Komisyoneri Mr. Pan Tsi-lu Sovyetlerin şerefine kadeh kaldırmak istediğinde Kaşgar memuriyeti arasındaki Sovyet karşıtlığı hissedildi. Mevcutta İngiliz Başkonsolosluğu bunu durdurmayı başardı. 1930’da iddiaya göre bir grup kadın pazarda Fergana’dan işitilen Komünist şarkılar söylemekten dolayı tutuklandı.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ L/P&S/12/ Coll 12/2 PZ 5302/1931: Kaşgar Günlükleri, Haziran 1931.

⁴⁸² L/P&S/12/ Coll 23/56 -PZ 7322/1933: GoI to IO, Yeni Delhi 23.10.1933

⁴⁸³ FO 371/14720- F 2578/416/10: Cons-Gen, to Col, Kaşgar 19.2.1930.

⁴⁸⁴ L/P&S/10/976- P 6613/1928: Kaşgar Günlükleri, Eylül 1928.

⁴⁸⁵ L/P&S/10/976 -P 6551/1929: Kaşgar Günlükleri, Temmuz 1929.

Bir diğerk yandan, Sovyet Başkonsolosluğu öncesinden daha büyük bir hevesle doğuya doğru tura çıktı. İngilizler, Sovyet istihbarat teşkilatında belirgin bir artış raporladı. Sovyet Başkonsolosluğunun özellikle Anglo-Çinli meseleleri takip etmesi için her köşede casusları olması ile övündüğü söylendi.⁴⁸⁶

Yine Britanya raporlarına göre, 1931’de Ma Taoyin ve Sovyetler arasında cepbane teslimatları ile ilgili şüpheli antlaşmalar yapıldı. 1931 Ticaret Anlaşmasının aksine Sovyetler Birliğinden Kaşgar'a giden yapım aşamasında olan motorlu araçlar için karayolunun tamamlanmasını ertelediği gibi ve Sovyet ticaret ajanlarının Hotan bölgesinin ziyareti de engellendi .1932’de Ma Taoyin hâlâ bir erteleme politikası sürdürdü.

Sovyet nüfuz etme politikasında son agresif aşama Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti’ni bölen ve sonunda yıkan Hoca Niyaz meselesinde başladı. 1934 Temmuz’da, hükümet birliklerinin Kaşgar’a varışı Döngenistan denilen yerin istisnası ile Sovyetlerin Kaşgar’da baskın olma hedefini yerine getirdi. Britanyalı kaynaklara göre, Ma Taoyin suikast girişimi yerel bir komünistin kamu istismarı sonrası 1934 Ekim’de meydana geldi. Ma’nın yaraları onu devre dışı bıraktı ve artık Taoyin ofisini tutamadı. Urumçi Hükümeti ve taraftarları için bu bir rahatlama sağlamış olmalıydı.⁴⁸⁷

Sovyet otoritelerin yerel temsilcileri Ma Taoyin’in imzasının ihracatta reddedildiği Taşkurgan şehrinin en önemli sınırını kontrol ettiler. Tanınmış Britanyalı gazeteci Peter Fleming’e göre, Ma’nın otoritesi Sovyetler Birliği’nden gelen düzenli talimat, silah ve para akışı ile yer değiştirdi.

Kaşgar, Sovyet Başkonsolosluğu tarafından Türk birlikleri Generali Mahmud Hsi Jang ve Urumçi kuvvetlerinden Liu Pin üzerinden yönetildi. Vilayet başkentinden gelen yeni Taoyinler pozisyonlarında hiç uzun süreli kalmadılar. Bunun yanında Taoyin ofisi önemini kaybetti. Aksu’nun daha kuzeyinde “Sovyet-Doğu Türkistan” yazıtını taşıyan, çekiç-orak bayraklarının sergilenmesi ve otoritedeki sayısız Sovyet danışmanı kuzey Kaşgar’ın bütünü Sovyet kontrolüne tanıklık etti. Doğu Türkistan’ın güney doğusundaki Çakılık şehri hükümet birlikleri ve onların Sovyet danışmanlarının merkezi olarak hizmet etti. Tartışmalı sınır bölgelerinde devam eden çatışmalar gerçekleşti ancak Döngenistan denilen yer en azından Japon etkisinden mutlak şekilde izole kaldı.⁴⁸⁸Tibet güneye doğru Döngenistan

⁴⁸⁶ L/PAS/10/976- P 8149/1930: Kaşgar Günlükleri, Ağustos 1930.

⁴⁸⁷ FO 371/18058 -F 4949/14/10: Cons-Gen to IO via GoI, Şimla 9.8.1934.

⁴⁸⁸ Kamal, a.g.e., s. 145-146, 155.

çemberini tamamladı ve Kaşgar üzerinde Sovyet bloğunu korudu. Bu resim güvenilir İngiliz, Alman ve Amerikan ilk el kaynaklardan elde edildi.

1934'te Sovyet Birliği güneyde izole edilmiş Döngenistan haricinde bütün Kaşgar'ı ele geçirmek için etki alanını genişletti. Britanya'nın etkisi neredeyse bitmişti ve Sovyetlerin Taşkurgan'ı da ele geçirmesi sonrası İngiliz egemenliğindeki Hindistan'ın güvenliğini tehdit altına girmiş oldu.

5.3.2. Cungarya Paralel Çekişmesi

Genelde İngiliz etkisi Cungarya'da, Vali Jin yönetimi altında yara aldı. 1929'da İsveçli iş adamı Mr. G. Söderbom'a göre, vilayet başkentinde fiilen hiç kimse Cungarya'da turda olan ve hatta Urumçi'ye ziyareti engellenen Kaşgar İngiliz Başkonsolosu'nun etkisi hissetmedi. Başkonsolos Cungarya yerine, Vali Jin'in Urumçi'deki Sovyet Başkonsolosluğu ile ilişkilerinin onu utandırmayacağı İli'ye gitti.⁴⁸⁹

Britanya Başkonsolosunun Kaşgar'da Cungarya politikasından dışlanma duygusunu hissetti. 1932'de Hindistan Ofisi Urumçi'de İngiliz Konsolosluğunun kurulmasını önerdi. Dışişleri Bakanlığı Cungarya'daki Sovyet hakimiyetinin ağır tehlikesi için tek çözümün açılması planlanan bir İngiliz Konsolosluğu olacağı fikrine katıldı.⁴⁹⁰ Buna rağmen, 1932-33'te Tanrı Dağları bölgesinde herhangi bir İngiliz diplomatik girişim için çok geç kalınmıştı çünkü Cungarya hali hazırda rakip Sovyetlerin egemenliği altındaydı.

İngilizlerin Merkez Avrasya'da uyguladığı geleneksel “ustalıkla hareketsizlik” politikası ve 1934'teki Doğu Türkistan meselelerine müdahale etmeme deklarasyonları Nan-jing Hükümetinin tarafından onaylanmaktaydı.⁴⁹¹ İmparatorluk çıkarları için Doğu Türkistan feda edilmişti. Britanyalıların artık Çin'de ticari boykotlar gibi şeyler için endişelenmelerine gerek kalmamıştı.

Doğu Türkistan'da 1930-31'de Albay Schomberg'in geniş turunu uygun bulmalarının esas nedeni Urumçi'ye giden silah ve cephanelerin Kumul İhtilali yüzünden zamanında varması için eşlik edilmesi gerekliliği idi. 1932'de Kaşgar Başkonsolosu Watts ve Vali Jin Shuren arasındaki tek toplantıda, cephaneye ek malzemeler istekleri öne sürüldü. İkinci el olarak, teslim edilen silahlar eski ve yıpranmıştı. Ancak doğudan karavanla gelen Çinli olanlardan iyi olduğu söylendi. Konsolos Watt daha sonra anladı ki Vali Jin'in konuşmak istediği tek

⁴⁸⁹ L./P&S/10/976- F 3679/1929: Kaşgar Günlükleri. Şubat 1929.

⁴⁹⁰ FO 371/16214 -F 3035/340/10: To's reaction on Schoaberg's report of 1931. Londra 1.4.1932.

⁴⁹¹ FO 371/18057 -F 3022/14/10: Dr. Emb. to FO, Pekin 23.5.1934.

mevzu daha fazla cephane elde etmekti. Başka hiçbir şey tartışılmadı.⁴⁹²Hindistan'dan gelecekte yapılan silah sevkiyatları da İngilizlere 1928-34 arasında Urumçi'de etkisi alanı oluşturmadı.

Sovyet etkisinin temeli 1928'de Vali Yang Tseng-hsin suikastını takip eden döneme dayanır ancak 1930 sonrasında bu etki ciddi olarak ivme kazandı. İngiliz raporlarına göre, Doğu Türkistan'daki izole edilmiş Çin memuriyeti korkuları üzerine oynayarak, Sovyet temsilcileri onları vilayetteki gizli bir Beyaz Rus Ordusunun varlığına kolayca ikna etmişti. Beyaz Ordu'nun iddia edilen amacı Doğu Türkistan'ı ele geçirmek kadar Sovyet Birliğine de saldırmaktı. Anlatılanların hepsi bir şehir efsaneydi. Urumçi'deki Sovyet Başkonsolosluğu davasıyla ilintili olarak Kaşgar'da bile birkaç tutuklama gerçekleşti.⁴⁹³

1930 sonlarında "Pravda" gazetesindeki bir makale Britanya egemenliğindeki Hindistan, Afganistan ve Çin'e yapılan acımasız ticari istismara ek olarak Doğu Türkistan'daki kıtlık ve diğer sıkıntıları ele alıyordu. Ekonomik kriz, kıtlık ve bütün enkazın tek çözümü "Tanrı Dağları ve Sovyet Merkez Asya arasındaki bağların sağlamlaştırılmasında" yatıyordu.⁴⁹⁴ Buna rağmen, Döngen savaşları sırasında bile kıtlık Doğu Türkistan'ı tehdit etmemişti ancak bu tarz söylentiler çoğunlukla yapılan Sovyet müdahalesini haklı gerekçelerini ortaya koyma niyetindeydi. Doğu Türkistan gelişimi üzerindeki Çin endişesi tam olarak "Çin Haftalık Eleştirisi" tarafından açıklandı: "Mançurya, Japonya ve Rusya olmak üzere iki korkuya sahipken; Doğu Türkistan yalnızca Rusya korkusuna sahipti."

Üst düzey bir Sovyet yetkilisine göre, Doğu Türkistan'daki değişim süreci sadece Stalin'in vilayeti bir Sovyet etki alanı yapma planının görülebilir sonucuydu.⁴⁹⁵ Mr.Söderbom'a göre, Urumçi Başkonsolosu Zlatkin 1931-33 yıllarında aktif olan Sovyet müdahalesinin bu mücadele aşamasını "Çin'le ilişkilerinde çok kuvvetli ve dostane bir politika" olarak değerlendirdi. Buna rağmen, 1928 Sovyet etki alanı dışında faaliyet gösteren ajanlar, 1932'ye kadar tutuklanma riskini göze aldılar.⁴⁹⁶

Sovyet toprakları üzerinden geçişe konulan yasak tam teşekküllü askeri müdahalenin ilk önlemi olarak görülebilir. Sonrasında, Anglo-Alman kaynaklara göre, bir petrol boykotu bir taşla iki kuş vurmaya yardımcı oldu ve hem Avrasya Havacılık Şirketi'ni hem de Doğu

⁴⁹² FO 371/14717 -F 5524/284/10: Cons-Gen, to GoI, Kaşgar 1.8.1930.

⁴⁹³ FO 371/14720- F 2031/416/10: Schomberg's memo on Sinkiang, 1930, s..4.

⁴⁹⁴ L/P&S/12/Coll 12/1-PZ 477/1931"Pravda", 8.10.1930.

⁴⁹⁵ Barmine, a.g.e., s.231.

⁴⁹⁶ L/P&S/12/ Coll 12/1- PZ 718/1933: Vice-Consul Watss report, Kaşgar.

Türkistan Hükümetini vurdu. Böylelikle Sovyetlerin herhangi bir müdahalesine düşünülen akla gelebilecek direnişin önüne geçiliyordu ve Vali Jin'in askeri kamyonları hareketsiz kaldı ki bu da tamamıyla bir Sovyet müdahalesi gerektirdi.⁴⁹⁷

1933 baharında, Garegin Apresoff'un Urumçi'ye yeni Sovyet Başkonsolosu olarak atanması ile aynı zamanda Vali Sheng Shicai güçlenmişti. Bundan sonra "Doğu Türkistan Kralı" olarak isimlendirilen Başkonsolos Apresoff hem yönetimi hem de orduyu kontrol etti.⁴⁹⁸ Sovyet'in Cungarya'yı ve sonrasında bütün vilayeti demir gibi tutuşu, iki sütun üzerine oturuyordu: Sovyet askeri danışmanları ve birlikleri SOVSINTORG ticaret şirketi ile birlikte Doğu Türkistan toplumu içerisinde baskın bir rol oynadılar. Ek olarak, Sovyetlerin vilayet dışına salınımının koordine edici unsuru, yerli meslektaşları ile yakın iş birliği içinde çalışan G.P.U ajanlarının eksiksiz bir ağıydı.⁴⁹⁹

1934'te bu G.P.U. ağı ve onun yerli iştiraki PAO AN-CHÜ (i.e. tamamı Çinli personelden oluşan Toplum Güvenliği Bürosu) Doğu Türkistan'ın doğu girişini koruyan Kumul Şehrinin hayati sınırını da içeren Cungarya'nın tamamını kapladı. Rezil G.P.U. terörü Doğu Türkistan'ı ismi hariç tamamıyla Stalin Rusya'sının Merkez Avrasya kopyası ve bir Sovyet kolonisi haline getirdi.⁵⁰⁰ Cungarya'nın Sovyet baskınlığına yön veren gelişmeler hepsinin Sovyet etki derecesinin homojen bir resmini verdiği oldukça güvenilir Anglo-Alman birinci el tanıklardan elde edilmiştir.

Owen Lattimore Japonların zırhlı birliklerle bir eylem tehdidi, batıya doğru Sovyet askeri müdahalesini ve ardından bir alayın Kumul'a yerleştirilmesini açıkladığını bulur. Sovyet birlikleri iddialara göre kanun ve yasaları tekrar düzenlemek için müdahale ettiğinden, Max Beloff meseleyi klasik bir emperyalist örneği olarak görür. Doğu Türkistan ekonomik önemi hiç kaybetmez ve Müslümanların Millî Mücadelesi BatıTürkistan'a yayılabilirdi. Hans Braker'a göre, Sovyet Birliği ya baskı altına alınmış Müslüman mücahitleri ya da yerli Çin yönetimini destekleyebilirdi. İki durumda da Sovyet etkisi vilayete egemen olacaktı ancak Rus İşgalindeki Batı Türkistan'ı içine yayılan ve yükselen Müslüman tehlikesi Sovyet otoritelerini Çin alternatifini seçmeye yöneltti.

⁴⁹⁷ L/P&S/12/ Coll 12/2 PZ 3451/1932: Kaşgar Günlükleri, Mart 1932.

⁴⁹⁸ Whiting, a.g.e., s. 163-164.

⁴⁹⁹ Clubb, a.g.e., s. 282.

⁵⁰⁰ Vassel, a.g.e., s. 96-97.

Tesadüfen Stalin'in resmi versiyonu olan Lattimore'un fikri, anakronistik rasyonalizasyondur.⁵⁰¹ 1937-38'e kadar lojistik problemler nedeniyle, batıda bir Japon zırhlı askeri eylemi ortaya çıkmamıştı. Sovyet nüfuz politikasının uzun menzilli programı 1924/25'lerde geri başladı ki bu da Beloff tarafından öne sürülen bakış açısıyla desteklendi. Sovyet müdahalesi yeni bir olgu olarak değil geleneksel Rus İmparatorluğu etki politikasına bir geri dönüş olarak görülmeli. Ayaklanma sırasında onlar zaferi olabildiğince güçsüz hale getirerek iki tarafı da desteklediler.⁵⁰²

Cungarya'daki önemsiz İngiliz etkisi ön hazırlık (1928-30) ve mücadele (1931-33) sahneleri sırasında 1934'te bütün varsayımları Sovyet gücü tarafından kolayca silindi. Fiilen, Cungarya ekonomik ve politik nedenlerden dolayı bir Sovyet sömürgesi oldu. Stratejik planlarlar çok sonradan bir gelişmenin parçasını oluşturdular.

5.3.3. Milliyetçi Çin Partisi'nin Rolü

1928 Vali Yang suikastından birkaç ay sonra Doğu Türkistan Vilayet Hükümeti ve Merkez Çin Hükümeti arasında ilişkiler tekrardan kuruldu. Vali Jin tarafından Nan-jing'e bir temsilci gönderildi fakat Doğu Türkistan'a yeni atanmış "Uzlaştırma Komisyoneri'nin vilayete girişi" reddedildi. Buna rağmen, adil olmak için, eklemeliyiz ki "Uzlaştırma Komisyoneri" memuriyeti ataması için Nan-jing'in adayı, İngilizlere göre, merhum Vali Yang'ın başdanışmanıydı.⁵⁰³

Çin-İsveç seferi, ulaşım ağlarının gelişmesi sayesinde Dr.Sven Hedin liderliği altında Nan-jing Hükümetinin etkisini genişletmesinde istemeden bir araç oldu. Bir dış saldırısı korkusunun 1931'de Doğu Türkistan'dan Nan-jing Hükümetine demiryolu, motor veya hava ulaşım ağı kurulması gerekliliğiyle yüzleştirdi.⁵⁰⁴

Doğu Türkistan'ın gelişimi için geniş kapsamlı Çin planları pratikte gerçeğe dönüşmedi çünkü Merkez Hükümetin etkisi her zamanki gibi gölgede kaldı. Nan-jing yetkilileri Doğu Türkistan'daki servisin politik tükenme anlamına geldiğini biliyorlardı. Sonuçta kural olarak, komşu vilayetlerden sadece Çinliler bu uzak sürgün yerine⁵⁰⁵ dahası Vali Jin'in Kansu'dan vatandaşlarını tercih ettiği yere gittiler. Bu durum, 1931 Ticari Anlaşması ve

⁵⁰¹ Lattimore, Sinkiang's place in the future of China; Asia and the Americas, s. 199-200.; Beloff, a.g.e., s. 236.

⁵⁰² Wu, China and the Soviet Union, s. 257-258.

⁵⁰³ L/P&S/10/976- P 6613/1928: Kaşgar Günlükleri, Eylül 1928.; L/P&S/10/976- P 1207/1929: Kaşgar Günlükleri, Ocak-Kasım 1928.

⁵⁰⁴ AA IV Chi 471/10.3.31

⁵⁰⁵ FO 371/14720 -F 6311/416/10: Kaşgar Yıllık Raporları, 1929/30.

Hunza test balonu gibi büyük diplomatik eylemlerde bile Merkezi katılımı etkili bir şekilde engelledi.

Nan-jing Hükümetinin, Doğu Türkistan'daki Sovyet etkisinin kökünü kırmak için daha aktif bir rol almasını dileyen İngilizlerin-bu dileği-, 1933'te, iki KMT elçisi Urumçi'ye birbiri ardına geldiğinde gerçekleşti. 1931'deki isyanın resmi KMT versiyonuna göre, Doğu Türkistan afyon içiciliğine eğilimli ve politik olarak eğitimsiz yetkililer tarafından yanlış yönetilmişti. Ancak merkezi otoriteler sayısız sıkıntının dikkatlerini “batı sınırına” çevirmesinden üzüntü duydular. Şimdi Jin Shuren Doğu Türkistan isyancı ruhunu suçlamayı kabul ettiği ve istifa ettiğinde, halefinin dikkatli seçimi ve “il idaresinin iyileştirilmesi için planlama”, Nan-jing Hükümeti tarafından yürütülecekti. Yeni bir vali atanması sırasında, personel şefi yardımcısı Huang Musung uzlaşma komisyoneri olarak Doğu Türkistan'da barış ve düzen sağlaması için gönderildi. Çan Kay Şek ile kişisel bir görüşmeden sonra General Huang Nan-jing'in general otoritelerinden “detaylı talimatlar” aldı.⁵⁰⁶

İkinci Döngün istilasından sonra, Nan-jing Hükümeti Çin Dışişleri Bakanı (MFA), Dr. Lo Wen-kan tarafında belirtilen bir ifadeden net bir şekilde anlaşıldığı gibi Huang Mu-sung doğrultusunda Doğu Türkistan'da açıkça kendisini savunmayı denedi. Britanyalıların Jin'in halefi olarak bir Müslümanın Doğu Türkistan valisi/başkanı olması önerisine Dr. Lo'nun tek cevabı Vali Huang'ın kısa zamanda Doğu Türkistan'ı terk etmesiydi. Gözle görünür bir şekilde, Vali Huang Mu-sung Nan-jing tarafından Urumçi'ye vali ataması olarak gönderildi. Urumçi'deki durum General Sheng Shicai'nin kontrolünde olduğundan, uzlaşma komisyoneri Huang, Sovyet etkisini azaltmak için kısıtlı şeyler yapabildi. Darbe girişimi yanlış gitti ve General Huang Mu-sung Nan-jing'e keder içinde geri döndü.⁵⁰⁷

KMT otoritelerinin Doğu Türkistan'da dizginleri ele alma konusundaki bariz başarısızlıkları Çinli MFA Dr.Lo Wen-kan'ın kendisini diplomasi yoluna gitme gerçeği üzerine gitmeye zorladı. Doğu Türkistan'da Dr.Lo Sibirya üzerinden dönmeden General Sheng, Ma ve Chang ile görüştü. Dr.Lou anladı ki koşullar yalnızca “Çin'e yönelik bir iç endişe konusu olmaktan çıkmıştı o anın karışık uluslararası sorunlarından biri haline gelmişti”. Sovyet Birliği Rus etkisini çeşitli diğer güçlerle rekabet içerisinde genişletmek istedi.⁵⁰⁸ Alman ve İngiliz kaynaklara göre, Nan-jing hükümeti umutsuzluk içerisinde Doğu Türkistan üzerine

⁵⁰⁶ FO 371/17115 F 4353/466/10: KUO-MIN New Agency, Nan-jing 3.5.1933.

⁵⁰⁷ FO 371/17115 F 4621/466/10: Br. Emb.to FO, Pekin 10.7.1933.

⁵⁰⁸ AA IV Chi 483/10.3.35: See note 7, s. 10.

askeri bir saldırı planladı. Birleşik Devletler'den sırf bu özel amaç için 2.300 kamyon ithal etti. Buna rağmen, Milliyetçi Ordu öngörülen kampanyanın sonunda geri çekildi.⁵⁰⁹

Kaşgar İngiliz Başkonsolosu ile bir konuşma sırasında, Ma Zhongying “isyan halindeki çeşitli vilayetler ve liderleri ile komünistler tarafından önceden işgal edilmiş Nan-jing’in sadece barış komisyoneri göndermeyi planlayabildiğini ve bunun da maalesef hiçbir şeyi etkilemediğini” belirtti. Nan-jing elçilerinin Doğu Türkistan ziyaretlerinin tek görünür sonucu Merkez Hükümet ve Çin Milliyeti Partisi alay bağlılığının devam etmesiydi. Kumul’da hem Çin hem de KMT Sovyet G.P.U. hükmünün ortasında kalırken, Sun Yat-sen’in Çin Cumhuriyetini kurması Kaşgar’da 1934’te kutlandı.⁵¹⁰

1933’te General Huang Mu-sung’un öldürülmesi, Nan-jing hükümetinin Doğu Türkistan’a müdahalesizlik politikasını ihlal etti. 1933’te başarısızlıktan sonra MFA’nın Dr. Lo tarafından yapılan keşif ziyaretini zorunlu kıldığı KMT tarafından üstünlük kazanmak için yapılan cesur bir girişimdi. 1934’te Sovyet Birliği sadece Çin Cumhuriyeti’ne ve KMT partisinin ideallerine nominal bağlılığı olanlara izin vererek Doğu Türkistan üzerindeki egemenliğini devam ettirdi.

5.4. Perde Arasının Sonu

5.4.1. Beyaz Rus Darbesi ve Geçiş Dönemi

Uzun zaman, Vali Jin Shuren Beyaz Rus azınlığını silahlandırmada tereddüt etti ancak Ma Zhongying’in saldırısına karşı Çin askerleri büyük çoğunluğa rağmen, küçük bir etki sağladı. Stoklanan askeri depolara rağmen, Jin yönetimi hem yetersiz ve etkisiz ekipman, cephane hem de atlara sahip durumdaydı. Kasım 1932’den beri aktif olarak hizmette olan 1.Beyaz Rus Alayı Nisan 1933’teki darbeye kadar seferberlik zamanından ödeme almadı. Aynı uygulama diğer iki Rus alayında da uygulandı. Dahası, Vali Jin için bütün Beyaz Rus alaylarına hükmetmesi, tatil dönemi olan Rus Ortodoks Paskalyasında zordu.

Çünkü bu bariz şikayetlere ek olarak Beyaz Rus mültecilerinde Vali Jin’in Sovyetlerden sağladığı teçhizat ve ekonomik yardım karşılığında iade edilme korkusu belirdi. O, zamanı gelince Rus azınlığının bir darbeye yapmaya yönelik planlarından şüphelendi. Bu karşılıklı

⁵⁰⁹ FO 371/18059 F 5645/14/10: Br. Emb. to FO, Peking 15.8.34; Teichman report from Nan-jing. 7.8.1934.

⁵¹⁰ FO 371/18059 F 7269/14/10: Cons-Gen, to Gol, Kaşgar 11.10.1934.

güvensizlik ve gerilim durumu büyük ihtimalle Sovyet Başkonsolosluğundan çıkan entrikalar ile alevlendi.⁵¹¹

1933 Ocak ve Şubat'ında geçici Mançurya KMT birliklerinin Sovyet Birliği üzerinden bölgeye gelmesi Doğu Türkistan'daki hassas güç dengesini bozdu. Tehdit altında hisseden Vali Jin ilk olarak -sonunda onları Urumçi'de kabul etmek zorunda kalmadan önce- Mançurya birliklerini Tarbagatay ve İli Vadisine yerleştirmeyi istedi.

Çin fikirlerinin seslendirilmesinden sonra, bir Beyaz Rus delegesi 11 Nisan 1933'te Vali Jin'i istifaya zorlamaya çalıştı. Valinin erkek kardeşi Savaş Bakanı Shu-chi Beyaz Rusları almamalarına karşı uyardı ve ertesi gün onları Vali Jin'i makamından zorla çıkarmak için geri döndü. Sert bir çatışma patlak verdi ancak hem hoşnutsuz Çin memurları hem de Sovyet atamasındaki Mançurya birliklerinin yüksek subayları tarafsız kaldılar. Erkek kardeşi infaz edilirken, Vali Jin Shuren Tarbagatay ve Sibiry'a üzerinden Çin'e kaçtı.⁵¹²

Çan Kay Şek'e göre, 12 Nisan 1933 darbesi Sovyet Birliği tarafından "Sheng Shicai'yi yerel yönetimin başına konması için" planlanmıştı.⁵¹³ 11-12 Nisan olaylarına neden olan entrikaların perde arkasını görmek çok zor fakat Sovyet onayı olmadan Beyaz Rus darbesi güçsüz kalabilirdi.

1932 sonlarında Vali Jin'in gücünün düşüşü sırasında, bir ittifak (Danimarka kökenli Darbe sorumlusu Harald Kierkegaard'ı; Tian-jing ticaretinde muhteşem menfaati ile Beyaz Rus hükümeti resmi ve sonradan Rus azınlığın sözcüsü Gmirkin ve Beyaz Rus Komutanı Albay Pappengut ve diğer Eski Çarlık memuru Waiekoff'tan oluşan) yapılandı. Dörtlü, Kierkegaard'da siyasi tartışmalar için bir araya geldi. Ev sahibi hem Gmirkin'e danışmanlık yaptı hem de vilayet hükümetine genel işler konusunda gayri resmi bir "danışman" olarak görev yaptı.⁵¹³

Jin'in düşüşünden sonra, bir Komite Eğitim Bakanını Liu Wenlung'i Sivil Vali ya da Başkan olarak ve General Sheng Shicai'yi de Askeri Vali veya Tüpan olarak seçti. Açıkça, bu aksiyon Doğu Türkistan'daki Merkez Hükümet ajansının tek temsilcisi ve Beyaz Rus lideri olarak Kierkaard için bu eklentide seçkin üç alay tarafından desteklenen manevra kabiliyetini dışında tuttu. Bir statüko durumu her iki tarafa da en iyi şekilde hizmet etti ancak Kierkaard'a göre, Vali Jin'in istifası her iki durumda da kaçınılmazdı. Beyaz Rus Birlikleri

⁵¹¹ AA TV Chi 43/ 103351181 Chin. Turk.(6.) HORST SCHATZ's report, Pekin 9.2.1935, s 7.

⁵¹² FO 571/28450- F 9217/77/10: See note 1, s.10.

⁵¹³ FO 371/28450- F 9217/77/10: See note 1, s.11.

tarafından KMT yanlısı bir darbe uygulanabilir bir girişim olarak kalmasına rağmen hiçbir şey olmadı. Ruslar ve Çinliler arasındaki alışılmış güvensizlik aşılamadı.⁵¹⁴

Somutlaşmayan bir plandan önce, Kierkagaard gözle görünür bir şekilde başarılı bir sonuçtan umutsuzdu ve Kasım 1933'te ailesini de yanına alarak Danimarka'ya tatil bahanesiyle giderek, Doğu Türkistan'ı bir avrasya uçağı ile terk etti. Gulca Valisi Cheng halka 'Nan-jing'in kendisini Cungarya valisi olarak atadığını' bildirdiğinde sözde Chang meselesi onun yokluğunda ortaya çıkmıştı. Anglo-Alman bir kaynağa göre, resmi pozisyonlardaki yaklaşık 80 Çinli ve Beyaz Rus Sheng'e karşı çıkacaklarına dair bir bildiri imzaladılar. Çinli bir sığınmacı, hapse giren Gmirkin, Pappengut, Waiekoff ve diğer provokatörlerin genel olarak idam için toplandıkları komployu ifşa etti. Kierkagaard baharda Urumçi'ye dönüşünden sonra mantıklı bir şekilde politikadan geri çekilip Haziran 1934'te Çin'e transfer edilince, General Chang intihar etti.⁵¹⁵

12 Nisan 1933'te Beyaz Rus darbesi ile Vali Jin'in düşürülmesi, Sovyet ajanlarının Vali Shicai'nin güç edinmesinde yolu döşemelerindeki başarısı sayılmalıdır. Sovyet Birliği üzerinden geçiş sırasında görevlilerinin yerini aldığı Mançurya birliklerinin tarafsız duruşu ve Çinli memurlar Sovyet planını kolaylaştırdı. 12 Nisan ve Gulca valisi General Chang'ın Kasım 1933'teki düşüşü arasındaki geçiş dönemi Darbeci Kierkagaard ve Beyaz Rus sözcüsü Gmirkin'in müşterek liderliği altındaki KMT yanlısı entrikalar için boşluk yaratı. Yakın zaman sonra buna rağmen, Kierkagaard Sovyet korumasındaki Sheng Shicai ile rekabetin riskli ve boşuna olduğunu tamamıyla anladı. Beyaz Rus üyelerinden oluşan klik vilayeti terk etmedi ancak General Chang hareketi ile ümitsiz rekabete giriştiler.

5.4.2. 1934'te Doğu Türkistan'ın Uluslararası Statüsü

Vali Jin Shuren, Yang'ın büyük güçlere karşı Doğu Türkistan'da değerli ve hazır piyon olarak bulduğu vivendi⁵¹⁶ tarzı seçkin politikasına devam etti. Yine de başarılı bir şekilde sürdürülen yurt dışı politikasının her zaman yerel faktörlere dayandığı not edilmelidir. 1930'ların başında geçiş trafiğindeki Sovyet vetosuna ek olarak Döngen savaşları ve ekonomik kaos üçüncü bir alternatif yaratmaktaki planını bozdu. Aksine, bu durum 1934'te Sovyet Birliği ile taviz anlaşması şeklinde sonuçlandı.

⁵¹⁴ AA IV Chi 483/10.3.35: See note 2, s. 8

⁵¹⁵ FO 371/28450- F 9217/77/10: See note 1, s. 14-16.

⁵¹⁶ Bir devletin diğer bir devlete kesin anlaşma yapıncaya kadar aralarında kararlaştırdıkları geçici hükümler; geçici bir zaman içinde yapılan anlaşma, geçici anlaşma.

Urumçi'yi görev gereği 1935'te ziyaret eden, İngiliz diplomat Sir Eric Teichman, Doğu Türkistan statüsünü "tamamlanmış bir otonomi" olarak görür. Sovyet Birliğine olan ekonomik bağımlılık politik etkiyle sıkı bağ içerisinde oldu. Urumçi'deki Hükümet Nan-jing Hükümeti'ne sadakatini ve itaatkarlığını sunabiliyordu.

Teichmen tarafından sunulan görüşlerde, Doğu Türkistan'ın uluslararası statüsündeki gelişim açıkça yansıtılır. Sovyet Birliği, Britanya ve Almanya ile yarı resmi diplomatik ilişkiler yalnızca sembolik Çin müttefikliği ile, Doğu Türkistan'a 1928'de fiili bağımsızlığa doğru yol açtı. Buna rağmen, 1934'te vilayetin bağımsız ve iç mücadelelere sahne olan duruşu uluslararası politikada Sovyet müdahalesiyle Sovyet koruması altında yer alırken ismen Çin Vilayeti olarak kalmaya devam etti.

5.5 Doğu Türkistan'da Yabancı Etkisinin Dereceleri Üzerine Çıkarımlar

1928-34 döneminde çeşitli etki alanlarının değişiminin özet bir harita formunda altı çizilecek.

Büyük Britanya: 1930-31 yıllarında, Kumul sorunları için tam zamanında ihtiyaç duyulan mühimmatların satışından bağımsız olarak, Doğu Türkistan'daki İngiliz etkisi nadiren Cungarya'ya ulaştı. Bilakis, her İngiliz diplomatın çabası, İngiliz Başkonsolosluğunun eyaletin Başkenti Urumçi'de değil de Kaşgar'da bulunması gerçeğiyle yetersiz kaldı.

1930'a kadar, Büyük Britanya Kaşgar sahnesini yönetti ancak Kumul Sorunu tarafından başlatılan olaylar zinciri vilayetin her yerinde kendilerine olumsuz sonuçlar yarattı. Ek olarak, Çindeki imtiyazlarını kaybetmeleri, Çin sınırı saldırısı ve 1929'daki Dünya Bunalımı Kaşgar'da 1930'ları takip eden yıllarda İngiliz etkisinin düşüşünü hızlandırdı.

Sovyet Birliği: 1928-30 Hazırlık Dönemi boyunca, Cungarya'daki Sovyet baskısına kısmen gelecek olan bir müdahaleyi haklı çıkarmak ve kolaylaştırmak amacıyla Çin'in yanlış yönetimini göstermek için yapılan bir propaganda kampanyası ile kısmen de 1930'daki Türk-Sib Demiryolunun açılması ile sağlam bir zemin oluşturuldu.

Bu ön hazırlıklardan sonra, Kumul krizi Vali Jin'in bir zamanlarki güçlü pozisyonunu gözle görülür bir şekilde olgunlaştırdığında, 1931-34 Çatışma Döneminde 1931 Ticaret Anlaşması ile başlatılabilirdi. 1930'da bu dönemi etkileyen sözde döviz ticareti ve ambargo Sovyet Birliği için Cungarya'da sağlam bir ticaret tekeli oluşturdu.

1933-34'te Cungarya'nın tamamen alınması General Sheng'in kukla hükümeti ile iş birliğinde elbette bir sorun olarak ortaya çıktı.

Ma Taoyin'in Britanya yanlısı politikasına rağmen, Kaşgar mücadelesi Cungarya'daki ile yaklaşık olarak aynı dönem içinde sunulabilir. Artan Sovyet etkisinin başlangıç noktası Cungarya'ı ve burada etki bariz daha iyiydi.

Sonuç olarak, aslında Doğu Türkistan'da Sovyet politik ve ticari etkisi arasında zamana ve alana bağlı bir korelasyon vardı. Kaşgar'da elde etkinin daha geç elde edildiğinden bahsedilebilir ancak 1934'te Cungarya ve Kaşgar'da politik-ekonomik bir zafer net olarak görülebilir.

Çin: Doğu Türkistan'ın yarı bağımsız statüsüne ve Çin ile ticaret hacmindeki düşüşe rağmen Nan-jing Merkez Hükümeti Doğu Türkistan egemen güç olarak görüldü. Garip ve güçsüz politik görevler ve yabancı azınlık gruplarının kullanılması 1933'te sadece KMT müttefikliğini sembolik olarak kalıcı hale getirdi.

Japonya: Japon etkisi temelde Sovyet propaganda amaçlarına önce bir efsane sonra da Doğu Türkistan istilasına bir bahane olarak hizmet etti. İslamcı harekete veya Kabil Elçisi Kitada aktivitelerine verilen destek Sovyetlerin tamamlanmış nüfuz gerçekliği açısından önemsizdi çünkü 1934'te Gobi'ye yönelik Japon Askeri Harekâtı lojistik nedenlerden dolayı uygulanamadı.

Diğerleri: Vali Jin Shuren'in Weimar Cumhuriyeti ile kısa ömürlü deneyimi Cungarya'daki geleneksel ikili durum içerisinden çıkıp, üçüncü bir partner olarak ve temelde Sovyet baskısından kurtulmak amacıyla kurmaya çalıştığı kombinasyon başarısız oldu. Ek olarak, Almanya'nın o zamanda askeri, politik ve kıyasla ekonomik zayıflığı Çin deneyimlerinin ani sonuna katkıda bulundu.

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin gösterdiği ilk sempati yoğunluğundan memnundu ancak Sovyetlerin diplomatik baskısıyla birkaç Türk danışman haricinde, bu devletten gelen yardımlar durdu.

1928-34 dönemi için etki açısından net sonuç Sovyet Birliği'nin Doğu Türkistan'a nüfuz etmesinde sürpriz bir şekilde az dirençle karşılaşmasıydı. Coğrafi engeller Jehol'dan Vorfeld'e herhangi bir rakibi engelledi ve Sovyetler kontrolündeki topraklarda işleyen yolları Çin'e açık tuttu. Doğu Türkistan'ın ekonomik ve stratejik değerinin ortak düşman Japonya'ya karşı kullanılacak olan Sovyet cephane teslimatları ile takasa girdiği yerde, Sovyet müdahalesine Çin'in sessizliği bir taviz anlaşması olarak görülmekteydi.

5.6. Bölüm Değerlendirmesi

Vali Jin'in beş (1928-1933) yıllık yönetimi esnasında bölge üzerinde Sovyet etkisinin arttığı dönem olarak değerlendirilebilir. Selefî olan Vali Yang'ın 1928'de suikasta uğramasından sonra, suikastı planlayanları ortadan kaldırarak iktidarı ele almıştır. Jin'in selefinden çok da farklı bir iç politikaya yöneldiğini söylemek mümkün değildir. O, Vali Yang'ın başarıyla uyguladığı "böl ve yönet" politikasını uygulamakta başarısız olmakla birlikte, Jin bölgedeki Çin İşgalinin yansımaları olan "baskı, kayırmacılık ve ekonomik tecavüz" geleneğinin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Yang'ın bir devletin mutlak nüfuzundan kaçınmak için dış politikada uyguladığı stratejik kaçınma hamlelerini, Jin uygulamaya çalışmıştır. O, Yang'ın Sovyetlere karşı Britanya kartını oynamasını örnek alarak politika geliştirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı Doğu Türkistan Bölgesinde, Sovyet Rusya etkisi gittikçe artmıştır. Jin'in bölge üzerinde uyguladığı sansür ve Doğu Türkistan'ı dünyadan izole etme çabası, Yang döneminden daha ileriye gitmiştir. Öyle ki rivayet edilen suçlar bile onun tarafından idam ve ölümcül uygulamalarla cezalandırıldı. Burada bölgede işlenen insanlık suçlarının boyutlarının anlaşılması yönünden "rivayet edilen suç" söylemine dikkat çekmekte fayda var. Jin iç politikayı faciaya sürüklüyordu ve etrafında ona hata yaptığını söyleyebilecek kişilerden yoksun olduğu görülmüştür. Esrarkeş olduğu kaynaklarda geçen Jin'in doğru tercihler yapmakta zorlandığını söyleyebiliriz. Onun bu sert ve kötü yönetimi bölge üzerinde hem soydaşı olan Çinlileri hem de bölgenin asli sahipleri arasında huzursuzluğun ve rahatsızlığın hat safhaya ulaşmasına sebep olmuştur. Vali Jin, iç siyasette uyguladığı politika ve aldığı tedbirlerle ardışık Döngen İstilalarına zemin hazırlamış oluyordu. Ayrıca Doğu Türkistan'daki Türkler de memnun olmadıkları bu yönetimden kurtulmak için çeşitli planlar içerisine girişmişti. Yani Jin ülke içerisinde uyguladığı politikalarla, içerideki düşman sayısını arttırmıştı. Bu durum yaşanacak malumun habercisi olarak Jin'in kapısını çalmak için çoktan yola çıkmıştı.

Ekonomik olarak selefi tarafından sömürölüp durmuş olan bölge ve bölge halkı, bu defa da Vali Jin tarafından aynı muameleye maruz kalacaktı. Vali Jin kendisi valiliğe yükseldi diye tüm ordu ve polis çalışanlarının maaşlarını iki katına çıkarmıştır. Onlar için yeni üniformalar sipariş etmiştir. Bu hareketiyle kolluk kuvvetlerinin gönlünü hoş edip, bir gün ihtiyacının belirmesi durumunda onların yer almasını ümit ederek yaptığını düşünmekteyiz. Jin'in bu bol keseden verdiği zamlar ve aldığı ürünlerin ekonomiye ağır bir yük olmuştur. Bu yeni harcamaları karşılamak adına karşılığı olmayan bolca para basıldı. Jin'in bu kararları ülkeyi enflasyonun pençesine düşürmüştür. Ekonomideki dengesizlikleri daha fazla para basarak

çözebileceğini düşünen Jin'in ekonomi bilgisi üzerinde durmaya gerek görmüyoruz ancak almış olduğu kararların, Doğu Türkistan'ı Ruslara “gümüş tepsi” içinde sunmaya götürdüğü açısından ehemmiyetlidir. Kaşgar ve Urumçi’de basılan paralar Meksika doları ve Hindistan rupisi karşısında %50 gibi bir değer kaybı yaşamıştır. Kaşgar’da enflasyon oranı 1934 yılına kadar bu şekilde kalmıştır. Enflasyonun varlığı Doğu Türkistan’ın kuzey bölgesi Cungarya’ya da sıçramış ekonomik olarak bölge ciddi problemler yaşamıştır. Doğu Türkistan’ın bu şekilde enflasyonun esiri durumuna düşmesi yöneticilerin büyük katkısı olmuştur. Alınan tedbirler problemin çözümü yerine daha da büyüyerek artmasına sebep olmuştur. Jin para transferlerini sadece gümüş ve altın üzerinden yapılması yönünde bir karar almış ve bu karar bölgede kullanılan kâğıt para değer olarak daha da değersizleşmiştir. Jin’in değerli madenleri transfer aracı olarak görmesinin bir başka sebebi de madenciligi kendi tekeline alarak ekonomik olarak gücüne güç katma hedefiydi. Meydana gelen bu gelişmeler hasebiyle bölgedeki tüccarlar ellerindeki kıymetliharbiyesi olan ürünleri piyasaya sürmekten imtina eder hale gelmişlerdir. Bunun sebebi değersiz paraya sahip olmaktansa ellerindeki malları muhafaza etme derdinde olmuşlardır. Göstermiş oldukları bu davranış ve tutumun doğruluğundan bahsedebiliriz.

Vali Jin Doğu Türkistan üzerinde farklı bir dış politika yürütmek adına düşünceler içerisine girdiği zamanların olduğundan bahsedebiliriz. O bölgenin gelişimini ve yer altı kaynaklarını değerlendirebilecek devası projelere imza atmak istiyordu. Ancak Döngen Ayaklanmalarının ve Çin’in bu girişime engel olduğu ifade edilmektedir. Bölgede Rusya ve Britanya dışında bir müttefik arayışı içine girmiş olan Vali Jin, Weimar Cumhuriyetini bir seçenek olarak gördü. Lufhansa şirketiyle çeşitli iş birliklerine kalkışıldı. Ancak bu iş birliği uzun soluklu olamadı.

Tüm bunların yanında Jin idaresinin fevri ekonomik politika ve harcamaları bölgeyi ekonomik bir kaosun eşiğine getirmiştir. Sovyetlerle yapılan ticarete de takas dönemine geri dönmüş olması ekonomik ortama duyulan güvensizliği anlamak açısından oldukça önemlidir. Bölge ekonomik olarak çıkmaza girmiş, Vali Jin askeri ve idari harcamalar karşılamak amacıyla Nan-jing Hükümetinden “iki milyon dolarlık” bir kredi talep etmek zorunda kalmıştı. Ekonomik güvensizlik ortamına bir de 1929 yılında gerçekleşen “Büyük Buhran” Hindistan ve Uzak Doğu ile yapılan ticareti olumsuz etki yaparak bitme noktasına getirmiştir. Yapılan yanlışlar kartopu etkisi yaratarak bir çığa dönüşmüştür. Bu çıgın altında Doğu Türkistan bölge idaresi ve halkı kalarak ekonomik olarak ciddi bir şekilde yaralanmalarına sebebiyet vermiştir. Bu olaylar Doğu Türkistan’daki ticaretin %90’ını ele

geçiren Ruslara gerçek bir tekel olmanın zevkini yaşıatıyordu. Vali Jin Rusların ocağına düşmüştü ve bu durum onun sonunun gelmesinde de etkili olacaktı. Bu tavizlerin ardı arkası kesilmedi. Ruslar bölgede ummadıkları kadar güçlü bir nüfuza erişmiş görünüyordu. Tabi bu etkinin bölgede bazı imkanları da geliştirdiğinden bahsetmeliyiz. Telgraf teşkilatı sistemi gelişıyordu. Tahmin edileceğı gibi Doğı Türkistan- Sovyet Rusya hattında yaşıanıyordu bu gelişme.

Vali Jin ekonominin bir tapusu olsaydı bu tapuyu kuşkusuz Ruslara kendi elleriyle sunacaktı. Yaptığı her antlaşmayla Rusların Doğı Türkistan'da etkisi daha da artmaktaydı. O 1929 yılında, İngilizlerin Doğı Türkistan üzerindeki tüm imtiyazlarını kaldırıldı. Bölgede olan bütün yabancılara karşı mevcut yasalar, gümrük ve vergi tarifeleri uygulandı. Bu durum İngilizlerin Egemenliğı altında bulunan Hindistan'daki tüccarları olumsuz etkiledi. 1931' yılında Ruslarla yapmış olduğı antlaşma ile kendi döneminden sonra dahi Sovyetlerin bölge üzerinde etkisini arttıracak bir ortam yaratmış oluyordu. Ruslarsa ona bu antlaşma karşılığında süren iç isyanlarda kullanılmak üzere yüklü miktarda teçhizat ve cephane desteğinde bulundu.

Vali Jin döneminde dış politikada matruşka gibi birbirine bağı bir girişimden de bahsetmekte fayda görüyoruz. Doğı Türkistan üzerinde dış politikada farklı bir partner arayışında olan Jin, Weimar Cumhuriyetiyle yapmayı planladığı iş birliğı ile yer altı kaynaklarını ekonomiye kazandırma planına yöneldi. Bunun yanında Almanların da bölge üzerinde türlü türlü planları vardı. Bölgedeki petrolün yeri bu planların içerisinde oldukça ehemmiyetliydi. Almanya – Jin yakınlaşması İngilizleri ve Rusları ziyadesiyle rahatsız etmeye yetmişti. Almanlardan ithalatı düşünülen ürünler arasında altın çıkarımında kullanılan makineler, çeşitli iş makineleri yer almaktaydı. İngilizler, Doğı Türkistan'daki önemli yöneticilerin çocuklarının İngiltere yerine Almanya'da eğitim almasına bozulmuştu. Ancak onlar da farkındaydı ki Jin'in acil şekilde mühimmata ve teçhizata ihtiyacı vardı. Ama Britanya bu ihtiyaçları hantal bürokratik sistemi sebebiyle karşılayabilecek pozisyonda değildi. Ruslar ise Almanya'nın Jin aracılığıyla bölgeye davetini oldukça rahatsız edici bulmuştu. Masada Ruslar, Almanlar, İngilizler ve Çin işgalindeki Doğı Türkistan'ın Umumi Valisi Jin yer almaktaydı. Bu masada eli en güçlü olan elbette Ruslardı. Bu dönemde bölgede öyle güçlü nüfuz elde etmişlerdi ki isterlerse bu masayı Jin'in üstüne yıkabilirlerdi. Onlar bu yolu tercih etmemişlerdi ancak bu tercih, şimdilik geçerliydi. Sonuçta kuklanın ipleri ellerindeydi ve onun kendilerine daha fazla hizmet edemeyeceğine kanaat getirdikleri anda, bu kuklayı direkt alaşağı edebilirlerdi. Ruslar Jin'i harcamak yerine, nakliye yollarını elinde

tutmanın avantajını kullanarak Almanların yolladığı ürünlerin bölgeye ulaşmasını engelliyordu. Böylelikle Vali Jin'in, Doğu Türkistan'ı Alman makine ve teknolojisiyle geliştirmeye çalışma planlarının sonu gelmiş oluyordu.

Cungarya üzerinde kesin bir şekilde nüfuzunu hissettiren Ruslar bu bölgede rakip tanımamıştır. Hem coğrafi yakınlık hem ulaşım imkanları onların Doğu Türkistan'ın kuzeyinde tek ve en güçlü aktör olmasına katkıda bulunmuştur.

Rusya ve Britanya arasında 18. yüzyılda Batı Türkistan üzerinde cereyan eden “Great Game” yani “Büyük Oyun” bu defa Doğu Türkistan'da sahnelenmek istenmiştir. Ancak Doğu Türkistan üzerinde özellikle İngilizlerin 1929'da Kaşgar'da nüfuzunun kırılmasına müteakip, Ruslar neredeyse rakipsiz kalmıştır. Cungarya'da bir çekişmeye girişme planı kuran İngilizler bunun da pek mümkün olmadığını kısa sürede idrak etmişlerdir. Sovyet Rusya etkisi Vali Jin zamanında oldukça yüksek derecede hissedilmiş, bölge üzerindeki diğer etki mücadelesi içerisinde olmak isteyen rakiplerine alan ve imkân tanımamıştır. Ruslar coğrafi konumlarını ve özellikle ulaşım unsurlarını rakiplerinde bulunmayan bir ölümcül silah gibi kullanmışlardır. Japonların ve İngilizlerin bölgeye girme girişimleri bölgeye çok uzak olmalarından dolayı çok zayıf kalmıştır. Onların, özellikle İngilizlerin Vali Jin'e, Hindistan üzerinden silah ve teçhizat desteği onlara bölgede bir nüfuz alanı oluşturmaya yetmemiştir.

Vali Jin'in dış politikayı Ruslara teslim etmiş, iç politikadaysa ekmiş olduğu nifak tohumları baş vermeye başlamış, Doğu Türkistan'ın çeşitli şehirlerinde bu kurgulanmış düzene karşı isyanlar başlamıştır. Doğu Türkistan'daki Müslüman Türkler, Çinlilere kız vermez bu şekilde akrabalık bağı kurmazlardı. Ancak 1931 yılında Çinlilerin, Sabit Damolla'nın kızını bir Çinliyle evlendirme isteği “Kumul İhtilalinin” çıkış sebebi olmuştur. Sabit Damolla bu isteği yapmış oldukları plan gereği kabul etmiş ve düğün gecesi Çinlilerin ihmalkarlığını değerlendirerek onları haklamıştır. Sabit Damolla'nın fitilini yaktığı ihtilal meşalesi dalga dalga tüm Doğu Türkistan'a yayılmıştır. Bu ihtilal sırasında bir ara “Döngenlerle” ittifak kurulmuş olsa da bu ittifak çok kısa süre içerisinde parçalanmıştır.

Döngenler Müslüman olmasına karşın bölgede Müslümanlık bir politik faktör olarak öne çıkmaz. Çünkü Türklerin, daha önce onlara karşı giriştikleri ihanetten dolayı, Döngenlere karşı güven duyguları bulunmamaktaydı. Bununla birlikte Japonların bölgede bir “Ümmetçilik” akımıyla girmeye çalışmış olması da emeline ulaşamamıştır. Bölgede bazen kısa süreli ittifaklara aracı olsa da “ümmetçilik” bölgede yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı mutlak bir bütünleştirici unsur olarak yer alamamıştır.

Türklerin ihtilal girişimi en nihayetinde 1933'te Doğu Türkistan'da başarıya ulaşmıştır. 1876 yılından beri özlemi duyulup, yokluğu hissedilen “Türk Devleti” kurulmuş ve hızla devlet kurumlarının oluşturulması için mücadele edilmeye başlanmıştır. Yeni Türk Devleti hem içeriden hem de dışarıdan gelen tehditlere karşı mücadele etmeye çalışmıştır. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin en büyük dezavantajı, Türkiye Cumhuriyeti Devletine uzak bir konumda bulunması olmuştur. Cihan Harbi sonrası bağımsızlık mücadelesine girişen Anadolu'daki Türkler ile dostane ilişkiler kuran Sovyet Rusya'nın da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetine yapılacak yardımlar önünde bir engel olduğu söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti yine de soydaşlarının bağımsızlığını sevinçle karşılamış gizli bazı yardımlarda bulunmaya çalışmıştır. Ayrıca ülkedeki gazeteler kurulan bu devletin varlığını gururlanarak manşetlere taşımışlardır. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Bayrağı “Mavi zeminde beyaz yıldız ve beyaz hilalden” oluşmuştur. Bu ülkeden bir memur Ankara'ya telgraf çekeceği zaman “Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin “Mavi Bayrağı”, sevgili Türkiye Cumhuriyeti'nin “Al Bayrağını” selamlar” notuyla çekirdi. Bayrakların bu denli benzemesi tesadüf olarak değerlendirilemez. Zira Doğu Türkistan'a Türkiye Cumhuriyetinden gelen, yukarıda isimlerine yer verdiğimiz kişilerin etkileri muhakkaktır.

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti “kişisel menfaatlere” kurban edilerek yıkılmıştır diyebiliriz. Özellikle Hoca Niyaz'ın Sovyet Rusya ile yapmış olduğu gizli antlaşma sonrası Hükümette bulunan şerefli Türk İhtilalcilerini tutuklatması, bir liderin nasıl ihanet içerisinde olacağının en büyük göstergesidir. Kişisel ihtirasları sebebiyle Rusların ikiyüzlülüğünü görememiş ve hem kendisine hem de silah arkadaşlarına yazık etmiştir. Ayrıca Ruslar bölgede bağımsızlık ilan eden Türk Devletinin yaratacağı iki etkiyi düşünerek politikasını belirlemiştir. Bunlardan ilki Çin'den ayrılan bu devleti desteklemek ve nüfuzuna almak, ikincisi ise bu devletin Batı Türkistan'da benzer etkiyi yaratması endişesiyle Çinlilere destek olmak. Onlar bu ikinci ihtilalin verdiği kaygıdan dolayı Çinlilerle iş birliği içerisinde yer almışlardır. İngilizlerse Çin Devletiyle ilişkilerinin bozulmaması adına, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Devletine silah, teçhizat ve ekonomik yardımlarda bulunmamıştır.

Müellifimizin Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti başlığında, belirttiğimiz hususlardaki yardım konularını yanlış yorumlamış olacak ki; Türk yetkililerin “İngilizlere yalvarıp, bizi Rus ve Çin mezaliminden kurtarmak adına kendi bayrağınız altına alınız.” şeklinde yer vermiştir. Bizim gerçeklikten ve tutarlılıktan uzak bu ifadeler katılmamız mümkün değildir. Türk Milletinin kültüründe, en önemli değerler olarak; vatan, bağımsızlık, özgürlük gibi mefhumlar öne çıkmaktadır. Yeni kurulmuş olan Türk Devletinin ki neredeyse 200 yıl

boyunca görmedikleri işkence, zulüm kalmamış olmasına rağmen sinmeyerek bağımsızlık mücadelesi verdikten ve bu mücadeleyi kazandıktan sonra İngilizlere bu söylemlerde bulunacaklarını ihtimal vermemekteyiz.

Bölge üzerinde 1920'den itibaren bölge üzerindeki varlığı gittikçe daha derinden hissedilen Ruslar, onların isyan etmelerini onayladığı Beyaz Ruslar tarafından Vali Jin'in devrilmiştir. Jin'in kardeşi bu isyan sonrası idam edilmiş. Jin ise Sovyetler üzerinden Çin'e ulaşmaya çalışmıştır. Ruslar bölgede çıkarlarına daha iyi hizmet edecek olan ve Rusya'da Komünist Partiye üye olan Sheng Shicai'yi valilik makamına getirmişlerdir. Vali Jin'in devirip yerine Sheng Shicai'nin gelmesiyle bölge fiilen Rusların egemenliğine girmiştir. Çin Doğu Türkistan Bölgesinde bağımsız bir "Türk Devleti" görmektense, bölgenin resmi olarak kendi sınırları içerisinde olmasına yani gölge idareci olmayı kabul ederek, Rusların fiili yönetimini görmeyi yeğlemiştir.

6. 1918-1934 DÖNEMİ BOYUNCA DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ YABANCI ETKİNİN BİR ÖZETİ

6.1. Dönemler ve Bölgelerdeki Etki Yoğunluğu

Bu çalışmanın sonucu, 1928 ve 1934'te biten temel araştırmanın iki dönemi için haritalanmış olarak, Büyük Güçler ile rekabet eden kalıcı sınır hatları ve hudut alanları ardındaki politik, ekonomik ve askeri etki için zaman ve otorite boşluğu içinde belirgin bir korelasyon gösterir.

Doğu Türkistan'daki Japon etkisi 1918-21 yıllarındaki olası bir istisna dışında 1918-34 döneminin tamamı boyunca var olmamış olarak düşünülebilir.

Sadece Çin, eyaletteki tüm vilayetlerde var oldu. Bunun yanında Çin Cumhuriyeti gölge egemenlikle bölgeyi elinde tutmaya çalıştı; Özerk Doğu Türkistan Bölgesi 1918-34 yılları boyunca var oldu.

1918'de İngiliz etkisi Rus Devrimi sonrasında çoktan zirveye ulaşmıştı. İngiliz Egemenliğindeki Hindistan'ının etki alanı, İngilizler 1934'te Kaşgar üzerindeki tutunuşunu tamamen kaybedene dek 1930'a kadar giderek azaldı.

1920'lerin başlarından başlayarak Cungarya zaman içerisinde Sovyet etkisine girmiştir. Buna rağmen, önce teoride sonra pratikte, Sovyet etkisi Doğu Türkistan'ın geri kalanına nüfuz etti. 1933'te Urumçi'yi ve 1934'te Kaşgar'ı hızla devralınması Doğu Türkistan'daki Sovyet nüfuz gücünü güçlendirdi. İlginç olan nokta ise 1928 etki alanının tam olarak 1943'te Sovyet birliklerinin zorla çekilmesinden sonra alevlenen 1944'teki Sovyet yanlısı ayaklanmanın, çekinilen bölgelerde meydana gelmesiydi.

6.2. Jeo-Tarihsel Yaklaşım

Benim fikrime göre, Jeo-Tarihsel yaklaşım olayların seyri sonucu tamamen doğrulanmıştır. Benim Jeo-Tarihsel yaklaşımım ve bölgesel bir çatışmanın geleneksel analizi arasındaki temel fark Değiştirilmiş Coğrafi Kararlılık unsurunda tarihi faktörleri önceliğe alarak somutlaştırıldı. Sonuç olarak, Merkez Avrasya'daki etki alanı mücadelesindeki Sovyet zaferi sırf şans eseri değil jeo-tarihsel süreç ile iç içe girmiş bir yapının sonucu olarak ortaya çıktı.

Sovyet nüfuzunun lehine olan aşağıdaki jeo-tarihsel faktörler dikkate değerdir.

- Ciddi coğrafi engeller yoktu.
- Güç üslerine sahip olunması için uzun mesafeler yoktu.

- Bölgede uzaktaki Japonya dışında karşılaştırılabilir güçte bir askeri rakip bulunmuyordu.
- Güç kullanılması hakkında politik bir endişe yoktu, ancak “misyoner” aşamasında geniş bir ideoloji vardı.

Sovyetlerin Doğu Türkistan'ı işgaline karşılık olarak mühimmat alan Nan-jing Hükümetinin, KMT Hükümetinden gördüğü hiçbir direniş yoktu.

6.3. Bölüm Değerlendirmesi

Doğu Türkistan Bölgesi üzerinde 1918-1934 yılları arasında nüfuz mücadelesinde her devlet diğerinin zayıf düşmesini beklemiştir. Bunun yanında tabii olarak rakiplerin zayıf düşmeleri için gerekli zeminler de oluşturulmaya çalışılmıştır. Rekabet halinde olunan devlet, kendi etki alanını terk etmek yahut çeşitli sebeplerden dolayı ihmal etmek durumunda kaldığında bu diğer devletler için bir fırsata dönüşmüştür. Çin'deki devrimin etkileri sırasında Ruslar, Rusya'daki devrim sırasında İngilizler ayaklarına gelen fırsatları iyi şekilde değerlendirmişlerdir.

Doğu Türkistan Bölgesi üzerinde Japon nüfuzunun 1918-1921 yılları arasında bir istisna olarak kaldığını söyleyebiliriz. Japonlar bölgeye maymun iştahıyla giriş yapmaya çalışmış, bunun için “Ümmetçilik” politikası gütmeye çalışmıştır. Ancak tüm girişimlerine karşın bölgede 1918-1921 aralığına sıkışan bir nüfuzları olmuştur. Bu etkinin sınırlı kalmasının en büyük sebepleri arasında Doğu Türkistan ile Japonya arasındaki mesafe gösterilebilir. Ayrıca Japonların bölgede İngilizler gibi bir müstemlekeye sahip olmamaları da nüfuz oyununda dışarıda kalmalarına etki etmiştir.

Yukarıda Japonlar için söylediğimiz şeyler bölge üzerinde nüfuz mücadelesi veren diğer devletler için ifade edilemez.

İngilizlerin Bölgede varlığı Kaşgar üzerinde yani Doğu Türkistan'ın güneyinde yoğunlaşmıştı. Çarlık Rusya'da devrim baş gösterdiğinde, Kaşgar üzerindeki İngiliz nüfuzu en güçlü devrini yaşamıştır. Daha sonrasında Ruslar 1925'te bölgeye döndükten sonra 1930 yılına gelinceye değin İngiliz etkisi küçülme göstermiştir.

Çin'in bölge üzerinde gölge hakimiyeti varlığını devam ettirmiştir. Bölge üzerindeki Çin otoritesi tartışmaya açık olmakla birlikte; Çin 1918-1934 yılları arasında da bölgede varlığını idame ettirmiştir.

Bölge üzerinde Rusların etkisi, I. Dünya savaşı sırasında içine düştükleri durumla birlikte birkaç yıl için gerilemiştir. Ruslar 1925'te bölgeye geri döndüklerinde nüfuzlarını eskisinden

de daha güçlü bir seviyeye taşıma fırsatı karşılarında belirmiştir. Onlar bu fırsatı oldukça iyi değerlendirmişlerdir. 1933'e gelindiğinde Bölgede kendilerine hizmet edecek Valiyi iktidara getirecek kadar güç sahibiydiler.

Bölge üzerinde bahsi geçen devletler arasında coğrafi olarak en avantajlı olanı elbette Ruslar'dı. Onların önünde olumsuz ulaşım koşulları yoktu. İngilizlerin yahut Japonların gibi uzaklık onlar için söz konusu değildi. Onların denginde bir silahlı kuvvetin bölgede olmayışı, bölgeye yakın güç merkezlerinin varlığı onların lehine olan durumlar olarak öne çıkıyordu. Ve bu belirtilen durumlar onların etkisinin derinden hissedilmesine ortam oluşturmak için yeterliydi.

7. SONUÇ

7.1. Müellifin Sonucu

1928'den 1934'e kadar Doğu Türkistan'ın uluslararası statüsünde belirgin bir değişiklik oluştu. Önceki yönetim Çin Hükümdarlığı gölgesi altındaki yarı bağımsızlığı küçük bir uluslararası pozisyonundan, Sovyet koruması altındaki ismen Çin vilayeti pozisyonuna taşıdı. Çin, Sovyet korunmasına giren Doğu Türkistan üzerindeki uluslararası manevra kabiliyetini ve bölgedeki ayrıcalıklarını kaybetti. Diğer bütün yabancı nüfuz etkileri de Çin egemenlik haklarının ortadan kalkması gibi ortadan kalktı.

Doğu Türkistan üzerinde, Çin genel bir böl-yönet politikasına yönelmek durumunda kaldı. Sadece Doğu Türkistan'ın bütünüyle dış etkenlerden uzak tutulmaya çalışılırken aynı zamanda farklı milletler de Çin yönetimi tarafından birbirlerinden izole edildi. Doğu Türkistan endüstriyel ürünler ve cephane açısından kendi kendine yeten bir ülke olmadığından, izolasyon politikası yurt dışı ticaretine tersti. Sonuç olarak, ticari faaliyetlerdeki olumsuzluktan sonra dış politikada da olumsuz etkiler yaşandı.

Çin memuriyeti Batı eğilimi göstermeden Çin geleneksel yapısına sadık kaldı. Yang suikastı, Fan Yao-nan ve General Sheng Shicai bu şeklin örnekleridir.

Var olan kaynak materyal genellikle bizi, yerli milletlerin dünyasına kabul ettiğimizi inkâr eder. Yabancı etki üzerine onların görüşleri 1933-34'te yüzeye çıktığında, kısa-ömürlü Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti sırasında, umulmayan bir şekilde yaygın bir Çin ve Sovyet etkisi kini ve ayrıca İngiliz işgalindeki Hindistan'ın ticari ilgilerini buluruz. Sadece Japonya, Uygurlar arasındaki belirgin pozisyonundan memnun olmuş görünür.

Genel olarak, Kaşgar'da Hindistan tehdidi neredeyse hiç hissedilmedi ancak Büyük Britanya'nın prestiji Çinli ve Sovyet yetkililerin gözünde ciddi olarak küçük düştü. Ek olarak, Hindistan ve Çin'deki ikili İngiliz İmparatorluğu duruşu, Doğu Türkistan'daki aktif rolünü etkisiz hale getirdi çünkü Britanya İmparatorluğunun dünya çapındaki çıkarlarında Çin ticaretinin önemi, her zaman Doğu Türkistan'daki İngiliz etkisinden daha önemli sayıldı, özellikle Kaşgar'da.

Çin, Japonya ve Sovyet Birliği tarafından oynanan rollerin İngiliz algısında ihtiyaca göre çeşitlendi. Britanya asla Doğu Türkistan'da herhangi bir toprak iddiası ya da planı barındırmadığından, güçlü Çin varlığı Anglo-Sovyet alanlar arasından bir tamponu garantilemek için yeterli geldi. Genel olarak, Japon rolü çok önemsizdi ancak Sovyet nüfuzu

ve baskınlığı bir kaçınılmazlık olarak sayıldığında, Britanya tarafından olumsuzluk olarak görüldü. Britanya'nın uzun dönemde tek makul stratejisi birkaç sonuç veren savunma ve diplomasinin etkin kılmasıydı.

Doğu Türkistan'da ham madde tedariki ve ticari imkanlar rakip güçlere çok şey ifade ediyordu. Bununla birlikte bölge politik-stratejik planlar için ekonomik desteğe ihtiyaç duyuyordu. Yapılan yardımlar Japonya'ya üstünlük sağlandı ve Sovyet cephanesinin Çin'e ulaşımında önemli hatları 1933 müdahale ederek kendini korudu. Bu zemindeki müdahale acil bir gereklilikti ancak Sovyet-Japon güç oyununun bir parçasıydı. Doğu Türkistan, Sovyetlere Nan-jing KMT Hükümetine cephane yardımı üzerine ipotek edilmişti.

Kaşgar siyasetindeki baskın rolün, Rusya İmparatorluğunun yıkılmasından sonra güç boşluğunu derhal doldurması gereken Büyük Britanya'yı zorladığını iddia etmek abartı sayılmaz. Doğu Türkistan yine de Merkez Avrasya'da komünizme karşı mücadele verilen Hindistan yolu üzerindeki tek duraktı.

Sovyet Birliği'nin 1925'teki diplomatik oluşumu ve Doğu Türkistan'ın her yerinde Sovyet Konsoloslukları kurulması mücadeleyi Sovyet etkisi lehine çevirdi. Bu durum İngilizlere saldırgan pozisyonundan savunma pozisyonuna geçişi işaret etti. Bu tarihten itibaren vilayette genel bir Sovyet nüfuzunun artışının başladığı ifade edilebilir.

Yerel güçlerle müttefiklik Doğu Türkistan Hükümetinden ziyade kişisel olarak karizmatik Yang'a atfedilmişti. Vali Yang cinayeti sonrası hiçbir şey yabancı entrikaları ve yerel huzursuzlukları engelleyemedi.

Gerçekte, Doğu Türkistan ve Sovyet Birliği arasındaki 1931 Ticaret Anlaşması oldukça artan Sovyet etkisinin eyalet hükümeti tarafından resmi bir onayı anlamına gelmekteydi. Doğu Türkistan iç savaşın sonu aynı zamanda Çin egemenliğinin sonu anlamına geliyordu, Doğu Türkistan bu gelişmelerle birlikte bir Sovyet etki alanı haline geldi.

Perde arkasındaki Sovyet rolüne bakılmaksızın, Döngen istilaları ve iç isyanlar silahlı müdahale için uygun bir iklim yarattı. Doğu Türkistan isimde bir Çin vilayeti olarak kaldı ancak Döngen ayaklanması sonucu bölgenin kaderi Sovyet korumasına girmesiyle sonuçlandı. Vali Jin Shuren kısmen yoğun halk karşıtlığı kısmen de Beyaz Rus Darbesi yüzünden makamından istifa etmek zorunda kaldı. Buna rağmen, var olan şartlar altında sadece Sovyet yanlısı bir aday olan General Sheng Shicai valilik için bir ihtimal olarak duruyordu.

Vali Yang'ın kişisel aç gözlülüğünden kurtulup kurtulmadığı ya da kendisini Çin esas hükümdarlığının kurtarıcısı olarak görüp görmediği tartışmalıdır. Tüm zorunlu durumların hükümsüzlüğü ile Yang'ın esnek ve yararlı bir tarafsızlık politikası dışında başka bir seçeneği kalmamıştı. Sonuç olarak, Cungarya'daki Sovyet tekeli kademeli olarak etki alanının kurulmasına yol açtı ancak Kaşgar'da Yang Sovyetlere karşı İngiliz kartını oynayabilirdi.

Vali Jin Cungarya'da geleneksel Çin-Rus ikilisini Weimar Cumhuriyeti bağlantıları ile kırmayı denediğinde, sırf geçiş problemi nedeniyle başarısız olan bir girişim olarak görülmelidir. Yine de gerçek nedenler bunlar değildi. Sovyetlerin hızlı karşı hamleleri yüksek derecede ilginçtir. 1933 baharında takip eden Alman karşıtı yürütülen politika direkt olarak Hitler'in güç sömürüsü ile bağlantılıydı.

Olayların seyri herhangi bir Japon etki bağlantısını yalanlar ve aynı şey iddia edilen Ma Zhongying'in Anglo-Çinli desteği hakkında da belirtilebilir. Sovyet Birliği resmi olarak General Sheng'i destekledi ancak onun rakibi Ma Sovyetler tarafından ikinci en iyi seçenek olarak görülmekteydi. Yani Ma, 1930'ların ortasına kadar Sovyet Birliğinin yedek plan olarak masada tutuldu.

Esas olarak yabancılardan oluşan geçici bir grup olan KMT yerel temsilcileri ve Merkez Çin kökenli ve Sovyet yanlısı Vali Sheng arasındaki 1933 Urumçi güç mücadelesi Sheng'in lehine sonuçlandı. G.P.U. birlikleri ve ajanları aktif olarak Doğu Türkistan'ı Stalin'in Rusya'sının mavi bir kopyası şeklinde biçimlendirdi.

Sadece karşılıklı menfaatler Türk-Döngen iş birliğine imkân verdi ancak etnik olarak iki halk düşmandı. Nan-jing Hükümeti yapılan planlara göre, Doğu Türkistan'ın Döngen ve Türk isyancılar arasında yaklaşık olarak Aksu'nun kuzeydoğusunun iki parçaya bölünmesi gerekiyordu. Buna rağmen, iş birliği açık bir savaş durumu ile sona erdi.

Britanya'nın "ustaca hareketsizliği" büyük ölçüde bir efsaneydi çünkü stratejik nedenler Hindistan İmparatorluğu sınırlarının dışındaki herhangi bir İngiliz askeri girişimi engelledi. İngiltere'ye tedarik hatları aşılmaz zorluklar yaratırken, 1919'daki Amritsar olaylarından hemen sonraki politik karışıklık Hindistan'ın askeri üs olarak kullanımını imkânsız hale getirdi.

Londra daha evrensel bir bakış açısını elinde tutarken, ilk bakışta Hindistan Hükümeti "ilerici bir politika" sundu. Hassas ve önemli Çin ticaretinin her zaman İngiliz önem sırasında ilk yeri işgal ettiği bir gerçektir ancak Hindistan Hükümeti'nin bir diğer yandan

Hindistan dışında askeri bir girişim ne askeri birlikleri ne de bütçesi vardı. Örneğin Himalayalarda olduğu gibi.

Sovyet Birliği Japonya'nın 1932'de Mançurya'yı ve 1933'te Jehol'u serbestçe ele geçirmesinden sonra Çin'de bir güven testi ile yüzleşti. Bu stratejik durumda Sovyetler Birliği tarafından Japonya'ya üstünlük sağlamak ve Çin ile Doğu Türkistan üzerinden ulaşım hatlarını güven altına almak için Doğu Türkistan'a ihtiyaç duyuluyordu. Buna rağmen, 1933'te Japon tehdidinin kesinlikle eli kulağındaydı bu durum Sovyet müdahalesi için ufak bir bahane verdi.

Resmi Sovyet yayınları ve gazeteleri Sosyalist Devleti, Doğu Türkistan'ın sürekli olarak takip etmesi gereken bir model gibi sundular. Doğu Türkistan üzerinde Sovyet dışışleri politikasıyla Sovyet devrimci hedefleri son derece iyi bir şekilde uyuşmuştu.

7.2. Son Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada tercümesi yapılan eser, bölgenin 1918-1934 yılları arasında Çin, Britanya, Japonya ve Sovyet Rusya'nın ilgilisi üzerine ışık tutan bir çalışmadan öteye gitmiş, bölge üzerinde daha sonra yapılan araştırmalarda kaynakça olma hüviyetini taşımıştır. Müellif eserini kaleme alırken Batılı kaynaklardan, özellikle Britanya'nın Kaşgar Başkonsolosluğunun resmi raporlarından faydalanmıştır. Bunun yanında Türkiye'de bulunan ve Doğu Türkistan üzerinde çalışmalarda bulunmuş yahut direkt olarak Doğu Türkistan mücadelesinde yer almış kişi veya akrabalarıyla röportajlar gerçekleştirerek tekdüze seyreden bir çalışma olmasının önüne geçmeyi planlamıştır. Müellif çalışmasında çoğunlukla objektif bir tutum sergilemiş, bölge üzerinde etki mücadelesine ayna tutmaya çalışmıştır. Bölge üzerinde bahsi geçen devletlerin etkisi, zaman ve olaylar arasında ilinti kurularak verilmiş, önemli olayların etki mücadelesi üzerindeki seyri nasıl değiştirdiğine değinilmiştir. Şunu da belirtmekte fayda görüyorum; bir eserin tercümesini yapmak o eserde ifade edilen bütün fikirleri kabul ve onay anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte müellifin bazı yer ve kısımlarda Müslüman Türklerle ilgili yahut faaliyetleriyle ilgili ifade ettiği şeyleri kabul etmek mümkün değildir. Özellikle müellifin Yakup Bey ve 1933'te kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Devletinin yönetim olarak "I. ve II. İstila Dönemleri ile Umumi Valiler" döneminden daha kötü ve sert bir yönetim olarak tanımlıyor olmasına katılmak mümkün değildir. Bahsi geçen işgal dönemlerindeki insanlık suçlarını, ekonomik ve sosyal baskıyı biz buraya taşıyamıyoruz. Bu hususlar o kadar geniş konu edilebilir ki asıl konumuzdan uzaklaşmamak adına biz bu kısma girmiyoruz ancak o

dönemde uygulanan zulüm, işkence ve baskıyla ilgili çalışmaların varlığından haberdarız ve bu çalışmaları konu edinmiş bir çalışmayı kaynakça listesinde sunacağız. Ayrıca müellifin yukarıda yapıldığını belirttiğimiz konulardaki görüş ve düşüncelerine katılmıyoruz. Çalışmamızı yaparken bizi zorlayan şeylerden biri tercümesini yaptığımız eserin konusuyla ilgili eserlerin azlığı ve benzerliği olmuştur. Tercümesini yaptığımız eserin bazı bölümlerini değerlendirmek adına başvurduğumuz kaynakların “ya tercümesini yaptığımız eseri yahut tercümesini yaptığımız kaynakçanın oluşma aşamasında yararlandığı, İngilizlerin Kaşgar Başkonsolosluğu Raporlarına” yer verilmesi bizi çeşitlilik hususunda zorlayan bir etken olmuştur. Yani bölge ile ilgili kaynakça çeşitliliği bol olsa da konu olarak tercüme edilen eserle aynı konulara değinen kaynakça hususunda sıkıntı çekmiş durumdayız.

Doğu Türkistan üzerindeki Çin, Rus, Japon ve İngiliz nüfuz mücadelesinde Çin’in bu mücadeleden galip çıktığı anlaşılmaktadır. Bölgede nüfuz mücadelesi veren ülkeler içerisinde en derin yarayı kuşkusuz Ruslar almıştır. Ruslar Bölge üzerinde nüfuz sahibi olmak adına uzun süre girişimlerde bulunmuştur. Aslında Rusların Doğu Türkistan üzerindeki emelleri nüfuz elde etmenin ötesindedir. Doğu Türkistan’ın özellikle Cungarya bölgesinde, Ruslar çok ciddi etkiye sahip olmuştur. Batı Türkistan’ı istila etme planlarını 19. yüzyılda tamamlayan Ruslar, bu durumdan cesaret alarak, bu istilanın bir varyantını Doğu Türkistan’da gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak Rusların bu emelleri ticari menfaatler, siyasi ve politik nüfuz gibi konularda ayrıcalık elde etmekten ibaret kalmıştır. Merkez Asya’nın lider devleti olmak için bu iki devlet gizliden gizliye bir nüfus mücadelesi içerisindeydi. Siyasi rejimlerinin aynı olduğu dönemde dahi Rus-Çin ilişkilerinde Doğu Türkistan meselesi bir çatlak olarak arka planda hep varlığını hissettirmiştir. Birbirlerine karşı mücadelede, Ruslar Çin’e “Sizin yurdunuz Çin Seddinin arkası” derken, Çinliler Ruslara “Sizin de vatanınız Uralların ötesinde” demektedir. Aslında her iki istilacı devletin de bahsettiği alan tarihin en başından beri “Türklerin Anavatanıdır”. Bu iki devlet arasında, Doğu Türkistan Bölgesi tarihin arka planında sorun olarak yer alsa da belirli konularda kesin ve keskin müttefiklikleri söz konusuydu.

İngilizler ise bölge üzerinde Çin’in batıya doğru, Rusların ise güneye doğru ilerlemesine engel olacak olan her oluşumu yeterince iyi bir yapı olarak görmüştür. Ancak İngilizler için burada kurulacak bağımsız bir devlet yahut oluşturulacak müstemleke pek çok farklı yönden onların kriterlerine uymalıydı. Bu devlet yahut müstemleke bölgede tampon olarak öyle konumlanmalıydı ki; İngilizlerin Çin ile arasını açmayacak bir yapıya sahip olmakla birlikte Çin ve Rus Devletlerinin de Hindistan üzerinde Demokles’in kılıcı gibi sallanmasına mâni

olacak nitelikte olmalıydı. Bunun yanında buradaki oluşum, onların Hindistan üzerindeki çıkarlarını tehdit edecek bir üs olarak kullanılmaktan uzak olacaktı. İngilizler ayrıca şuna da dikkat etmekteydi; Doğu Türkistan'da kurulacak müstakil devletin, egemenliği altındaki yani sömürgesi olan Hindistan üzerinde etki yaratıp benzer bir hareketi tetiklememeliydi. Yani İngilizlerin bölgedeki yegâne hedefi, Hindistan'a ulaşmayı hedef edinebilecek, onların çıkarlarına ters düşen her gücün ve ideolojinin doğmasını, gelişmesini ve ilerlemesini önlemek olmuştur.

Japonlarsa bölgede “Ümmetçilik” politikası ile bir etki sahası oluşturmak adına girişimlerde bulunmuştur. Bu politikayı güçlü kılmak için Osmanlı İmparatorluğunun varisinin Japonya'da bulunduğu iddia ettiler. Ayrıca Japonya'nın finansörlüğüyle Haziran 1926'da Nagazaki'de düzenlenen kongrede ortaya çıkan etki beklenenden çok farklı bir şekilde terennüm etti. Onlar bu kongreyle, geç kaldıkları Merkez Asya'daki güç elde etme mücadelesinde bir kazanç elde etme düşüncesini barındırmaktaydılar. Yani “Ümmetçiliği” Asya'da siyasi bir unsur olarak kullanarak menfaat kazanma umudu taşımaktaydılar. Ancak bu kongrenin etkileri bekledikleri etkinin çok uzağında kalarak sadece ihtilafların ve ayrılıkların ne kadar derinde yer aldığına anlaşılmamasına yardımcı olmuştur. Doğu Türkistan üzerinde belirtilen tarihler aralığında Japonların varlığı ve nüfuzu süreklilik gösterememiştir. Japonların bölgeye giremeyenlerinin nedenleri arasında bölgeye uzak olmaları da yer almaktadır. Bunun dışında ticari faaliyetler ile bölgede etkin olmaya çalışma planları da Çin ile aralarındaki siyasi gerginliğe takılmış, Çin'de Japon ürünleri boykot edilmiştir. Japonlar bu boykotun Doğu Türkistan'a sıçramasından çekinmiş ve bu durum onları belirli hususlarda çekimser davranmaya itmiştir. Japonların bölgede varlığından 1918-1921 yılları arasında, kısıtlı bir süre için bahse değerdir.

Bölge üzerinde Vali Yang'ın idaresi bölge zenginliklerini ve halkını sömürmeye dayanıyordu. Doğu Türkistan'ın asli sahipleri olarak Türkler onun döneminde bir isyan girişiminde bulunmaktan ziyade devlet kurmakla sonuçlanacak bir ihtilalin alt yapısını oluşturmakla meşgul olmuşlardır. Yang'ın bölge üzerinde kurduğu baskıcı ve sansür ile yalıtılmış yapıyı, varisi Jin Shuren tarafından daha ileri aşamaya taşınmıştır. Pek çok kaynakçada esrarkeş olarak belirtilen Vali Jin'i, Vali Yang'ın kötü bir taklidi olarak tanımlamak bizce gayet yerinde olacaktır. Her iki “Umumi Vali” de bölgede bulunan Türklere çeşitli zulüm ve işkenceler uygulamışlardır. Bölge halkı üzerinde uyguladıkları 125 farklı işkenceden bahsedilmektedir. Her ikisi de bölgenin zenginliklerini talan etmiş, halkı ezmiş, Çinli ve Yunnanlı memurlar aracılığıyla idarede ahlaksızlığı yaymışlardır. Onların

döneminde rüşvet ve yolsuzluk olağan karşılanmıştır. Vali Yang son dönemlerinde kendi sonunun geldiğini hissettiğinden olacak ki tüm zamanını Hükümet Konağında “bir hapis hayatı” şeklinde geçirmiştir. Ekmiş olduğu rüzgârı hasat edemeden, suikasta uğramış ve bizce çektiği onca acı ve zulmün cezasını görmeden bu dünyadan ayrılmıştır.

Halefi olan Vali Jin onun kötü yönetimini katmerli hale getirdiğinde, Türkler Kumul’da bir ihtilalin meşalesini yakmıştır. Bu ihtilal ile bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu Cumhuriyet Yakub Bey Devletinden itibaren kurulan ilk müstakil devlet olmuştur. Türkler Doğu Türkistan’da yani anavatanlarında 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren maruz kaldıkları Çin işgaline bu devletin kurulmasıyla bir kez daha baş kaldırmışlardır. Batılı ve Doğulu tüm kaynaklar, bölgedeki Türklerin bağımsızlıklarına düşkünlüklerinden bahsetmişlerdir. Doğu Türkistan’ın işgaline karşı Türk Milletinin bölgede Çinli işgalcilere karşı 50’den fazla kanlı bağımsızlık savaşına girişmiş olmaları gösterilmektedir. Bu bölge üzerinde Çinliler tarafından bastırılan her bağımsızlık mücadelesi bir öncekinden çok daha fazla kanlı olmuş olmasına rağmen Türk Milleti vatanlarındaki işgale boyun eğmemek için ellerinden gelen gayreti göstermeye çalışmıştır. Bazılarında muvaffakiyet sağlarlarken bazılarında başarısız olmuşlardır. Çinliler bölgedeki bu isyanlardan sonra Türklere çeşitli işkencelerle korku salmak niyetinde olmuşlardır. Bu işkenceler arasında “insanlarının baş ve ayak kısımlarından iki farklı araca bağlayıp farklı yöne doğru hareket ettirmeleri” gibi insanlık dışı işkenceler yer almıştır. Tüm bu gözdağlarına karşılık olarak bölgedeki Türkler bağımsızlık için her zaman uygun fırsatı beklemişlerdir.

1933’te kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hızla devlet olma hüviyetine kavuşmuştur. Sağlık merkezleri, eğitim kurumları gibi elzem ihtiyaç olan konulara eğilmeye çalışılmış bir yandan da devletin güvenliğini sağlamak amacıyla tedbirler alınmıştır. 1760 yılından itibaren işgal altında olan bölgede milli kültür izlerinin kaybolmaması adına dergi de çıkarılarak faaliyetleri çeşitlendirilmiştir. Doğu Türkistan Hükümetinin yönetim olarak Yakub Beğ Devletine benzediğini söyleyebiliriz. Ayrıca ülkede Şer’i hükümlerin uygulandığından bahsetmekte fayda görüyoruz. Hotenli Emirlerin etkisi ile Devletin Cumhurbaşkanı olan Hoca Niyaz’ın Ruslarla yapmış olduğu gizli antlaşma ve sonrasında Hükümet görevlilerini tutuklatması maalesef Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin sonunu hazırlamıştır. Zaten bazı kaynaklarda Hoca Niyaz’ın tam bağımsızlık hareketi için yola çıkmadığı, onun valilik istediği yazılmaktadır. Yapmış olduğu antlaşma sonucu elde ettiği makama bakılırsa bu konuda söylenenlerin doğruluğunu kabul etmek mümkündür. Doğu

Türkistan İslam Cumhuriyeti Devletinin coğrafi-ekonomik ve siyasi bazı dezavantajları olması da devletin varlığının uzun soluklu olmasının önündeki engellerden biri olarak göze çarpmıştır. Bu sebepler arasında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bölgeden oldukça uzak olması ve yeni kurulmuş olan bu Türk Devletine yardım ve desteklerin Sovyet Rusya tarafından engellenmek istemesi Doğu Türkistan'daki Türk Devletinin aleyhine olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nce gizli yürütülen faaliyetler için bölgeye gönderilen öğretmen ve subayların bölgedeki etkisi kısmi olmuştur. Diğer yandan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, kuruluşu ve benimsediği ideoloji sebebiyle Hindistan'da bulunan İngilizlerden de yeterli ölçüde ekonomik destek bulamamış, teçhizat ve destek alamamıştır. İngilizlerin bölge üzerinde nasıl bir oluşum istediğine dair yukarıda bilgi vermiştik. Ancak Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin en büyük şanssızlığı yukarıda Çin ve Rus Devletleri için ifade ettiğimiz şu cümlede yatmaktadır; “Bu iki devlet arasında, bu bölge tarihin arka planında hep sorun olarak yer alsa da belirli konularda kesin ve keskin müttefiklikleri söz konusuydu.” Rusların ve Çinlilerin söz konusu olan müttefiklikleri “Bağımsız Türk Devletine” karşı hemen belirliyordu. Bunun sebebi olarak her iki milletin belleklerinde yer edinmiş olan “Bağımsız Türk Devletinin” anlamında aramakta fayda görmekteyiz. Öyle ki Çinliler onları yüzyıllar boyunca Çin Seddinin arkasında hapseden bir milletin, 1933'te Doğu Türkistan'da bağımsız bir devlet kurduğunu görmektense; bölgeyi Rus nüfuzuna terk etmeyi daha uygun bulmuşlardır. Bölge üzerinde gölge bir hakimiyeti tercih etmelerinin başka bir izahının olmadığı düşüncesindeyiz.

Doğu Türkistan'da Rus nüfuzu Valiler üzerinden tabana doğru geniş bir şekilde hissedilmiştir. Bölgede Çin-Rus iş birliği ile yıkılan Doğu Türkistan Devletinden sonra Türkler her zamanki tutumlarını korumuşlardır. Bu tutum mutlak şekilde bağımsızlık ve özgürlükten yana olmuştur.

Günümüze gelinceye değin bölgeye bir bakış atıldığında Türklerin bağımsızlık mücadelelerine çetin bir şekilde devam ettirmeye çalıştıkları görülür.

Doğu Türkistan'daki Türkler 1933 yılında kurdukları devletlerinin, Çin-Rus ittifakının girişiyle yıkılmasından yaklaşık 10 yıl sonra bu defa Ali Han Töre liderliğinde bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. 1944 yılının sonbaharında Türkler Ali Han Töre liderliğinde Çin İşgaline karşı ayaklandılar. 1940 yılından beri Çinlilerle mücadele halinde olan Osman Batur'un da bu mücadeleye katılmış ve İli Hükümetiyle iş birliği yapacağını açıklamıştır. Daha sonra Ali Han Töre'ye bağlı olan asker kanat tüm cephelerde Çinlilere ağır kayıplar verdirdi. Ancak halkın aklında bağımsızlık dışında bir hususun daha yer ettiğini

belirtmek gerekmektedir. O da 1933'te kurulan hükümetin reisi olan Hoca Niyaz'ın Rus oyununa geldiği gibi Ali Han Töre'nin de olası Rus oyununa gelip gelmeyeceğiydi. Halkın Ruslardan şüphesi boşuna değildi. 1944'te verilen mücadele sonrası kurulan müstakil devlet, Rusların ikiyüzlü politikalarının bir kez daha tekerrür etmesi sonucu 1949 yılında Komünist Çin Devleti tarafından işgal edilmiştir.

Günümüze gelinceye değin bu işgal tüm haksızlığıyla, zulmüyle sürmüştür ve günümüzde halen sürmektedir. Aslında 90'lı yılların başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasına müteakip Batı Türkistan'da "Türk Devletleri" ardı ardına bağımsızlık ilanında bulunmuştur. Sovyet Rusya'dan ayrılan ve kendi "Sancaklarını" göndere çeken bu devletlerin bağımsızlığı, Türk Dünyasında bayram ve bahar havası yaratmıştır. Bağımsızlıklarını kazanan bu genç Türk Devletlerin ilk tanıyan ve onlara tebrik telgrafları çeken, Anadolu'da bulunan soydaşları yani "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" olmuştur. 90'lı yıllar Türk Dünyası için güzel başlamış olmakla birlikte, bu güzel gelişmeler karşısında buruk bir sevinç söz konusudur. Bunun sebebi Batı Türkistan'da dalga dalga yayılan bağımsızlık nidalarının, Doğu Türkistan'a ulaşmadan kaybolmuş olmasıdır.

Doğu Türkistan'da bağımsız bir Türk Devletine mâni olmak adına, Çin bölgeye uyguladığı baskı ve zulmün dozunu arttırmıştır. Dahası bölge üzerinde demografik yapıyı değiştirmek adına sinsi planlara imza atıp durmaktadır. Çin'in herhangi bir yerinde bir doğal afet olmaya görsün. Doğal afetin yaşandığı bölgenin halkı için hemen Doğu Türkistan'a yerleşim bölgesi kurulur. Yahut ülkede baraj gölü inşasından dolayı bir yerleşim yeri yok mu olacak? Bölgedeki yerleşik Çinliler hemen Doğu Türkistan'da kurulacak yeni yerleşim bölgesine sevk edilir. Bu uygulamaları masumane görmek oldukça güçtür. Bu gelişmeler tamamıyla Çin'in sinsi, planlı, bir millete uyguladığı kültürel asimilasyon ve yok etme düşüncesinin yansıması olarak görülmelidir. Tarihin ilk zamanlarından beri bölgenin Türklerin vatanı olmasından dolayı, bölge nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur. Bölge üzerindeki bu egemenliği kırmak için Çin evvelde farklı işkenceler ve planlarla, günümüzde ise bölgede çeşitli entrikalar, kısıtlamalar, baskılar ve yasaklarla bu durumu terse çevirmeye çalışmaktadır. Doğu Türkistan'da bulunan ailelere çocuk sayısı yasağı konması, insanlık dışı kürtaj yapma çabaları ve ekonomik olarak yoksul bırakma taktikleriyle bu hedefe ulaşacaklarını sanmaktadırlar. Doğu Türkistan'daki Türklerin aile mefhumunun değerini bildiklerinden ve bu değere sahip çıktıklarından yine çalışmamızın ilk bölümünde yer vermiştik. Bu bilinçte olan bölge halkı Çin'in koymuş olduğu bu yasaklara boyun eğmemektedir ve nüfus artışının bilincinde olarak hareket etmektedirler. Çin dünya

kamuoyunu yanıltan sayılar belirtmekte ve aile bireyleri arasındaki aile bağıni koparmak adına 21.yüzyılda insanlık suçu olarak tanımlanabilecek politikalar uygulamaktadır. Toplama kampları uygulanan bu program ve politikaların en başında gelmektedir. Bu politikaları günümüzde yaygın olan internet ağları ve sosyal medya mecraları aracılığıyla tüm dünyaya yayılmaktadır. Çin'in bölgede sürekli bahsini yaparak, dünya kamuoyunu aldatmak adına ortaya koyduğu sözde birkaç milyonluk nüfus sayıları gerçek olsaydı, Türklerin bölgede başlattıkları bağımsızlık mücadelelerini bastırmak için sırasıyla Çarlık Rusya, Sovyet Rusya ve günümüz Rusya'sından da yardım talebinde bulunmayacağı kanaatindeyiz.

Çin'in bölgenin değerini bilmeden bu denli despot bir tutum sergilediğini söylemek mümkün değildir. Doğu Türkistan tarihin ilk çağlarından itibaren önemli ulaşım ve ticaret yollarının kesişim noktasındadır. Tabii sınırlarından dolayı da dış müdahalelere karşı oldukça güvenlidir. Ayrıca Batı'dan Çin için belirebilecek AB-Atlantik ve NATO gibi tehditlere karşı bölge halen bir tampon görevi görmektedir. Günümüzde bulunduğu konumdan ve komşularından "Doğu Türkistan'a Genel Bir Bakış" adlı başlığımızda bahsettiğimiz Doğu Türkistan'ın, Çin'in batıya açılan penceresi konumunda olduğu, su götürmez bir gerçektir. Aynı şekilde Batı'dan gelenler için de Doğu Türkistan Çin'in kapısını oluşturmaktadır. Değişen zaman ile gelişen teknoloji ve 21. yüzyılda dünyada oluşan yeni düzenle birlikte Doğu Türkistan'ın değeri daha da artmıştır. Doğu Türkistan kendine özgü coğrafi konum ve barındırdığı zengin petrol ve doğalgaz rezervleri dolayısıyla Çin ile Orta Asya arasında stratejik öneme sahip enerji geçiş yollarının kurulmasında son derece önemli bir role sahip olmuştur. Doğu Türkistan, bölge üzerindeki petrol hatlarının şekillenmesine de doğrudan etkide bulunmuştur. İçeriye dışarıya bağlayan petrogaz boru hatları bölgenin önemini gittikçe arttırmaktadır. Çin bölgeye büyük yatırımlar yapmakta, ulaşım ağını menfaatlerine daha kolay ve güvenilir erişmek için modern hale getirmektedir. Ayrıca bölgede ABD ve Rusya'nın can alıcı hataları sonucu Çin doğalgaz zengini devletleri etkisi altına almıştır. Türkmenistan ve Kazakistan ile enerji konusunda iş birliğini arttırmış, doğalgaz boru hatları döşemiş ve enerjiye daha kolay ulaşır pozisyona gelmiştir. Çin'in yıllarını alan bu iş birliğini tesis edip,geliştirme planları içerisinde Doğu Türkistan'ın rolü "hayati derecede önemli" seviyesine yükselmiştir. Çünkü Doğu Türkistan hem bu enerji hatlarının kesişim noktasında olmasından dolayı güvenlik hem de yer altı rezervleriyle bir üretim merkezi olma özelliğini aynı hüviyette bulundurmaktadır. Çin tarihi "İpek Yolu'nu" da çağın teknolojik imkanlarıyla çağdaşlaştırıp tekrar hayata geçirmeyi planlamaktadır. Çin işgali altında tuttuğu Doğu

Türkistan'daki Urumçi Vilayetinden başlayarak, Avrupa'ya ulaşan ve güzergahında Kazakistan, Türkmenistan gibi petrol ve doğalgaz zengini devletlerin de yer aldığı bu plan için Doğu Türkistan Bölgesi derin ve önemli manalar taşımaktadır. Bu proje, Doğu Türkistan'ın ekonomik gelişimini daha da hızlandırmakla ve güzergâh üzerinde yer alan ülkelerin kaynaklarının Çin'e çok daha hızlı ve rahat şekilde transferinin gerçekleştirilmesi için kurgulanmıştır. Çin, 20.yüzyılın başlarında bölge üzerinde Rusların etkisinin çok ileri seviyelere ulaşmasının sebepleri arasında coğrafi yakınlığın yanında, ulaşım olanaklarının Çin'in Doğu Türkistan'a olan ulaşım imkanlarından daha gelişmiş olmasına bağlıyordu anlaşılan. Bu düşüncelerinde haklıydılar. Çünkü Rusların Türk-Sib Demiryolu ile Cuncarya bölgesindeki etkisi özellikle 1920'li yılların sonunda arşa varmıştır. Görülen o ki, Çin olası bir mücadelede- yakın zamanda böyle bir mücadele pek mümkün görünmemektedir- yine ulaşım sebebiyle bölgede saf dışı kalmak istememektedir.

Sonuç olarak; günümüzde Rusya ve Çin sıkı müttefikler olmakla birlikte Avrasya'nın lideri olmak için kıran kırana mücadele içerisindeyler. Her iki devlette bu amaca giden yolun öncelikle Türkistan Bölgesi'ni tahakküm altına almaktan geçtiğini biliyordu. Merkez Asya'da mücadeleyi kazanan aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrası Avrasya'da ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak için avantaj elde edecekti. Bu durum bahsi geçen iki devlet arasındaki mücadelenin çetinliğini daha da arttırmıştır diyebiliriz. Buna rağmen Çin ile Rusya'nın tehdit olarak gördükleri NATO, ABD gibi unsurlara karşı köklü ve çok yönlü ittifak hali de göz ardı edilmemelidir. Günümüzde Doğu Türkistan Bölgesi üzerinde Japonların ve İngilizlerin etkisinin varlığından bahsetmekse oldukça güçtür. Bahsi geçen dönemin üzerinden yaklaşık bir asır geçmiş olması ayrıca dünyadaki güç merkezlerinin de değişmesiyle birlikte, bölge üzerinde yeni aktörlerin -özellikle ABD gibi- ortaya çıkması güçlü bir olasılıktır. Bununla birlikte günümüz dünyasının siyaset eksenini "Orta Doğu, Doğu Akdeniz, Kuzey Afrika" gibi bölgelere kaymıştır. Bu durumu Doğu Türkistan'daki Türkler adına bir talihsizlik olarak değerlendirmek mümkündür. Avrasya'nın lider ülkesi olmak için her türlü yolu mubah gören Çin'in, kurmaya çalıştıkları enerji koridoru için hayati öneme haiz olan bu bölgeyi elinde tutabilmek adına, Doğu Türkistan halkına yaptığı zulüm, baskı ve sindirme politikaları, gündemin başka bölgelere kaymış olmasından dolayı dünya kamuoyunda yeterince yer bulamamaktadır. Ek olarak bölge halkı, gördükleri baskı ve şiddet sonucu bağımsızlık mücadelesinden vazgeçmiştir denilemez. Doğu Türkistan'ın asli sahipleri, belki Çin'in yapacağı hayati bir hatayı belki de soydaşlarından -ki soydaşlarının günümüzde 7 bağımsız "Türk Devleti" bulunmaktadır- doğru zamanda gelecek yardımı

beklemektedirler. Çin, 90'lı yıllarda Sovyet Rusya'nın yıkılmasıyla doğan fırsatı ve sonrasında bölge üzerinde ABD ve Rusya'nın izlediği yanlış politikaları iyi bir şekilde değerlendirmiştir. Merkez Asya ve Doğu Türkistan üzerinde günümüzde Çin'in nüfuz mücadelesini kazandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte 1760 yılındaki ilk istiladan beri bağımsızlıkları için "50" den fazla silahlı mücadeleye girişip, Doğu Türkistan'da biri 19.yüzyılda, ikisiyse 20.yüzyılda olmak üzere 3 müstakil devlet kuran Türklerin bağımsızlığa olan inançlarını, bağlılıklarını görmek de mümkündür. Tüm etkenler bir arada düşünüldüğünde 1934 yılında nüfuz mücadelesinin kazananı olarak öne çıkan Çin, günümüzde de bölge üzerinde gücü elinde bulunduran taraftır. Kısa zaman içerisinde Doğu Türkistan'daki Türklerin bağımsızlıklarını sağlamaları zor gözükmeyle birlikte; yaklaşık 3 asırdır giriştikleri onlarca mücadele ve Türklerin karakterindeki baskın bağımsızlık duygusunun varlığı düşünüldüğünde, Doğu Türkistan'daki güncel durumun kaçınılmaz sondan oldukça uzak olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, H.M. (1940). *Kampfumleere Riime*. Leipzig.
- Almgren, B. (1962). *Geographical Aspects of the Silk Road especially in Persia and Turkestan*; Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities, No. 34. Stockholm.
- Alptekin, E. (1988). *Çin'in Doğu Türkistan Politikası*. Sosyoloji Konferansları, 22.
- Alptekin, İ. Y. (1975). *Doğu Türkistan Davası*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Alptekin, İ. Y. (1985). *Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin Mücadele Hatıraları*. Derleyen: M. Ali Taşçı, İstanbul: Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi.
- Alptekin, İ. Y. (1992). *Unutulan Vatan Doğu Türkistan*. (2. Baskı) İstanbul: Seha Neşriyat.
- Ambolt, N. (1939). *Travels in Eastern Turkestan*. Londra.
- Angarius, (1935). *Svenska Missions förbundets Arsbok*.
- Anonymous, (1929). Hami or Kumul; *JRCAS*. Vol XVI(i),
- Anonymous, (1929). His Excellency Yang-Tseng-Hsing; *JRCAS*. Vol XVI(i).
- Anonymous, (1929). The Russo-Chinese Frontier; *JRCAS*. Vol XVI.
- Anonymous, (1934). Recent events in Sinkiang; *JRCAS*, Vol XXI.
- Anonymous, (1935). Central Asia from within; *JRCAS*. Vol XXII.
- Anonymous, (1935). *The rebellion in Chinese Turkestan*. Vol XII.
- Anonymous, (1939). *Berichte des Asien Arbeitskreises*. Wien.
- Anonymous, (1951). The Sinkiang-Hunza Frontier. *JRCAS*, Vol XXXVIII.
- Bahar, H. (1994). Türkistan'ın Coğrafi konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1.
- Barmine, A. (1945). *One who survived*. New York.
- Beloff, M, (1947-49). *Foreign Policy of Soviet Russia*, Londra.
- Blacker, L.V.S. (1921). Travels in Turkistan 1918-20; *Geogr. Journal* 58.
- Bosshard, W. (1929). Politics and Trade in Central Asia; *JRCAS*, XVI (iv).
- Boulger, D.C. (1878). *The Life of Yakoob Beg*. Londra.
- Bradshaw, E. (1932). China-Russian relations in Sinkiang; *Journal of Geography*, 31.
- Bruce, C. D. (1907). Journey across Asia from Leh to Pekingi *Geogr. Journal*, 29.

- Buğra, M. E. (1952). *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*. İstanbul: Güven Basımevi
- Buğra, M. E. (1954). *Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Buğra, M.E. (1952). *Doğu Türkistan*, İstanbul.
- Cable, M. and French, F. (1943). *Through Jade Gate and Central Asia*. London 1927 The Gobi Desert. Londra.
- Caferoğlu, A. (1964). Doğu Türkistan Türklüğü. İstanbul: *Türk Kültürü*, 3, 30,
- Caroe, O. (1955). *Buffer States; The Round Table*.
- Castagne. J. (1937). *Le problème du Turkestan Chinois; Revue des études islamiques*, cahier II,c. VII, Paris.
- Cherbakoff, (1933) In Kashgar, Dec 1927 to Oct. 1931; *JRCAS*, Vol xx(iv).
- Chiang, (1971). *Kai-Shek, Soviet Russia in China*, New York.
- Clubb, O. F. (1971). *China and Russia. The "Great Game"*, New York.
- Coldman, B. (1934). *Red Road through In*. Londra.
- Conolly, V. (1933). *Soviet economic policy in the East*, Londra.
- Curzom, G.N. (1907). *Frontiers, The Romanes Lectures*, Oxford.
- Delil, M. (1938). Doğu Türkistan İnkılabı Etrafında. *Yaş Türkistan*, 102.
- Devlet, N. (2002). Unuttuğumuz Uygurlar. *Diplomatik Dergisi*
- Drew, W. J. (1968). *Sinkiang: The Land and the People*; Central Asian Review, Vol XVI
- East/Spate/Fisher (1971). *The Changing Map of Asia*, Londra.
- Eberhard, W. (2019). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Ellis, C.H. (1963). *The Transcaspian Episode*. Londra.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Divanu Lügati't-Türk*. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Etherton, P. T. (1923). *JRCAS*, c. X (ii).
- Etherton, P. T. (1924). *Chinese Turkestan*; Asiatic Review. 20.
- Etherton, P. T. (1925). *In the heart of Asin*, Londra.
- Etherton, P. T. (1926). *Central Asia: Its Rise as a Political and Economic Factor*.

- Etherton, P. T. (1926). Chinese Turkestan and Central Asia; Far Eastern Review. *Expedition; JRCAS*, c. XX.
- Feldman, M.M. (1935). More on Sinkiang; China. *Ec.Journal Bulletin*, 16:5.
- Filchner, W. (1938). *Bismillah*, Leipzig.
- Filchner, W. (1943). *Om Mani Padme Hum*, Leipzig.
- Fleming, P. (1936). *News from Tartary: A Journey from Peking to Kashmir*, Londra.
- Fook-Lam, G. (1966). *Sheng Shih ta'al and his great policies: International Conference on Asian History*. Hong Kong.
- Forbes, A. D. W. (1991). *Doğu Türkistan'daki "Harp Beyleri"*. Çeviren: Enver Can. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Frechtling, L. Anglo-Russian Rivalry in Eastern Turkestan *JRC*. c. XXVI.
- Gabitov, I. (1925). *Ekonomicheskoe pelezhente kitayskngn Turkentana* (The economic situation in China.Turkestan) *Novy Vostok*.
- Godwin, F. (1933). *Sinkiang-China' Nev Dominion*; People's Tribune.
- Golomb, L. (1959). *Die Bodenkultur in Ostturkestan, Oasenwirtschaft und Nomadentum* Freiburg.
- Gömeç, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Haushofer, K. (1928). *Rausteine sur Geopolitik*, Berlin.
- Hayıt, B. (1971). *Turkestan zwischen Russland und China*. Amsterdam.
- Hayıt, B. (1975). *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*. Ankara: Otağ Yayınları.
- Hayıt, B. (1988). "Türkistan Nedir?". *Türkistan Dergisi*, 1.
- Hayıt, B. (1995). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hayıt, B. (1997). *"Basmacılar" Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakıfları Yayınları.
- Hayıt, B. (1999). Doğu Türkistan'ın Türk Dünya'sındaki Önemi. *İstanbul: Doğu Türkistan Sesi Dergisi*, 58.
- Hayıt, B. (2000). *Sovyetlerde Bazı Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Hedin, S. (1931). *Water till Anien, Stockholm 1928* (Across the Cobl denert) Londra.
- Hedin, S. (1935). *Gobişknens Gator, Stockholm 1930* (Riddles of the Gobi desert) Londra.

- Hedin, S. (1936). *Stora Hastens Flykt, Stockholm 1935* (Big Horse's Flight), Londra.
- Hedin, S. and Bergman, F. (1943). *Report from the scientific expedition to the Northwestern Provinces of China*. "history of the Expedition in Asia 1927-1935". Stockholm.
- Heissig, W. (1941). *Das Gelbe Vorfeld*. Berlin.
- Hentig, W. (1928). *Ins verschlossene Land*. Potsdam.
- Hentig, W. (1962). *Mein Leben -Eine Dienstreise Göttingen*.
- Hermann, A. (1935). *Historical Commercial Atlas of China*, Cambridge.
- Holdich, T. H. (1920). *Political Frontiers and Boundary Making*, Londra.
- Hsu, I. C. Y. (1965). *The Iti Crisis, A study of Sino-Russian Diplomacy 1871-1881*. Oxford.
- İnayet, A. (2017). 1980'li Yılların Sonlarından Bugüne Kadar Doğu Türkistan Uygur Türkleriyle ilgili Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmaların Genel Bir Değerlendirmesi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 9.
- İnternet: <https://sozluk.gov.tr/>, Son Erişim Tarihi: 18.01.2020.
- İnternet: <https://tr.wikipedia.org/>, Son Erişim Tarihi: 22.01.2020.
- İnternet: <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0zvestiya>, Son Erişim Tarihi: 22.01.2019.
- İnternet: https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Oyun, Son Erişim Tarihi: 18.1.2020.
- İnternet: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Blitzkrieg>, Son Erişim Tarihi: 22.01.2020.
- İnternet: https://tr.wikipedia.org/wiki/Taiping_Ayaklanmas%C4%B1, Son Erişim Tarihi: 18.01.2020.
- İslam Ansiklopedisi, (1992) İstanbul: TDV Yayınevi, Cilt 6.
- Jackson, W. A. (1962). *Douglas, Russo-Chinese Borderlands*, Princeton.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.
- Kamal, A. (1940). *Land Without Laughter*. New York.
- Kazak, F. (1937). *Ostturkestan inchen den Grosmächten*, Königsberg. Berlin.
- Kenndy, M. D. (1969). *The estrangement of Great Britain and Japan 1917-1935*. Manchester.
- Kosack, H.P. (1942). *Sinkiang: Mitteilungen der geogr. Gesellschaft in Wien*.
- Kraaks, B. B. (1963). *Copenhagen*.
- Krader, L. (1971). *Peoples of Central Asia*, Bloomington. Indiana.

- Kurban, İ. (1992). *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurban, İ. (1995). *Türkistan İçin Savaş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lamb. A. (1968). *Aninn Frontiers; Studies in a continuing Problem*, London.
- Lamb. A. *Studying the Frontiers of the British Indian Empire*; ORCAS, c. LII, 196.
- Lattimore, O. (1928). *The Desert Road to Turkestan*, Londra.
- Lattimore, O. (1930). *High Tartary*, Boston.
- Lattimore, O. (1940). *Inner Asian Frontiers of China*, Boston.
- Lattimore, O. (1943). *Chinese Turkestan; The Open Court*. Chicago.
- Lattimore, O. (1944). *Sinkiang's place in the future of China; Asia and the Americas*, c.44.
- Lattimore, O. (1950). *Ordeal by Slander*, Boston.
- Lattimore, O. (1950). *Pivot of Asia*, Boston.
- Lattimore, O. (1950). *Pivot of Asia: Sinkiang and Inner Aian Frontiers of China and Russia*. Boston.
- Macartney, G. (1909). *Eastern Turkestan, JRCAS*.
- Malleson, W. (1922). *The British Military Mission to Turkestan: JRC*, c. IX.
- Mannerheim, G. (1940). *Resa genom Asien*, Stockholm.
- Massenbach, E. (1931). *China. Turkestan; Zeitschrift fiir Geopolitik*. Berlin.
- Matilart, E. (1937). *Forbidden Journey*, Londra.
- Mckinder, H. (1943). *The Round World and the winning of the pence: Foreign Affairs* c.21.
- Medlicott, W. N. (1967). *Contemporary England 1914-1964*, Londra.
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: Ahmet Riza BEKİN, Ankara 14.6.1974
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: G.E Söderbom, Stockholm 18.9.1973/ 12.1.1974
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: İsa Alptekin, İstanbul 11.6.1974
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: Missionary Georg Rıbert, Anderstorp 7.11.1973
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: Missionary Sigfrid Hoen, Liding 12.9.1973
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: Namuk Eriş, İstanbul 20.6.1974

- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: Pater Hillbrenner, SVD, Schmechten bei Bad Driburg, 1.6.1973
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: Ubeydullah Hatipoğlu, İstanbul 20.6.1974
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: W. J. DREW Briston 4-5.10.1972
- Müellifin Eserinde Yararlandığı Röportajlar: Yunus Buğra, Ankara 14.6.1976
- Oppenheim, L. (1948). *International Law*. A treatise, c. I. Londra.
- Otte, F. (1935). *Die Mohammed an bewegung in China: Die Welt des Islams*.
- Önel, M. (2005). *Çin'in Etnik Politikaları Çerçevesinde Doğu Türkistan Sorunu. Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeler*. Hazırlayan: Bekir Günay. İstanbul: Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Palmaer, G. (1942). *En ny port Öppnes*. Stockholm.
- Petro, W. (1933). *Mongolian, Kansand Sinkiang As seen by a member of the Haardt Citroen*.
- Prescott, J. R. V. (1965). *The Geography of Frontiers and Boundaries*, Londra.
- Roberntz, G. (1944). *En ekumenisk nattvardshögtid i Centralasien; Varlden virt arbetsfit*. Stockholm.
- Roerich, G. (1931). *Trails to Inmost Asia*, Nev Haven 1931.
- Rossi, E, *Le ultime vicende del Turkestan Orientale: Oriente Moderno*, 19. 1939
- Schomberg, R.C.F. (1933). *Peaks and Plains of Central Asia*, Londra.
- Sinor, D. (1975). Notes on Inner Asian historiography II; *Journal of Asian History*. c. 9:2.
- Skrine, (1926). *Chinese Central Asia*, Londra.
- Skrine-Nightingale (1973). *Mccartney at Kashgar*, Londra.
- Strausz, H. R. (1942). *Geopolitics*. New York.
- Sykes, P. (1920). *Through Deserts and Oases of Central Asia*, Londra.
- Taillardat, F. (1937). *Le Turkestan Chinois L'Asie Française*, c. 37.
- Taşagıl, A. (2012). “Türkistan” *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 41, İstanbul: TDV Yayınevi.
- Teggart, I. J. (1939). *Rome and China*, Berkeley.
- Teichman, E. (1937). *Journey to Turkistan*, Londra.
- Temir, U. F. (1936). *Das Vordringen des Sovjrimp. In Ost-Turkestan; Osteuropa*.

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: AA IV (b) China (chi) & Russland (Ru)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Auswartiges Amt (AA)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: British Archives

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Bundesarchiv (BA): Kleine Erverbungent BA/KI.ERW. 372-1

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Deutsche Lufhansa AG (LH)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Diverse vetenskap1 expi Sven Hedin: P/74/D

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: European Manuscripts: EUR.MSS

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Firmenarchiv: CCN CN 32.

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Foreign Office General Correspondence since 1906 Political FO 371,

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: German Archives

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Indian Office Libray and Records (IO)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Library of The Royal Society For Asian Affairs (Londra)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Pol. Avd., 2. Byran; UD-IV 1938: PM

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Political and Secret Subject Files Collections: L/P&S/12

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Political and Secret Subject Files: L/P&S/10

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Public Record Office (PRO, but to document):

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Riksarkivet (RA; National Archives)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Schomberg, RCF, A Turkestan Diary, London 1926-28 (Typescript)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Svenska Utrikesdepartementet (UD: Swedish Foreign Office)

Tercüme Edilen Metnin Yararlandığı Arşiv ve Kütüphaneler: Swedish Archives

- Thomson, C. (1937). 3. Present-Day Kashgarie; *JRCAS*, c. XXIV, 1937.
- Tod, J. K. (1940). The Malleson HissLon to Transcaspie in 1918 *JRCAS*, c. XXVII.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tohti, İ. (2013). Çin'in Orta Asya ile Olan Petrogaz İşbirliğinin Geliştirilmesi Noktasından Uygur Bölgesinin Stratejik Konumuna Bir Bakış. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1/1.
- Törnquist, (1926). J.Kangar, *Stockholm*.
- Ulmann, R H. (1961). *Intervention and the war*, Pt 1, Princeton.
- Utku, A. (2013). *Doğu Türkistan İpek Yolu'nun Mazlum Ülkesi*. İstanbul: İnsani Yardım Vakfı Yayınları.
- Vakar, N. (1935). The annexation of Chinese Turkestan; *Slavonic Review*, 14, 40.
- Vasel, G. (1935). *Ost-Turkestan*; Osteuropa.
- Vasel, G. (1936). *Flannen in der Wüste*. Berlin.
- Weigert, H. (1942). *Generals and Geographers*. The twilight of Geopolitics. New York
- Weigert, H. (1949). *New Compass for the World*, New York.
- Weissberg, A. (1952). *Conspiracy of silence*, Londra.
- Whiting A. S. (1958). *Sinkiang: Pavn or Pivot?* East Lansing.
- Woodman, D. (1939). *Himalajan Frontiers*, New York.
- Wu, A. K. (1939). *Will China save its Far West?* Asia and the Americas.
- Wu, A. K. (1940). *Turkestan Tumult*, Londra.
- Wu, A. K. (1950). *China and the Soviet Union*. Londra.
- Yang, R. (1961). *Sinkiang under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin, 1911-1928*.
- Younghusband, F. (1937). *The Heart of a Continent*, Londra.
- Zashcruk, G. (1929). *Ekonomicheskoe polozhenie Sin'tzyana (The economic situation in Sinkiang)*, Novy Vostok, No. 26-27.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : AYDIN, Hasan
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 20.05.1987/ Hatay
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0(542) 726 07 88
E-mail : hasanaydin0788@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı	2012
Lise	Antakya Atatürk Lisesi	2007

Yabancı Dil

İngilizce

